

ΑΥΛΗ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ
ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ
ΣΕ ΚΑΙΡΟΥΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ
ΚΡΙΣΗΣ: Επιστημονική επιμέλεια:
ΠΑΝΑΣ ΚΑΡΑΜΠΑΜΠΑΣ
ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΗΝ
ΑΓΟΡΑ ΚΑΙ
ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ

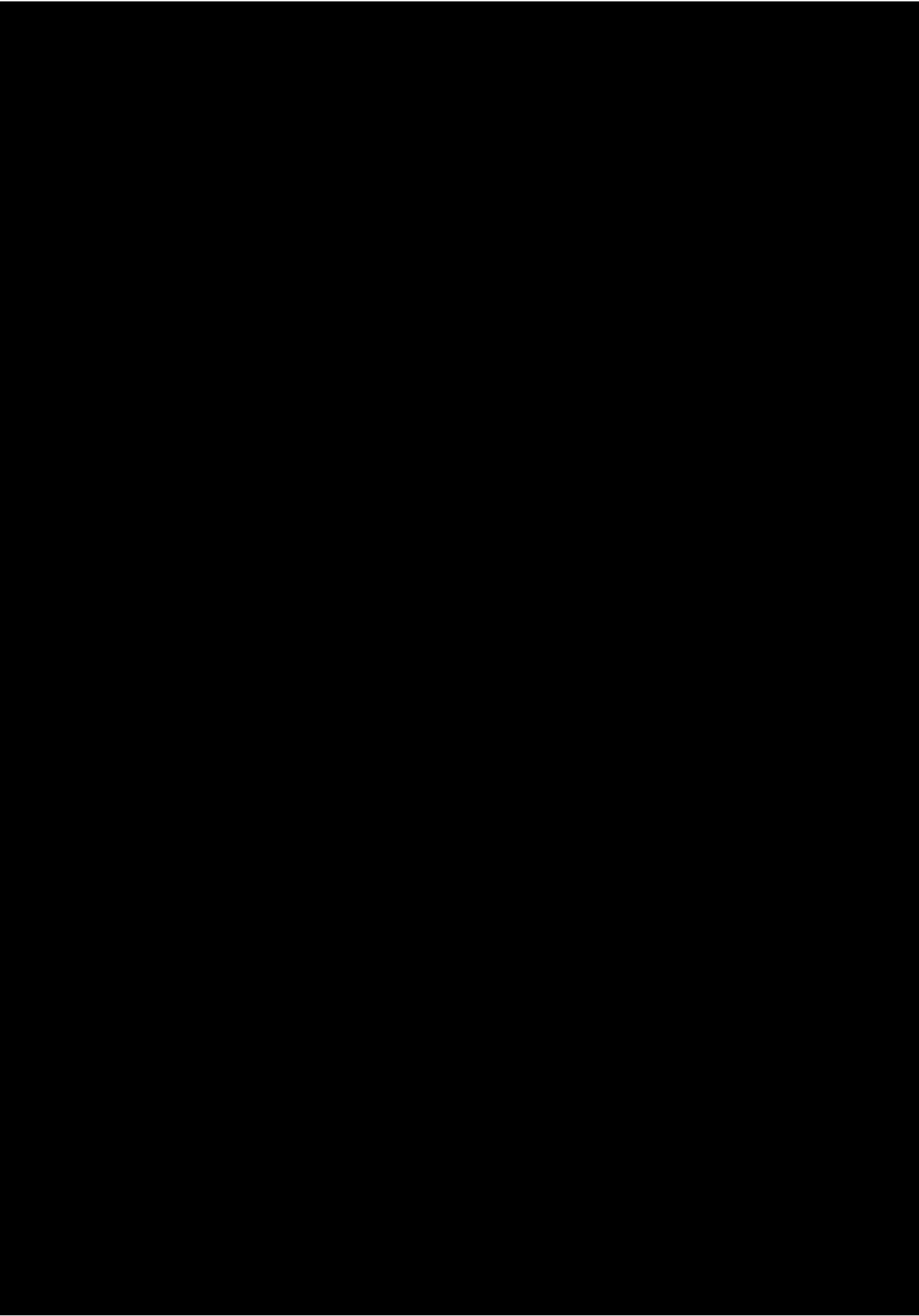

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού

Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς
Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ΔΙΝΕΠΟΚ)

Αυλή
Πολιτιστική
Κληρονομιά

ΑΥΛΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ
ΣΕ ΚΑΙΡΟΥΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ:
ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΚΑΙ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ

ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ

ΑΨΛΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ
ΣΕ ΚΑΙΡΟΥΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ:
ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΚΑΙ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Πάνας Καράμπαμπας

ΑΘΗΝΑ
2023

Τα κείμενα που περιλαμβάνονται στην ανά χειράς έκδοση αποτελούν επεξεργασμένη μορφή των εισηγήσεων που πραγματοποιήθηκαν στο Εργαστήριο με τίτλο «Resilience and Marketisation: Uses of Intangible Cultural Heritage in times of economic “crisis”» που διοργανώθηκε στις 3 και 4 Σεπτεμβρίου 2019 από την EHESS (L'École des Hautes Études en Sciences Sociales), τη Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς και το Μουσείο Νεότερου Ελληνικού Πολιτισμού.

Απόψεις που διατυπώνονται από συντελεστές του ανά χειράς τόμου δεν απηχούν στο σύνολό τους τις πολιτικές του Υπουργείου Πολιτισμού.

© ΕΚΔΟΣΗΣ

2023, ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

<https://ayla.culture.gr/>

Εκδοτική Σειρά:

ΑΨΛΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ: ΑΝΟΙΧΤΟ ΠΑΡΑΘΥΡΟ ΣΤΟ ΜΕΛΛΟΝ, 1

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ: Πάνας Καράμπαμπας

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΣΕΙΡΑΣ: Σταυρούλα-Βίλλυ Φωτοπούλου, Γιάννης Ν. Δρίνης

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ: Εκδόσεις Ars Nova - Κορναράκης Γιάννης

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ (ΚΕΦΑΛΑΙΑ 1-5, 8, 13 ΚΑΙ 14): Τόνια Ηλιάσκου

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ: Ο συγγραφέας κάθε κεφαλαίου κρατάει τα πνευματικά δικαιώματα της δουλειάς του

ISBN: 978-960-386-599-5

11	Πρόλογος <i>Πάνας Καράμπαμπας</i>
15	Εισαγωγή: άυλη πολιτιστική κληρονομιά, παρελθόν, παρόν και μέλλον(;) <i>Πάνας Καράμπαμπας και Chiara Bortolotto</i>
	ΕΝΟΤΗΤΑ Α: ΕΝΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ
33	«Εμπορευματοποίηση χωρίς υπερ-εμπορευματοποίηση»: κανονιστικά διλήμματα στις λογικές για την κληρονομιά <i>Chiara Bortolotto</i>
45	Μεταξύ κρατικής εμπειρογνωμοσύνης και αγοράς: Ανταγωνιστικές χρήσεις της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στο πλαίσιο των λαϊκιστικών πολιτικών στη Βραζιλία <i>Simone Toji</i>
55	Άυλη κληρονομιά ως ανθεκτικότητα: Η περίπτωση των Ιστορικών Λαχανόκηπων στο Γεντί Κουλέ (Yedikule) της Κωνσταντινούπολης <i>Bahar Aykan</i>
70	Ανθεκτικότητα σε τι και για ποιον; Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά μεταξύ μετάδοσης και εμπορευματοποίησης στη σύγχρονη Κίνα <i>Philipp Demgenski</i>
	ΕΝΟΤΗΤΑ Β: Η ΕΛΛΑΔΑ ΩΣ ΜΕΡΟΣ ΕΝΟΣ ΟΛΟΥ
81	Νέες έννοιες, νέες πολιτικές: εφαρμόζοντας τη Σύμβαση για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς στην Ελλάδα, 2010-2019 <i>Σταυρούλα-Βίλλυ Φωτοπούλου</i>
94	Επιλεκτικές εφαρμογές παγκόσμιων πολιτιστικών πολιτικών και ανθεκτικότητα. Αποσπασματικές ενέργειες στα χρόνια της λιτότητας στο Λεωνίδιο Τσακωνιάς (Πελοπόννησος, Ελλάδα) <i>Μιμήνα Πατεράκη</i>
107	Σχέδια διαφύλαξης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς ως «μηχανισμοί» ενίσχυσης της ανθεκτικότητας των πολιτών ενάντια στην οικονομική κρίση <i>Πάνας Καράμπαμπας</i>

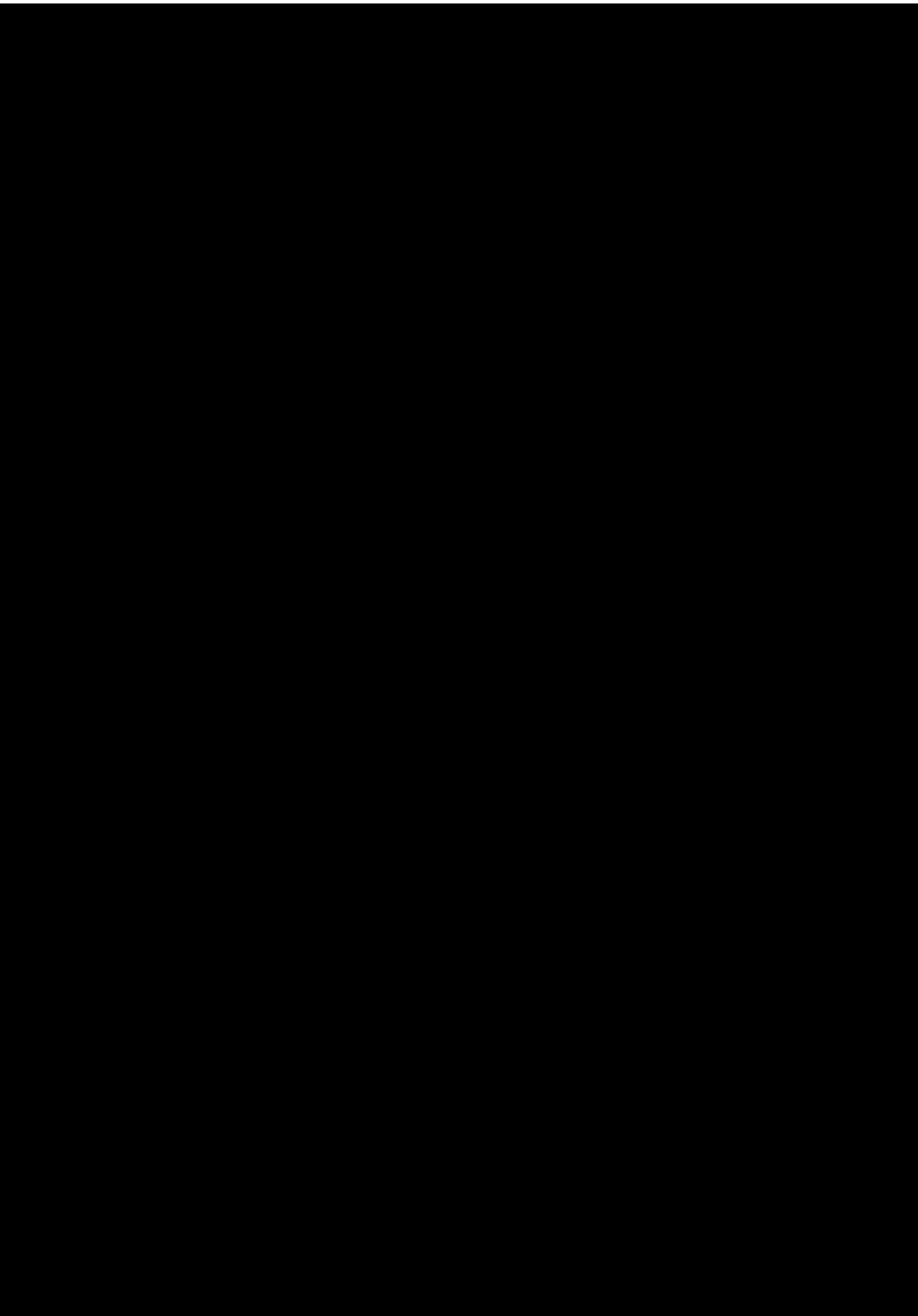
**ΕΝΟΤΗΤΑ Γ: Η ΔΙΑΦΥΛΑΞΗ ΤΗΣ ΑΪΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΑΤΙΑ ΤΩΝ ΕΚΠΡΟΣΩΠΩΝ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ**

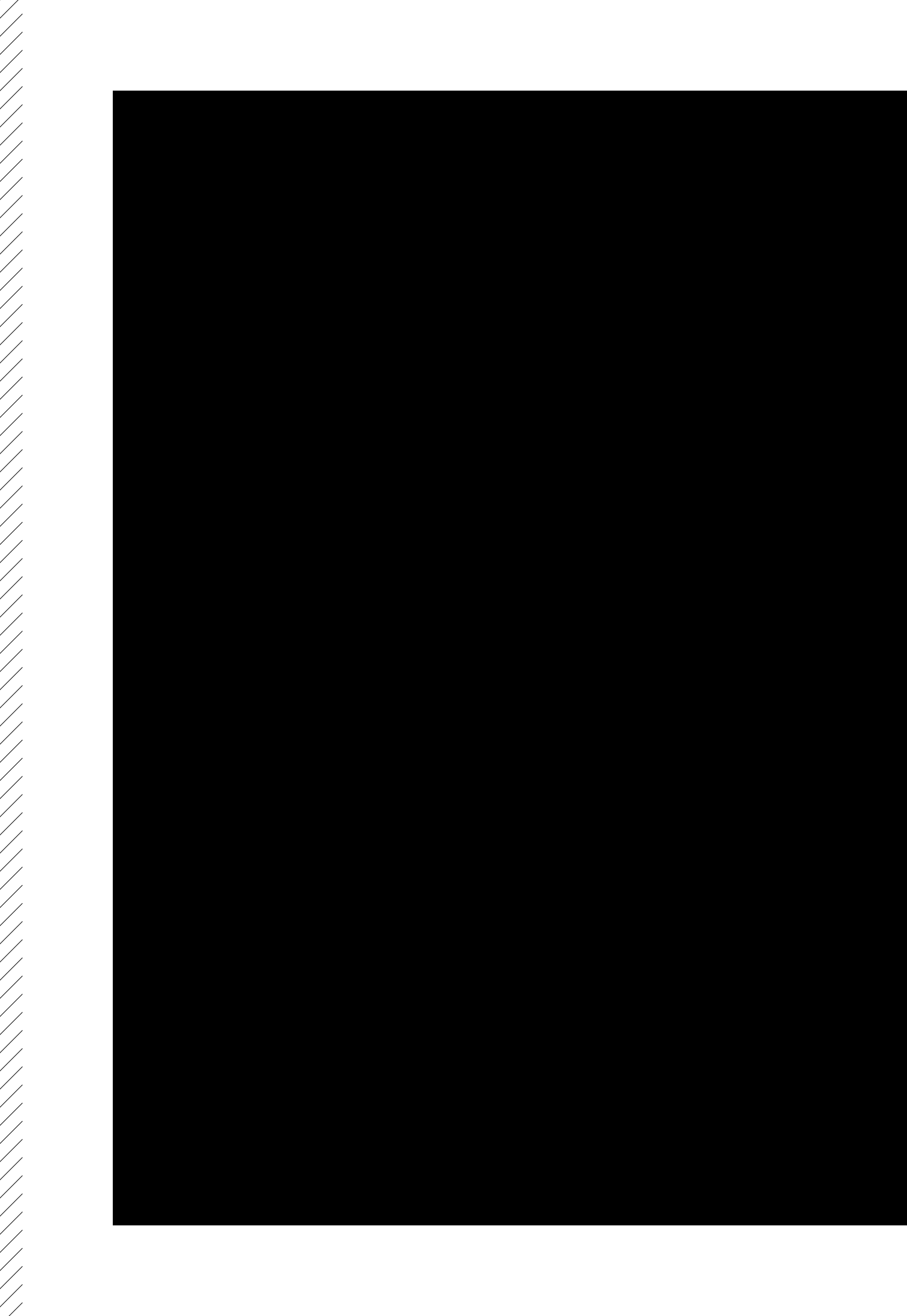
- 121 Μουσείο Ναυπηγικών και Ναυτικών Τεχνών του Αιγαίου: Η προετοιμασία ενός Μουσείου – Εργαστηρίου για την ξυλوناυπηγική στα χρόνια της οικονομικής κρίσης
Κώστας Δαμιανίδης
- 127 Από τη συγκρότηση ενός ψηφιακού ιστορικού αρχείου στην εγγραφή στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας: το παράδειγμα του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ζαγοράς Πηλίου (1916-2016) και του Αγροτικού Οινοποιητικού Συνεταιρισμού της Νέας Αγχιάλου «Η Δήμητρα» (1918-2018)
Αλέξανδρος Γ. Καπανιάρης
- 138 Άυλη πολιτιστική κληρονομιά και τοπική ανάπτυξη: το παράδειγμα του ΠΙΟΠ
Χριστόδουλος Ρίγγας
- 145 «Ανθεκτικότητα» και «εμπορικότητα» της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς: εξερευνώντας τη διττή σχέση μέσα από το παράδειγμα τριών ελληνικών φορέων πολιτισμού
Ελένη Στεφάνου

ΕΝΟΤΗΤΑ Δ: ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

- 155 Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά ως σύνθημα, στίγμα και μέσο
Dorothy Noyes
- 164 Σχόλια και στοχασμοί: από το ιδεατό στο οικονομικό
Kristin Kuutma

- 171 **ΟΙ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ**

Πρόλογος

Αυτός ο συλλογικός τόμος είναι η πραγματοποίηση της ιδέας που είχαμε μαζί με τους Chiara Bortolotto, Philipp Demgenski και Simone Toji, στο γραφείο μας στην École des hautes études en sciences sociales (EHESS) το 2017 στο Παρίσι. Σκοπός μας ήταν το πρόγραμμα «UNESCO Frictions: Heritage-Making across Global Governance», που χρηματοδοτήθηκε από τη γαλλική Agence Nationale de la Recherche (UNESCOFRICCTIONS – ANR-14-ACHN-0006-01), να αποδώσει με κάποιο τρόπο ένα αντίδωρο στις χώρες όπου έγινε η έρευνα (Βραζιλία, Ελλάδα και Κίνα) και μάλιστα γραμμένο στις γλώσσες των χωρών που μελετήσαμε. Δεν επιθυμούσαμε να μείνουμε μόνο σε ακαδημαϊκά κείμενα στα αγγλικά που θα διαβαστούν αποκλειστικά από άτομα τα οποία εξειδικεύονται στον τομέα των πολιτικών για την κληρονομιά και τον πολιτισμό ή στους ανθρωπολογικούς κύκλους.

Αρχικά σχεδιάσαμε τη διοργάνωση ενός εργαστηρίου σε κάθε χώρα που πραγματοποιήθηκε η έρευνα. Στο εργαστήριο αυτό προσκλήθηκαν επιστήμονες διεθνώς αναγνωρισμένοι, με σκοπό τη συνάντησή τους τόσο με την τοπική ακαδημία όσο και με τα πρόσωπα που η UNESCO ονομάζει «φορείς» της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως και με συλλογικότητες που εμπλέκονται με κάθε λογής τρόπο στη διαφύλαξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Στην Ελλάδα αυτό το εργαστήριο διεξήχθη στο Μουσείο Νεότερου Ελληνικού Πολιτισμού στις 3 και 4 Σεπτεμβρίου 2019 και ήταν μια συνδιοργάνωση της EHESS και του ελληνικού Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού. Το εργαστήριο αυτό δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς την αμέριστη συμπαράσταση της Διευθύντριας του Μουσείου Νεότερου Ελληνικού Πολιτισμού (ΜΝΕΠ) Έλενας Μελίδη, που μας παραχώρησε τον χώρο και συμμετείχε στις εργασίες του εργαστηρίου, της Προϊσταμένης του Τμήματος Συλλογών, Έρευνας και Τεκμηρίωσης Λαϊκής Τέχνης Παναγιώτας Ανδριανοπούλου, η οποία ασχο-

λήθηκε με όλα τα πρακτικά ζητήματα του χώρου. Από την πλευρά της Διεύθυνσης Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ΔΙΝΕΠΟΚ), η Βίλλυ Φωτοπούλου υποστήριξε το εγχείρημα από την πρώτη στιγμή που της μίλησα γι' αυτό και επιστράτευσε όλη τη ΔΙΝΕΠΟΚ για να διασφαλίσει την επιτυχία αυτού του εγχειρήματος ως ενεργός συνδιοργανωτής του εργαστηρίου. Από την αρχή της έρευνάς μου η Βίλλυ Φωτοπούλου στάθηκε αρωγός και με εισήγαγε στη ΔΙΝΕΠΟΚ και σε ένα μεγάλο φάσμα των συνεργατών της. Η αμεσότητά της και οι διαφορετικές οπτικές μας σε ακαδημαϊκά θέματα με βοήθησαν να δω πολλές διαφορετικές πτυχές για το τι μπορεί να σημαίνει «συμμετοχικότητα των κοινοτήτων», κάτι που ήταν κεντρικό στην ερευνητική μου οπτική. Την ευχαριστώ θερμά για την υπομονή της και το ενδιαφέρον που έδειξε από την πρώτη κιόλας γνωριμία μας και συνεχίζει έως τώρα. Ιδιαίτερες ευχαριστίες θέλω να εκφράσω στα στελέχη και των δύο υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, του ΜΝΕΠ και της ΔΙΝΕΠΟΚ, η συμμετοχή των οποίων στη συνδιοργάνωση αυτού του εργαστηρίου είχε ως αποτέλεσμα την επιτυχία του. Φυσικά αυτό δεν θα είχε επιτευχθεί χωρίς τις ομιλήτριες και τους ομιλητές καθώς και το κοινό που πήρε μέρος στις συζητήσεις που έγιναν. Σε αυτό το σημείο θέλω να ευχαριστήσω τη Μαριλένα Αλεβιζάτου και την Παναγιώτα Ανδριανοπούλου που παρουσίασαν τα κείμενα τους στο εργαστήριο αλλά για προσωπικούς λόγους δεν μπόρεσαν να συμμετάσχουν σε αυτό τον τόμο. Ωστόσο, τα κείμενα που θα διαβάσετε έχουν ωφεληθεί από το πνεύμα των κειμένων αυτών στο πλαίσιο των συζητήσεων που διημείφθησαν κατά τη διάρκεια του εργαστηρίου.

Μέσα στα τρία χρόνια που μεσολάβησαν οι παρουσιάσεις ξαναδουλεύτηκαν, πήραν νέα μορφή και επικαιροποιήθηκαν. Έτσι, αυτός ο τόμος δεν είναι απλά τα πρακτικά ενός συνεδρίου αλλά το έργο των συναδέλφων που ωρίμασε με τον χρόνο και με τη συνεργασία που υπήρχε μεταξύ μας και εξελίχθηκε σε κάτι καινούργιο. Παράλληλα, τα τρία κείμενα των εκπροσώπων των κοινοτήτων (κεφάλαια 9, 10 και 11) δημοσιεύονται ως έχουν, χωρίς κάποια επέμβαση ή σχολιασμό δικό μου, έτσι ώστε οι φωνές τους να περάσουν στους αναγνώστες, χωρίς να έχουν επηρεαστεί από τη δική μου ματιά.

Τέλος, αυτός ο τόμος, είναι το τελικό κομμάτι μιας τριλογίας που διαπραγματεύεται ιδέες και έννοιες στις οποίες επικεντρώθηκε το πρόγραμμα UNESCO Frictions. Το πρώτο έργο εκδόθηκε στα κινέζικα στο περιοδικό *Πολιτισμική Κληρονομιά* [文化遗产] (2021, τεύχος 5), στο οποίο συζητήσαμε την Επαν-εννοιολόγηση, τις Χρήσεις και την Ένταξη στην Αγορά της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Το δεύτερο έργο δημοσιεύτηκε στα πορτογαλικά στο Περιοδικό του Κέντρου Έρευνας και Εκπαίδευσης [*Revista do Centro de Pesquisa e Formação*] (2021, τεύχος 12)¹ με τίτλο «Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά και Βιώσιμη Ανάπτυξη: Προκλήσεις και Συγκλίσεις». Έτσι, το παρόν τρίτο έργο κλείνει αυτόν τον θεματικό κύκλο συζητήσεων για τις «δημιουργικές τριβές»² που προκύπτουν μέσα από τις διαφορετικές ερμηνείες και εφαρμογές των πολιτικών για τη διαφύλαξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς με επίκεντρο την αγορά, τη βιώσιμη ανάπτυξη, την ανθεκτικότητα και τις εννοιολογήσεις της. Σε αυτό το σημείο θέλω να αναφερθώ και πάλι στη συμβολή της ΔΙΝΕΠΟΚ που ανέλαβε εξολοκλήρου την έκδοση αυτού του συλλογικού τόμου και όλα τα διαδικαστικά, βοηθώντας με να επικεντρωθώ στην επιστημονική επιμέλεια του έργου και στη στενή συνεργασία που χρειάστηκε με όλους τους συντελεστές αυτού του τόμου. Η μετάφραση των κειμένων, τα οποία ήταν γραμμένα στα αγγλικά,³ έγινε με τη συμβολή της Τόνιας Ηλιάσκου, που υπομονετικά άκουσε τα σχόλιά μου περί ανθρωπολογικής ορολογίας και προσπάθησε να δώσει μια ροή στα κείμενα, για να διαβάζονται πιο εύκολα στα ελληνικά.

Παρ' όλα αυτά, σε πολλά σημεία αντιμετώπισα αρκετούς προβληματισμούς για το πώς θα έπρεπε να

1 https://portal.sescsp.org.br/online/revistas/edicoes/751_REVISTA+DO+CENTRO+DE+PESQUISA+E+FORMACAO+N12+ISSN+24482773. Τελευταία πρόσβαση 24/6/2022.

2 Βλέπε Tsing, A. L. 2015. *The Mushroom at the End of the World*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

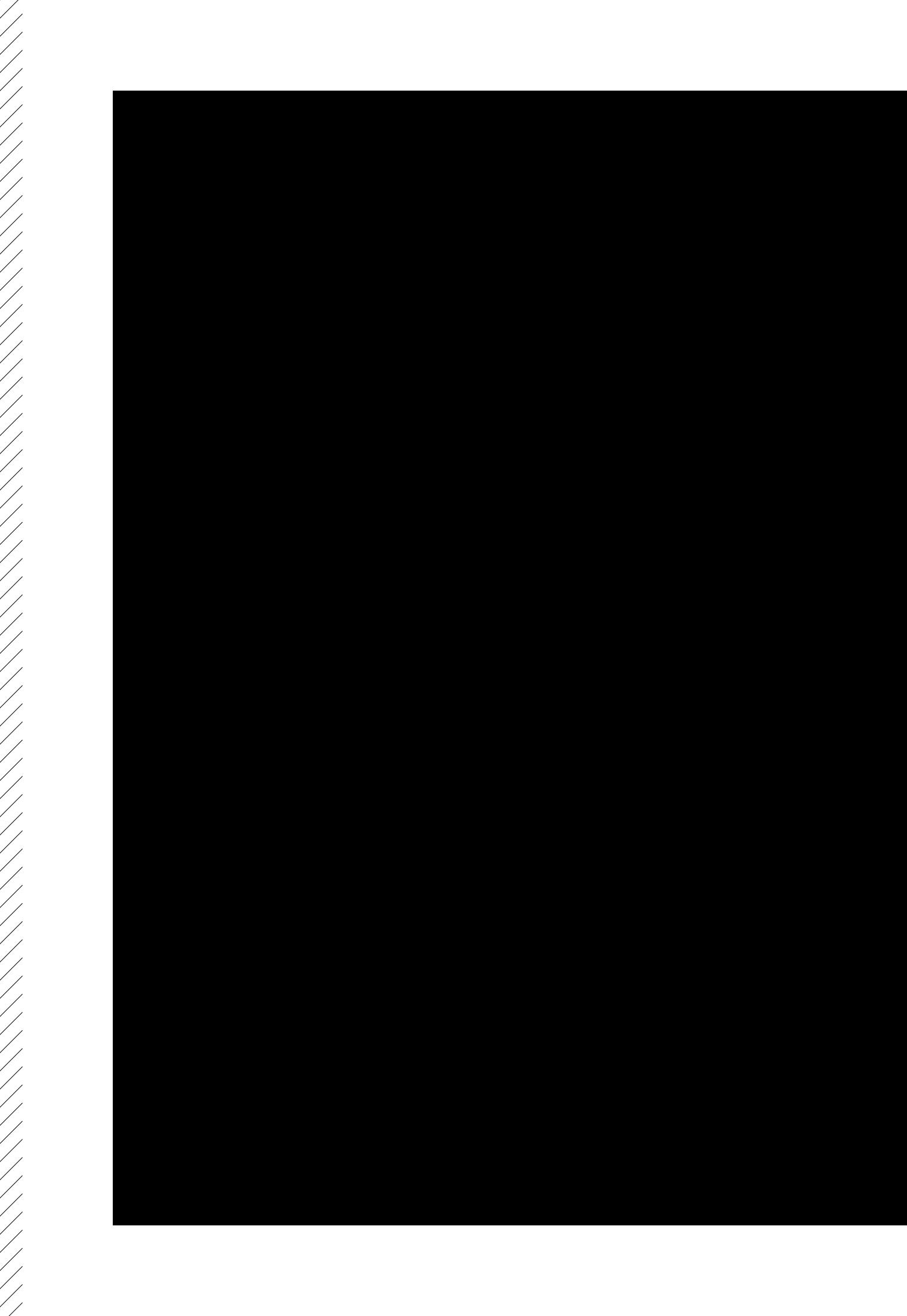
3 Τα κείμενα των Bortolotto, Toji, Aykan, Demgenski, Καράμπαμπα, Noyes και Kuutma ήταν γραμμένα στα αγγλικά, όπως και ένα μεγάλο μέρος της εισαγωγής αυτού του τόμου.

μεταφραστούν ορθότερα κάποιοι όροι. Μέσω αυτής της διαδικασίας κατάλαβα πολύ καλύτερα το κεφάλαιο «Επιτελώντας διαπολιτισμική μετάφραση» του βιβλίου της Νάντιας Σερεμετάκη *Αναγνωρίζοντας το Καθημερινό* (2018, εκδόσεις Πεδίο). Η συγγραφή σε δύο γλώσσες αλλά και η μετάφραση είναι μια διαδικασία «που προσπαθεί να απαθανάτισει στιγμές και πράξεις της ίδιας της διαπολιτισμικής μετάφρασης, πραγματικές στιγμές μεταφοράς και μετάβασης, της διασταύρωσης του "σώματος" της πολιτισμικής εμπειρίας, ενός συνοριακού εδάφους στο οποίο ένα σύνολο νοημάτων και μια ταυτότητα μετατρέπονται σε ένα διαφορετικό σύνολο νοημάτων και σε μία άλλη ταυτότητα» (σ. 363). Ελπίζω να έχω επιτελέσει επαρκώς αυτή τη διαπολιτισμική μετάφραση. Οι περιπτώσεις που ο λόγος είναι πιο «σκληρός» δεν αποτελούν σφάλμα των συγγραφέων, αλλά δείχνουν τα σημεία που θα μπορούσα να είχα εφαρμόσει καλύτερα τις συμβουλές που δίνει η Σερεμετάκη γι' αυτήν τη διαδικασία.

Ίσως ο όρος που με προβλημάτισε περισσότερο είναι αυτός του «marketisation», τον οποίο επέλεξα να μεταφράσω ως «ένταξη στην αγορά» μιας και η λέξη «εμπορευματοποίηση» θα έδειχνε πολύ διαφορετικό νόημα και χροιά. Σε αυτό τον τόμο όσες φορές χρησιμοποιείται η λέξη «εμπορευματοποίηση» είναι σκόπιμο και αποτελεί μετάφραση της λέξης «commercialisation» (βλ. Demgenski). Παρομοίως η έννοια του «resilience» μεταφράστηκε ως «ανθεκτικότητα» και όχι ως «κοινωνική ανθεκτικότητα», για να συμπεριλάβει τις φυσικές και βιολογικές διαστάσεις του όρου και όχι μόνο την κοινωνική πτυχή της έννοιας (παρ' όλο που στο μεγαλύτερο κομμάτι επικεντρώναστε σε αυτή). Στα τελικά στάδια της επιμέλειας αυτού του τόμου η συνεισφορά του Γιάννη Δρίνη ήταν πολύτιμη και με πολύωρες συζητήσεις με βοήθησε να καταλήξω στην τελική μορφή κάποιων αποσπασμάτων που η διαπολιτισμική μετάφραση φάνηκε να είναι το τελευταίο εμπόδιο για την ολοκλήρωση αυτού του τόμου. Έτσι θα ήθελα να τον ευχαριστήσω για τον χρόνο και τις προτάσεις του.

Κλείνοντας θα ήθελα να ευχαριστήσω τη Γαλλική Agence Nationale de la Recherche που χρηματοδότησε την έρευνα η οποία οδήγησε στις ιδέες που συζητούνται σε αυτόν το τόμο, όπως και τους συναδέλφους μου Chiara Bortolotto, Philipp Demgenski και Simone Toji για τις σκέψεις που ανταλλάξαμε και τις συζητήσεις που είχαμε αυτά τα πέντε χρόνια. Η Κωνσταντίνα Αναστασοπούλου ακούει γι' αυτόν τον συλλογικό τόμο, έχει διαβάσει κομμάτια του και έχει συνδράμει σε αυτόν με ποικίλους τρόπους και την ευχαριστώ για την υποστήριξη και τη βοήθειά της όλα αυτά τα χρόνια.

Πάνας Καράμπαμπας
Αθήνα, 24 Ιουνίου 2022

Εισαγωγή: άυλη πολιτιστική κληρονομιά, παρελθόν, παρόν και μέλλον(;) ¹

Πάνας Καράμπας² και Chiara Bortolotto³

Τα τελευταία σαράντα χρόνια οι πολιτικές και οι θεσμοί για την κληρονομιά έχουν ξεπεράσει κατά πολύ τα εθνικά σύνορα. Στις συζητήσεις, στον σχεδιασμό πολιτικών αλλά και στην εφαρμογή προγραμμάτων για την κληρονομιά συμμετέχουν εξειδικευμένοι υπερεθνικοί (supranational), διεθνείς (international) και τοπικοί Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί (ΜΚΟ). Ο Εκπαιδευτικός, Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) ή UNESCO, ξεχωρίζει ως ο κύριος παγκόσμιος θεσμός στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς: εισήγαγε την έννοια της «κληρονομιάς της ανθρωπότητας» και ενδυνάμωσε την ευαισθητοποίηση για την κληρονομιά σε όλο τον πλανήτη μέσω των εκστρατειών διάσωσης και αργότερα με τη θέσπιση του Καταλόγου Παγκόσμιας Κληρονομιάς (World Heritage List) στη δεκαετία του 1970. Πιο πρόσφατα, με τη θεσμοθέτηση του νέου πεδίου της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, πρόσθεσε μια νέα διάσταση στην παγκόσμια διακυβέρνηση της κληρονομιάς.

Η πολιτισμική κληρονομιά μπορεί να θεωρείται ένα θέμα που απασχολεί την ανθρωπότητα (Labadi και Long, 2010· Meskell και Brumann, 2015), αλλά η υπερεθνική και η διαπολιτισμική διάσταση της κατασκευής που ονομάζεται «κληρονομιά» δεν είναι νέα ούτε είναι η UNESCO εκείνη που την έφερε στο προσκήνιο. Ένα διεθνικό δίκτυο πολιτικών και πολιτισμικών ανταλλαγών έχει διαμορφώσει ιδεολογίες και πρακτικές για την πολιτιστική κληρονομιά από τη θέσπιση θεσμικών και νομικών πλαισίων έως και το ίδιο το λεξιλόγιο της κληρονομιάς. Αυτό το διεθνικό δίκτυο επιτρέπει στον Swenson (2013: 4) να ισχυριστεί ότι «η άνοδος της κληρονομιάς δεν μπορεί να γίνει κατανοητή χωρίς τη διακρατική της διάσταση». Ωστόσο, η διαπολιτισμική διαδικασία που αναφέρεται παραπάνω ήταν κυρίως διμερής και αυστηρά δυτικοευρωπαϊκή. Παρ' όλο που βασικά έγγραφα, όπως η Χάρτα των Αθηνών ή της Βενετίας (Διεθνής Χάρτης για τη Συντήρηση και Απο-

1 Ευχαριστούμε τον Ρήγα Καραμπάση για την ευγενική συμβολή του στη γλωσσική επιμέλεια του κεφαλαίου.

2 Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. p.karampapas@panteion.gr

3 CY Cergy Paris Université - CY Advanced Studies και University of Geneva. Chiara.Bortolotto@unige.ch

κατάσταση Μνημείων και Τοποθεσιών), προέκυψαν από ευρύτερες πολυμερείς συζητήσεις, παραμένουν επικεντρωμένα, όπως υποδηλώνουν τα ονόματά τους, στις δυτικοευρωπαϊκές ανησυχίες και αντιλήψεις περί κληρονομιάς. Αντίθετα, στην UNESCO ο τομέας της πολιτιστικής κληρονομιάς διαμορφώνεται από πολυμερείς δυναμικές στις οποίες όλα τα κράτη μέλη του οργανισμού έχουν λόγο, με μερικά από αυτά να ακούγονται ολοένα περισσότερο και να ασκούν αξιοσημείωτη επιρροή. Βέβαια, η κυριαρχία των δυτικοευρωπαϊκών χωρών έχει προσφάτως και μερικώς αμφισβητηθεί, και ιδίως με τη δημιουργία της Σύμβασης της UNESCO του 2003 για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (εφεξής «η Σύμβαση»), που θα συζητήσουμε παρακάτω (Meskell και Brumann, 2015).

Η συζήτηση για τον παγκοσμιοποιητικό χαρακτήρα των παρεμβάσεων της UNESCO στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς έχει συγκροτήσει ένα σώμα βιβλιογραφίας. Στη βιβλιογραφία αυτή αναλύεται πώς η UNESCO κατέληξε να χρησιμοποιεί συγκεκριμένα πλαίσια «προστασίας» και πιο συγκεκριμένα το πώς οι Συμβάσεις της UNESCO για την κληρονομιά υποστηρίζουν ένα συγκεκριμένο είδος «προστασίας» της κληρονομιάς, το οποίο είναι συχνά διαφορετικό ή έρχεται σε σύγκρουση με τις τοπικές κοινωνικές αξίες, καθώς και με τις τοπικές στρατηγικές για τη διαγενεακή μεταβίβαση του πολιτισμού (Owens, 2002· Shepherd, 2006· Scholze, 2008· Berliner, 2012). Ο William Logan (2002) υπογραμμίζει τα εγγενή παγκοσμιοποιητικά χαρακτηριστικά και τις ανεπιθύμητες συνέπειες των παρεμβάσεων της UNESCO και επισημαίνει πολλές ομογενοποιητικές πτυχές της βοήθειας που παρέχει ο οργανισμός με σκοπό τη βελτίωση της διεθνούς προστασίας της κληρονομιάς: τη θέσπιση κωδίκων διεθνών βέλτιστων πρακτικών για τους ειδικούς στην πολιτιστική κληρονομιά, την παροχή προγραμμάτων κατάρτισης και τη βοήθεια που προσφέρεται στις αναπτυσσόμενες χώρες για την προετοιμασία υποψηφιοτήτων στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, σύμφωνα με το σύνολο κανόνων και αρχών που έχουν θεσπιστεί σε διακυβερνητικό επίπεδο. Η σχετική βιβλιογραφία υποστηρίζει συνήθως ότι η ίδια η πρακτική του συστήματος κληρονομιάς της UNESCO, βασισμένη σε έναν παγκόσμιο κοινό κώδικα, επιβάλλει «μια κοινή σφραγίδα στους πολιτισμούς σε όλο τον κόσμο και τις πολιτικές τους δημιουργώντας μια λογική παγκόσμιας πολιτισμικής ομοιομορφίας» (Logan, 2002: 52).

Η νέα χιλιετία σηματοδότησε μια ακόμη ουτοπική επανατοποθέτηση, με την έκκληση για μια συμμετοχική προσέγγιση στην κληρονομιά, στην οποία οι κοινότητες θα πρέπει να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στον καθορισμό της αξίας των πολιτιστικών τους εκφράσεων και στην ανάπτυξη των θεωρούμενων ως απαραίτητων για τη μετάδοσή της μέτρων διαφύλαξης. Αυτή η συμμετοχική στροφή καθιερώθηκε παράλληλα με την έννοια της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς σε μια προσπάθεια να απο-αποικιοποιηθεί ο λόγος περί κληρονομιάς της UNESCO από την «ευρωκεντρική» προσέγγιση που τη χαρακτήριζε από την ίδρυσή της (Hafstein, 2018). Έτσι, η Σύμβαση για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (UNESCO, 2003), που έχει κυρωθεί μέχρι σήμερα από 180 κράτη που αναφέρονται ως κράτη μέρη (State Parties), αναφέρει ότι «στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων για την προστασία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, κάθε κράτος μέρος καταβάλλει προσπάθειες προκειμένου να εξασφαλίζει την ευρύτερη δυνατή συμμετοχή των κοινοτήτων, των ομάδων και – περιπτώσεως δοθείσης – των ατόμων που δημιουργούν, διατηρούν και μεταβιβάζουν την κληρονομιά αυτήν και να τους εμπλέκει ενεργά στη διαχείρισή της» (άρθρο 15). Ειδικότερα, τα κράτη μέρη «αναγνωρίζουν και καθορίζουν» στοιχεία άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς «με τη συμμετοχή των κοινοτήτων, των ομάδων και των οικείων μη κυβερνητικών οργανώσεων» (άρθρο 11β). Η συμμετοχική αυτή αρχή διαμορφώνει ανάλογα τα κριτήρια εγγραφής στους Διεθνείς Καταλόγους της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς.⁴

4 Η Σύμβαση έχει καθιερώσει δύο Καταλόγους: τον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας και τον Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς που απαιτεί Επείγουσα Προστασία. Παράλληλα υπάρχουν και τα «Προγράμματα, σχέδια και δραστηριότητες διαφύλαξης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς», που στην καθομιλουμένη αναφέρονται ως «Λίστα Καλών Πρακτικών (διαφύλαξης της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς)».

Οι αποφάσεις για την εγγραφή λαμβάνονται από τη Διακυβερνητική Επιτροπή Διαφύλαξης της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (γνωστή και ως η Επιτροπή). Η Επιτροπή βασίζει την εξέτασή της στις συστάσεις ενός Σώματος Αξιολόγησης που διορίζεται από την Επιτροπή και αποτελείται από έξι εμπειρογνώμονες που εκπροσωπούν τα κράτη μέλη που δεν αποτελούν μέλη της Επιτροπής και από έξι εκπροσώπους διαπιστευμένων ΜΚΟ. Αυτοί οι παράγοντες ασχολούνται με τη Σύμβαση σε περιοδική βάση και, σε ορισμένες περιπτώσεις, αποτελούνται από άτομα, όπως διπλωμάτες, των οποίων τα καθημερινά κύρια καθήκοντα δεν σχετίζονται αποκλειστικά με την εφαρμογή της Σύμβασης. Αντίθετα, η Γραμματεία της Σύμβασης διασφαλίζει την εφαρμογή της σε διεθνές επίπεδο σε καθημερινή βάση και αποτελείται από εμπειρογνώμονες που ασχολούνται με αυτό το μέσο μακροπρόθεσμα, ενώ εξασφαλίζει επίσης την εκτέλεση των αποφάσεων που λαμβάνονται από τα καταστατικά όργανα.

Η Σύμβαση της UNESCO του 2003 ήταν ο προάγγελος μιας ξεχωριστής –και για πολλούς όχι και τόσο καθαρής– αντίληψης της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και μιας νέας εποχής παγκόσμιων και τοπικών πολιτικών (και Πολιτικών)⁵ που θα αφορούσε άμεσα την άυλη πολιτιστική κληρονομιά. Η επανομαζόμενη διαφύλαξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς περιλαμβάνει τη βιωσιμότητα των «κοινοτήτων»,⁶ καθώς και τους χώρους όπου επιτελείται η άυλη πολιτιστική κληρονομιά, αφού και οι δύο μεταβλητές συνυφίνονται στην (ανα)παραγωγή της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς (Kirshenblatt-Gimblett, 2004: 53). Σε αντίθεση με παλαιότερες λαογραφικές προσεγγίσεις και εθνολογικές μελέτες στις οποίες οι μελετητές τεκμηρίωναν και διατηρούσαν ένα αρχείο εξαφανιζόμενων πρακτικών που κατηγοριοποιούνται ως «παραδόσεις» και «έθιμα», η Σύμβαση προσπαθεί να προωθήσει τη συνέχεια της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς πέρα από την τεκμηρίωσή της και να τη διατηρήσει ζωντανή. Ωστόσο, οι αλλαγές δεν είναι πάντα τόσο ριζικές και πολλές διαδικασίες που κυριαρχούσαν πριν από τη υιοθέτηση της Σύμβασης παρέμειναν σε ισχύ, συμπεριλαμβανομένης της αναγνώρισης, της χαρτογράφησης και της καταγραφής της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς (Tauschek, 2011· Kuutma, 2012). Επιπλέον, παρ' όλο που η Σύμβαση αποθαρρύνει τη χρήση της έννοιας «αυθεντικότητα», αυτή εξακολουθεί να χρησιμοποιείται, συγκαλυμμένη κάτω από διαφορετικούς όρους ή επεξηγείται με άλλα λόγια (Bortolotto, 2020), αφού για τους μη ειδικούς η αυθεντικότητα συνήθως λειτουργεί ως δείκτης αξίας (Bendix, 2018: 6).

Πράγματι, άνθρωποι σε κάθε άκρη της γης έχουν υιοθετήσει τη φράση «άυλη πολιτιστική κληρονομιά», συνήθως μεταφρασμένη στις τοπικές γλώσσες, για να αναφερθούν σε αυτό που παλαιότερα αποκαλούσαν «παραδόσεις». Η υιοθέτηση αυτού του όρου έθεσε τις διεκδικήσεις τους σε διαφορετικό κλίμακα, ώστε να είναι «αναγνωρίσιμες αναφορικά με ένα διεθνές καθεστώς και με την εγκυρότητα που τους προσδίδει μια αυξανόμενη ανάπτυξη εξειδικευμένων γνώσεων για την άυλη κληρονομιά» (Hafstein και Skrydstrup, 2017: 44). Με άλλα λόγια, ενώ η UNESCO εξυμνεί την ποικιλομορφία του περιεχομένου (τα στοιχεία της κληρονομιάς που πρέπει να διαφυλαχθούν), επιβάλλει κοινούς κώδικες, κατηγορίες και αξίες, επειδή λειτουργεί μέσω ενός κοινού συστήματος ή, όπως το θέτει ο Bernardino Palumbo (2010), ενός «παγκόσμιου ταξινομικού συστήματος». Αυτή η διαδικασία απηχεί παρόμοιες διαδικασίες ομογενοποίησης που επικρίνονται για την εγκαθίδρυση μιας «παγκόσμιας ιεραρχίας αξιών» (Herzfeld, 2004), μέσω της χρήσης τυπικών διαδικασιών που αναπαράγει μια ανισορροπία ισχύος μεταξύ της UNESCO και των «παραληπτών» αυτών των προγραμμάτων πολιτιστικής κληρονομιάς.

5 Σε αυτόν τον τόμο με τον όρος «πολιτικές» μεταφράζεται το «policies», ενώ ο όρος «Πολιτικές» είναι μετάφραση του «politics».

6 Η Σύμβαση του 2003 αποφεύγει να ορίσει τι είναι «κοινότητα» και κάθε κράτος μέρος ή φορέας δίνει διαφορετικό νόημα στην έννοια (όπως και στον όρο «συμμετοχικότητα»). Αναγνωρίζουμε ότι η έλλειψη ορισμού είναι αρκετά προβληματική και συμφωνούμε με τις ανθρωπολογικές συζητήσεις για το ότι ο όρος «κοινότητα» είναι προβληματικός, όπως έχουν αναλύσει οι Amit και Rapport (2002). Γι' αυτό τον λόγο ακολουθούμε μια εμική (emic) χρήση του όρου από τη στιγμή που χρησιμοποιείται καθημερινά από τους συνομιλητές μας, και αποφεύγουμε τη χρήση των εισαγωγικών στο υπόλοιπο κείμενο. Για το θέμα της συμμετοχικότητας, βλέπε Alivizatou (2022).

Ο πιο πρόσφατος παγκόσμιος θεσμός της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως και η Παγκόσμια Κληρονομιά (βλ. The World Heritage Convention, UNESCO 1972), είναι ένα ακόμη εργαλείο για την οργάνωση της διαφορετικότητας (Hannerz, 1989: 211) που καθιερώνει αυτό που ο Richard Wilk (1995) αποκαλεί «παγκόσμιες δομές της κοινής διαφοράς». Αυτό αποτελεί ένα ακόμα παράδειγμα δυτικής ηγεμονίας που επιβάλλει αυτό που η Laurajane Smith (2006) αποκαλεί «Ηγεμονικό Λόγο περί Κληρονομιάς (Authorized Heritage Discourse)». Αυτό το φαινόμενο υποθάλλει μια νεοφιλελεύθερη σχέση με την αγορά και την ιδιωτική εκμετάλλευση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς ως «ένα συγκεντρωτικό μοντέλο, και τέτοιες προσεγγίσεις έχουν μια ανησυχητική τάση να αναδιαμορφώνουν τον κόσμο με απρόβλεπτους και επιβλαβείς τρόπους. Σε αυτή την περίπτωση είναι πιθανό να προάγουν γραφειοκρατικοποιημένους και άψυχους πολιτισμούς που λειτουργούν με ιδιοκτησιακή λογική επικίνδυνα κοντά σε αυτήν μιας εταιρείας στην οποία επιδιώκουν να αντισταθούν» (M. Brown, 2003: 226-27). Με την προώθηση μιας «παγκόσμιας γλώσσας» (Turtinen, 2000) που διαμορφώνει τους τρόπους αναπαράστασης του πολιτισμού και της πολιτιστικής μετάδοσης, η UNESCO γίνεται σημαντικός παράγοντας σε αυτήν ακριβώς τη διαδικασία παγκοσμιοποίησης, που θα μπορούσε να θεωρηθεί και «απειλή», όπως είχε αναφέρει ο Turtinen (2000) πριν από τη δημιουργία της Σύμβασης.

Σύμφωνα με αυτή την ανάλυση, αυτό που κανονικοποιείται στη συγκεκριμένη διαδικασία δεν είναι τα ίδια τα στοιχεία, των οποίων η πολυμορφία διαφυλάσσεται και προβάλλεται, αλλά οι δομές, τα κριτήρια και οι αρχές που στηρίζουν τη κληρονομοποιητική διαδικασία (heritagisation)⁷ σε όλα τα κράτη μέρη. Με αυτόν τον τρόπο, η χρήση τυποποιημένων φορμών και η ταξινόμηση των στοιχείων με τη χρήση ενός κοινού κώδικα οργανώνουν και τακτοποιούν την πολιτισμική ποικιλομορφία· μεταξύ αυτών των εργαλείων τυποποίησης, οι κατάλογοι είναι τα ισχυρότερα. Στην πραγματικότητα, μέσω της εγγραφής στους καταλόγους, διαφορετικοί και γεωγραφικά αποσυνδεδεμένοι χώροι και ομάδες γίνονται μέρη του ίδιου συστήματος, χρησιμοποιώντας τις ίδιες φόρμες υποψηφιότητας και τις ίδιες οδηγίες. Αυτό το βλέπουμε και στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, που λειτουργεί ως μορφή γραφειοκρατικοποίησης μιας ουτοπικής προσπάθειας «να διαχειριστεί το αξιοσημείωτο» και που έχει δημιουργήσει ακούσια ένα σύστημα για την κανονικοποίηση του εξαιρετικού (Meskell, 2018: 2).

Η κληρονομιά που περιλαμβάνεται στους καταλόγους άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς (UNESCO, 2003) και παγκόσμιας κληρονομιάς (UNESCO, 1972) «διαμορφώνει και δομεί τον κόσμο στο μυαλό των ανθρώπων και κατευθύνει τις πραγματικές και φαντασιακές κινήσεις τους με άξονα αυτή» και, ως εκ τούτου, μπορεί να ιδωθεί ως θεσμός «διαμόρφωσης του κόσμου» (Brumann, 2021). Τα κράτη μέρη και οι λοιποί εμπλεκόμενοι λαμβάνουν επιστολές και οδηγίες από τη Γραμματεία της UNESCO με σκοπό να βοηθηθούν στην παρουσίαση των πολιτισμικών τους εκφράσεων με τρόπο που να ταιριάζει με τα κριτήρια της UNESCO, προκειμένου να έχουν μια επιτυχημένη εγγραφή σε κάποια λίστα. Αναγκάζοντας τα διάφορα κράτη να πληρούν κοινά κριτήρια, οι κατάλογοι πολιτιστικής κληρονομιάς της UNESCO αποτελούν από παράδειγμα ενός συστήματος που επιβάλλει την υιοθέτηση παγκόσμιων προτύπων και επικρίνεται ως εργαλείο που ποσοτικοποιεί, μετατρέπει σε τουριστικό αγαθό και τελικά παγκοσμιοποιεί τον πολιτισμό (Kirshenblatt-Gimblett, 2004· Hafstein, 2009). Παρ' όλα αυτά, η πραγματική διαδικασία είναι πιο περίπλοκη και δεν σημαίνει ότι τα κράτη μέρη και λοιποί εμπλεκόμενοι με την άυλη πολιτιστική κληρονομιά υιοθετούν

7 Η διαδικασία κατά την οποία κάτι μετουσιώνεται σε κληρονομιά, και πιο συγκεκριμένα «η διαλογική κατασκευή της κληρονομιάς που από μόνη της είναι κομμάτι των πολιτισμικών και κοινωνικών διαδικασιών που συνθέτουν την κληρονομιά» (Smith, 2006: 13). Παρ' όλο που ο συγκεκριμένος όρος έχει καθιερωθεί διεθνώς από το 2006 και χρησιμοποιείται παγκοσμίως, δεν έχει χρησιμοποιηθεί μέχρι τώρα στην ελληνική βιβλιογραφία. Επειδή δεν υπάρχει ελληνική μετάφραση του όρου έπρεπε σε κάθε αναφορά να χρησιμοποιείται περιγραφικά, κάτι που δεν ήταν πρακτικό και θα διέκοπτε τη ροή του κειμένου. Έτσι λοιπόν χρησιμοποιήθηκε ο νεολογισμός «κληρονομο-ποιητική διαδικασία» και όχι «κληρονομοποίηση» που είναι πιο εύηχος, ή «κληρονομικοποίηση», ο οποίος ίσως ήταν πιο κοντά στον αγγλικό όρο. Ευχαριστώ τη Μιμήνα Πατεράκη για την πρόταση του όρου που τελικά χρησιμοποιήθηκε σε αυτόν τον τόμο.

ως έχει την «ορθόδοξη»⁸ ερμηνεία της σύμβασης. Αντιθέτως, όλες και όλοι οι εμπλεκόμενοι, σε διαφορετικά διοικητικά επίπεδα και γεωγραφικές περιοχές – η Γραμματεία της UNESCO, εθνικοί αξιωματούχοι, πολιτισμικοί διαχειριστές, ΜΚΟ, επαγγελματίες και εκπρόσωποι κοινοτήτων – φέρνουν στο προσκήνιο ποικίλες ερμηνείες και εφαρμογές που ταξιδεύουν και υιοθετούνται με απρόβλεπτο τρόπο. Συνεπώς, στον παρόντα τόμο αυτή η εννοιολογική μετατόπιση θα εστιάσει στις τοπικές και ανεπίσημες προσλήψεις της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς από παράγοντες της πολιτιστικής κληρονομιάς, με έμφαση στον τρόπο που αυτές επηρεάζονται από άλλους δρώντες στον τομέα της κληρονομιάς.

Οι εκφάνσεις της Σύμβασης σε τοπικό και εθνικό επίπεδο

Όπως έχουν συζητήσει οι Shore και Wright, οι πολιτικές, «αφού δημιουργηθούν, συχνά μεταναστεύουν σε νέα πλαίσια και θέσεις και αποκτούν μια δική τους ζωή, η οποία έχει συνέπειες που υπερβαίνουν τις αρχικές προθέσεις» (Shore και Wright, 2011: 3). Έτσι συνέβη και στην περίπτωση της Σύμβασης, η οποία σε κάθε τόπο που άρχισε να εφαρμόζεται, συνάντησε καθεστώςτα πολιτιστικής κληρονομιάς που υπήρχαν από πριν. Αυτά ενσωμάτωσαν με τρόπο επιλεκτικό τη Σύμβαση μέσω ήδη γνώριμων και προϋπαρχουσών ταξινομήσεων. Έτσι λοιπόν, το διεθνές πρότυπο προσαρμόστηκε, μεταμορφώθηκε και ενσωματώθηκε στην εθνική νομοθεσία, τις πολιτικές αρχές, τις διοικητικές πρακτικές και τις πρακτικές των εμπειρογνομόνων με αποτέλεσμα να τοπικοποιηθεί.

Η στροφή στη συμμετοχική προσέγγιση δεν αποτελούσε, στην πραγματικότητα, προτεραιότητα για όλα τα εμπλεκόμενα μέρη, με αρκετά κράτη να αντιτίθενται σαφώς σε αυτήν την ιδέα κατά τις διαπραγματεύσεις που λάμβαναν χώρα πριν και κατά τη διάρκεια της δημιουργίας της Σύμβασης. Ωστόσο, η ανάγκη να δοθεί ένας πιο εξέχων ρόλος σε «κοινότητες, ομάδες και [...] άτομα» (UNESCO 2003: Αρ. 2 Παρ. 1) εξακολουθούσε να υποστηρίζεται από ορισμένους ειδικούς και τελικά να γίνεται αποδεκτός από την UNESCO. Στη συνέχεια, η συμμετοχή των κοινοτήτων ολοένα και περισσότερο αποτέλεσε μια κρίσιμη προϋπόθεση για την εφαρμογή πολιτικών διαφύλαξης σε παγκόσμιο επίπεδο. Ωστόσο, κανένας όρος δεν ορίζεται με σαφήνεια στα επίσημα θεμελιώδη κείμενα της UNESCO, με αποτέλεσμα η ερμηνεία της αρχής της συμμετοχικότητας να παραμένει ασαφής και απροσδιόριστη. Τα κράτη μέρη υποχρεούνται να τηρούν τις αρχές της, αλλά ο τρόπος που την αντιλαμβάνονται και την ερμηνεύουν ποικίλλει σημαντικά, αφού εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την εδραιωμένη ιδεολογία, τη διοίκηση και τις δημόσιες πολιτικές για την κληρονομιά της κάθε χώρας, αφήνοντας ελάχιστο περιθώριο για έννοιες προερχόμενες από τα κάτω προς τα πάνω (Wang, 2013).

Τα πορίσματα τόσο των εσωτερικών αξιολογήσεων της UNESCO όσο και των εξωτερικών παρατηρήσεων για το πώς και σε ποιον βαθμό επιτυγχάνεται η συμμετοχή των κοινοτήτων στο πλαίσιο της Σύμβασης είναι απογοητευτικά. Η Υπηρεσία Εσωτερικής Εποπτείας (Internal Oversight Service) της UNESCO προσδιόρισε τη συμμετοχή αυτή ως σημαντική «πρόκληση» και ως «έναν τομέα με πολλά περιθώρια βελτίωσης» (Torggler, Sediakina-Rivière, και Blake, 2013: 42), ενώ οι παρατηρήσεις σχετικά με σύνταξη φακέλων υποψηφιότητας στους διεθνείς καταλόγους τονίζουν επίσης την «έλλειψη» συμμετοχής (βλ., για παράδειγμα, Aykan, 2013· Noyes, 2011· Foster, 2015), καταγγέλλοντας μια κατ'επίφαση επίκληση του συμμετοχικού ιδεώδους. Για τα καταστατικά όργανα της Σύμβασης, η συμμετοχικότητα πραγματοποιείται από διαπιστευμένες ΜΚΟ που αναγνωρίζονται από τα κράτη μέρη ως εξουσιοδοτημένοι μεσάζοντες των κοινοτήτων (Bortolotto και Neyrinck, 2020). Έτσι, κατά κάποιον τρόπο καθιερώνονται ως ένας «στρατός λειτουργών (ethical workers) στο πεδίο» (Strathern, 2000: 2), ενώ παράλληλα οι ΜΚΟ υποτίθεται ότι συμμετέχουν πιέζοντας τα κράτη και τους υπαλλήλους της UNESCO για πιο προοδευτικές πολιτικές.

Ωστόσο, για να έχουν φωνή σε αυτό το φόρουμ, οι ΜΚΟ πρέπει να συμπεριφέρονται σύμφωνα με

8 Περί «ορθόδοξης» ερμηνείας της Σύμβασης, βλ. Bortolotto, 2007.

τους κανόνες του οργανισμού. Με την ενθάρρυνση της Γραμματείας, εκπρόσωποι των ΜΚΟ μελετούν τα σχετικά έγγραφα και, συμμετέχοντας στις συνεδριάσεις της Επιτροπής ή της Γενικής Συνέλευσης, εκπαιδεύονται στη διπλωματία, μαθαίνοντας τις διαδικασίες της Σύμβασης καθώς και τη γλώσσα της. Με άλλα λόγια, οι ΜΚΟ προσαρμόζονται στον γραφειοκρατικό μηχανισμό της UNESCO, πείθονται να συμμετέχουν και δεσμεύονται σε αυτόν ακολουθώντας ένα πρότυπο «απο-ριζοσπαστικοποίησης», πράγμα που έχει παρατηρηθεί ότι συμβαίνει και σε άλλα διεθνή φόρα (Schulte-Tenckhoff και Khan, 2011· Sarignoli 2017). Ωστόσο, μόλις ευθυγραμμιστούν με τις πρακτικές και τον τρόπο σκέψης της UNESCO, οι ΜΚΟ ασχολούνται πρώτα και κύρια με δείκτες και μηχανισμούς ελέγχου (Merry, 2005). Αν και αντιλαμβάνονται πως αυτά τα εργαλεία είναι απαραίτητα για τη διαχείριση της Σύμβασης, θεωρούν παράλληλα ότι παραγκωνίζουν την πραγματική διαφύλαξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, υποκινώντας ένα συναίσθημα που συμμερίζονται πολλοί εκπρόσωποι ΜΚΟ που συνεργάζονται με μεγάλους διεθνείς οργανισμούς: την ενασχόληση με ατελείωτες γραφειοκρατικές διαδικασίες και όχι με πραγματικά και ουσιαστικά ζητήματα (Riles, 2000: 13).

Επιστρέφοντας στο θέμα της συμμετοχικότητας, σε πρακτικό επίπεδο, η συμμετοχικότητα των κύριων αποδεκτών των διεθνών πολιτικών για την κληρονομιά – εκείνων που η UNESCO αποκαλεί «φορείς κληρονομιάς» – συχνά τεκμηριώνεται με ποικίλους τρόπους. Πιο συγκεκριμένα, κατά τις συνεδριάσεις της Επιτροπής, ο επικεφαλής των εθνικών αντιπροσωπειών δίνει τον λόγο στα «μέλη της κοινότητας», ώστε να μπορούν να ευχαριστήσουν την Επιτροπή για την εγγραφή, πολλές φορές μάλιστα έχουν την ευκαιρία να αναπαραστήσουν την «κληρονομιά τους» μέσα ή έξω από την αίθουσα συνεδριάσεων. Αν και αυτό λειτουργεί ως ένα πολύχρωμο διάλειμμα κατά τη διάρκεια μιας διακυβερνητικής συνάντησης, είναι ουσιαστικά μια δήλωση συμμετοχής, που απευθύνεται σε ένα εγχώριο κοινό που προσεγγίζεται μέσω της τηλεόρασης και της διαδικτυακής αναμετάδοσης. Ωστόσο, σε γενικές γραμμές, τόσο η συμμετοχικότητα όσο και οι κοινότητες εκφράζονται κυρίως μέσω εντύπων συναίνεσης, βίντεο που δείχνουν τις ομάδες εστίασης (focus groups) ή άλλες κοινοτικές συναντήσεις και έγγραφα που περιέχουν μακροσκελείς λίστες με τις ημερομηνίες και τους χώρους αυτών των εκδηλώσεων, που ακολουθούνται από υπογραφές που συλλέγονται σε τέτοιο πλαίσιο.⁹

Εδώ προκύπτει μία από τις βασικές δυσκολίες στην εφαρμογή της Σύμβασης: πώς τεκμηριώνεται η ενεργός συμμετοχή των κοινοτήτων; Μέχρι τώρα, κατά την υποβολή ενός στοιχείου που εξετάζεται για να συμπεριληφθεί στους Διεθνείς Καταλόγους της Σύμβασης, απαιτείται από τα κράτη μέλη να επιδεικνύουν την ευρύτερη δυνατή συμμετοχή της ενδιαφερόμενης κοινότητας, ομάδας ή ατόμων, καθώς και την ελεύθερη, εκ των προτέρων και κατόπιν ενημέρωσης συναίνεσή τους.

Λίγα λόγια για την πολιτιστική κληρονομιά στην Ελλάδα

Στρέφοντας το βλέμμα μας στην Ελλάδα, η κληρονομιά ήταν και παραμένει ακόμα πρωταρχικής σημασίας για τους Έλληνες. Η κλασική αρχαιότητα έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας και στη νομιμοποίηση του νεοελληνικού κράτους (επισήμως ιδρύθηκε το 1832) παρέχοντας στοιχεία για μια «πολιτισμική συνέχεια» από την αρχαία στη σύγχρονη Ελλάδα (Danforth, 1984· Δέλτσου, 1995· Hamilakis, 2007· Tziouvas, 2014· Herzfeld, 2020).¹⁰ Σε αυτήν τη διαδικασία οικοδόμησης του έθνους καθοριστικά υπήρ-

9 Για μια πλήρη συζήτηση για το πώς αποδεικνύεται η συμμετοχικότητα των κοινοτήτων μέσα από τη γραφειοκρατία, βλ. Bortolotto (2020).

10 Η εθνική ταυτότητα των Ελλήνων και τα αφηγήματα περί συνέχειας μεταξύ αρχαίων και σύγχρονων Ελλήνων κατασκευάστηκαν από Ευρωπαίους περιηγητές που επισκέφθηκαν την Ελλάδα τον 17ο και 18ο αιώνα και αργότερα από Βαυαρούς φιλόλογους και ιστορικούς τέχνης που εμπνεύστηκαν το νεοκλασικό μοντέλο της Ελλάδας ως κοιτίδας του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Ωστόσο, αυτήν την ταυτότητα ενστερνίστηκαν πρώτα η ελληνική διασπορά στην Ευρώπη και οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όταν η Βρετανία, η Βαυαρία (τώρα Γερμανία), η Γαλλία και η Ρωσία άρχισαν να υποστηρίζουν τους Έλληνες στα βήματά τους προς την ανεξαρτησία τους (Ζωγράφου, 1999· Herzfeld, 2020). Η ελληνική ταυτότητα ήταν ένα άκρως πολιτικό εγχείρημα (Danforth, 1984) κρατών με επιρροή στην Ελλάδα ακόμη και πριν από την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Αυτό θα

ξαν τα αρχαία ελληνικά μνημεία που χρησιμοποιήθηκαν ως μέσο για τη μεταβίβαση της αρχαίας ελληνικής δόξας στο σύγχρονο ελληνικό έθνος-κράτος (Yalouri, 2001), ενώ οι λαϊκές παραδόσεις και τα έθιμα θεωρούνταν ο κρίκος που έλειπε και ο οποίος ενώνει την αρχαία με τη σύγχρονη ελληνική ταυτότητα (Μερακλής, 1989· Κελεσίδης, 2009· Νιτσιάκος, 2014· Herzfeld, 2020). Οι λαογράφοι και αργότερα οι εθνολόγοι συνέβαλαν στην ενίσχυση των εθνικιστικών αφηγημάτων σχετικά με τις έννοιες της παράδοσης, της λαογραφίας και του ελληνικού «πολιτισμού», οι οποίες διαδόθηκαν στον ευρύτερο ελληνικό πληθυσμό μέσω της δημόσιας εκπαίδευσης και των πολιτιστικών συλλόγων.¹¹ Συχνά, αυτές οι αφηγήσεις επικεντρώνονταν σε επιτελεστικές πρακτικές, όπως δημοτικά ποιήματα, τραγούδια και τους λεγόμενους «ελληνικούς παραδοσιακούς» χορούς, που αποτελούν μέρος του προγράμματος σπουδών στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, με στόχο να καταδείξουν τη συνοχή των ελληνικών πληθυσμών και του κράτους και την αδιάσπαστη συνέχεια της κλασικής αρχαιότητας με τη σύγχρονη ελληνική κοινωνία.

Σημαντικό ρόλο στην Ελλάδα έχουν και οι πολιτιστικοί σύλλογοι που εμπίπτουν στη σφαίρα των ΜΚΟ και οι κύριοι στόχοι τους είναι να αναπτύξουν ή να εξασκήσουν οτιδήποτε μπορεί να συμπεριληφθεί στην ευρεία κατηγορία του «πολιτισμού». Η πιο δημοφιλής και βασική δραστηριότητα των πολυάριθμων πολιτιστικών συλλόγων σε μεγάλες και μικρότερες ελληνικές πόλεις και χωριά ήταν και παραμένουν οι λαϊκοί χοροί. Οι πιο γνωστοί και σημαντικοί πολιτιστικοί σύλλογοι πραγματοποιούν επίσης πρόσθετες δραστηριότητες, που περιλαμβάνουν μαθήματα λαϊκής μουσικής, συλλογές παραδοσιακών ενδυμασιών, ενώ ορισμένοι έχουν δημιουργήσει ακόμη και μουσεία. Αυτό το πλαίσιο έδωσε τη δυνατότητα στα μέλη πολιτιστικών συλλόγων, σε εμπειρικούς δασκάλους λαϊκών χορών και άτομα με ανώτερη εκπαίδευση (ιδίως δασκάλους δημοτικού) να γίνουν ερασιτέχνες λαογράφοι (Πολίτης, 1909: 155-59· Κακάμπουρα, 2006). Με αυτόν τον τρόπο, η λαογραφία στην Ελλάδα έγινε δημόσιος τομέας επικεντρωμένος στη διατήρηση του λαϊκού πολιτισμού μέσω διαδικασιών καταγραφής. Η διατήρηση της αυθεντικότητας αυτών των παραδόσεων και εθίμων ήταν, και τις περισσότερες φορές εξακολουθεί να είναι, στόχος τόσο της δημόσιας εκπαίδευσης όσο και των πολιτιστικών συλλόγων, παρ' όλο που η λαογραφία τις τελευταίες δεκαετίες έχει πάρει μια κριτική και αναλυτική στάση, επικρίνει αυτές τις παλαιότερες προσεγγίσεις και επικεντρώνεται στη μελέτη των κοινωνικο-ιστορικό φαινομένων (Νιτσιάκος, 2014). Σε αυτό το κεφάλαιο θα αρκεστούμε στο να παραθέσουμε αυτό το μικρό αλλά βασικό πλαίσιο που έχει συζητηθεί εκτενέστερα αλλού (βλ. Karantrapas, 2021), καθώς τα επόμενα κεφάλαια αυτού του τόμου αναλύουν το θέμα περισσότερο και το συνδέουν με την εφαρμογή της Σύμβασης στην Ελλάδα (βλ. Καράμπας, Φωτοπούλου).

Ανθεκτικότητα: Μια έννοια γεμάτη αντιφάσεις και όμως ενσωματωμένη στις ζωές μας

Ο όρος «ανθεκτικότητα» χρησιμοποιείται από τα μέσα ενημέρωσης, τον καθημερινό άνθρωπο, τους ακαδημαϊκούς και τους πολιτισμικούς διαχειριστές. Κατά καιρούς και από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους έχουν αποδοθεί στον όρο πολλές διαφορετικές έννοιες, ερμηνείες και εφαρμογές, αλλά παραμένει ένας όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει την καθημερινή ζωή. Παρ' όλα αυτά δεν πρέπει

μπορούσε κάλλιστα να θεωρηθεί ως περίπτωση κρυπτο-αποικιοκρατίας, όπως έχει αναλύσει ο Michael Herzfeld (2002).

- 11 Οι Έλληνες λαογράφοι είχαν επικεντρωθεί σε μια «εθνική αποστολή»: «να αποδείξουν, με στοιχεία από τη ζωή και τη γλώσσα του νεοελληνικού λαού, την αδιάσπαστη συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού από την αρχαιότητα έως σήμερα» (Κυριακίδου-Νέστορος, 1978: 99). Αυτή η πολιτική και συνειδητή θέση των Ελλήνων λαογράφων ήταν ενεργή και πριν από την επίσημη καθιέρωση της ελληνικής λαογραφίας με την ίδρυση της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας το 1909 από τον Νικόλαο Πολίτη (1852-1921) και παρέμεινε ως το τέλος του καθεστώτος των συνταγματαρχών (1967-74) (Κυριακίδου-Νέστορος, 1978· Danforth, 1984· Herzfeld, 2020). Η αλλαγή προέκυψε μέσω της αναστοχαστικής κριτικής στο *Η Θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας: Κριτική ανάλυση* της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος (1978). Η Κυριακίδου-Νέστορος είχε επηρεαστεί από τις ανθρωπολογικές θεωρίες της εποχής της, τις οποίες ενσωμάτωσε στη μεθοδολογία της. Αν και της αντιτάχθηκαν άλλοι καταξιωμένοι λαογράφοι της εποχής της, η προσέγγισή της κυριαρχεί στις σημερινές ελληνικές λαογραφικές σπουδές, ακόμα και αν οι εθνικιστικές τάσεις δεν έχουν πλήρως εξαλειφθεί. Ωστόσο, από τη δεκαετία του '80, το πεδίο των λαογραφικών σπουδών περιορίστηκε και εν μέρει αντικαταστάθηκε από άλλους κλάδους, όπως η κοινωνική ανθρωπολογία και πιο πρόσφατα οι σπουδές πολιτιστικής διαχείρισης (Κουρούκλη, 2003).

να μείνουμε στις κοινές ερμηνείες του όρου που υποθέτουν ότι η ανθεκτικότητα είναι πάντα επιθυμητή, αλλά να περάσουμε σε μια πιο αναλυτική προσέγγιση όπου η ανθεκτικότητα δεν είναι εγγενώς καλή, ούτε κακή. Η ανθρωπολογία δεν έχει ακολουθήσει την τάση άλλων επιστημονικών κλάδων οι οποίοι έχουν επενδύσει σε μεγάλο βαθμό στη μελέτη της ανθεκτικότητας. Η σύγχρονη έννοια της ανθεκτικότητας εμφανίστηκε στην ανθρωπολογία τη δεκαετία του 1970 (Vayda McCay, 1975), αλλά μόλις πρόσφατα άρχισαν οι ανθρωπολόγοι να ασχολούνται συστηματικότερα με το θέμα. Η πλειονότητα των ανθρωπολογικών μελετών για την ανθεκτικότητα σχετίζονται με μελέτες καταστροφών (Barrios, 2016) και σε μικρότερο βαθμό με την ανθρωπολογία της τροφής (Reuter, 2019) ή το ευρύτερο πεδίο των σχέσεων ανθρώπου-φύσης (ιδιαίτερα όσον αφορά την κλιματική αλλαγή) (Oliver-Smith, 2016). Άλλες μελέτες προέρχονται από την ψυχολογική ανθρωπολογία (Zraly, Rubin, και Mukamana, 2013), ενώ νεότερες προσπάθειες για τη μελέτη της ανθεκτικότητας προέρχονται από οικονομικούς ανθρωπολόγους (Tucker και Nelson, 2017) ή εξετάζουν την ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου (Capello, Karampampas και Lauth Bacas, 2021).¹² Η έλλειψη μελετών για την ανθεκτικότητα καθιστά τον παρόντα τόμο μια πρώτη προσπάθεια να συζητηθεί η σχέση μεταξύ πολιτιστικής κληρονομιάς, αγοράς και ανθεκτικότητας. Η ανθεκτικότητα νοείται συνήθως ως χαρακτηριστικό των ατόμων που τους επιτρέπει να αντιμετωπίσουν και να αναρρώσουν από κάποιο τραύμα. Με μια ευρύτερη έννοια, η ανθεκτικότητα είναι η ικανότητα ατόμων, ομάδων, ιδρυμάτων, συστημάτων, όπως τα οικοσυστήματα, και υλικών να αντιμετωπίζουν με επιτυχία τις μεταβολές (K. Brown, 2015). Η ανθεκτικότητα μπορεί επίσης να είναι «η διαδικασία, η ικανότητα ή το αποτέλεσμα μιας επιτυχούς προσαρμογής παρά τις όποιες προκλητικές ή απειλητικές συνθήκες» (Masten, Best, και Garmezy, 1990: 425). Με αυτόν τον τρόπο, η ανθεκτικότητα μπορεί να θεωρηθεί ως μια προληπτική προσαρμογή και μια προληπτική δράση· όχι ως απάντηση σε ένα γεγονός, αλλά «ως στρατηγική για την οικοδόμηση της ικανότητας αντιμετώπισης και διαμόρφωσης της αλλαγής» (K. Brown, 2015: 6).

Ωστόσο, η χρήση της έννοιας της ανθεκτικότητας θα μπορούσε να είναι προβληματική, ιδιαίτερα όταν η ανθεκτικότητα νοείται ως η ικανότητα μιας κοινωνίας να επιστρέψει σε μια κατάσταση που υπήρχε πριν από ένα τραυματικό γεγονός ή παρέμβαση. Η εικασία ότι μια κοινωνία –σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή– μπορεί να θεωρηθεί σταθερή και ως κατάσταση αναφοράς στην οποία μπορεί κανείς να επιστρέψει είναι ένα εξαιρετικά ανεπαρκές μοντέλο για την κατανόηση των κοινωνιών, που επίσης υποτιμά τη δυναμική τους και κυρίως δεν εξετάζει πώς ένα σημαντικό γεγονός μπορεί να πυροδοτήσει νέες μορφές κοινωνικότητας (Barrios, 2016: 28-30).

Ο όρος «ανθεκτικότητα» θα μπορούσε επίσης να κρύψει τις κοινωνικές ανισότητες που υφίστανται οι ευάλωτοι και περιθωριοποιημένοι πληθυσμοί, οι οποίοι δεν έχουν άλλη επιλογή από το να προσαρμοστούν, να βρουν τρόπους να συνεχίσουν, να αυτοσχεδιάσουν και να επιβιώσουν, σε αντίθεση με τους πιο προνομιούχους που δεν καλούνται να αντιμετωπίζουν παρόμοιες προκλήσεις. Τέλος, στη μελέτη της ανθεκτικότητας δεν πρέπει να παραβλέψουμε τις αιτίες που έκαναν τους ανθρώπους να γίνουν ανθεκτικοί, μια πτυχή που συχνά αγνοείται στις περισσότερες μελέτες. Αντί λοιπόν να δούμε την ανθεκτικότητα ως την αντίδραση σε τραυματικά και συντριπτικά γεγονότα, και να τη θεωρήσουμε ως ένα φυσικό φαινόμενο που επηρεάζει ευάλωτους πληθυσμούς θα πρέπει να επικεντρωθούμε στο πώς θα καταπολεμήσουμε τις αιτίες για να τους ενισχύσουμε ενεργητικά, χωρίς απαραίτητα να χρειαστεί να βιώσουν τα γεγονότα που θα τους κάνουν ανθεκτικούς (Barrios, 2016: 32).

Έχοντας αναγνωρίσει αυτά τα ζητήματα και τους περιορισμούς της έννοιας της ανθεκτικότητας, σε αυτόν τον τόμο χρησιμοποιούμε συνειδητά τον όρο με κριτικό τρόπο, για να τονίσουμε τη διαλεκτική της συνέχειας και της αλλαγής που προκύπτει από τις εθνογραφικές έρευνες των συμμετεχόντων. Τέλος, αναρωτιόμαστε τελικά μήπως η συζήτηση περί ανθεκτικότητας είναι αποπροσανατολιστική. Μήπως

12 Βλέπε και το Documenting Resilience, Debating Resilience: A Critical Politics Workshop <https://debatingresilience.net/> τελευταία πρόσβαση 24 Ιουνίου 2022.

συνιστά μια παθητική στάση που δεν καταπολεμάει τη ρίζα των προβλημάτων, αλλά που επιτρέπει να διαιωνίζονται (Knight, 2021· Streinzer, 2021); Μήπως, λοιπόν, πρέπει να μην προσπαθούμε να είμαστε πιο ανθεκτικοί/παθητικοί και να επικεντρώσουμε την ενέργειά μας στο να εντοπίσουμε την πηγή του προβλήματος και να την καταπολεμήσουμε;

Τα κεφάλαια αυτού του τόμου

Ενότητα Α: Ένα παγκόσμιο φαινόμενο

Η Chiara Bortolotto εξετάζει την αλληλεπίδραση μεταξύ αγοράς και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς ως ένα από τα «ταμπού» της Σύμβασης της UNESCO για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Με την κλασική της έννοια, η κληρονομιά γίνεται αντιληπτή ως μια αναφαίρετη ιδιοκτησία που ενσαρκώνει την ψυχή μιας ομάδας ή ενός έθνους. Μέσω της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς η UNESCO καθιστά την κληρονομιά πόρο για τη βιώσιμη ανάπτυξη –συμπεριλαμβανομένης της (συμπεριληπτικής) οικονομικής ανάπτυξης– συγκεκριμένων κοινοτήτων. Αξιοποιώντας μια εθνογραφική προσέγγιση των συνεδριάσεων των καταστατικών οργάνων της Σύμβασης, η Chiara Bortolotto διερευνά τις αντιπαράθεσεις που ανακύπτουν μεταξύ των υπευθύνων χάραξης πολιτικής και των διαχειριστών πολιτιστικής κληρονομιάς με αφορμή τη συζήτηση για τον «κίνδυνο υπερ-εμπορευματοποίησης» της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Κεντρικό θέμα της συζήτησης είναι οι έννοιες της «κατάχρησης» και της «αποπλαισίωσης», που παρουσιάζονται ως κίνδυνοι μέσα από μια λογική που έρχεται από τη νομοθεσία για την Πνευματική Ιδιοκτησία. Ωστόσο, η Σύμβαση σχεδιάστηκε καθαρά ως ένα εναλλακτικό πρότυπο που δίνει έμφαση στον πολιτιστικό δυναμισμό και το κοινό ανήκειν. Σε αυτό το πλαίσιο, επομένως, η αρχή της «εμπορευματοποίησης χωρίς υπερ-εμπορευματοποίηση» αντανakλά την ένταση μεταξύ των διαφορετικών πολιτικών διαχείρισης.

Η Simone Toji μελετάει τις αντιθέσεις μεταξύ των υπαλλήλων που είναι εντεταλμένοι με την εφαρμογή των πολιτικών για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά, όσων παρουσιάζονται ως φορείς της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά και εκείνων που νομοθετούν. Πιο συγκεκριμένα αναλύει πώς, ενώ οι υπεύθυνοι κρατικοί φορείς καθιέρωσαν μια σταθερή πολιτική και διαδικασίες, η νομοθετική εξουσία αντιμετωπίζει την ιδέα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς με τρόπους που αποκλίνουν ολοένα και περισσότερο από τις καθιερωμένες διαδικασίες. Τα μέλη του Κογκρέσου έχουν εγκρίνει νομοσχέδια ανακηρύσσοντας ορισμένες πρακτικές ως εθνική άυλη πολιτιστική κληρονομιά προσπερνώντας τις προβλεπόμενες διαδικασίες που απαιτούνται. Η Toji λοιπόν επικεντρώνεται σε περιπτώσεις που η νομοθετική εξουσία ανακήρυξε ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά στοιχεία που η εκτελεστική εξουσία είχε θεωρήσει ότι δεν θα έπρεπε. Μέσα από την ανάλυση αυτών εντοπίζει πως ζητήματα για την αγορά και τα αφηγήματα για την ανθεκτικότητα της κοινότητας είναι κεντρικά θέματα που υπογραμμίζουν τις αντικρουόμενες θεωρήσεις αναφορικά με τον ρόλο του κράτους στην εφαρμογή δράσεων για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά στη Βραζιλία. Τέλος, καταλήγει πως τα παραπάνω στην πραγματικότητα αποκαλύπτουν τις υπάρχουσες κοινωνικές διαφορές και αντιφάσεις στη σύγχρονη Βραζιλία.

Η Bahar Aykan στο κείμενό της συζητάει την άυλη κληρονομιά ως ανθεκτικότητα με αφορμή την περίπτωση των Ιστορικών Λαχανόκηπων στο Γεντί Κουλέ της Κωνσταντινούπολης. Πιο συγκεκριμένα, η Aykan δείχνει πώς η Κωνσταντινούπολη επηρεασμένη από το γενικότερο ρεύμα «αστικού εξευγενισμού», μέσα σε ένα πνεύμα νεοφιλελευθερισμού, καταλήγει να διατηρεί τα υλικά τεκμήρια (ιστορικά κτίρια, μνημεία), όπου είναι προσοδοφόρα, για τον τουρισμό και τη μεσαία τάξη, ενώ η άυλη πολιτιστική κληρονομιά χάνεται λόγω του εκτοπισμού των κατοίκων που μένουν για πολλές γενιές σε αυτές τις περιοχές. Παρά τη μέχρι στιγμής αποτυχία της εκστρατείας ενάντια στον εκτοπισμό των κατοίκων με την αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς να εξασφαλίσει ένα καθεστώς προστασίας για τους περιβολάρηδες του Γεντί Κουλέ, αυτοί παραμένουν ανθεκτικοί, πετυχαίνοντας να επιβραδύνουν τις νεοφιλελεύθερες

διαδικασίες αστικού εξευγενισμού και να αποτρέψουν περαιτέρω εκτοπισμούς και εξώσεις. Ωστόσο, το μέλλον των μπουστανιών του Γεντί Κουλέ παραμένει αβέβαιο. Ο Μητροπολιτικός Δήμος δεν έχει ακόμα ανταποκριθεί στα αιτήματα των περιβολάρηδων να αποκτήσουν νόμιμη σύμβαση και καθεστώς μισωτή. Επιπλέον, δεν έχουν γίνει προσπάθειες να αναγνωριστεί επίσημα η τέχνη του περιβολάρη ως πολιτιστική κληρονομιά και να διαφυλαχτεί, κάτι που θα μπορούσε να παρέχει τους περιβολάρηδες περισσότερη προβολή για να κοινοποιήσουν τα αιτήματά τους στην UNESCO και σε κρατικούς και κυβερνητικούς αξιωματούχους. Έτσι, λοιπόν, μέσα από αυτό το κείμενο βλέπουμε πώς η έλλειψη αναγνώρισης των περιβολάρηδων τους αφήνει σε μια επισφαλή, ευάλωτη και μετέωρη κατάσταση.

Ο Philipp Demgenski υιοθετεί μια τολμηρή προσέγγιση και πηγαίνει πέρα από την ένταξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στην αγορά, αλλά μιλάει ξεκάθαρα για εμπορευματοποίηση. Πιο συγκεκριμένα, ο Demgenski εμβαθύνει τις συζητήσεις σχετικά με τις χρήσεις της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς προς όφελος της αγοράς και της οικονομίας, μεταφέροντας το θέμα από το διεθνές επίπεδο στην Κίνα. Στη συνέχεια, παρουσιάζει το σύστημα διαφύλαξης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στην Κίνα, για να συνεχίσει με την παρουσίαση κάποιων συγκεκριμένων παραδειγμάτων ένταξης στοιχείων άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στην αγορά και των αντιδράσεων που προκάλεσαν. Η μελέτη κλείνει με κάποιες γενικές σκέψεις για την ανθεκτικότητα, έναν όρο που δεν χρησιμοποιείται συνήθως στον δημόσιο λόγο για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά στην Κίνα, και με ένα προκαταρκτικό συμπέρασμα. Το βασικό ερώτημα που θέτει είναι: «όταν μιλάμε για ανθεκτικότητα στο πλαίσιο της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, σε τι αναφερόμαστε; Ανθεκτικότητα σε τι και για ποιον;». Τα εθνογραφικά παραδείγματα που χρησιμοποιεί καταδεικνύουν ότι η άυλη πολιτιστική κληρονομιά παρέχει σε αυτούς που η σύμβαση ονομάζει «φορείς» του πολιτισμού την ευκαιρία να ζουν από τις «τέχνες» τους. Όπως έχουν υποστηρίξει πολλοί μελετητές, αυτό οδήγησε στη δημιουργία ατόμων που δραστηριοποιούνται ανεξάρτητα στην αγορά και ακολουθούν τη λογική του νεοφιλελευθερισμού, της κερδοφορίας και μιας ηθικής της αυτο-φροντίδας. Έτσι, σε αυτό το κεφάλαιο βλέπουμε ξεκάθαρα πώς οι πολιτικές για την κληρονομιά και η έννοια της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, στην πραγματικότητα, εμφανίστηκαν και εξακολουθούν να υπάρχουν μέσα σε ένα νεοφιλελεύθερο πλαίσιο και, ίσως άθελά τους, υπακούουν στη λογική του.

Ενότητα Β: Η Ελλάδα ως μέρος ενός όλου

Η Βίλλυ Φωτοπούλου δείχνει τον τρόπο που η εφαρμογή της Σύμβασης στην Ελλάδα επηρεάζει όλο και περισσότερο το πώς προσεγγίζουν ειδικοί αλλά και μη την πολιτισμική κληρονομιά. Πιο συγκεκριμένα, το μεγάλο συμβολικό βάρος των αρχαιοτήτων στη χώρα επέβαλε στον νομοθέτη και στη διοίκηση να προσεγγίζουν την πολιτισμική κληρονομιά με όρους και μεθόδους που ταιριάζουν στα μνημεία, αρχιτεκτονικά ή κινητά. Έτσι, για παράδειγμα, το θεσμικό πλαίσιο αναφέρεται στα «άυλα αγαθά», καθώς δεν μπορεί ακόμη να γίνει αντιληπτή η άυλη πολιτιστική κληρονομιά ως κοινωνική πρακτική του παρόντος. Ως επακόλουθο, στον ίδιο νόμο βλέπουμε την ιδιαίτερη αξία που δίνεται στην άυλη πολιτιστική κληρονομιά ως μαρτυρία παρελθόντων χρόνων. Η εφαρμογή της Σύμβασης βοηθά στην αναθεώρηση αυτών των προσεγγίσεων. Η πρακτική της διοίκησης που εφαρμόζει τη Σύμβαση επικεντρώνεται πλέον στη ζωντανή κληρονομιά, και υιοθετεί τις κατάλληλες έννοιες και μεθόδους, όπως η διαφύλαξη, έναντι της προστασίας.

Η Μιμήνα Πατεράκη στρέφει το ενδιαφέρον μας στις επιλεκτικές εφαρμογές παγκόσμιων πολιτιστικών πολιτικών και στις αποσπασματικές ενέργειες που επιχειρούνται σε τοπικό επίπεδο για την ανθεκτικότητα και τη βιώσιμη ανάπτυξη. Πιο συγκεκριμένα, φανερώνει πώς η πολιτιστική πολιτική ήρθε να ενισχύσει την τοπική οικονομία μέσα από τα Λενιδιώτικα αερόστατα του Πάσχα, την ένταξη του Τσακώνικου στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας, το φεστιβάλ ΜΕΛΙΤΖΑΖΖ αλλά και την προσπάθεια καταγραφής του Τσακώνικου στο Βιβλίο των ρεκόρ Guinness. Τέλος, υποστηρίζει ότι

τα παραπάνω είναι αποσπασματικές ενέργειες βασισμένες σε επιλεκτικές εφαρμογές των παγκόσμιων πολιτισμικών πολιτικών στο πλαίσιο της ανθεκτικότητας της τοπικής κοινωνίας μετά από σχεδόν δέκα χρόνια λιτότητας. Πιο συγκεκριμένα βλέπουμε πώς οι ντόπιοι αναγνωρίζουν τις πολιτιστικές πολιτικές ως ένα μέσο για την επίτευξη των στόχων τους για την τοπική βιώσιμη ανάπτυξη, που ωστόσο δεν την καθιστά αποκλειστικό εργαλείο, αλλά απλώς ένα ακόμα εργαλείο ανάμεσα σε άλλα.

Στο κείμενό του, ο Πάνας Καράμπαμπας εξετάζει πώς οι περίοδοι «κρίσεων» μπορούν να αναπτύξουν νέες δυναμικές και να αποτελέσουν έδαφος για αλλαγές στον τομέα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Μέσα από την εθνογραφία βλέπουμε πως οι άνθρωποι ως απάντηση στην οικονομική κρίση διεύρυναν την ενασχόλησή τους με την άυλη πολιτιστική κληρονομιά σε σχέση με την αγορά και ως μέσο για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας. Εστιάζοντας σε δύο διαφορετικά στοιχεία άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, φαίνεται πως οι φορείς κληρονομιάς στην Ελλάδα προωθούν τις παραδοσιακές τεχνικές και τα προϊόντα τους με την ετικέτα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς προκειμένου να αναζωογονήσουν την τοπική αγορά. Παράλληλα, η άυλη πολιτιστική κληρονομιά χρησιμοποιείται για τη βελτίωση της εικόνας της Ελλάδας στο εξωτερικό, επιδεικνύοντας τη «σκληρή δουλειά των Ελλήνων», ανατρέποντας με αυτόν τον τρόπο τα αρνητικά στερεότυπα για τους Έλληνες που προωθούσαν τα διεθνή μέσα κατά τα πρώτα χρόνια της λιτότητας στην Ελλάδα.

Ενότητα Γ: Η διαφύλαξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από τα μάτια των εκπροσώπων των κοινοτήτων

Στην προτελευταία ενότητα ο λόγος δίνεται στους πολιτισμικούς διαχειριστές και τους ειδικούς που έχουν μια άμεση σύνδεση με αυτό που η UNESCO ονομάζει «κοινότητες». Ως εκ τούτου, επικεντρωνόμαστε σε πρακτικά ζητήματα και στις εφαρμογές των πολιτικών διαφύλαξης (ή τι γίνεται όταν δεν υπάρχουν πολιτικές για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά). Η πρώτη περίπτωση έρχεται από τον Κώστα Δαμιανίδη, που κάνει μια εκτενή ανάλυση σχετικά με το πώς οι ελληνικές ερμηνείες των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση σχεδόν αφάνισαν το επάγγελμα του ξυλωναυπηγού. Σε αυτό το σημείο βλέπουμε τους ποικίλους τρόπους που ένα μουσείο μπορεί να υποστηρίξει ένα παραδοσιακό επάγγελμα, προωθώντας τη διαφύλαξη ενός στοιχείου άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς σε συνεργασία με τους ίδιους τους ξυλωναυπηγούς και τον Σύλλογο των Φύλων του Μουσείου.

Η δεύτερη περίπτωση παρουσιάζεται από τον Αλέξανδρο Γ. Καπανιάρη, ο οποίος μας δείχνει πώς τα αρχεία παίρνουν ζωή μέσω των ψηφιακών τεχνολογιών, αναδεικνύοντας τη δουλειά του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ζαγοράς Πηλίου και του Αγροτικού Οινοποιητικού Συνεταιρισμού Νέας Αγχιάλου, όπως και τα στοιχεία άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς που είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με αυτούς. Παράλληλα βλέπουμε πώς αυτά τα αρχεία συνδράμουν στη δημιουργία πολιτικών διαφύλαξης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Η τρίτη περίπτωση έρχεται από τον Χριστόδουλο Ρίγγα, που αναδεικνύει τη σχέση ανάμεσα στην άυλη πολιτιστική κληρονομιά και τη βιώσιμη ανάπτυξη από την πλευρά των μουσείων, ως σύγχρονων πολιτιστικών οργανισμών που βρίσκονται σε άμεση συνομιλία με τους θεματοφύλακες τις παράδοσης. Βλέπουμε το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς και πώς, στο πλαίσιο της λειτουργίας ενός δικτύου εννέα θεματικών μουσείων στην ελληνική περιφέρεια, λειτουργεί ως παράδειγμα για τον τρόπο που τα μουσεία μπορούν να συνδεθούν με τις τοπικές κοινωνίες, δίνοντας παράλληλα έμφαση και στον θεμελιώδη ρόλο των μουσείων σε ό,τι αφορά τη δημιουργία οικονομικής αξίας από την αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς των τοπικών κοινωνιών.

Τέλος, η Ελένη Στεφάνου κλείνει την ενότητα συνδέοντας τις θεωρητικές συζητήσεις για την ανθεκτικότητα, τη διαφύλαξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και τη σχέση της με την οικονομία, με τα πρακτικά παραδείγματα που συνεισέφεραν οι Δαμιανίδης, Καπανιάρης και Ρίγγας. Μέσα από αυτά βλέπουμε πώς «τα μουσεία και οι πολιτιστικοί οργανισμοί εν γένει αφενός προσαρμόζουν τις μεθόδους τους

για να είναι περισσότερο ανθεκτικοί όσον αφορά στην αποστολή και στην επιβίωσή τους, και αφετέρου βοηθούν τις κοινότητές τους να ενισχύσουν τη δική τους ανθεκτικότητα». Έτσι, το κεφάλαιο αυτό αναδεικνύει τη σημαντικότητα των πολιτιστικών οργανισμών και το έργο που προσφέρουν, αλλά και το πώς η θεωρία και η άυλη πολιτιστική κληρονομιά ως μέσο, μπορούν να μας βοηθήσουν να βρούμε πρακτικές λύσεις σε καθημερινά προβλήματα των ατόμων.

Ενότητα Δ: Αντί επιλόγου

Η τελευταία ενότητα είναι η συντομότερη, αλλά ίσως αυτή που μας δίνει την ευκαιρία να προβληματιστούμε περισσότερο. Κλείνουμε αυτόν το συλλογικό τόμο με ιδέες που θα πρέπει πάντα να λαμβάνουμε υπόψη μας όταν αναφερόμαστε σε έννοιες όπως η ανθεκτικότητα, άλλα και γενικότερα σε θέματα πολιτισμικής διαχείρισης, είτε αυτά έχουν να κάνουν με την αγορά, είτε όχι. Και τα δύο κείμενα της ενότητας αυτής είναι πολύ κριτικά κείμενα που λειτουργούν αντί επιλόγου συνδέοντας όλες τις προηγούμενες δουλειές, για να καταλήξουμε σε συμπεράσματα με θεωρητικές και πρακτικές εφαρμογές. Η Dorothy Noyes με τον προσιτό, καθημερινό της τόνο και τα ρητορικά της ερωτήματα μάς υπενθυμίζει ότι δεν πρέπει να υιοθετούμε «έννοιες-συνθήματα», χωρίς να εξετάζουμε και τις προβληματικές διαστάσεις που κρύβουν. Παράλληλα, συζητάει πώς η άυλη πολιτιστική κληρονομιά χρησιμοποιείται συχνά ως ένα μέσο ή πόρος, για να εξυπηρετηθούν ατομικά ή συλλογικά συμφέροντα. Αν αυτό είναι θεμιτό ή όχι, το αφήνει στους αναγνώστες να το κρίνουν. Από την άλλη πλευρά, ο επίλογος της Kristin Kuutma μάς κάνει να σκεφτούμε ότι όσα εξετάζει αυτός ο τόμος ίσως έχουν ακόμα περισσότερες εφαρμογές. Εδώ και μιάμιση δεκαετία βιώνουμε μια οικονομία που βρίσκεται σε μόνιμη κρίση, η οποία ξεκίνησε ως προσωρινά μέτρα οικονομικής «λιτότητας», που επιδεινώθηκαν και τα οποία εξακολουθούν να μας ταλανίζουν. Σε αυτά προστέθηκε μια παγκόσμια υγειονομική κρίση και ένας πόλεμος, ο οποίος αυτή τη φορά λαμβάνει χώρα δίπλα μας και όχι σε ένα μακρινό μέρος ώστε να μπορούμε να προσποιούμαστε ότι δεν μας αφορά. Οι κοινωνικοί μετασχηματισμοί που βιώνουμε έχουν επιταχυνθεί. Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά και οι πολιτικές γι' αυτήν ακολουθεί αυτούς τους ρυθμούς και εντάσσεται σε εμπορικές πρακτικές και πρακτικές μάρκετινγκ. Τελικά όλα αυτά κάνουν τα άτομα πιο ανθεκτικά; Ο κάθε συγγραφέας σε αυτό τον τόμο έχει μια διαφορετική απάντηση, αλλά αντί γι' αυτό η Kuutma κλείνει με κάποιες πραγματιστικές συμβουλές «για την υποστήριξη και την ενδυνάμωση των κοινοτήτων», κάτι που και η ίδια η Σύμβαση έχει θέσει ως επίκεντρο.

ΠΗΓΕΣ

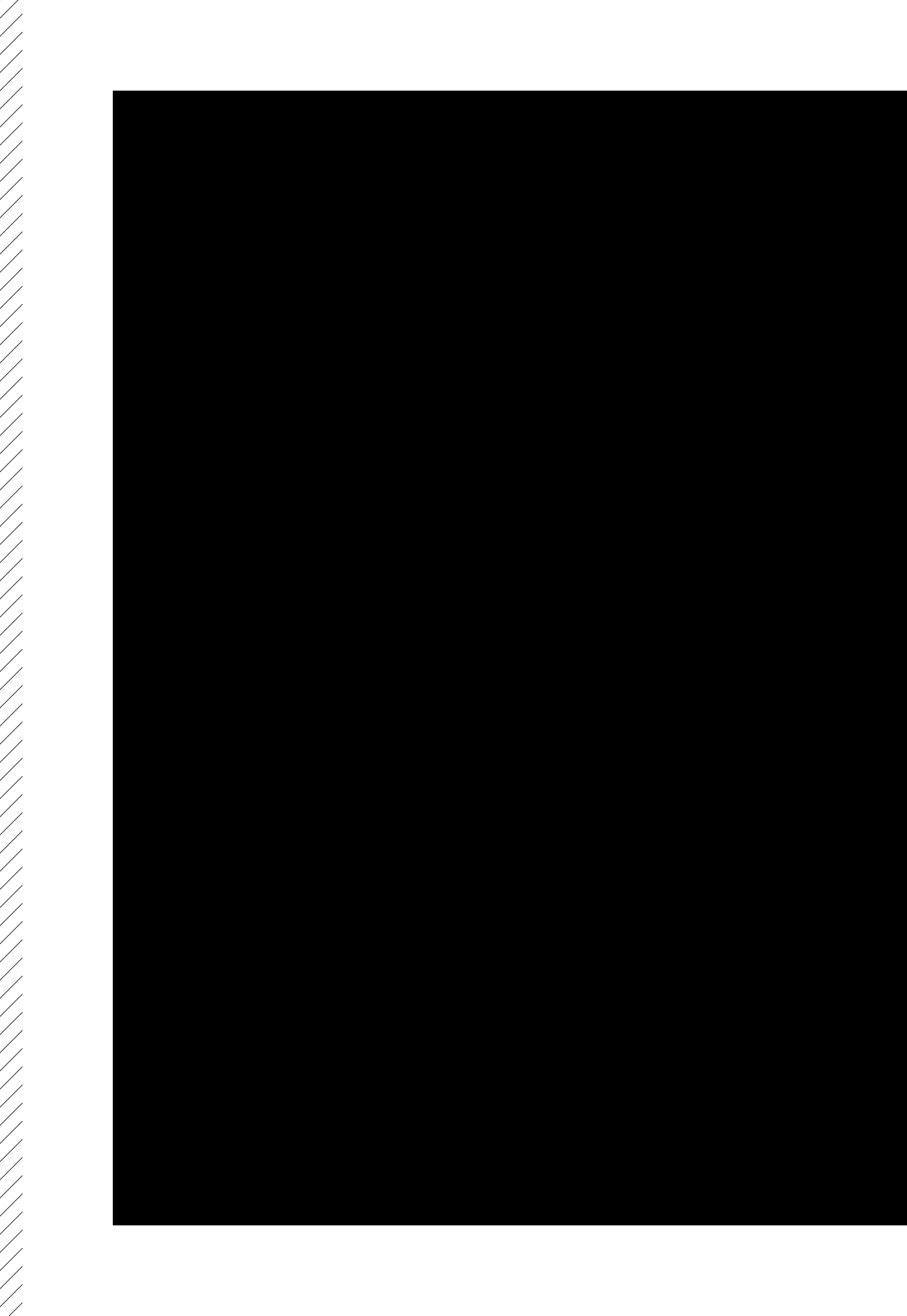
- Δέλτσου, Ε. 1995. Ο «ιστορικός Τόπος» και η Σημασία της «παράδοσης» για το Έθνος-Κράτος. *Εθνολογία* 4: 107-26.
- Ζωγράφου, Μ. 1999. Παρελθόν Και Παρόν: Ο Χορός Στην Ελλάδα Μέσα Από Τα Κείμενα Δυτικών Περιηγητών και Λαογράφων. Στα *Πρακτικά 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού: «Η Διαχρονική Εξέλιξη Του Παραδοσιακού Χορού Στην Ελλάδα»*, 121-31. Σέρρες: Δήμος Σερρών, ΔΕΠΚΑ.
- Κακάμπουρα, Ρ. 2006. Λαογραφικά Αρχεία και Εθνική Ταυτότητα: Μια Σχέση Αλληλεπίδρασης. Στο Σωτήρης Δημητρίου (επιμ.), *Κριτική Διεπιστημονικότητα, Τόμος 2ος, Έθνος Και Ταυτότητα. Πολιτισμικές Αντιστάσεις*, 108-35. Αθήνα: Σαββάλας.
- Κελεσιδής, Π. 2009. Τόποι Διαμόρφωσης και Διαπραγμάτευσης της Χορευτικής Ταυτότητας των Ελλήνων του Πόντου. Στο *Science of Dance, Special Issue: 1ο Πανελλήνιο Επιστημονικό Συνέδριο Χορού και Μουσικής* 4: 20-31.
- Κουρούκλη, Μ. 2003. Η Ανθρωπολογία, το Παρόν, το Παρελθόν και το Δίλημμα της Πατριδογνωσίας. Στο *Το Παρόν Του Παρελθόντος: Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία*, 235-49. Αθήνα: Σχολή Μωραΐτη.
- Κυριακίδου-Νέστορος, Α. 1978. *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*. Αθήνα: Σχολή Μωραΐτη.
- Μερακλής, Μ. Γ. 1989. *Λαογραφικά Ζητήματα*. Αθήνα: Μπούρας.
- Νιτσιάκος, Β. 2014. *Προσανατολισμοί: Μια Κριτική Εισαγωγή στη Λαογραφία*. Αθήνα: Κριτική.
- Πολίτης, Ν. 1909. Λαογραφικά Εργασία Εν Κρήτη, *Λαογραφία* 1: 154-60.
- Alivizatou, M. 2022. *Intangible Heritage and Participation: Encounters with Safeguarding Practices*. Abingdon: Routledge.
- Amit, V. και N. Rapport. 2002. *The Trouble with Community: Anthropological Reflections on Movement, Identity and Collectivity*. London: Pluto Press.
- Aykan, B. 2013. How Participatory Is Participatory Heritage Management? The Politics of Safeguarding the Alevi Semah Ritual as Intangible Heritage, *International Journal of Cultural Property* 20: 381-405. <https://doi.org/10.1017/S0940739113000180>.
- Barrios, R. E. 2016. Resilience: A Commentary from the Vantage Point of Anthropology. *Annals of Anthropological Practice* 40 (1): 28-38. <https://doi.org/10.1111/napa.12085>.
- Bendix, R. F. 2018. *Culture and Value: Tourism, Heritage, and Property*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Berliner, D. 2012. Multiple Nostalgias: The Fabric of Heritage in Luang Prabang (Lao PDR). *Journal of the Royal Anthropological Institute* 18 (4): 769-86. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9655.2012.01791.x>.
- Bortolotto, C. 2007. From Objects to Processes: Unesco's "Intangible Cultural Heritage." *Journal of Museum Ethnography*, 19: 21-33.
- Bortolotto, C. 2020. Le Patrimoine Immatériel et Le Tabou de l'authenticité : De La Pérennisation à La Durabilité. Στο Julia Csargo, Christian Hottin και Pierre Schmit (επιμ.) *Le Patrimoine Culturel Immatériel Au Seuil Des Sciences Sociales*, [online]. Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme. <https://doi.org/10.4000/books.editionsmsmh.16377>.
- Bortolotto, C. και J. Neyrinck. 2020. Article 9. Στο J. Blake και L. Lixinski (επιμ.), *Commentary to the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage Convention*, 153-63. Oxford: Oxford University Press.
- Bortolotto, C., P. Demgenski, P. Karampampas, και S. Toji. 2020. Proving Participation: Vocational Bureaucrats and Bureaucratic Creativity in the Implementation of the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. *Social Anthropology* 28 (1): 66-82. <https://doi.org/10.1111/1469->

- 8676.12741.
- Brown, K. 2015. *Resilience, Development and Global Change*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203498095>.
- Brown, M. 2003. *Who Owns Native Culture?* Harvard University Press.
- Brumann, C. 2021. *The Best We Share: Nation, Culture and World-Making in the UNESCO World Heritage Arena*. New York: Berghahn.
- Capello, C., P. Karampampas, και J. L. Bacas. 2021. The Future(s) of the Mediterraneans: Between Uncertainty and Resilience. *EthnoAntropologia* 9 (1): 7-20.
- Danforth, L. M. 1984. The Ideological Context of the Search for Continuities in Greek Culture. *Journal of Modern Greek Studies* 2 (1): 53-85. <https://doi.org/10.1353/mgs.2010.0012>.
- Foster, M.D. 2015. UNESCO on the Ground. *Journal of Folklore Research* 52: 143-57. <https://doi.org/10.3406/ebisu.2010.1655>.
- Hafstein, V. Tr. 2009. Intangible Heritage as a List: From Masterpieces to Representation. Στο Laurajane Smith και Natsuko Akagawa (επιμ.), *Intangible Heritage*, 93-111. London: Routledge.
- Hafstein, V. Tr. 2018. *Making Intangible Heritage. El Condor Pasa and Other Stories from UNESCO*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hafstein, V. Tr., και M. Skrydstrup. 2017. Heritage Vs. Property: Contrasting Regimes and Rationalities in the Patrimonial Field. Στο Jane Anderson και Haidy Geismar (επιμ.) *Routledge Companion to Cultural Property*, 38-53. Oxford: Routledge.
- Hamilakis, Y. 2007. *The Nation and Its Ruins. Antiquity, Archaeology, and National Imagination in Greece*. Oxford: Oxford University Press.
- Hannerz, U. 1989. Culture Between Center and Periphery: Toward a Macroanthropology. *Ethnos* 54 (3-4): 200-216. <https://doi.org/10.1080/00141844.1989.9981392>.
- Herzfeld, M. 2002. The Absence Presence: Discourses of Crypto-Colonialism. *The South Atlantic Quarterly* 101 (4): 899-926.
- Herzfeld, M. 2004. *The Body Impolitic: Artisans and Artifice in the Global Hierarchy of Value*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Herzfeld, M. 2020. *Ours Once More: Folklore, Ideology, and the Making of Modern Greece*. New York: Bergahn Books.
- Karampampas, P. 2021. (Re)Inventing Intangible Cultural Heritage through the Market in Greece. *International Journal of Heritage Studies* 27 (6): 654-67. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/13527258.2020.1844277>.
- Kirshenblatt-Gimblett, B. 2004. Intangible Heritage as Metacultural Production. *Museum International* 56 (1-2): 52-65. <https://doi.org/10.1111/j.1350-0775.2004.00458.x>.
- Knight, D. M. 2021. Vertiginous Life and the Inconstancy of Becoming in the Mediterranean. *EthnoAntropologia* 9 (1): 119-26.
- Kuutma, K. 2012. Between Arbitration and Engineering: Concepts and Contingencies in the Shaping of Heritage Regimes. Στο R.F. Bendix, A. Eggert, και A. Peselmann (επιμ.), *Heritage Regimes and the State*. Gottingen: Universitätsverlag Gottingen, σ. 21-36.
- Labadi, S. και C. Long. 2010. *Heritage and Globalisation* (Key Issues in Cultural Heritage). <https://doi.org/10.4324/9780203850855>.
- Logan, W. S. 2002. Globalizing Heritage: World Heritage as a Manifestation of Modernism, and Challenges from the Periphery. Στο David Jones (επιμ.) *Twentieth Century Heritage: Our Recent Cultural Legacy, Proceedings of the Australia Icomos National Conference 2001*. Adelaide: University of Adelaide and Australia Icomos.
- Masten, A. S., K. M. Best και N. Garmezy. 1990. Resilience and Development: Contributions from the Study of Children Who Overcome Adversity. *Developmental Psychology* 2 (4): 425-44. <https://doi.org/10.1017/S0954579400005812>.
- Merry, S. E. 2005. Anthropology and Activism: Researching Human Rights across Porous Boundaries. *Political and Legal Anthropology Review* 28 (2): 240-57.

- Meskel, L. 2018. *A Future in Ruins: UNESCO, World Heritage, and the Dream of Peace*. London: Oxford University Press.
- Meskel, L. και C. Brumann. 2015. UNESCO and New World Orders. Στο Lynn Meskel (επιμ.), *Global Heritage: A Reader*, First Edition, 22-42. Malden, MA: Wiley.
- Noyes, D. 2011. La Fête Ou Le Fétiche, Le Geste Ou La Gestion. Du Patrimoine Culturel Immatériel Comme Effet Pervers de La Democratization. Στο Chiara Bortolotto (επιμ.) *E Patrimoine Culturel Immatériel: Enjeux d'une Nouvelle Catégorie*, 125-148. Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme.
- Oliver-Smith, A. 2016. The Concepts of Adaptation, Vulnerability, and Resilience in the Anthropology of Climate Change: Considering the Case of Displacement and Migration. Στο Susan A. Crate and Mark Nuttall (επιμ.) *Anthropology and Climate Change: From Actions to Transformations*, 58-85. New York: Routledge.
- Owens, B. M. 2002. Monumentality, Identity, and the State: Local Practice, World Heritage, and Heterotopia at Swayambhu, Nepal. *Anthropological Quarterly* 75 (2): 269-316. <https://doi.org/10.1353/anq.2002.0037>.
- Palumbo, B. 2010. Sistemi Tassonomici Dell'immaginario Globale. Prime Ipotesi Di Ricerca a Partire Dal Caso Unesco. *Meridiana* 68: 37-72.
- Reuter, T. 2019. Understanding Food System Resilience in Bali, Indonesia: A Moral Economy Approach. *Culture, Agriculture, Food and Environment* 41 (1): 4-14. <https://doi.org/10.1111/cuag.12135>.
- Riles, A. 2000. *The Network Inside Out*. Ann Arbor: University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.15517>.
- Sapignoli, M. 2017. A Kaleidoscopic Institutional Form: Expertise and Transformation in the UN Permanent Forum on Indigenous Issues. Στο Maria Sapignoli και Ronald Niezen (επιμ.), *Palaces of Hope: The Anthropology of Global Organizations*, σ. 78-105. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scholze, M. 2008. Arrested Heritage. The Politics of Inscription into the UNESCO World Heritage List: The Case of Agadez in Niger. *Journal of Material Culture* 13 (2): 215-32.
- Schulte-Tenckhoff, I. και A. H. Khan. 2011. The Permanent Quest For a Mandate: Assessing the UN Permanent Forum on Indigenous Issues. *Griffith Law Review*, 673-701.
- Shepherd, R. 2006. UNESCO and the Politics of Heritage in Tibet. *Journal of Contemporary Asia* 36 (2): 243-57.
- Shore, C. και S. Wright. 2011. Introduction. Conceptualising Policy: Technologies of Governance and the Politics of Visibility. Στο Susan Wright, Davide Peró, και Chris Short (επιμ.), *Policy Worlds: Anthropology and the Analysis of Contemporary Power*, 1-26. Oxford: Bergahn Books.
- Smith, L. 2006. *Uses of Heritage*. London and New York: Routledge.
- Strathern, M. 2000. Introduction: New Accountabilities, στο Marilyn Strathern (επιμ.), *Audit Cultures: Anthropological Studies in Accountability*, Ethics and the Academy, 1-18. London: Routledge.
- Streinzer, A. 2021. "Uncanny Companions: Kinship, Activism, and Public Health as Interdependent Modalities of Care Provision under Greek Austerity." *EtnoAntropologia* 9 (1): 101-18.
- Swenson, A. 2013. *The Rise of Heritage, Preserving the Past in France, Germany and England*. Cambridge University Press.
- Tauschek, M. 2011. Reflections on the Metacultural Nature of Intangible Cultural Heritage. *Journal of Ethnology and Folkloristics* 5 (2): 49-64.
- Torggler, B., E. Sediakina-Rivière και J. Blake. 2013. Evaluation of UNESCO's Standard-Setting Work of the Culture Sector: Part I -2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Internal Oversight Service, - final report, available online: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000223095> (προσπέλαση: 13 June 2022).

- Tucker, B. και D. R. Nelson. 2017. What Does Economic Anthropology Have to Contribute to Studies of Risk and Resilience?. *Economic Anthropology* 4 (2): 161-72. <https://doi.org/10.1002/sea2.12085>.
- Turtinen, J. 2000. Globalising Heritage: On UNESCO and the Transnational Construction of a World Heritage. SCORE Rapportserie 12 (Stockholm: Stockholm Centre for Organizational Research).
- Tziovas, D. 2014. Introduction: Decolonizing Antiquity, Heritage Politics, and Performing the Past. Στο Dimitris Tziovas (επιμ.), *Re-Imagining the Past: Antiquity and Modern Greek Culture*, 1-26. Oxford: Oxford University Press.
- UNESCO. 2003. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris: UNESCO.
- UNESCO. 1972. *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. Paris: UNESCO.
- Vayda, A. P., και Bonnie J. McCay. 1975. New Directions in Ecology and Ecological Anthropology. *Annual Review of Anthropology* 4: 293-306.
- Wang, L. 2013. *La Convention Pour La Sauvegarde Du Patrimoine Culturel Immatériel: Son Application En Droits Français et Chinois*. Paris: L'Harmattan.
- Yalouri, E. 2001. *The Acropolis: Global Fame, Local Claim*. Oxford: Bloomsbury.
- Zraly, M., S. E. Rubin και D. Mukamana. 2013. Motherhood and Resilience among Rwandan Genocide-Rape Survivors. *Ethos* 41 (4): 411-39. <https://doi.org/10.1111/etho.12031>.

ΕΝΟΤΗΤΑ Α:
ΕΝΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

«Εμπορευματοποίηση χωρίς υπερ-εμπορευματοποίηση»: κανονιστικά δилήμματα στις λογικές για την κληρονομιά

Chiara Bortolotto¹

Το 2019 οι New York Times δημοσίευσαν ένα άρθρο με τίτλο «Παγκόσμιες αγορές με την UNESCO ως οδηγό σας» («Global Shopping with UNESCO as Your Guide»). Το άρθρο εξετάζει πώς οι κατάλογοι Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ΑΠΚ)² μπορούν να χρησιμοποιηθούν από «αγοραστές πολιτισμού (cultural shoppers)», για να επιλέξουν «τέχνες και χειροτεχνήματα που έχουν ιστορική σημασία». Ο συγγραφέας υπαινίσσεται ότι αυτοί οι κατάλογοι όχι μόνο ενισχύουν την εμπορική απήχηση των χειροτεχνιών που αναγνωρίζονται ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά, αλλά προσφέρουν «πραγματικά άυλες εμπειρίες» στους πολιτιστικούς τουρίστες. Συνιστά, για παράδειγμα, τα βιεννέζικα καφεενεία, τα οποία περιλαμβάνονται στον αυστριακό κατάλογο άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς από το 2011, ως «ιδανικά σημεία ανεφοδιασμού όταν οι κουρασμένοι αγοραστές (...) χρειάζονται ένα διάλειμμα» (Mohr, 2019).

Στο πλαίσιο της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (εφεξής: Σύμβαση),³ είναι οι «πρακτικές, αναπαραστάσεις, εκφράσεις, γνώσεις, δεξιότητες» (UNESCO 2003, άρθρο 2) –και όχι τα αποτελέσματα και τα προϊόντα τους– που αναγνωρίζονται ως κληρονομιά και ως αντικείμενα διαφύλαξης και μετάδοσης. Ωστόσο, αυτά τα τελευταία είναι που προσφέρονται ως

2 Η Σύμβαση για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς περιλαμβάνει δύο καταλόγους: τον *Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο για την Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά της Ανθρωπότητας* και τον *Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς που απαιτεί Επείγουσα Προστασία*. Ο πρώτος έχει στόχο να αναδείξει την ποικιλομορφία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και να κάνει τη σημασία της περισσότερο αντιληπτή. Ο δεύτερος επιδιώκει να κινητοποιήσει τη διεθνή συνεργασία και υποστήριξη, ώστε να ληφθούν μέτρα διαφύλαξης για καλλιτεχνικές εκφάνσεις που θεωρούνται πως απαιτούν επείγουσα προστασία, για να διατηρηθούν ζωντανές. Ένας Διεθνής Κατάλογος Καλών Πρακτικών περιλαμβάνει προγράμματα, έργα και δραστηριότητες που αντιπροσωπεύουν καλύτερα τις αρχές και τους στόχους της Σύμβασης.

3 Υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση της UNESCO το 2003. Μέχρι τον Σεπτέμβριο 2020, είχε κυρωθεί από 179 κράτη.

1 CY Cergy Paris Université – CY Advanced Studies και University of Geneva.

εμπορεύματα στην αγορά και κεντρίζουν το ενδιαφέρον των παγκόσμιων καταναλωτών. Όπως τονίζει το άρθρο, οι κατάλογοι κληρονομιάς της UNESCO προσδίδουν σημαντική συμβολική προστιθέμενη αξία, με δυνητικό παγκόσμιο οικονομικό αντίκτυπο, και επομένως αποτελούν ένα εικονικό μεγάλο παζάρι για τους καταναλωτές πολιτισμού. Οι ειδικοί του μάρκετινγκ υποστηρίζουν ότι αυτοί οι κατάλογοι λειτουργούν ως «εκ των πραγμάτων εμπορική ονομασία (*de facto brand*)», χορηγώντας μια πολυπόθητη «επικύρωση ή σφραγίδα έγκρισης» (Ryan και Silvano, 2011) παρόμοια με ένα σύστημα δικαιόχρησης (Adie, 2017)⁴. Ενώ η UNESCO ως εμπορική επωνυμία δεν βελτιώνει πάντα τα μέσα βιοπορισμού των τοπικών πληθυσμών, οι οποίοι συχνά πέφτουν θύματα μιας άνισης και μη-συμπεριληπτικής ανάπτυξης (Franquesa, 2013· Herzfeld, 2009, 2010), οι ελπίδες για οικονομικό όφελος αποτελούν αναμφίβολα μέρος της λογικής πίσω από τις υποψηφιότητες για εγγραφή στους Καταλόγους (Yun, 2015).

Οι οικονομικές ανησυχίες έχουν ιδιαίτερη σημασία για την καταχώρηση ενός στοιχείου άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς η εμπορευματοποίηση συχνά δεν αποτελεί εξωτερικό χαρακτηριστικό, όπως συμβαίνει σε μνημεία και τοποθεσίες, αλλά εγγενές στοιχείο κοινωνικών και πολιτισμικών πρακτικών που αναγνωρίζονται ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά. Πράγματι, ορισμένες από αυτές τις πρακτικές μπορούν να γίνουν κατανοητές ακριβώς ως εμπορικές δραστηριότητες (Broude, 2018) και η ίδια η βιωσιμότητά τους εξαρτάται από την εμπορευματοποίηση των προϊόντων τους. Με άλλα λόγια, η αγορά είναι μια από τις πτυχές που καθιστούν την άυλη πολιτιστική κληρονομιά «ζωντανή κληρονομιά». Η πώληση πίτσας, αρωμάτων, μπίρας ή kimchi είναι αυτά που διατηρούν ζωντανή αντίστοιχα την «Τέχνη του Ναπολιτάνου πιτσαδόρου», τις «δεξιότητες που σχετίζονται με το άρωμα» στην Pays de Grasse, την «Κουλούρα της μπίρας» στο Βέλγιο και του «Kimjang, παρασκευή και από κοινού κατανάλωση kimchi στη Δημοκρατία της Κορέας» και την «Παράδοση παρασκευής kimchi στη Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας», όλα τους στοιχεία που είναι εγγεγραμμένα στους καταλόγους άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της UNESCO.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ανάγκη αντιμετώπισης των οικονομικών πτυχών της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς έχει αποκτήσει δυναμική, όπως αναδεικνύεται στις Επιχειρησιακές Οδηγίες, με την προσθήκη το 2016 ενός ολόκληρου νέου κεφαλαίου για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, που περιλαμβάνει ειδική ενότητα αφιερωμένη στην «Οικονομική ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς» (UNESCO 2018, κεφάλαιο VI). Παρά αυτήν την επίσημη αλλαγή, οι παράγοντες που έχουν ταυτόχρονα κανονιστικό χαρακτήρα στην εφαρμογή της Σύμβασης δεν αισθάνονται πάντα άνετα να αποδεχτούν ότι «η αγορά δεν είναι ο εχθρός της κληρονομιάς» (Lixinski, υπό έκδοση: 8). Αυτή η ανησυχία βασίζεται στην αντίληψη ότι η κληρονομιά είναι ένα συμβολικό αγαθό, που δεν προορίζεται για ανταλλαγή στις συνήθεις οικονομίες (Bourdieu, 1985). Σε γενικές γραμμές, υπάρχει ένα έντονο αίσθημα αμηχανίας μεταξύ των επίσημων προασπιστών της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, που βρίσκονται παγιδευμένοι ανάμεσα στην πίεση να αναγνωρίσουν το γεγονός ότι η εμπορευματοποίηση είναι εγγενής σε πολλές εκφράσεις «ζωντανής κληρονομιάς» και την άποψη ότι η εμπορευματοποίηση των αποτελεσμάτων ή των προϊόντων μιας συγκεκριμένης πρακτικής που καθιερώνεται ως κληρονομιά μπορεί να απειλήσει την πολιτιστική αξία της ίδιας της πρακτικής, ακόμη και στην περίπτωση κατά βάση εμπορικών δραστηριοτήτων, όπως η χειροτεχνία ή η διατροφή.

Στο παρόν άρθρο, εξετάζω αυτό το δίλημμα, εστιάζοντας σε μια εγγενή ασάφεια της Σύμβασης. Πράγματι, αυτό το κανονιστικό όργανο βρίσκεται διχασμένο μεταξύ διαφορετικών ορθολογισμών για την κληρονομιά που περιλαμβάνουν τους πολιτισμικούς κώδικες που «βρίσκονται πίσω από την αντικειμενική οικονομία των ορατών συναλλαγών» (Kopytoff, 1986: 64). Η ανάλυσή μου επικεντρώνεται στους φορείς που, στην αρένα της UNESCO, «έχουν την ικανότητα ή την εξουσία να "μιλούν" για την κληρονομιά ή "για λογαριασμό" της» (Smith, 2006: 12). Υποστηρίζω ότι οι κανονιστικοί γρίφοι τους παρουσιάζουν ιδιαίτερο

4 Η βιβλιογραφία αναφέρεται συγκεκριμένα στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, που αποτελεί το εμβληματικό πρόγραμμα της UNESCO στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς. Υιοθετήθηκε το 1972 από το Συνέδριο για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς και περιλαμβάνει πάνω από 1.120 μνημεία σε 167 Κράτη.

ενδιαφέρον καθώς, νομιμοποιώντας ορισμένες προσεγγίσεις για τη διαφύλαξη ως «βέλτιστες πρακτικές» ή αποκλείοντας άλλες ως ακατάλληλες, προωθούν την «καλή» διακυβέρνηση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε παγκόσμιο επίπεδο και με αυτόν τον τρόπο προσαρμόζουν στα μέτρα τους τις επίσημες αναπαραστάσεις της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Με άλλα λόγια, παράγουν έναν «Ηγεμονικό Λόγο περί Κληρονομιάς (Authorized Heritage Discourse)» (Smith, 2006) στον τομέα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η εμπορευματοποίηση ως κανονιστικό δίλημμα

Υιοθετώντας ευρέως διαδεδομένες νεοφιλελεύθερες έννοιες και γλώσσα, οι φορείς κληρονομιάς στο πεδίο ενεργούν ως επιχειρηματικά υποκείμενα, επιτρέποντας στους εαυτούς τους να μετατρέψουν το πολιτιστικό κεφάλαιο σε οικονομικό κεφάλαιο αξιοποιώντας ξεχωριστά πολιτιστικά προϊόντα και υπηρεσίες (Meskell, 2012: 207). Τέτοιοι φορείς αντιμετωπίζουν τα πολιτιστικά αγαθά όχι μόνο ως «νέα βάση για τη συσσώρευση κεφαλαίου» (Coombe, 2009: 402), αλλά και ως ισχυρά εργαλεία για ενδυνάμωση και ανθεκτικότητα. Οι Comaroff και Comaroff (2009) προτείνουν ότι αυτή η εμπορευματοποίηση δεν έρχεται απαραίτητα σε αντίθεση με την επιβεβαίωση των πολιτιστικών ταυτοτήτων και ότι μπορεί στην πραγματικότητα να προσφέρει μια αίσθηση εμπρόθετης δράσης (agency) και τρόπου αυτο-δημιουργίας που, αντί να είναι αλλοτριωτική, ενισχύει το αίσθημα υπερηφάνειας μεταξύ των παραγωγών πολιτισμικών εκφράσεων.

Στην πράξη, ποικίλα τεχνάσματα προσφέρουν στους «επιχειρηματίες κληρονομιάς» (Pfeilstetter 2015) πολλαπλούς και υβριδικούς τρόπους αποτίμησης, επιτρέποντας έτσι τη συμφιλίωση της κληρονομιάς, που γίνεται αντιληπτή ως η ενσάρκωση της ταυτότητας της ομάδας, και της αλλοτρίωσής της. Αυτή η ένταση επιλύθηκε, για παράδειγμα, σε έναν μεξικανικό συνεταιρισμό ορυχείων αργύρου όπου «το ιδίωμα της κληρονομιάς ως κατηγορίας ιδιοκτησίας που θα μεταβιβαστεί στα μελλοντικά μέλη του συνεταιρισμού (...) επιτρέπει στους τοπικούς παράγοντες να διεκδικούν το αναπαλλοτρίωτο του αργύρου ακόμη και όταν το εξάγουν για την ανταλλαγή εμπορευμάτων» (Ferry, 2002: 346). Οι κοινωνικοί φορείς που εμπλέκονται στον τομέα της κληρονομιάς στο πεδίο κάνουν επίσης ρεαλιστική χρήση της Σύμβασης με βάση την υποκειμενική κατανόσή της και τις ειδικές ανάγκες κάθε κατάστασης. Προσδίδουν νόημα δημιουργικά στα κοινά σημεία μεταξύ των διαφορετικών διαστάσεων της κληρονομιάς και της αγοράς, χρησιμοποιώντας ενίοτε με στρατηγικό τρόπο διαφορετικά νομικά και θεσμικά πλαίσια που βασίζονται σε θεμελιωδώς διαφορετικούς ορθολογισμούς.

Η «Τέχνη του Ναπολιτάνου Πιτσαδόρου», που εγγράφηκε το 2017 στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας, αποτελεί ένα παράδειγμα του πώς οι τοπικοί επιχειρηματίες της κληρονομιάς καταφεύγουν αποτελεσματικά σε διαφορετικά καθεστώτα προστασίας. Στην αναφορά του change.org που ξεκίνησε για να πειστεί η Ιταλική Εθνική Επιτροπή για την UNESCO να υποστηρίξει την υποψηφιότητα, η εγγραφή στον κατάλογο παρουσιάζεται ως ένας τρόπος προστασίας των ιταλικών προϊόντων από τον σφετερισμό, καθιστώντας έτσι σαφή την οικονομική διάσταση αυτής της προσπάθειας: «Αναγνώριση από την UNESCO θα προστάτευε την πίτσα και την οικονομία που συνδέεται με αυτήν, από το φαινόμενο του να μοιάζει Ιταλικό. Η αναγνώριση της πίτσας είναι μια ευκαιρία να διαφυλάξουμε την ετικέτα Made in Italy».⁵

Σε μια συνέντευξη σχετικά με την πρόταση, ο κύριος υποστηρικτής της υποψηφιότητας και του αιτήματος, το πρώην Υπουργείο Γεωργίας και αργότερα Περιβάλλοντος, εξήγησε ότι η εγγραφή στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο αφορούσε την εθνική εμπορική επωνυμία. Με στόχο ακριβώς την προσπάθεια αποφυγής σφετερισμού, είπε, είχε προηγουμένως προσεγγίσει τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου⁶ και είχε προωθήσει ένα αίτημα για την επίσημη προστασία της ονομασίας «*pizza napoletana*» στο πλαίσιο του συστήματος Εγγυημένων Παραδοσιακών Ιδιότυπων Προϊόντων (ΕΠΙΠ) της ΕΕ (*Traditional*

5 <https://www.change.org/p/proteggiamo-il-made-in-italy-la-pizza-come-patrimonio-unesco>

6 <https://www.youtube.com/watch?v=vQnyZ7tGpJE> (στα ιταλικά)

Specialities guaranteed - TSG) (Pecoraro Scanio, 2015). Όπως πολλά άλλα προϊόντα που σχετίζονται με πρακτικές άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς που είναι εγγεγραμμένα στους καταλόγους άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της UNESCO, η ναπολιτάνικη πίτσα, στην πραγματικότητα, προστατεύεται επίσης από συστήματα πνευματικής ιδιοκτησίας (*intellectual property - IP*) (Ubertazzi, 2017).

Στην ανάλυσή της για το παραπάνω παράδειγμα παράλληλης προστασίας των διατροφικών συνθηκών βάσει του νόμου περί κληρονομιάς και πνευματικής ιδιοκτησίας, η Deacon (2018) υπογραμμίζει πώς τα δύο συστήματα βασίζονται σε διαφορετικές προϋποθέσεις και συνεπάγονται διαφορετικές νομικές συνέπειες. Αυτή η διαφορά, εξηγεί, αφορά την εκπροσώπηση του προστατευόμενου αντικείμενου και τους τρόπους προστασίας του. Από τη μία πλευρά, η Σύμβαση της UNESCO στοχεύει στη διαφύλαξη των κοινωνικών και πολιτιστικών διαδικασιών, διασφαλίζοντας τη δυναμική εξέλιξη και μετάδοσή τους μέσω εργαλείων ευαισθητοποίησης, όπως οι κατάλογοι. Από την άλλη πλευρά, το σύστημα ΕΠΙΠ της ΕΕ προστατεύει τα ονόματα των προϊόντων, αλλά όχι τις γνώσεις και τις δεξιότητες που αναπτύσσονται σε μια συγκεκριμένη κοινωνική και πολιτισμική ομάδα. Στην πράξη, ωστόσο, τόσο οι ετικέτες ΕΠΙΠ όσο και οι κατάλογοι ΑΠΚ χρησιμοποιούνται ως εργαλεία επωνυμίας, επιφέροντας θεσμική νομιμοποίηση (της ΕΕ και της UNESCO αντίστοιχα). Η έμφαση στο ιστορικό βάθος και στη γεωγραφική προέλευση στο όνομα και την περιγραφή της πρακτικής και του προϊόντος της έχει ως αποτέλεσμα να τους προσδίδει μια αύρα αυθεντικότητας, ενισχύοντας έτσι την εμπορική τους δυναμική (Deacon, 2018).

Διαφορετικά νομικά, θεσμικά και εννοιολογικά πλαίσια μπορούν να συνυπάρχουν και να αλληλοσυμπληρώνονται, αφού γίνει η στρατηγική οικειοποίησή τους για την εξυπηρέτηση τοπικών στόχων. Η περίπτωση της ζωγραφικής στην άμμο στο Βανουάτου, που αναγνωρίστηκε ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά από την UNESCO το 2003, καταδεικνύει, από αυτή την άποψη, πώς η τοπική κατανόηση της ιδιοκτησίας και της αλλοτρίωσης παράγει λιγότερο πολωμένες κατηγορίες μεταξύ κληρονομιάς και αγοράς. Εδώ, «τομείς που προηγουμένως θεωρούνταν μη συγκρίσιμοι ενώνονται», όπου η κληρονομιά είναι ένα «μέσο ανταλλαγής και όχι ένα οριοθετημένο αντικείμενο, ένα όχημα για σχέσεις και όχι ένας απώτερος σκοπός για την ιδιοκτησία» (Geismar, 2013: θέση kindle 395).

Σε αντίθεση με τους επαγγελματίες της πολιτιστικής κληρονομιάς στο πεδίο, οι φορείς που παρεμβαίνουν στα επίσημα όργανα της Σύμβασης—όπου καθορίζονται οι ορισμοί και οι σκοποί της κληρονομιάς, προκειμένου να διαμορφωθούν οι αρχές πολιτικών και να τεθούν «κανόνες για τον κόσμο» (Barnett και Finnemore, 2004)—δεν συμμερίζονται αυτή την άνεση. Ενώ αναμένεται από αυτούς να κάνουν τεκμηριωμένες, αντικειμενικές εκτιμήσεις που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε πολιτικές αποφάσεις, ασχολούνται με τα ίδια ζητήματα, αλλά από διαφορετική σκοπιά. Οι αξιολογήσεις τους υποτίθεται ότι είναι συνεπείς με το συγκεκριμένο νομικό και πολιτικό πλαίσιο εντός του οποίου καλούνται να παρέμβουν. Υπό αυτή την έννοια, το καθήκον τους είναι να σκέφτονται μέσα από το πρίσμα της Σύμβασης με τρόπο που να συνάδει με τις αρχές και το πνεύμα της.

Αυτοί οι φορείς, ευρισκόμενοι σε αυτήν τη συγκεκριμένη κανονιστική θέση, αποτελούν το αντικείμενο της ανάλυσης που ακολουθεί.⁷ Ενώ παρεμβαίνουν και σε σχετικά ανεπίσημους χώρους, όπως δη-

7 Η έρευνά μου βασίζεται σε συμμετοχική παρατήρηση της εφαρμογής της Σύμβασης, που διεξήγαγα σε πολλαπλούς χώρους, πολλαπλά επίπεδα και από «πολλαπλές θέσεις» (Sapignoli, 2017:80). Παρακολούθησα τις διακυβερνητικές διαβουλεύσεις για τη σύνταξη της Σύμβασης το 2003 και έχω παρακολουθήσει τις ετήσιες συνεδριάσεις της Διακυβερνητικής Επιτροπής για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς από το 2009 (στα Αμπού Ντάμπι, Μπαλί, Παρίσι, Μπακού, Βίντχοκ, στην Αντίς Αμπέμπα, στο νησί Τζατζού Ντο, στο Πορτ Λούις και στην Μπογκοτά). Επιπλέον παρακολούθησα μέσω podcast τη σύνοδο του Ναϊρόμπι το 2010 και συμμετείχα συστηματικά στις διετείς συνεδρίες της Γενικής Συνέλευσης των Κρατών Μερών που λάμβαναν χώρα στην έδρα της UNESCO στο Παρίσι, όπως και σε αρκετές διεθνείς «συναντήσεις ειδικών». Εκτός από την παρακολούθηση των διοικητικών οργάνων της Σύμβασης, έχω επίσης συμμετάσχει ενεργά στην εφαρμογή της. Από το 2007 έως το 2009, συμμετείχα στην εκστρατεία για τον Κατάλογο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς που ξεκίνησε το Υπουργείο Πολιτισμού στη Γαλλία και από το 2012 είμαι μέλος της *Comité du patrimoine ethnologique et immatériel*, που συστάθηκε για να συμβουλευτεί το γαλλικό Υπουργείο Πολιτισμού για την εφαρμογή της Σύμβασης. Από το 2013 έως το 2015 ασχολήθηκα με την προετοιμασία του φακέλου υποψηφιότητας του φεστιβάλ Luminara στην Πίζα (Ιταλία)

μόσιες συζητήσεις ή εργαστήρια ανάπτυξης ικανοτήτων, η κανονιστική τους μεσολάβηση είναι ιδιαίτερα σημαντική σε πιο επίσημα περιβάλλοντα. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τα διοικητικά όργανα της Σύμβασης: τη Γενική Συνέλευση των Κρατών που έχουν επικυρώσει τη Σύμβαση, γνωστά ως κράτη μέρη, και τη Διακυβερνητική Επιτροπή για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (εφεξής «η Επιτροπή»)⁸. Ενώ η Γενική Συνέλευση είναι το ανώτερο όργανο της Σύμβασης, η Επιτροπή είναι που καθοδηγεί με ήπιο τρόπο (Larsen 2013: 75) και που διαμορφώνει τα κανονιστικά πλαίσια για την εκπροσώπηση των «κοινοτήτων» της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Αποτελούμενη από διπλωμάτες και κυβερνητικούς εμπειρογνώμονες στον τομέα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, η Επιτροπή είναι υπεύθυνη για την εγγραφή στους διεθνείς καταλόγους των στοιχείων που προτείνονται από τα κράτη. Η εξέτασή τους βασίζεται στις συστάσεις ενός «Όργανου Αξιολόγησης»⁹ που αποτελείται από εκπροσώπους οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών που δραστηριοποιούνται στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς και από άτομα που εργάζονται σε κυβερνητικούς φορείς κληρονομιάς.

Για όσους συμμετέχουν στον Όργανο Αξιολόγησης (Evaluation Body) ή σε κυβερνητικές αντιπροσωπείες της Επιτροπής, η εγγραφή ενός στοιχείου στον κατάλογο της UNESCO θεωρείται εύθραυστη ευθύνη, διότι δημιουργεί προηγούμενο και παράδειγμα και, ως εκ τούτου, ορίζει στην πράξη την ίδια την έννοια της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Όπως επισήμανε ο Αλβανός εκπρόσωπος κατά τη διάρκεια συνεδρίασης της Επιτροπής που πραγματοποιήθηκε στο Ναϊρόμπι το 2010, το καθήκον αυτό είναι ιδιαίτερα ευαίσθητο σε σχέση με οικονομικά ζητήματα. Ο εκπρόσωπος υπογράμμισε πως «η άμβλυνση της [Σύμβασης] σε ένα αόριστο όργανο που δίνει πρόσβαση σε όλες τις μορφές εμπορευματοποίησης και λαϊκοποίησης» θα υπονόμει τη μελλοντική της αξιοπιστία.¹⁰

Το τραύμα από τις εισβολές της αγοράς στον ναό της κληρονομιάς

Όταν η συζήτηση για τη σύνδεση μεταξύ κληρονομιάς και αγοράς εισέρχεται στην κανονιστική σφαίρα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, τροφοδοτεί διαμάχες και δυσφορία. Τα τελευταία χρόνια το Όργανο Αξιολόγησης και η Επιτροπή έχουν εγείρει ζητήματα που σχετίζονται με την οικονομία, ιδίως σε συζητήσεις για υποψηφιότητες χειροτεχνιών και τροφίμων. Πράγματι, παρά το ενδιαφέρον που κεντρίζουν στο πεδίο, τα τελευταία τείνουν γενικά να αντιμετωπίζονται με καχυποψία από τους φορείς που παρεμβαίνουν στην εφαρμογή της Σύμβασης σε διεθνές επίπεδο. Για παράδειγμα, δυτικοευρωπαίος κυβερνητικός εμπειρογνώμονας που ασχολήθηκε σε βάθος με τη Σύμβαση από την ίδρυσή της, μου εκμυστηρεύτηκε ότι η άυλη πολιτιστική κληρονομιά ποτέ δεν θα αφορούσε το φαγητό ή τις κουζίνες. Στην πραγματικότητα, όταν προέκυψε για πρώτη φορά αντιπαράθεση στην UNESCO για στοιχεία που σχετίζονται με τρόφιμα, οι υπάλληλοι του οργανισμού και οι ειδικοί που θεωρούσαν τους εαυτούς τους υποστηρικτές του πνεύματος της Σύμβασης, εξέφρασαν μια κοινή ανησυχία: οι κατάλογοι άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς δεν θα πρέπει να μετατραπούν σε μενού παγκόσμιας κουζίνας (Bortolotto και Ubertazzi, 2018). Οι προφανείς εμπορικές επιπτώσεις αυτών των υποψηφιοτήτων ενέτειναν σαφώς τις αμφιβολίες σχετικά με τις υποψηφιότητες που σχετίζονται με τα τρόφιμα. Πράγματι, πολλά από αυτά τα έργα ήταν απόρροια οικονομικών προτεραιοτήτων και η καταχώριση της UNESCO θεωρήθηκε ως ένα πρόσθετο

για εγγραφή στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο. Από το 2011 έχω διατελέσει «επόπτρια» σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες για το πρόγραμμα «ανάπτυξης ικανοτήτων» της UNESCO.

8 Η Γενική Συνέλευση είναι το ανώτατο όργανο της Σύμβασης αποτελούμενη από όλα τα κράτη μέρη και συνέρχεται ανά διετία. Η Επιτροπή συγκροτείται από εκπροσώπους 24 κρατών μερών, που εκλέγονται από τη Γενική Συνέλευση για τετραετή θητεία, ακολουθώντας αρχές ισότιμης γεωγραφικής αντιπροσώπευσης και εναλλαγής. Η Επιτροπή συνέρχεται σε τακτικές συνεδριάσεις μία φορά τον χρόνο.

9 Το «Όργανο Αξιολόγησης» διορίζεται από την Επιτροπή και αποτελείται από έξι εμπειρογνώμονες μη κυβερνητικών οργανισμών διαπιστευμένων στη Σύμβαση.

10 Αποσπάσματα από έγγραφα της UNESCO παρατίθενται με χρήση του συστήματος παραπομπών του Οργανισμού. Όπου δεν παρατίθεται παραπομπή, το απόσπασμα προέρχεται από τις σημειώσεις μου.

«σύστημα πιστοποίησης» για την προώθηση του αγροδιατροφικού τομέα (Matta, 2016· Bortolotto, 2017· Cang, 2018· Csergo, 2018· Da Silva, 2018).

Οι πρώτες αμφιλεγόμενες υποψηφιότητες από αυτή την άποψη, η Μεσογειακή Διατροφή¹¹ και το Γαστρονομικό γεύμα των Γάλλων, στοιχεία που εγγράφηκαν το 2010, αποτέλεσαν αντικείμενο έντονων διπλωματικών παρασκηνιακών διαπραγματεύσεων πριν από τη συνεδρίαση της επιτροπής. Ωστόσο, δεν προέκυψε επίσημη κριτική στη δημόσια συζήτηση της συνεδρίασης της επιτροπής αξιολόγησης της εγγραφής. Αυτό χαρακτηρίστηκε ως «θαύμα» από την εκπρόσωπο ενός από τα τέσσερα κράτη που αρχικά ένωσαν τις δυνάμεις τους για την υποβολή της υποψηφιότητας της Μεσογειακής Διατροφής. Η ίδια και οι τρεις ομόλογοί της είχαν, μάλιστα, ετοιμάσει μια απάντηση στο «μεγάλο ερώτημα» που περίμεναν σχετικά με το «αυξημένο ειδικό βάρος της εκμετάλλευσης» του στοιχείου. Παρά την επίσημη αυτοσυγκράτηση, οι σύνεδροι και οι εκπρόσωποι των ΜΚΟ σε ανεπίσημες συζητήσεις συχνά σχολίαζαν αυτό που θεωρούσαν ότι ήταν δύσκολο να ενταχθεί στη σφαίρα της πολιτιστικής κληρονομιάς. Για παράδειγμα, μια εμπειρογνώμονας πολιτιστικής κληρονομιάς από τη Νοτιοανατολική Ευρώπη μού εκμυστηρεύτηκε πόσο αντίθετη ήταν στην εγγραφή της Μεσογειακής Διατροφής, η οποία θεωρούσε πως δεν συνάδει με το πεδίο δράσης της Σύμβασης. Το σχόλιό της ήταν, «αυτή η [εμπορική πτυχή] δεν εμπίπτει στο πεδίο της UNESCO που *εξ ορισμού* εγγράφει στοιχεία άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς με βάση την πολιτιστική τους αξία». Παρά την τελική εγγραφή του, το Γαστρονομικό γεύμα των Γάλλων εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται στον κύκλο της UNESCO ως «τραυματικό», λόγω των προφανών εμπορικών επιπτώσεων του έργου (Bortolotto, 2017).

Αυτό το «τραύμα», ωστόσο, ήταν μόνο η αρχή. Στη δεκαετία που ακολούθησε τη συγκεκριμένη εγγραφή παρόμοιος αποπροσανατολισμός προέκυψε σχετικά με πολλές υποψηφιότητες, συμπεριλαμβανομένης της «Κουλτούρας της μπίρας στο Βέλγιο» και της «Τέχνης του Ναπολιτάνου Πιτσαδόρου». Συχνά αναφέρονται απλά ως «Μπίρα» και «Πίτσα», σαν οι έννοιες της «κουλτούρας» και της «τέχνης» που επισημαίνονται στους πλήρεις επίσημους τίτλους τους να ήταν απλώς προσχηματικές. Τα παραδείγματα αυτά περιγράφονται επανειλημμένα σε ανεπίσημες συνομιλίες ως δύο από τις πλέον «σκανδαλώδεις» εγγραφές στην ιστορία της Σύμβασης. Ακόμα και αν καμία επίσημη φωνή δεν εναντιώθηκε ρητά στην εγγραφή της Τέχνης του Ναπολιτάνου Πιτσαδόρου, μόλις λίγα λεπτά μετά τη ανακήρυξη, ένας από τους πιο αφοσιωμένους και σεβαστούς στη διεθνή σφαίρα παράγοντες της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, που δεν δίσταζε να εκφράσει τις απόψεις του, με πλησίασε και κουνώντας το κεφάλι του με απόγνωση, μοιράστηκε μαζί μου την απογοήτευση και την αγωνία του: «αυτός είναι πραγματικά ο θάνατος αυτής της Σύμβασης».

Λέξεις όπως «τραύμα» και «σκάνδαλο» χρησιμοποιούνται από ειδικούς της διεθνούς πολιτιστικής κληρονομιάς σε σχέση με αυτό που θεωρούν εργαλειοποίηση της Σύμβασης ως μέσο μάρκετινγκ, που χρησιμοποιείται για την προώθηση δημοφιλών εμπορευμάτων με εδραιωμένη εμπορική κυκλοφορία, συχνά προς όφελος μεγάλων εταιρειών. Ένα μέλος του Οργάνου Αξιολόγησης μου εξήγησε πως δεν ήταν ενάντια στις οικονομικές χρήσεις της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς καθαυτές, μια που «οι κοινότητες πρέπει να τραφούν», αλλά ήταν επιφυλακτικός απέναντι στις ηγεμονικές χρήσεις της Σύμβασης ως «μάρκας για καπιταλιστικές πρακτικές». Ωστόσο, στο πέρασμα του χρόνου, κριτικές για την εμπορική χρήση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς έχουν επίσης διατυπωθεί σε σχέση με είδη που είναι πολύ λιγότερο γνωστά από την πίτσα ή την μπίρα. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η Λευκορωσική Shapavalstva (κατασκευή τσόχας), η οποία τελικά δεν εγγράφηκε το 2011 παρά τις διαμαρτυρίες της αντιπροσωπείας της Λευκορωσίας, η οποία επισήμανε ότι οι 30 κατασκευαστές τσόχας εργάζονταν σε οικογενειακό επίπεδο χωρίς εμπορικά καταστήματα πουλώντας «μόνο μερικές εκατοντάδες τεμάχια κατά τη διάρκεια των

11 Το 2010 υποβλήθηκε η κοινή υποψηφιότητα της Μεσογειακής Διατροφής από την Ιταλία, την Ισπανία, την Ελλάδα και το Μαρόκο. Στη συνέχεια, η εγγραφή επεκτάθηκε, ώστε να περιλάβει την Πορτογαλία, την Κροατία και την Κύπρο.

εορτών των Χριστουγέννων». Την ίδια χρονιά, οι εμπορικές συνέπειες της Ύφανσης του Μόσι (Weaving of Mosi) στην περιοχή Χανσάν της Δημοκρατίας της Κορέας προκάλεσαν μια παρόμοια αρνητική αξιολόγηση, η οποία ανέκυψε πάλι το 2015 για το Fichée-Chambalaalla, το πρωτοχρονιάτικο φεστιβάλ των Sidama, που υποβλήθηκε από την Αιθιοπία.¹²

«Εμπορευματοποίηση χωρίς υπερ-εμπορευματοποίηση»

Τα προηγούμενα παραδείγματα καταδεικνύουν ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ κληρονομιάς και αγοράς είναι ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα μεταξύ των παραγόντων που θέτουν τα πρότυπα στο διεθνές επίπεδο. Όπως το διατύπωσε ο πρέσβης μιας δυτικοευρωπαϊκής χώρας στην UNESCO, σε ένα σχόλιο κατά τη διάρκεια μιας συζήτησης για τον εμπορικό αντίκτυπο της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς: «Είναι γνωστό ότι υπάρχουν δύο ομάδες: οι "αρχαίοι" και οι "σύγχρονοι", οι υποστηρικτές μιας αυστηρής ερμηνείας της Σύμβασης και οι υποστηρικτές μιας φιλελεύθερης ερμηνείας». Σε μια προσπάθεια συμβιβασμού μεταξύ αυτών των δύο προοπτικών, η Επιτροπή εισήγαγε την ιδέα της «εμπορευματοποίησης χωρίς υπερ-εμπορευματοποίηση». Αυτή η μάλλον ασαφής λύση έχει το πλεονέκτημα ότι προσφέρει έναν ορισμένο βαθμό ευελιξίας. Στην πραγματικότητα, κατά πόσον η εμπορευματοποίηση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς πρέπει να θεωρηθεί ως μια μορφή «αειφόρου ανάπτυξης» και «δημιουργικής οικονομίας» ή ως απειλή για πολιτιστικές και κοινωνικές πρακτικές είναι ένα ερώτημα στο οποίο η UNESCO απέφυγε να απαντήσει με απόλυτη βεβαιότητα, εμποδίζοντας με τον τρόπο αυτόν και οποιαδήποτε θέσπιση γενικού κανόνα.

Το Όργανο Αξιολόγησης επαναλαμβάνει τακτικά ότι η εμπορευματοποίηση «δεν είναι εκ προοιμίου παράγοντας αποκλεισμού»¹³ ή «αναγκαστικά ανεπιθύμητη»,¹⁴ καθώς μπορεί να προσφέρει εισόδημα στους «φορείς». Ωστόσο, προειδοποιεί παράλληλα ότι η «υπερβολική» εμπορευματοποίηση «μπορεί να είναι επιζήμια για τις κοινωνικές και πολιτιστικές διεργασίες και τη βιωσιμότητα»¹⁵ της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι συζητήσεις της επιτροπής επιμένουν στην ανάγκη για ισορροπία μεταξύ αγοράς και διαφύλαξης, επαναλαμβάνοντας ότι η εμπορευματοποίηση «δεν θα πρέπει να είναι υπερβολική» ούτε να υποβιβάζει τη διαφύλαξη σε δευτερεύοντα στόχο. Όμως η υπερβολική εμπορευματοποίηση δεν θεωρείται απλώς θέμα βαθμού. Αφορά επίσης τη νομιμότητα των παραγόντων που επωφελούνται από την εμπορευματοποίηση. Επομένως, υπό αυτή την προοπτική, η «καλή» ή «κακή» εμπορευματοποίηση εξαρτάται επίσης από την αντιπροσώπευση των «κοινοτήτων» και τον ρόλο τους ως υποστηρικτών ή «θυμάτων» της εμπορευματοποίησης.

Αυτές οι ανησυχίες απηχούν αυτό που η Dorothy Noyes περιγράφει ως «αντιπροσωπευτικό αφήγημα απειλής για τον παραδοσιακό πολιτισμό (που) απεικονίζει μια πολυεθνική εταιρεία να οικειοποιείται τη δημιουργία μιας απομονωμένης ομάδας αυτοχθόνων» (Noyes, 2006: 31). Σε τέτοιες περιπτώσεις, υποστηρίζει, η «κοινότητα/μη κοινότητα (...) φαίνεται να είναι ένα δίπολο» που διαμορφώνει τη διαφορά μεταξύ «εκμετάλλευσης» από έξω και «χρήσης» ή «ανάπτυξης» από μέσα. Αυτή, υποστηρίζει, είναι μια διάκριση συνεπής προς τις κατηγορίες του Παγκόσμιου Οργανισμού Πνευματικής Ιδιοκτησίας (*World Intellectual Property Organization - WIPO*) (Noyes, 2006: 31). Με άλλα λόγια, κατά την ανάδειξη εμπορικών δραστηριοτήτων που παράγουν οφέλη εκτός της κοινότητας, η «υπερ-εμπορευματοποίηση» εξισώνεται με τις ανησυχίες για κατάχρηση και αποπλαιοποίηση, έννοιες που είναι μέρος του ορθολογισμού των καθεστώτων προστασίας πνευματικής ιδιοκτησίας.

Αν και η Σύμβαση ξεκίνησε αρχικά από ανησυχίες για «λεηλασία», «καταστροφική διαπολιτισμικότη-

12 Μετά τη συζήτηση της Επιτροπής, και οι δύο υποψηφιότητες εγκρίθηκαν, παρά τις αρνητικές αξιολογήσεις.

13 ITH/09/4.COM/CONF.209/INF.6: 6.

14 ITH/18/13.COM/10: 11.

15 ITH/13/8.COM/4: 8.

τα» ή «παράνομη οικειοποίηση»¹⁶, στην πραγματικότητα ήταν ακριβώς μια προσπάθεια να επιβεβαιωθεί η μετατόπιση, που ξεκίνησε με τη Σύμβαση Παγκόσμιας Κληρονομιάς, από ένα καθεστώς ιδιοκτησίας με επίκεντρο τον «έλεγχο από τον ιδιοκτήτη, που εκφράζεται από την ικανότητά του να αποξενώνει, να εκμεταλλεύεται και να αποκλείει άλλους από το εν λόγω αντικείμενο ή την τοποθεσία», σε ένα καθεστώς κληρονομιάς, με βάση την ευθύνη για τη φροντίδα, τη μετάδοση και την αγάπη γι' αυτά τα αντικείμενα ή τις τοποθεσίες (Protz και Keefe, 1992: 310). Εάν «η εμπορευματοποίηση (είναι) εγγενής στην ίδια την έννοια της πολιτιστικής ιδιοκτησίας» (Brown, 2005: 45), η ιδέα της πολιτιστικής κληρονομιάς αντιθέτως προορίζεται να δώσει έμφαση στις αξίες της μετάδοσης και της κοινής χρήσης. Αυτά τα δύο καθεστώτα αντιπροσωπεύουν «διαφορετικές κληρονομίες (patrimonialities)», που βασίζονται αντίστοιχα στα δικαιώματα και στην ηθική (Hafstein και Skrydstrup, 2017). Σύμφωνα με τους Bendix και Hafstein, αυτή η αλλαγή στα καθεστώτα μπορεί να γίνει κατανοητή με όρους αποκλειστικότητας/συμπεριληπτικότητας, ως αρχές που στηρίζουν τη συγκρότηση συλλογικών υποκειμένων. Υποστηρίζουν ότι «το θέμα της πολιτιστικής περιουσίας ενέχει εξ ορισμού αποκλειστικότητα, υπόκειται σε κατάχρηση και δικαιούται αποκατάστασης. Το θέμα της πολιτιστικής κληρονομιάς τείνει μάλλον να είναι ένα περιεκτικό θέμα, ένα συλλογικό "εμείς" το οποίο μας καλεί να σταθούμε ενωμένοι για να αποτρέψουμε την υποβάθμιση και την απώλεια, παρά την κλοπή από κάποιον άλλο» (Bendix και Hafstein, 2009: 9). Πράγματι, η νομική επιστήμη έχει επισημάνει τις θεμελιώδεις «φιλοσοφικές διαφορές» και τους «αντικρουόμενους στόχους» αυτών των προσεγγίσεων (Lixinski, υπό έκδοση: 9, 15). Η λογική τους διαφέρει ιδιαίτερα σε σχέση με το πραγματικό αντικείμενο της προστασίας τους: ενώ τα μέσα πνευματικής ιδιοκτησίας στοχεύουν στην προστασία των προϊόντων μιας δεδομένης πολιτιστικής πρακτικής, η Σύμβαση εστιάζει στις ίδιες τις κοινωνικές και πολιτιστικές διαδικασίες (Bortolotto, 2007).

Οι εκπρόσωποι των διαπραγματευόμενων κρατών απέρριψαν τα αρχικά επιχειρήματα για την προστασία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στο πλαίσιο ενός καθεστώτος πνευματικής ιδιοκτησίας, το οποίο «θα είχε μετατρέψει την άυλη πολιτιστική κληρονομιά όχι μόνο σε εμπόρευμα, αλλά και σε ιδιότητα» (Lixinski, υπό έκδοση). Τελικά, συμφώνησαν να θεωρήσουν τη διαφύλαξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από μια ευρεία προοπτική, με έμφαση στη μετάδοση πολιτιστικών διαδικασιών παρά στη νομική προστασία τους με βάση τα δικαιώματα ιδιοκτησίας ή την οικονομική χρήση των τελικών προϊόντων τους (Blake, 2002). Η έννοια της «εμπορευματοποίησης χωρίς υπερ-εμπορευματοποίηση» ενσωματώνει έτσι μια ιδιοκτησιακή λογική στη Σύμβαση, η οποία, στην πραγματικότητα, απαγορευόταν ρητά στον σχεδιασμό αυτού του κανονιστικού μέσου. Η αποδοχή της αντανάκλα την ανάγκη να επιτραπούν ορισμένες μορφές εμπορευματοποίησης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, προκειμένου να είναι μια «ζωντανή κληρονομιά», πλήρως ενσωματωμένη στη ροή της κοινωνικής δυναμικής. Ωστόσο, αποκαλύπτει επίσης μια εγγενή ασάφεια της Σύμβασης, σύμφωνα με την οποία η άυλη πολιτιστική κληρονομιά επιβάλλει σαφώς μια «νέα τάξη αξιών», όπου η χρήση, συμπεριλαμβανομένης της οικονομικής, υπερτερεί όλων των άλλων, παρά το γεγονός ότι συνεχίζει να εντάσσεται κανονιστικά σε ένα καθεστώς κληρονομιάς σχεδιασμένο να είναι ανεξάρτητο από την αγορά¹⁷. Αυτά τα δύο καθεστώτα, στην πραγματικότητα, βασίζονται σε αντικρουόμενες οικονομικές παραδοχές και διέπονται από διαφορετικά συστήματα αξιών, δίνοντας έμφαση σε αυτό που είναι γνωστό στην οικονομία της κληρονομιάς ως αξία «ύπαρξης» και «χρήσης» (Hutter και Throsby, 2007).

16 Βασικές επιφυλάξεις εκφράστηκαν σε επιστολή που απηύθυνε το 1973 το Υπουργείο Εξωτερικών και Θρησκευμάτων της Βολιβίας προς τον Γενικό Διευθυντή της UNESCO (IGC/XII/12; LA.73/CONF.005/12). Στην επίσημη ιστοριογραφία της Σύμβασης, η επιστολή αυτή θεωρείται ως το ιδρυτικό γεγονός που πυροδότησε το ενδιαφέρον της UNESCO για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά (Hafstein, 2018).

17 Οι Επιχειρησιακές Οδηγίες της Σύμβασης αναφέρονται στα πνευματικά δικαιώματα ως μέτρα που πρέπει να εφαρμόζονται σε εθνικό και τοπικό επίπεδο για την προστασία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς κατά τη διάρκεια δράσεων ευαισθητοποίησης και εμπορικών δραστηριοτήτων (UNESCO 2020, παρ. 104).

Ενώ οι τοπικοί επιχειρηματίες πολιτιστικής κληρονομιάς βρίσκουν τρόπους να ελίσσονται δημιουργικά ανάμεσα στις αντικρουόμενες ηθικές οικονομίες που συνδέονται με αυτά τα δύο καθεστώτα, η ασάφεια αυτή προκαλεί σύγχυση για μια κανονιστική προοπτική που υποτίθεται πως είναι συνεπής με τη λογική περί κληρονομιάς που στηρίζει τη Σύμβαση. Με άλλα λόγια, αυτή η κανονιστική προοπτική που βρίσκεται σε κρίση αντανακλά τον κατακερματισμό της διεθνούς συζήτησης για την προστασία αυτού που γνωρίζουμε ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά (στην UNESCO) ή παραδοσιακή γνώση (στον Παγκόσμιο Οργανισμό Πνευματικής Ιδιοκτησίας - WIPO). Τα καθεστώτα διεθνούς δικαίου που αναπτύχθηκαν σε διαφορετικούς οργανισμούς έχουν, στην πραγματικότητα, αναπτύξει ειδικά πλαίσια προστασίας (Thathong 2014), και αυτά που καθιερώθηκαν αντίστοιχα από τον WIPO και την UNESCO ποικίλλουν ως προς τις ανησυχίες και τους στόχους τους. Ο WIPO θεωρεί τις παραδοσιακές πολιτιστικές πρακτικές ως «πνευματικά περιουσιακά στοιχεία» που είναι στοιχεία «ιδιοκτησίας», τα οποία μπορούν να μετατραπούν σε εμπορεύματα στο πλαίσιο μιας οικονομίας της αγοράς. Ως εκ τούτου, αποσκοπεί στην προστασία από την κατάχρησή τους, προς όφελος των κατόχων των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας επί αυτών των πρακτικών. Αντίθετα, η UNESCO καταρτίζει καταλόγους που αποσκοπούν στην ευαισθητοποίηση των πολιτιστικών εκφράσεων συγκεκριμένων κοινοτήτων και επιδιώκει να προωθήσει τον πολιτιστικό διάλογο και τη δυναμική μεταξύ διαφορετικών ομάδων «φορέων κληρονομιάς» (Debarbieux 2023), μια διαδικασία που θεωρείται ότι είναι προς όφελος όλης της ανθρωπότητας (Lixinski και Buckingham 2015).

Συμπέρασμα

Τα θέματα εμπορευματοποίησης αποκτούν ολοένα και μεγαλύτερη σημασία για την εφαρμογή της Σύμβασης παρά το γεγονός ότι «ο ίδιος ο όρος "άυλη πολιτιστική κληρονομιά" επινοήθηκε ως αντίδραση άρνησης απέναντι στην αγορά» (Lixinski, υπό έκδοση: 136). Αυτή η πραγματικότητα καταδεικνύει τη δυσκολία να εντάξουμε την άυλη πολιτιστική κληρονομιά σε ένα καθεστώς κληρονομιάς που «στοχεύει στην αφαίρεση αντικειμένων από την εμπορική σφαίρα, διατηρώντας τα για σκοπούς περισυλλογής, στοχασμού και απόλαυσης» (Hutter, 1997: 8).

Ενώ η ανάγκη συμφιλίωσης μεταξύ άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και αγοράς αναγνωρίζεται επισήμως ως απαραίτητη για τη διαφύλαξη της βιωσιμότητάς της, οι παράγοντες που παρεμβαίνουν μέσα από μια κανονιστική προοπτική έρχονται αντιμέτωποι με την τραυματική παραβίαση των θεμελιωδών περί κληρονομιάς αρχών επί των οποίων θεμελιώθηκε η Σύμβαση. Αυτοί οι παράγοντες συμμερίζονται την ανησυχία ότι το ενδιαφέρον για τα «πολιτιστικά προϊόντα», δηλαδή τα εμπορεύσιμα συστατικά της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, μπορεί να είναι μεγαλύτερο από αυτό για τις πολιτιστικές διαδικασίες που τα παράγουν, δηλαδή τον πραγματικό στόχο των προσπαθειών διαφύλαξης που προωθούνται από τη Σύμβαση. Κάτω από αυτό το πρίσμα, η εμπορευματοποίηση πρέπει να περιοριστεί και να ρυθμιστεί. Οι όροι αυτού του κανονισμού προσπαθούν να διακρίνουν την «καλή» εμπορευματοποίηση με τα οφέλη για τις «κοινότητες» από την «κακή» εμπορευματοποίηση, που βασίζεται στην «κατάχρηση» και την «απελευθέρωση των πλαισίων».

Υποστηρίζω, ωστόσο, ότι η ιδέα της «εμπορευματοποίησης χωρίς υπερ-εμπορευματοποίηση» καταδεικνύει ότι η εφαρμογή της Σύμβασης διχάζεται ανάμεσα σε δύο λογικές που κατατείνουν στη ρύθμιση του παραδοσιακού πολιτισμού. Αυτές οι λογικές αντικατοπτρίζουν διαφορετικές ηθικές οικονομίες, όπου η μία βασίζεται στην αποκλειστικότητα του ιδιοκτησιακού καθεστώτος και η άλλη στη συμπερίληψη και την κοινή χρήση του καθεστώτος κληρονομιάς. Στο πλαίσιο της Σύμβασης, η αρχή της «εμπορευματοποίησης χωρίς υπερ-εμπορευματοποίηση» ενσωματώνει έτσι έναν εύθραυστο συμβιβασμό, τονίζοντας τη δύσκολη αναμέτρηση και συμφιλίωση αυτών των καθεστώτων.

- Adie, B. A. 2017. Franchising Our Heritage: The UNESCO World Heritage Brand. *Tourism Management Perspectives*, 24, 48-53.
- Adie, B. A., C. M. Hall, και G. Prayag. 2018. World Heritage as a Placebo Brand: A Comparative Analysis of Three Sites and Marketing Implications. *Journal of Sustainable Tourism*, 26 (3), 399-415.
- Barnett, M. και M. Finnemore. 2004. *Rules for the World: International Organizations In Global Politics*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Bendix, R. και V. Tr. Hafstein. 2009. Culture and Property. An Introduction, 39 (2), 5-10.
- Blake, J. 2002. *Developing a New Standard-Setting Instrument for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage: Elements for Consideration*. Paris: UNESCO. <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001237/123744e.pdf>.
- Bortolotto, C. 2007. From Objects to Processes: Unesco's Intangible Cultural Heritage. *Journal of Museum Ethnography*, 19, 21-33.
- . 2017. Como Comerse Un Patrimonio: Construir Bienes Inmateriales Agroalimentarios Entre Directivas Técnicas y Empresariado Patrimonial. *Revista Andaluza de Antropología*, 12, 144-66.
- Bortolotto, C. και B. Ubertazzi. 2018. Editorial: Foodways as Intangible Cultural Heritage. *International Journal of Cultural Property*, 25 (4): 409-18.
- Bourdieu, P. 1985. The Market of Symbolic Goods. *Poetics*, 14, 13-44.
- Broude, T. 2018. Mapping the Potential Interactions between UNESCO's Intangible Cultural Heritage Regime and World Trade Law. *International Journal of Cultural Property*, 25 (4), 419-448.
- Brown, M. F. 2005. Heritage Trouble: Recent Work on the Protection of Intangible Cultural Property. *International Journal of Cultural Property*, 12, 40-61.
- Cang, V. 2018. Japan's Washoku as Intangible Heritage: The Role of National Food Traditions in UNESCO's Cultural Heritage Scheme. *International Journal of Cultural Property*, 25 (4), 491-513.
- Comaroff, J. L. και J. Comaroff. 2009. *Ethnicity, Inc. Chicago Studies in Practices of Meaning*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Coombe, R. J. 2009. The Expanding Purview of Cultural Properties and Their Politics. *Annual Review of Law and Social Science*, 5 (1), 393-412.
- Cowan, J. K., M. Dembour, και R. A. Wilson. 2001. Introduction. Στο Jane K. Cowan, Marie-Bénédicte Dembour, και Richard A. Wilson (επιμ.), *Culture and Rights, Anthropological Perspectives*, 1-26. Cambridge: Cambridge University Press.
- Csergo, J. 2018. Food As a Collective Heritage Brand in the Era of Globalization. *International Journal of Cultural Property*, 25 (4), 449-468.
- Deacon, H. 2018. Safeguarding the Art of Pizza Making: Parallel Use of the Traditional Specialities Guaranteed Scheme and the UNESCO Intangible Heritage Convention. *International Journal of Cultural Property*, 25 (4), 515-542.
- Debarbieux, B., C. Bortolotto, H. Munz, και C. Raziano. 2023. Sharing heritage? Politics and territoriality in UNESCO's heritage lists. *Territory, Politics, Governance*, 11(1): 608-624.
- Ferry, E. E. 2002. Inalienable Commodities: The Production and Circulation of Silver and Patrimony in a Mexican Mining Cooperative. *Cultural Anthropology*, 17 (3), 331-58.
- Franquesa, J. 2013. On Keeping and Selling: The Political Economy of Heritage-Making in Contemporary Spain. *Current Anthropology Volume*, 54 (3), 346-69.
- Geismar, H. 2013. *Treasured Possessions: Indigenous Interventions into Cultural and Intellectual Property*. Durham and London: Duke University Press.
- Hafstein, V. Tr. 2018. *Making Intangible Heritage*. El

- Condor Pasa and Other Stories from UNESCO*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hafstein, V. Tr. και M. Skrydstrup. 2017. Heritage Vs. Property: Contrasting Regimes and Rationalities in the Patrimonial Field. *Routledge Companion to Cultural Property*: 38-53.
- Heinich, N. 2017. *Des Valeurs. Une Approche Sociologique*. Paris: Gallimard.
- Herzfeld, M. 2009. *Evicted from Eternity: The Restructuring of modern Rome*. Chicago: University of Chicago Press.
- . 2010. Engagement, Gentrification, and the Neoliberal Hijacking of History. *Current Anthropology*, 51(2): S259-S267.
- Hutter, M. 1997. Economic Perspectives on Cultural Heritage: An Introduction. Στο Michael Hutter και Ilde Rizzo (επιμ.), *Economic Perspectives on Cultural Heritage*, 3-10. Basingstoke: Mac-Millan Press.
- Hutter, M. και D. Throsby. 2007. Value and Valuation in Art and Culture: Introduction and Overview. Στο Michael Hutter και David Throsby (επιμ.), *Beyond Price: Value in Culture, Economics, and the Arts*, 1-20. Murphy Institute Studies in Political Economy. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Kirshenblatt-Gimblett, B. 2014. Intangible Heritage as Metacultural Production. *Museum International*, 66 (1-4), 163-74.
- Kopytoff, I. 1986. The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process. Στο A. Appadurai (επιμ.), *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, 64-92. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kurin, R. 2012. From the Archive Tangible Progress : A Response to "Safeguarding The." *Museum Anthropology Review*, 6 (2): 98-101.
- Larsen, P B. 2013. The Politics of Technicality. Guidance Culture in Environmental Governance. Στο B. Müller (επιμ.), *The Gloss of Harmony: The Politics of Policy-Making in Multilateral Organisations*. London: Pluto Press, 75-100.
- Lixinski, L. (υπό έκδοση). Commercializing Traditional Culture: Promises and Pitfalls in the Convergence of Intellectual Property Law and Cultural Heritage Law. *Annali Italiani Del Diritto d'autore, Della Cultura e Dello Spettacolo*, 1-15.
- Lixinski, L. και L. Buckingham. 2015. Propertization, Safeguarding and the Cultural Commons. The Turf Wars of Intangible Cultural Heritage and Traditional Cultural Expressions. Στο V.Vadi και B. De Witte (επιμ.), *Culture and International Economic Law*, 160-74. London and New York: Routledge.
- Matta, R. 2016. Food Incursions into Global Heritage: Peruvian Cuisine's Slippery Road to UNESCO. *Social Anthropology*, 24 (3), 338-52.
- Meskel, L. 2012. The Nature of Heritage : The New South Africa. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Mohn, T. 2019. Global Shopping With UNESCO as Your Guide. *New York Times*, 2019. <https://www.nytimes.com/2019/11/21/style/global-shopping-unesco-guide-germany-hungary.html>.
- Noyes, D. 2006. The Judgment of Solomon: Global Protections for Tradition and the Problem of Community Ownership. *Cultural Analysis*, 5: 27-56.
- Pecoraro Scanio, A. 2015. Introduzione. Στο Massimo Boddi (επιμ.), *#PizzaUNESCO: Orgoglio Italiano*. Ariccia: Aracne, 7-12.
- Pfeilstetter, R. 2015. Heritage Entrepreneurship. Agency-Driven Promotion of the Mediterranean Diet in Spain. *International Journal of Heritage Studies*, 21 (3): 215-31.
- Prott, L. V. και P. J. O Keefe. 1992. "Cultural Heritage" or "Cultural Property"? *International Journal of Cultural Property*, 1 (2), 307-20.
- Ryan, J. και S. Silvanto. 2011. A Brand for All the Nations: The Development of the World Heritage Brand in Emerging Markets. *Marketing Intelligence and Planning*, 29 (3), 305-18.
- Sapignoli, M. 2017. A Kaleidoscopic Institutional

- Form: Expertise and Transformation in the UN Permanent Forum on Indigenous Issues. Στο Maria Sapignoli και Ronald Niezen (επιμ.), *Palaces of Hope: The Anthropology of Global Organization*, Cambridge: Cambridge University Press, 78-105.
- Silva, A.D. 2018. From the Mediterranean Diet to the Diaita: The Epistemic Making of a Food Label. *International Journal of Cultural Property*, 25 (4), 573-95.
- Smith, L. 2006. *Uses of Heritage*. London and New York: Routledge.
- Thathong, S. 2014. Lost in Fragmentation: The Traditional Knowledge Debate Revisited. *Asian Journal of International Law*, 4 (2), 359-89.
- Ubertazzi, B. 2017. EU Geographical Indications and Intangible Cultural Heritage. *International Review of Intellectual Property and Competition Law*, 48, 562-587.
- UNESCO. 2003. *The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris: UNESCO.
- . 2018. *Operational Directives for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Heritage - Intangible Heritage - Culture Sector-UNESCO*. <https://ich.unesco.org/en/directives>.
- Yun, K. 2015. The Economic Imperative of Unesco Recognition: A South Korean Shamanic Ritual. *Journal of Folklore Research*, 52 (2-3), 181-98.

Μεταξύ κρατικής εμπειρογνωμοσύνης και αγοράς: Ανταγωνιστικές χρήσεις της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στο πλαίσιο των λαϊκιστικών πολιτικών στη Βραζιλία

Simone Toji¹

Το Πολιτιστικό Σύνολο του *Bumba-meu-boê* είναι το πιο πρόσφατο στοιχείο που προτάθηκε από τη Βραζιλία για να συμπεριληφθεί στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της UNESCO. Υποβλήθηκε το 2018 και, σύμφωνα με ένα μέλος του Συμβουλευτικής Επιτροπής του Εθνικού Ινστιτούτου Ιστορικής και Καλλιτεχνικής Κληρονομιάς που συμφώνησε να προχωρήσει η υποψηφιότητα, το Πολιτιστικό Σύνολο του *Bumba-meu-boi* αντιπροσωπεύει ταυτόχρονα την «κεντρικότητα του ταύρου» για το βραζιλιάνικο έθνος και τη σημασία μιας τέτοιας πρακτικής στην «αγροτική ζωή των Βραζιλιάνων».³ Γι' αυτήν (το μέλος της Συμβουλευτικής Επιτροπής), το στοιχείο θα ήταν η παγκόσμια αυτοεικόνα της Βραζιλίας, μια εικόνα που θα μπορούσε να συμπληρώσει την αναπαράσταση της πολιτιστικής πολυμορφίας της χώρας σε διεθνές επίπεδο, λαμβάνοντας υπόψη τα άλλα στοιχεία της Βραζιλίας που έχουν ήδη εγγραφεί στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Στη συνέχεια, το Πολιτιστικό Σύνολο *Bumba-meu-boi* εγγράφηκε με επιτυχία στον συγκεκριμένο κατάλογο το 2019.⁴

Στη διαδικασία αυτή, προβλήθηκε ο ισχυρισμός ότι το Πολιτιστικό Σύνολο του *Bumba-meu-boi* αντιπροσωπεύει τους Βραζιλιάνους, που έχουν τον ταύρο ως σημείο αναφοράς στη ζωή τους στην ύπαιθρο. Ωστόσο, η πρακτική, όπως την περιγράφει η υποψηφιότητα, είναι ένα «τελετουργικό σύμπλεγμα που περιλαμβάνει μορφές μουσικής, χορογραφικής, παραστατικής, πλαστικής και παιγνιώδους έκφρασης», στο οποίο συμμετέχουν

1 Instituto do Patrimônio Histórico e Artístico Nacional (IPHAN), École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS)

2 Cultural Complex of Bumba-meu-boi from Maranhão: <https://ich.unesco.org/en/RL/cultural-complex-of-bumba-meu-boi-from-maranhao-01510>, ανακτήθηκε 30 Μαΐου 2022.

3 Πρακτικά της συνεδρίασης της Συμβουλευτικής Επιτροπής του Εθνικού Ινστιτούτου Ιστορικής και Καλλιτεχνικής Κληρονομιάς, 21 Ιουνίου 2017.

4 14η Συνάντηση της Διακυβερνητικής Επιτροπής για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Μπογκοτά, Κολομβία, Δεκέμβριος 2019.

εκτελεστές με υψηλή εξειδίκευση, όπως «χορογράφοι, ενδυματολόγοι, τραγουδιστές, χορευτές και μουσικοί»,⁵ οι οποίοι, όχι μόνο δεν είναι αγρότες, αλλά ζουν σε αστικές περιοχές της βόρειας Βραζιλίας.

Ενώ για την ομάδα των επιφανών μελετητών της πολιτιστικής κληρονομιάς, το Πολιτιστικό Σύνολο του *Bumba-meu-boi* διατηρεί τη δύναμη να αντιπροσωπεύει μια παράδοση κτηνοτρόφων, στο παρόν άρθρο επιδιώκω να δείξω ότι οι κοινωνικές ομάδες που ασχολούνται πραγματικά με τον κόσμο των βοοειδών στη Βραζιλία έχουν διαφορετικές προτάσεις για την εκπροσώπησή τους. Ωστόσο, οι προτάσεις αυτές απορρίπτονται συνεχώς από το Εθνικό Ινστιτούτο Ιστορικής και Καλλιτεχνικής Κληρονομιάς (*Instituto do Patrimônio Histórico e Artístico Nacional*, που εφεξής αναφέρεται με το πορτογαλικό ακρωνύμιο IPHAN), δηλαδή την ίδια διοικητική υπηρεσία που υπέδειξε το Πολιτιστικό Σύνολο *Bumba-meu-boi* στην UNESCO. Συνεπώς, υποστηρίζω πως ένα μέρος του πληθυσμού της Βραζιλίας, που ασχολείται άμεσα με την οικονομία των βοοειδών, προσπάθησε να συμμετάσχει στην πολιτική της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, επειδή όμως τα αιτήματά τους για αναγνώριση των πρακτικών τους ως άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς απορρίφθηκαν, βρήκαν τρόπους για να το πετύχουν μέσω λαϊκιστικών πολιτικών (*populist politics*). Χρησιμοποιώντας τους στενούς δεσμούς που αναπτύχθηκαν με βουλευτές λαϊκιστικών παρατάξεων, ομάδες που συνδέονται με την κτηνοτροφική οικονομία απευθύνθηκαν στο νομοθετικό σώμα του βραζιλιάνικου κράτους, για να αναγνωρίσουν τις πρακτικές τους ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά παρακάμπτοντας τις διοικητικές οδούς. Στη συνέχεια, αναλύω τις αντικρουόμενες χρήσεις της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς που εφαρμόζονται από την εκτελεστική και τη νομοθετική εξουσία του βραζιλιάνικου κράτους και υποστηρίζω ότι αυτές οι διακριτές αντιλήψεις στην πραγματικότητα αντανακλούν τις διαιρέσεις και τις αντιφάσεις που χαρακτηρίζουν σήμερα τη χώρα. Στο επίκεντρο αυτής της διαμάχης διαπιστώνω ότι τα ζητήματα της αγοράς και οι αφηγήσεις περί πολιτισμικής ανθεκτικότητας είναι καίρια ζητήματα που τονίζουν τις παραπάνω αντιθέσεις και καθεστώτα εξαίρεσης.

Ανθεκτικότητα και κληρονομιά

Η ανθεκτικότητα έχει καταστεί τελευταία μια κυρίαρχη έννοια που επηρεάζει πολιτικές ατζέντες και υιοθετείται από κυβερνήσεις, μη κυβερνητικές οργανώσεις και κοινωνικά κινήματα. Αν και η αρχική χρήση του όρου περιοριζόταν σε λίγα επιστημονικά πεδία, όπως η φυσική ή τα μαθηματικά, σήμερα ο όρος χρησιμοποιείται σε πολυάριθμους τομείς, όπως η διεθνής ανάπτυξη, ο περιβαλλοντισμός και η ασφάλεια. Σε αυτήν την εξέλιξη, μετατοπίστηκε και η έμφαση σε ορισμένα χαρακτηριστικά της έννοιας. Στη δεκαετία του 1970 τονιζόταν περισσότερο η ικανότητα ενός σώματος να ανακτήσει το μέγεθος και το σχήμα του μετά από παραμόρφωση, δηλ. να επιστρέψει στην αρχική του κατάσταση (Holling, 1973). Πιο πρόσφατα, η προσαρμοστικότητα και ο μετασχηματισμός έγιναν τα πιο τονισμένα χαρακτηριστικά της ανθεκτικότητας (Walker κ.ά., 2004· Folke κ.ά., 2010). Η Brown (2014) εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικές επιστήμες αναλύουν κριτικά την έννοια, αμφισβητώντας την έμφαση που δίνεται στη διατήρηση ενός κατεστημένου και ενθαρρύνοντας τον προβληματισμό αναφορικά με τη σχέση μεταξύ ανθεκτικότητας και μετασχηματισμού.

Στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς, η ανθεκτικότητα αναφέρεται κυρίως σε περιπτώσεις καταστροφικών γεγονότων και στη μείωση του κινδύνου από καταστροφές που αφορούν ιστορικούς χώρους και μνημεία (ICCROM, κ.χ., UNISDR 2013). Ορισμένες μελέτες συσχετίζουν επίσης την πολιτιστική κληρονομιά και την ανθεκτικότητα με ιδέες για τη διαφύλαξη της κοινοτικής κληρονομιάς (Beel κ.ά., 2015) ή των τοπίων (Pătru-Stupariu, Pascu και Bürgi, 2019). Στο παρόν άρθρο συζητώ για τον ορισμό της «πολιτιστικής ανθεκτικότητας» του Holtorf, την οποία ερμηνεύει ως την «ικανότητα ενός πολιτισμικού συστήματος (που αποτελείται από πολιτιστικές διαδικασίες στις αντίστοιχες κοινότητες) να απορροφά τις αντιξοότητες, να αντιμετωπίζει την αλλαγή και να συνεχίζει να αναπτύσσεται» (2018: 639). Η ανθεκτικό-

5 UNESCO ICH-02-2018-EN Δελτίο Υποψηφιότητας για τον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο που κατατέθηκε το 2108.

τητα ήταν λέξη που δεν χρησιμοποιούσε κανένας από τους συνομιλητές μου. Ωστόσο, χρησιμοποιώ την έννοια ως ευριστικό μέσο για να επισημάνω θέματα αλλαγής και συνέχειας στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς και πιο συγκεκριμένα, στον τομέα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στη Βραζιλία.

Συνεπώς, αναπτύσσω εδώ μια έννοια της πολιτιστικής ανθεκτικότητας στο συγκεκριμένο πλαίσιο της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, δανειζόμενη κατηγορίες που έχουν ήδη διατυπωθεί στη Σύμβαση της UNESCO για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς και στο σχετικό Διάταγμα της Βραζιλίας που θεσπίζει την πολιτική για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά της χώρας. Επομένως, αντιλαμβάνομαι ότι η πολιτιστική συνέχεια στον τομέα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς περιλαμβάνει, σύμφωνα με τη Σύμβαση της UNESCO, «τις πρακτικές, αναπαραστάσεις, εκφράσεις, γνώσεις, και τεχνικές – καθώς και τα εργαλεία, αντικείμενα, χειροτεχνήματα και τους πολιτιστικούς χώρους που συνδέονται με αυτές – και τις οποίες οι κοινότητες, οι ομάδες και, περιπτώσεως δοθείσης, τα άτομα αναγνωρίζουν ότι αποτελούν μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς τους», που «μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά» και «αναδημιουργείται συνεχώς από τις κοινότητες και τις ομάδες σε συνάρτηση με το περιβάλλον τους, την αλληλεπίδρασή τους με τη φύση και την ιστορία τους» (UNESCO 2003). Αντιλαμβάνομαι επίσης την πολιτιστική συνέχεια, σύμφωνα με όσα περιγράφει η νομοθεσία περί άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της Βραζιλίας, ως σχετική με «παραγωγικές, τελετουργικές και συμβολικές πρακτικές που επαναλαμβάνονται συνεχώς, μετασχηματίζονται και ενημερώνονται, διατηρώντας για την ομάδα μια σύνδεση μεταξύ του παρόντος και του παρελθόντος» (Presidência da República do Brasil 2000). Δηλαδή, μέσα από τη Σύμβαση και τη βραζιλιάνικη νομοθεσία η πολιτισμική ανθεκτικότητα ερμηνεύεται ως μια ιδιότητα που χρειάζονται οι άνθρωπινες πρακτικές, για να συνεχίσουν στον χρόνο «από γενιά σε γενιά». Αυτό βέβαια εμπεριέχει και την πιθανότητα μετασχηματισμών, παρέχοντας τη δυνατότητα στα άτομα να εξασφαλίσουν μια «σύνδεση μεταξύ του παρόντος και του παρελθόντος», «ως αντίδραση στο περιβάλλον τους, την αλληλεπίδρασή τους με τη φύση και την ιστορία τους».

Ανθεκτικότητα για ποιον; Εμπειρογνωμοσύνη ενάντια στην αγορά

Η πολιτική για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά στη Βραζιλία θεσπίστηκε το 2000, τρία χρόνια πριν από τη Σύμβαση της UNESCO. Η πολιτική θεσπίστηκε για να αναγνωριστεί η «ταυτότητα, δράση και μνήμη των διαφορετικών ομάδων που αποτελούν τη βραζιλιάνικη κοινωνία», όπως διατυπώνεται στο Σύνταγμα του 1988. Λέγεται επίσης ότι βασίζεται στην αυτοδιάθεση των φορέων. (Πρώην και εν ενεργεία) ανώτεροι υπάλληλοι του IPHAN συχνά δηλώνουν ότι μια έννοια, όπως οι «πολιτιστικές αναφορές (cultural references)», που δημιουργήθηκε κατά τη δεκαετία του 1970, αποτέλεσε μια ιστορική δέσμευση της χώρας να εφαρμόσει την κοινωνική συμμετοχή στις πολιτικές για τον πολιτισμό. Μια προϋπόθεση της ιδέας της «πολιτιστικής αναφοράς» είναι ότι μια πολιτιστική έκφανση πρέπει να γίνεται κατανοητή από τη σκοπιά όσων εμπλέκονται σε αυτήν. Αυτό σίγουρα συνέκλινε με τις αρχές που συνέθεσαν τη Σύμβαση της UNESCO αργότερα. Το τονίζω, γιατί κατά τη διαδικασία διαχείρισης μια τέτοιας ανησυχίας από τους κυβερνητικούς υπαλλήλους που είναι υπεύθυνοι για την πολιτική της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, βλέπουμε πως η αυτοδιάθεση των επαγγελματιών αποβαίνει ένα εξαιρετικά αμφιλεγόμενο σημείο από τη στιγμή που αφορά τις ομάδες που σχετίζονται με την κτηνοτροφική οικονομία στη Βραζιλία.

Μια πρώτη περίπτωση που πρέπει να εξεταστεί είναι το *Tiro do Laço* (ρίψη λάσου), το οποίο προτάθηκε το 2009 από έναν επαγγελματία που αυτοπροσδιορίστηκε επίσης ως ερευνητής. Ο ίδιος περιέγραψε το *Tiro do Laço* ως μια «τεχνική» στην οποία ένας αναβάτης πρέπει να πιάσει ένα μοσχάρι πετώντας ένα σχοινί με θηλιά. Περιλαμβάνει την απόκτηση ειδικών γνώσεων σχετικά με το δέσιμο του σχοινιού, την ιππασία και τη διαχείριση βοδιών. Αυτή η πρακτική λέγεται ότι είναι μέρος της γνώσης των *gauchos*, ενός γηγενούς πληθυσμού της νότιας Βραζιλίας. Η πρόταση τεκμηριώνει την αναγνώρισή της ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά της Βραζιλίας δηλώνοντας ότι:

η τεχνική επιβίωσε μέσα στον χρόνο μεταδιδόμενη προφορικά για πολλές γενιές, γεγονός που τη χαρακτηρίζει ως παράδοση. Επιπλέον, συνδέεται με την πολιτιστική και κοινωνική ταυτότητα των χρηστών λάσου, που είναι οι φορείς.

Η πρόταση αναγνωρίζει επίσης ότι το *Tiro do Lazo*

είναι αναπαράσταση της τεχνικής του λάσου που εκδηλώνεται με τη μορφή αθλήματος, ωστόσο, η τεχνική εξακολουθεί να χρησιμοποιείται στις φάρμες [όπου και δημιουργήθηκε], (...) σήμερα επαναλαμβάνεται κυρίως μέσω του αθλητισμού.

Διαφοροποιώντας την πρακτική από τις καθημερινές ανάγκες της διαχείρισης βοοειδών, η πρόταση υποψηφιότητας αναγνωρίζει το *Tiro do laço* ως «πολιτιστική εκδήλωση (cultural manifestation)», με την έννοια μιας μετα-πολιτισμικής αναπαράστασης του κόσμου της οικονομίας των βοοειδών, λαμβάνοντας υπόψη αυτόν τον μετασχηματισμό ως απόδειξη του πόσο ζωντανή παρέμεινε μέσα στον χρόνο αυτή η πρακτική. Η υποβολή υποψηφιότητας περιλάμβανε επίσης ένα έγγραφο με τη μορφή αίτησης που υπογράφονταν από 102 χρήστες λάσου από δήμους στην πολιτεία του Rio Grande do Sul με μια εξαιρετική τεκμηρίωση για το πώς κάθε άτομο εμπλέκεται μέσα στο τεράστιο δίκτυο *Tiro do Lazo*, όντας αναβάτης, ιδιοκτήτης φάρμας, μέλος του συλλόγου ή αθλήτης. Ο εισηγητής βεβαιώνει επίσης ότι ο ίδιος ο συγγραφέας

δεν είναι ειδικός, καθώς δεν έχει εκπαίδευση στην ανθρωπολογία, αλλά θεωρείται εμπειρογόμενος ως χρήστης λάσου, και, επομένως, παραγωγός του στοιχείου, (...) καθώς [η πρόταση] είναι η άποψη ενός μέλους της εμπλεκόμενης κοινότητας.

Όταν αξιολογήθηκε από έναν τοπικό διοικητικό υπάλληλο από την πολιτεία του Rio Grande do Sul, η αίτηση του *Tiro do Lazo* θεωρήθηκε ασυμβίβαστη με τα κριτήρια της πολιτικής του IPHAN για την ύλη πολιτιστική κληρονομιά. Η αίτηση απορρίφθηκε επειδή ο σκοπός της ήταν να νομιμοποιηθεί το στοιχείο ως άθλημα. Ο υπάλληλος επιβεβαίωσε ότι ο εισηγητής είχε στην πραγματικότητα «την πρόθεση να δημιουργήσει μια εθνική ένωση *Tiro do Lazo*, προκειμένου να ελέγχει την πρακτική μέσω ενός συγκεκριμένου αθλητικού κανονισμού», με δεδομένο το γεγονός ότι μια άλλη πολιτεία της χώρας κατάφερε να ιδρύσει έναν τοπικό οργανισμό για μια παρόμοια πρακτική που ονομάζεται *Tiro Comprido*. Με αυτόν τον τρόπο, σύμφωνα με τον υπάλληλο, ο υποστηρικτής του *Tiro do Lazo* σκόπευε να δημιουργήσει ένα μονοπώλιο της ρίψης λάσου υποστηρίζοντας ότι η πρακτική στην πολιτεία του Rio Grande do Sul ήταν η «αυθεντική» και η «παραδοσιακή». Πάνω από όλα, η δημιουργία μιας εθνικής ένωσης *Tiro do Lazo* στην πραγματικότητα:

εμπλεκόταν σε μια οικονομία του αθλητισμού που πιθανόν να ήταν πιο επωφελής για τους διοργανωτές εκδηλώσεων, όπως ο υποστηρικτής, παρά για τους φορείς, των οποίων τις γνώσεις θα σφετερίζονταν για ένα άθλημα.

Μια παρόμοια κατάσταση αφορούσε την υποβολή του *Queima do Alho*⁶ (Κάψιμο σκόρδου), το οποίο προτάθηκε το 2013 από μια ένωση τοπικών παραγόντων από την πολιτεία του Σάο Πάολο. Το *Queima do Alho* περιγράφεται ως μια πρακτική μαγειρικής που εκτελείται από κάποιο μέλος μιας ομάδας κτηνοτρόφων που βρίσκονται καθ' οδόν, σε μια εποχή που τα βοοειδή οδηγούνταν από ράντσο σε ράντσο ή από το ράντσο στο σφαγείο. Τα παραδοσιακά πιάτα που χαρακτηρίζουν αυτό το γεύμα περιλαμβάνουν «μο-

6 IPHAN File 01450.005900/2015-01.

σχάρι χτυπημένο στο γουδί, ρύζι του αμαξά και ψητά. Οι παραλλαγές αφθονούν, αλλά θα υπάρχει πάντα ρύζι, φασόλια, βοδινό και αλεύρι μανιόκας». Το κείμενο του αιτήματος αναφέρει ότι μια τέτοια πρακτική αντιπροσωπεύει την κουλτούρα των κτηνοτρόφων, που αποτελεί μέρος του τρόπου ζωής των «*caipira*», «αναμφίβολα σημαντική [πρακτική] για τη διαμόρφωση της βραζιλιάνικης πολιτιστικής ταυτότητας». Το *Queima do Alho* αναγνωρίζεται από τους υποστηρικτές του ως ένας τρόπος, για να αναβιώσουν οι παραδοσιακές πρακτικές που σχετίζονται με την ταυτότητα των κτηνοτρόφων, καθώς αυτές οι δραστηριότητες σιγά σιγά εξαφανίζονται από την κοινωνική ζωή της υπαίθρου του Σάο Πάολο. Για τους υπέρμαχους, το *Queima do Alho* δίνει νέα σημασία στις πρακτικές τους ως μια μορφή «πολιτιστικής επιβίωσης», κατά κάποιον τρόπο για «να μην αφήσουμε την παράδοση να πεθάνει». Παρ' όλο που η παράδοση αυτή τώρα πια συνδέεται με το *Festa do Peão de Barretos* (Cowboy Φεστιβάλ του Barretos) –μια εκδήλωση που οι υποστηρικτές κατανοούν πως προέρχεται από ένα αμερικανικό μοντέλο– θεωρούν ότι το *Queima do Alho* είναι το μόνο που εξακολουθεί να διατηρεί τη μνήμη και την ταυτότητα των πρακτικών που σχετίζονται με την «παλιά εποχή» της οικονομίας των βοοειδών στη Βραζιλία. Το *Queima do Alho* στη συνέχεια επαναπροσδιορίστηκε και τώρα σηματοδοτεί την αρχή ενός νέου κύκλου στην παράδοση των βοοειδών.

Η πρόταση αυτή εξετάστηκε από δύο στελέχη του IPHAN, που την απέκλεισαν για τον ίδιο λόγο: την απουσία ιστορικής συνέχειας. Το πρώτο στέλεχος, που εργάζεται σε τοπικό επίπεδο στην πολιτεία του Σάο Πάολο, τόνισε ότι:

Η πρακτική της οδήγησης βοοειδών κατά μήκος των δρόμων για να οδηγηθούν σε κέντρα διανομής ή σφαγεία είχε σχεδόν εκλείψει μετά την καθιέρωση των εμπορικών μεταφορών με φορτηγά ψυγεία και την ανάπτυξη εγκαταστάσεων κοντά στα κέντρα παραγωγής βοοειδών.

Σύμφωνα με τα λόγια του υπαλλήλου, «[...] αυτό που νοείται σήμερα ως *Queima do Alho* απέχει πολύ από τις κοινωνικές πρακτικές των μετακινούμενων κτηνοτρόφων. Είναι μια γιορτή μνήμης και μια προσπάθεια πολιτιστικής αναβίωσης». Ο άλλος υπάλληλος, από τα κεντρικά γραφεία στην Μπραζίλια, κατέληξε επίσης στο συμπέρασμα ότι:

Το *Queima do Alho* βιώνεται σήμερα όχι ως κοινωνική πρακτική, αλλά περισσότερο ως ανάμνηση. Το γεγονός αυτό δεν το χαρακτηρίζει ως αντικείμενο πολιτικής για την άυλη κληρονομιά, αφού η πολιτική έχει σαν προϋπόθεση την αναγνώριση του ζωντανού χαρακτήρα ενός στοιχείου. Το *Queima do Alho* σήμερα εκδηλώνεται ως μια συμβολική πράξη, μια αποστασιοποιημένη αναπαράσταση των πρακτικών που της προσέφεραν ιστορικά νοήματα κληρονομιάς. [...] παρουσιάζεται μόνο ως σκηνικό ενός παρελθόντος, χωρίς να απηχεί το παρόν.

Είναι ενδεικτικό ότι και οι δύο υποψηφιότητες, των *Tiro do Laço* και *Queima do Alho*, δεν προχώρησαν στο IPHAN. Και στις δύο περιπτώσεις, οι υπεύθυνοι θεώρησαν πως οι πρακτικές δεν συνδέονται πλέον με την κοινωνία των κτηνοτρόφων. Αν και οι προτάσεις υποψηφιότητας και στις δύο περιπτώσεις προσπάθησαν να δημιουργήσουν μια τέτοια σύνδεση, δεν έγιναν δεκτές ως έγκυρες μετεξελίξεις. Η μετατροπή του *Tiro do Laço* ως αθλήματος και η σύνδεση του *Queima do Alho* με μια από τις σημαντικότερες εκδηλώσεις ροντέο στη χώρα θεωρήθηκαν αποκομμένα από την πραγματικότητα των κοινωνικών πρακτικών των κτηνοτρόφων. Παρ' όλο που οι υποστηρικτές δήλωσαν με κάθε επιφύλαξη ότι τα στοιχεία ήταν μια «αναδημιουργία» ή μια «αναδιοργάνωση του παραδοσιακού», οι αναπαραστάσεις αυτές κρίθηκαν ως «κατάχρηση» ή «μνήμη», σύμφωνα με τα λόγια των στελεχών του IPHAN. Ταυτόχρονα, μη αναγνωρίζοντας τα *Tiro do Laço* και *Queima do Alho* ως ιστορικές παραλλαγές των προηγούμενων πρακτικών της ζωής των κτηνοτρόφων, οι διοικητικοί υπάλληλοι αρνήθηκαν στους υποστηρικτές των

υποψηφιοτήτων να γίνουν «φορείς» και τους στέρησαν το δικαίωμα να θεωρούνται νόμιμοι εκπρόσωποι αυτού του κοινωνικού κόσμου. Είναι ειρωνικό το γεγονός ότι, παρ' όλο που οι πολιτικές για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά στη Βραζιλία θεωρούν πως εξετάζουν στοιχεία από την οπτική γωνία των ατόμων που εξασκούν την άυλη πολιτιστική κληρονομιά, οι υπάλληλοι δεν έλαβαν υπόψη την οπτική των θεματοφυλάκων, υπονοώντας ότι δεν θα ήταν οι ίδιοι εκπρόσωποι των θεματοφυλάκων ή «οι πραγματικοί θεματοφύλακες». Αυτό αποδεικνύει ότι τα στελέχη του IPHAN διαδραματίζουν αποφασιστικό ρόλο στον καθορισμό της νομιμότητας στοιχείων και φορέων στην πολιτική για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά στη Βραζιλία.

Εφαρμόζοντας την έννοια της πολιτισμικής ανθεκτικότητας, όπως την όρισα παραπάνω, στις περιπτώσεις των *Tiro do Laço* και *Queima do Alho*, σκοπεύω να επισημάνω ορισμένες πτυχές που αφορούν τη διαμάχη μεταξύ των στελεχών του IPHAN και των υποστηρικτών τέτοιων αιτημάτων. Καθίσταται σαφές ότι, ενώ οι υποστηρικτές θεωρούν ότι οι τρέχουσες πρακτικές τους είναι βαθιά συνδεδεμένες με την παράδοση των κτηνοτρόφων και, κατά συνέπεια, στηρίζουν την πολιτιστική ανθεκτικότητα, οι υπεύθυνοι του IPHAN δεν συμφωνούν. Όσο και να έχει μεταμορφωθεί η ζωή των ατόμων που εξασκούν το συγκεκριμένο στοιχείο, πιστεύουν πως οι πρακτικές αυτές τους συνδέουν με ένα παρελθόν στο οποίο τέτοιες δραστηριότητες ήταν μέρος της καθημερινής εργασίας. Η άρνηση των στελεχών του IPHAN να αποδεχθούν αυτήν τη συνέχεια βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην υπόθεση ότι από τη στιγμή που η οικονομία της κτηνοτροφίας που βασιζόταν στην εντατική εργασία των ανδρών έληξε, δεν ήταν δυνατή καμία «αυθεντική» πρακτική που να σχετίζεται με τα βοοειδή. Οι διαδικασίες εκσυγχρονισμού, όπου η δραστηριότητα οδήγησης κοπαδιών αντικαταστάθηκε από οδικές μεταφορές με φορτηγά ψυγεία και η εργασία των κτηνοτρόφων στα αγροκτήματα υποκαταστάθηκε από μηχανικά συστήματα, αντιμετωπίζονται ως τελειωτικό χτύπημα στις πρακτικές των κτηνοτρόφων. Είναι σημαντικό ότι, για τα στελέχη αυτά, η κύρια πτυχή που αποδεικνύει το τέλος αυτού του παρελθόντος είναι ακριβώς η επιτυχία στην αγορά που κατέχουν τόσο το *Tiro do Laço* όσο και το *Queima do Alho*. Το *Tiro do Laço* απολαμβάνει επιτυχία στην αγορά επειδή τώρα είναι οργανωμένο ως άθλημα και συνδέεται με επαγγελματικές εκδηλώσεις. Το *Queima do Alho* είναι επιτυχημένο στην αγορά καθώς συνδέεται με έναν από τους σημαντικότερους διαγωνισμούς ροντέο στη χώρα, την *Festa do Peão de Barretos*. Για τα στελέχη του IPHAN, η αγορά έγινε πλέον ένδειξη μιας νέας εποχής στον κόσμο των βοοειδών, εκφράζοντας συνεπώς μια αποσύνδεση από τις προηγούμενες πρακτικές, δηλαδή μια ασυνέχεια που τονίζει την απουσία πολιτιστικής ανθεκτικότητας.

Στο μεταξύ, το Πολιτιστικό Σύνολο του *Bumba-meu-boi*, που είναι μια γιορτή πολύ περισσότερο αποσυνδεδεμένη από τον σύγχρονο κόσμο των κτηνοτρόφων, προτάθηκε από το IPHAN για τον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, για να δείξει την «κεντρικότητα του ταύρου» ως στοιχείου που αντιπροσώπευε την «αγροτική ζωή πολλών Βραζιλιάνων», όχι όμως αυτών που ασχολούνται με το *Tiro do Laço* και το *Queima do Alho*.

Σε ποιον ανήκει η άυλη πολιτιστική κληρονομιά; Η παραγωγή ενός διαιρεμένου έθνους

Είναι σαφές ότι οι υπάλληλοι που είναι υπεύθυνοι για την εφαρμογή της πολιτικής για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά στη Βραζιλία ασκούν πολιτική εξουσία που εγκρίνει ή καταργεί πρακτικές και αναπαραστάσεις στο πεδίο της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Δεδομένου ότι τα στελέχη του IPHAN απορρίπτουν τις υποψηφιότητες που προτείνονται από ομάδες που συνδέονται με τον κλάδο της σύγχρονης κτηνοτροφίας, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός πως αυτές οι ομάδες αναζητούν εναλλακτικές λύσεις για να αναγνωριστεί η άυλη πολιτιστική τους κληρονομιά.

Ταυτόχρονα με τις απαντήσεις που δόθηκαν από τα στελέχη του IPHAN, ένα άλλο στοιχείο που συνδέεται με την πολιτιστική πλευρά της κτηνοτροφίας των βοοειδών, που ονομάζεται *Vaquejada*, τράβηξε την προσοχή σε εθνικό επίπεδο. Στις 6 Οκτωβρίου 2016 το Ανώτατο Δικαστήριο της Βραζιλίας, με αφορ-

μή την αγωγή μιας ένωσης για την προστασία των ζώων, αποφάσισε ότι η *Vaquejada*, μια βραζιλιάνικη πρακτική που μοιάζει με ροντέο, δεν ήταν δυνατό να θεωρηθεί ως άθλημα, καθώς εμπεριείχε «αδι-αμφισβήτητη κακομεταχείριση των ζώων».⁷ Η *Vaquejada* θεωρήθηκε πως αντίκειται «στα θεμελιώδη συνταγματικά δικαιώματα», ιδίως το δικαίωμα των Βραζιλιάνων πολιτών να ζουν σε ένα ισορροπημένο περιβάλλον. Πέντε ημέρες αργότερα, σε έντεκα πρωτεύουσες πολιτειών των βόρειων και βορειοανατολικών περιοχών της Βραζιλίας πλήθη από τις επιχειρήσεις εκτροφής βοοειδών και αλόγων διαδήλωσαν κατά αυτής της απόφασης του Ανώτατου Δικαστηρίου. Εξοργισμένοι από αυτή την ετυμηγορία, κινητοποιήθηκαν πραγματοποιώντας μια εθνική πορεία προς την πρωτεύουσα της χώρας, την Μπραζίλια, στις 25 Οκτωβρίου του ίδιου έτους. Μια τέτοια διαδήλωση στην πρωτεύουσα της Βραζιλίας ήταν άνευ προηγουμένου, καθώς οργανώθηκε από μια κοινωνική ομάδα που θεωρούνταν ότι ήταν περιθωριακή και δεν ασκούσε επιρροή. Παράλληλα, το συγκεκριμένο γεγονός ενδυνάμωσε μέλη του βραζιλιάνικου κοινοβουλίου και συγκεκριμένα τον ευρέως γνωστό συνασπισμό BBB, που σημαίνει Βόλι, Βόδι, Βίβλος. Αυτή η πολιτική ομάδα ήταν ήσσονος σημασίας στο Κογκρέσο και συγκέντρωνε ριζοσπάστες πολιτικούς που ήταν πρώην στρατιωτικοί, παραδοσιακοί αγρότες ή μέλη ευαγγελικών οργανώσεων. Είχαν γενικά εξτρεμιστική ρητορική και συνήθως τους αγνοούσε η επικρατούσα πολιτική σκηνή. Ωστόσο, με τα χρόνια κέρδιζαν ολοένα ευρύτερο πολιτικό πεδίο μέχρι να αποκτήσουν επιρροή, όπως απέδειξε τελικά η εκλογή του προέδρου Μπολσονάρο το 2018.

Μέχρι τα τέλη Νοεμβρίου 2016, ως αντίδραση στην απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου, η Βουλή των Αντιπροσώπων ενέκρινε νομοσχέδιο που καθιέρωσε το «ροντέο, τη *Vaquejada*, καθώς και τις σχετικές καλλιτεχνικές και πολιτιστικές εκφάνσεις τους, ως εκδηλώσεις του εθνικού πολιτισμού και της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς».⁸ Μεταξύ των λεγόμενων «σχετικών καλλιτεχνικών και πολιτιστικών εκφάνσεων», το σημείο VIII του άρθρου 3 αναφέρει, για παράδειγμα, το *Queima do Alho*. Το Κογκρέσο ανακήρυξε τις πρακτικές των κτηνοτρόφων ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά. Αυτή η απόφαση είχε στρατηγικό χαρακτήρα, ο οποίος προσδιορίστηκε με μεγαλύτερη σαφήνεια όταν εγκρίθηκε μια τροποποίηση του Συντάγματος τον Ιούνιο του 2017. Σύμφωνα με την τροπολογία αυτή, προστέθηκε στο Σύνταγμα η εξής παράγραφος:

(...) οι αθλητικές πρακτικές που χρησιμοποιούν ζώα δεν θεωρούνται σκληρές, υπό την προϋπόθεση ότι αποτελούν πολιτιστικές εκδηλώσεις, σύμφωνα με την § 1 του άρθρ. 215 του παρόντος Ομοσπονδιακού Συντάγματος, που έχουν καταχωρηθεί ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά, μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς της Βραζιλίας και πρέπει να ρυθμίζονται από ειδικό νόμο που διασφαλίζει την ευημερία των εμπλεκόμενων ζώων.

Αυτή η μη αναμενόμενη αλλαγή στο Σύνταγμα επιβεβαίωσε ξαφνικά την πολιτική δύναμη των κοινωνικών ομάδων που προαναφέραμε: των παραγόντων της κτηνοτροφίας και του κοινοβουλευτικού συνασπισμού BBB, που κανείς δεν υποψιαζόταν. Οι βουλευτές του συνασπισμού τόσο από τη Γερουσία όσο και από τη Βουλή των Αντιπροσώπων ήταν οι υπεύθυνοι για την πρόταση της τροποποίησης. Στην αιτιολόγηση του νομοσχεδίου επιβεβαιώνουν ότι η ευημερία των ζώων διασφαλίζεται με τη χρήση προστατευτικών για την ουρά τους και τη μόνιμη παροχή φροντίδας από διάφορους ειδικούς, καθώς οι *Vaquejadas* είναι άκρως επαγγελματικές εκδηλώσεις. Οι βουλευτές δήλωσαν με έμφαση ότι:

Η *Vaquejada* δεν είναι άνομη (...) Αντίθετα, διέπεται από φροντίδα και κανόνες. Όλοι όσοι εμπλέκονται σε αυτήν την άυλη πολιτιστική πρακτική γνωρίζουν ότι σε μια εκδήλωση *Vaquejada* συμ-

7 Ομοσπονδιακό Ανώτατο Δικαστήριο. Άμεση πράξη Αντισυνταγματικότητας No. 4.983/CE. 6 Οκτωβρίου 2016.

8 Πράξη 13.364, 29 Νοεμβρίου 2016.

μετέχουν κτηνίατροι, φροντιστές και επόπτες, για να διασφαλιστεί ότι ο πολιτισμός επιβιώνει, ενώ γίνονται σεβαστά τα δικαιώματα των ζώων.

Η πρόταση της τροπολογίας συνέδεσε επίσης τις τρέχουσες πρακτικές της *Vaquejada* με εκείνες στα ράντσα του 16ου και 17ου αιώνα, όπου οι βοσκοί έπρεπε να καταδιώκουν με επιδεξιότητα ατίθασα βόδια. Σύμφωνα με τα λεγόμενά τους, «αυτοί οι αγώνες σήμερα ανακαλούν πολιτιστικές πρακτικές και τη σχέση μεταξύ ανθρώπων και ζώων στα ελεύθερα βοσκοτόπια του παρελθόντος». Έχοντας κατοχυρώσει τη σύνδεση μεταξύ των σημερινών πρακτικών *Vaquejada* και των πρακτικών που επιτελούνταν στα κοπάδια βοοειδών κατά το παρελθόν, αποδίδοντάς τους πολιτιστική ανθεκτικότητα, το νομοσχέδιο επιβεβαίωσε ότι το να περιφρονηθεί η *Vaquejada* θα ήταν «θυσία της κουλτούρας ενός λαού», που θα προκαλούσε:

αδικαιολόγητη ζημιά σε όλο το εύρος της οικονομικής δυναμικής που αποφέρουν τα βοοειδή στις κοινότητες, καταργώντας θέσεις εργασίας, κλείνοντας τις παραγωγικές αλυσίδες που περιστρέφονται γύρω από τις εκδηλώσεις, καταδικάζοντας σε μαρασμό πόλεις και μικρο-περιφέρειες από τη μια μέρα στην άλλη.

Για τα μέλη του Κογκρέσου, η αγορά ήταν απόδειξη της ζωντάνιας των σύγχρονων πρακτικών που σχετίζονται με τα βοοειδή. Με μια νομοθετική πράξη, η *Vaquejada* και οι πολιτιστικές εκδηλώσεις που σχετίζονταν με αυτήν αναγνωρίστηκαν τελικά ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά, αφού αποδείχτηκε η πολιτιστική τους ανθεκτικότητα μέσα από την επιτυχία της οικονομικής τους δραστηριότητας.

Το IPHAN κλήθηκε να εκφράσει τη γνώμη του⁹ για το νομοσχέδιο τον Δεκέμβριο του 2016 και πρότεινε στο Κογκρέσο:

να αφαιρέσει την έκφραση «άυλη πολιτιστική κληρονομιά της Βραζιλίας», καθώς η διαδικασία αναγνώρισης ενός στοιχείου ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά, ορίζεται από τα συνταγματικά όργανα, ότι είναι διοικητική διαδικασία. (...) Είναι διοικητική ευθύνη του IPHAN να ταξινομήσει ένα στοιχείο ως «άυλη πολιτιστική κληρονομιά», σύμφωνα με τις αρχές και τις διαδικασίες της πολιτικής για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά, που θεσπίστηκε με διάταγμα [3551], και τη Σύμβαση για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (UNESCO, 2003), που υιοθετήθηκε από τη Βραζιλία το 2006.

Πάντως, η σύσταση του IPHAN αγνοήθηκε πλήρως από τα μέλη του Κογκρέσου. Ορισμένοι νομικοί έχουν εξετάσει τις αντισυνταγματικές πτυχές τέτοιων πράξεων του Κογκρέσου (Magalhães et Cunha Filho 2018, Mattes 2018), ενώ άλλοι θεωρούν επίσης ότι η διαμάχη είναι μια μορφή «διαλόγου» μεταξύ της εκτελεστικής και της νομοθετικής εξουσίας εντός του δημοκρατικού πλαισίου (Leal et Maria Valenti-na 2017).

Ωστόσο, η τακτική του Κογκρέσου να ανακηρύσσει στοιχεία ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά έρχεται πλέον σε αντίθεση με τον ρόλο του IPHAN, που είναι το εκτελεστικό όργανο για την διαχείριση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς του βραζιλιάνικου κράτους. Στην περίπτωση των πρακτικών που σχετίζονται με τον κόσμο των κτηνοτρόφων, είδαμε πώς τα ζητήματα της αγοράς και τα αφηγήματα πολιτιστικής ανθεκτικότητας τονίζουν τις αντικρουόμενες θέσεις διαφορετικών κρατικών θεσμών στην εφαρμογή των πολιτικών για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά στη Βραζιλία. Ενώ τα στελέχη του IPHAN εντόπισαν την απουσία πολιτιστικής ανθεκτικότητας σε αυτές τις πρακτικές, οι επαγγελματίες και τα μέλη του Κογκρέσου που σχετίζονται με τον κλάδο της κτηνοτροφίας των βοοειδών πιστεύουν το αντίθετο. Για όλους

9 IPHAN File Nº 01450.000831201883.

τους εμπλεκόμενους, η αγορά είναι ένας σημαντικός δείκτης για τον προσδιορισμό της ανθεκτικότητας. Ενώ για τα στελέχη του IPHAN η επιτυχία στην αγορά σηματοδοτεί το τέλος μιας παλαιότερης εποχής της οικονομίας των βοοειδών, για τους επαγγελματίες και τα μέλη του Κογκρέσου η επιτυχία στην αγορά είναι απόδειξη ζωντάνιας και συνέχειας των πρακτικών τους ως έκφραση πολιτισμού. Θεωρώ πως αυτές οι διαφορετικές αντιλήψεις αποκαλύπτουν τις διαφορές και τις αντιφάσεις που επικρατούν σήμερα στη Βραζιλία. Βασιζόμενη στον τρόπο έκφρασης ενός διχασμένου βραζιλιάνικου κράτους στον τομέα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, πιστεύω ότι το δημοκρατικό πλαίσιο που καθιερώθηκε τη δεκαετία του 1980 δεν υπήρξε αποτελεσματικό σε ό,τι αφορά τη συμβολική ένταξη όλων των ομάδων της βραζιλιάνικης κοινωνίας ως μέρος του έθνους. Με τη σειρά της, η δυσαρέσκεια όσων ένιωσαν αποκλεισμένοι από αυτήν τη διαδικασία ενθάρρυνε συντηρητικές συμπεριφορές. Αυτά τα αισθήματα γεννούν εναλλακτικές θέσεις που αντικατοπτρίζουν το τρέχον λαϊκιστικό πλαίσιο στη χώρα.

Ευχαριστίες

Η έρευνα στην οποία βασίζεται το παρόν άρθρο είναι μέρος του ερευνητικού προγράμματος «UNESCO Frictions: Heritage-Making across Global Governance», που χρηματοδοτήθηκε από τη Γαλλική Agence Nationale de la Recherche (UNESCO FRICTIONS – ANR-14-ACHN-0006-01) και είχε ως έδρα την École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS). Η συμμετοχή μου σε αυτό το έργο κατέστη δυνατή χάρη σε μια συνεργασία μεταξύ του Instituto do Patrimônio Histórico e Artístico Nacional (IPHAN) και της EHESS. Θέλω να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στους συμμετέχοντες του «Workshop – Resilience and Marketisation: Uses of Intangible Cultural Heritage in times of Economic "crisis"», ιδιαίτερα στις Kristin Kuutma και Dorothy Noyes, τα σχόλια των οποίων συνέβαλαν ώστε να τονισθεί καλύτερα το επιχείρημα που παρατίθεται εδώ. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τους συναδέλφους μου από το ερευνητικό πρόγραμμα UNESCO Frictions για την παροχή του απαραίτητου ερευνητικού περιβάλλοντος που παρακίνησαν το ενδιαφέρον μου για την ανάπτυξη αυτού του κεφαλαίου.

- ICCROM (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property). 2018. *First Aid to Cultural Heritage in Times of Crisis*. Rome: ICCROM.
- Beel, D. E., C. D. Wallace, G. Webster, H. Nguyen, E. Tait, M. Macleod, και C. Mellish. 2015. Cultural resilience: The production of rural community heritage, digital archives and the role of volunteers. *Journal of Rural Studies*, 54: 459-468.
- Brown, K. 2014. Global environmental change I: A social turn for resilience? *Progress in Human Geography*, 38(1): 107-117.
- Folke, C., S. R. Carpenter, B. Walker, M. Scheffer, T. Chapin, και J. Rockström. 2010. Resilience thinking: integrating resilience, adaptability and transformability. *Ecology and Society*, 15(4): 20.
- Holling, C. S. 1973. Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4: 1- 23.
- Holtorf, C. 2018. Embracing change: how cultural resilience is increased through cultural heritage. *World Archaeology*, 50(4): 639-650.
- Leal, M., και M. V. de Moraes. 2017. "Diálogo" entre Poderes no Brasil? Da inconstitucionalidade da regulação da vaquejada à vaquejada como patrimônio cultural imaterial brasileiro: uma análise crítica. *Journal of Constitutional Research*, 5(1): 63-81.
- Magalhães, A. C. Moreira, και F. H. C. Filho. 2018. O tombamento legislativo: a Lei de Efeitos Concretos. *Revista da Universidade de Caxias do Sul*, 8(2): 181-204.
- Mattes, A. 2018. Análise sobre o Reconhecimento Legal da Vaquejada como Patrimônio Cultural Imaterial Brasileiro. *Revista de Direitos Culturais*, 13(29): 105-124.
- Pătru-Stupariu, I., M. Pascu, και M. Bürgi. 2019. Exploring Tangible and Intangible Heritage and its Resilience as a Basis to Understand the Cultural Landscapes of Saxon Communities in Southern Transylvania (Romania). *Sustainability*, 11(11): 1-18.
- Presidência da República do Brasil. 2000. Decreto 3551.
- UNESCO. 2003. Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage. Paris.
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNISDR). 2013. Heritage and Resilience. Mumbai.
- Walker, B., C. S. Holling, S. R. Carpenter, και A. Kinzig. 2004. Resilience, adaptability and transformability in social-ecological systems. *Ecology and Society*, 9 (2): 5.

Άυλη κληρονομιά ως ανθεκτικότητα: Η περίπτωση των Ιστορικών Λαχανόκηπων στο Γεντί Κουλέ (Yedikule) της Κωνσταντινούπολης

Bahar Aykan¹

Ο αστικός εξευγενισμός (gentrification), η διαδικασία μετατροπής των συνοικιών χαμηλότερου εισοδήματος σε θύλακες της μεσαίας τάξης έχει γίνει παγκόσμια νεοφιλελεύθερη τάση τα τελευταία χρόνια. Ο κριτικός αστικός γεωγράφος Neil Smith (2002) αποκαλεί το φαινόμενο αυτό «γενικευμένο αστικό εξευγενισμό (gentrification generalized)», εντοπίζοντας την απαρχή του στη δεκαετία του 1990. Προβάλλει δύο βασικά επιχειρήματα σχετικά με τους τρόπους με τους οποίους οι παγκόσμιες νεοφιλελεύθερες αστικές πολιτικές διαμορφώνουν τις σύγχρονες διαδικασίες εξευγενισμού (Lees, Slater και Wyly, 2008: 163). Πρώτον, ενώ αρχικά προσδιορίστηκε από την κοινωνιολόγο Ruth Glass (1964) ως ένα περιστασιακό γεγονός που λαμβάνει χώρα στις μεγαλύτερες πόλεις των οικονομικά προηγμένων χωρών, όπως το Λονδίνο, η Νέα Υόρκη, το Παρίσι και το Σίδνεϊ, ο αστικός εξευγενισμός αποτελεί πλέον μια παγκόσμια αστική πολιτική: είναι εμφανής, όχι μόνο στις μικρότερες πόλεις και κωμοπόλεις, αλλά εξαπλώνεται γεωγραφικά και σε πολλές χώρες σε όλον τον κόσμο (Smith, 2006: 192). Δεύτερον, ο αστικός εξευγενισμός έχει πλέον αποβεί μια ολοένα και περισσότερο κρατική αστική πολιτική (Smith, 2006: 195-196). Πολλές ιστορικές περιοχές του κέντρου των πόλεων σε όλον τον κόσμο αλλάζουν μέσω έργων «ανανέωσης» που πραγματοποιούνται με τη συνεργασία κρατικού και ιδιωτικού κεφαλαίου. Το κράτος, ιδιαίτερα η τοπική αυτοδιοίκηση, λειτουργεί ως ενεργός παράγοντας αστικού εξευγενισμού με πολλούς τρόπους: συμμετέχει σε συμπράξεις ιδιωτικού-δημόσιου τομέα για την οικιστική ανάπτυξη και ενεργεί ως παράγοντας ανάπτυξης όταν η πόλη κατέχει σημαντικούς πόρους γης (Hutton, 2016: 176).

Αυτές οι σύγχρονες τάσεις αστικού εξευγενισμού, οι διάφοροι τρόποι με τους οποίους οι κληρονομο-ποιντικές διαδικασίες (heritagisation) (Sanchez-Carretero, 2015: 12) συνδέονται με τον

1 Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Μαρμαρά, Κωνσταντινούπολη. Email: aykanbahar@gmail.com.

αστικό εξευγενισμό, έχουν κεντρίσει το ενδιαφέρον όσων μελετούν την κληρονομιά. Σύμφωνα με τη συνεχώς αυξανόμενη βιβλιογραφία, η πολιτιστική κληρονομιά παίζει σημαντικό ρόλο στην έναρξη ή στην επιτάχυνση των νεοφιλελεύθερων διαδικασιών εξευγενισμού (βλ. π.χ., De Cesari και Dimova, 2019). Τα έργα αστικού εξευγενισμού συχνά λαμβάνουν χώρα μέσα και γύρω από περιοχές όπου τα κτήρια έχουν ιστορική αξία (Oduku στο Donaldson κ.ά., 2013: 175). Ο χαρακτηρισμός ενός κτηρίου ή μιας τοποθεσίας ως πολιτιστικής κληρονομιάς θέτει προϋποθέσεις για την προσέλκυση επενδυτικών κεφαλαίων και οδηγεί σε αύξηση της οικονομικής αξίας της γειτονιάς (Donaldson κ.ά., 2013: 175). Όπως διερευνήθηκε μέσα από διάφορες περιπτώσεις σε όλον τον κόσμο, από την Κωνσταντινούπολη (Aksoy και Robins, 2011) έως τη Ρώμη, την Μπανγκόκ και το Ρέθυμνο (Herzfeld, 2015), από το Κέιπ Τάουν (Donaldson κ.ά., 2013) έως τη Μάνταμπα (Al Rabady, 2013), οι νεοφιλελεύθερες διαδικασίες αστικού εξευγενισμού είναι ταυτόχρονα προβληματικές από την άποψη της διατήρησης. Ενσωματώνοντας ένα «μνημειακό» όραμα, τα σύγχρονα έργα εξευγενισμού σε ιστορικές περιοχές καταλήγουν συχνά να διατηρούν τα υλικά πολιτισμικά στοιχεία (ιστορικά κτήρια, μνημεία) –όπου είναι προσοδοφόρα – για τον τουρισμό και τη μεσαία τάξη (Donaldson κ.ά., 2013), ενώ η ζωντανή, άυλη κληρονομιά χάνεται λόγω του εκτοπισμού αυτόχθονων κατοίκων με μακρά ιστορία κατοίκησης στις περιοχές αυτές. Κατά τον Herzfeld (2010), αυτό συμβαίνει επειδή οι συμπτώσεις δημόσιου και ιδιωτικού τομέα που επιδιώκουν τη νεοφιλελεύθερη αστική αλλαγή αντιμετωπίζουν τη διατήρηση ως πηγή κέρδους:

...τόσο η κρατική επιχορήγηση της ιστορικής διατήρησης όσο και –ίσως περισσότερο– ο εξευγενισμός που καθοδηγείται από το κεφάλαιο, σχεδόν πάντα επιφέρουν παράλληλα την τραγωδία της έξωσης σαν επακόλουθο... Προφανώς εδώ διακυβεύεται μια επιλογή μεταξύ οικονομικών και άλλων αξιών. Η παγκόσμια κυρίαρχη οικονομική ιδεολογία που συνήθως γνωρίζουμε ως νεοφιλελευθερισμός αντιτίθεται στα συμφέροντα των ντόπιων και ευνοεί αυτά των κερδοσκόπων και των γραφειοκρατών, υποτάσσοντας τις ζωές των κατοίκων σε απρόσωπες επιταγές που προβάλλονται σαν «βελτίωση» και «ανάπτυξη» (Herzfeld, 2010: 259-260).

Αυτό δεν σημαίνει ότι οι κληρονομο-ποιητικές διαδικασίες πηγάζουν μόνο από πρωτοβουλίες προερχόμενες από πάνω προς τα κάτω. Υπάρχουν σπάνιες αλλά ενθαρρυντικές περιπτώσεις όπου αυτές οι διαδικασίες θα μπορούσαν επίσης να χρησιμοποιηθούν από ομάδες ή κοινότητες ως στρατηγική ανάπτυξης της ανθεκτικότητάς τους από τη βάση προς την κορυφή. Η ανθεκτικότητα είναι μια έννοια που προήλθε αρχικά από την οικολογία, για να εξηγήσει την ικανότητα των οικοσυστημάτων να απορροφούν την αλλαγή για αυτοανέωση και συντήρηση απέναντι στη διαταραχή (Holling, 1973· Berkes και Ross, 2013: 7). Ο Holling (1973: 17) αντιπαράβλλει την ανθεκτικότητα με τη σταθερότητα, η οποία ορίζεται ως η ικανότητα ενός συστήματος να επιστρέψει σε κατάσταση ισορροπίας μετά από μια προσωρινή διαταραχή. Σαν παράδειγμα, τόνισε την ικανότητα της διαταραχής να δημιουργεί ευκαιρίες για αλλαγή, ανανέωση και αναδιοργάνωση (Folke, 2006: 253).

Η ιδέα κέρδισε γρήγορα αναγνώριση σε τομείς εκτός οικολογίας. Στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες, η έννοια της «κοινωνικής ανθεκτικότητας» του Adger (2000) είχε ιδιαίτερη επιρροή. Σύμφωνα με τον ίδιο, μια οικολογική έννοια δεν θα μπορούσε να εφαρμοστεί άμεσα σε κοινωνικές ομάδες λόγω σημαντικών διαφορών συμπεριφοράς και δομής μεταξύ οικολογικών συστημάτων και κοινωνικοποιημένων θεσμών, που γίνονται αντιληπτοί με την ευρύτερη έννοια τόσο ως επίσημοι θεσμοί όσο και ως συνήθεις συμπεριφορές, κανόνες και νόρμες που διέπουν τις κοινωνίες (2000: 348-350). Λόγω αυτού του θεσμικού πλαισίου, η κοινωνική ανθεκτικότητα θα πρέπει να οριστεί όχι σε ατομικό αλλά σε ομαδικό επίπεδο ως «η ικανότητα των ομάδων ή των κοινοτήτων να διαχειρίζονται εξωτερικές πιέσεις και διαταραχές ως αποτέλεσμα κοινωνικών, πολιτικών και περιβαλλοντικών αλλαγών» (Adger, 2000). Ο ορισμός του Adger λαμβάνει υπόψη πολλαπλές πτυχές που επηρεάζουν την ανθεκτικότητα μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, όπως ο βαθμός εξάρτησης από το περιβάλλον, η διακυβέρνηση και οι νομοθετικές

δομές, καθώς και οι προκλήσεις που θέτει η απελευθέρωση της αγοράς, η παγκοσμιοποίηση και η αστικοποίηση (Bunting, 2013: 24).

Την τελευταία δεκαετία η επιστημονική έρευνα απέδωσε ιδιαίτερη προσοχή στη διερεύνηση της ανθεκτικότητας αστικών κοινοτήτων χαμηλού εισοδήματος στο πλαίσιο του αστικού εξευγενισμού και της εκτόπισης (βλ. π.χ. Pearsall, 2012· Graham κ.ά., 2016· Kalantidou, 2017· Mahmoud, 2017). Ο Pearsall (2012), για παράδειγμα, συζητά τους τρόπους με τους οποίους οι επί μακρόν κάτοικοι χαμηλού εισοδήματος παρέμεναν ανθεκτικοί χάρη στην εφαρμογή διάφορων κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών στρατηγικών σε τρεις γειτονίες της Νέας Υόρκης που βρίσκονται σε διαδικασία εξευγενισμού. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, αυτές οι στρατηγικές λειτουργούν σε ατομικές κλίμακες, σε επίπεδο γειτονιάς και πόλης και ποικίλλουν από την κατάληψη διαμερισμάτων που όμως πληρώνεται ένα σταθερό ενοίκιο, την αύξηση των ενοίκων ανά κατοικία, την εξασφάλιση στεγαστικού επιδόματος από την τοπική αυτοδιοίκηση της πόλης, μέχρι τη συμμετοχή σε ακτιβισμό ή την εύρεση δημιουργικών τρόπων περιορισμού της ανάπτυξης μέσω της ανακήρυξης οικημάτων ως διατηρητέα ή άλλων τρόπων διατήρησης μιας γειτονιάς (2012: 1022).

Αν και ο Herzfeld (2015) δεν χρησιμοποιεί την ανθεκτικότητα ως πλαίσιο, υποστηρίζει ότι οι λίγες κοινότητες που έχουν χρησιμοποιήσει την κληρονομο-ποιητική διαδικασία ως στρατηγική κατά του αστικού εξευγενισμού προσφέρουν μια πιθανή λύση στην απογοητευτική τάση για εκτοπισμό. Ονομάζει αυτή τη διαδικασία «αυτο-εξευγενισμό» και αναφέρει την περίπτωση της κοινότητας Pom Mahakan ως παράδειγμα. Αυτή η μικρή, χαμηλού εισοδήματος κοινότητα ζούσε πίσω από το ιστορικό οχυρό Mahakan στην παλιά πόλη της Μπανγκόκ για έξι γενιές. Οι εξώσεις άρχισαν τη δεκαετία του 1990 όταν η Μητροπολιτική Διοίκηση της Μπανγκόκ αποφάσισε να κατεδαφίσει τα ιστορικά σπίτια τους, για να δημιουργήσει ένα αστικό πάρκο με σκοπό να προσελκύσει τουρίστες (Fitzgerald, 2018). Η κοινότητα ξεκίνησε μια εκστρατεία πολιτιστικής κληρονομιάς, για να αποτρέψει τις εξώσεις και να αναβαθμίσει την οικονομική κατάσταση. Μετέτρεψαν τη γειτονιά τους σε «ζωντανό μουσείο» και πρόσφεραν στους τουρίστες παραδοσιακές βιοτεχνικές δραστηριότητες και προϊόντα (kick-boxing, ταϊλανδέζικο μασάζ και κλουβιά πουλιών από μπαμπού) (Herzfeld, 2015: 19). Ως εκ τούτου, μπόρεσαν να καθυστερήσουν την έξωσή τους, αλλά τελικά έχασαν τη μάχη το 2018 και οι τελευταίοι κάτοικοι αναγκάστηκαν να φύγουν όταν κατεδαφίστηκαν τα σπίτια τους.

Εικόνα 1. Όψη των μποστάνιων του Γεντί Κουλέ. Φωτογραφία της συγγραφέως, 7.11.2019

Το παρόν κεφάλαιο εστιάζει στην Κωνσταντινούπολη σε μια παρόμοια συνεχιζόμενη εκστρατεία κληρονομο-ποιητικής διαδικασίας ως παράδειγμα στρατηγικής ανθεκτικότητας για τη διαφύλαξη της παράδοσης της κηπουρικής σε μποστάνια (bostan) στην εξευγενιζόμενη γειτονιά του Γεντί Κουλέ (*Yedikule*)². Τα μποστάνια είναι μικρά οικό-

πεδα αστικής γης (5 έως 10 χιλιάδες τ.μ.) στα οποία καλλιεργούνται λαχανικά και βότανα για εμπορικούς σκοπούς (βλ. εικόνα 1). Ο όρος Bostanci (περιβολάρης) αναφέρεται στην ενασχόληση με την καλλιέργεια

2 Διεξάγω έρευνα στα μποστάνια του Γεντί Κουλέ, κατά διαστήματα, από το 2017, εφαρμόζοντας συμμετοχική παρατήρηση και προσωπικές συνεντεύξεις βάθους με τους εμπλεκόμενους. Με μια ομάδα μεταπτυχιακών φοιτητών έχω διεξαγάγει δέκα συνεντεύξεις με περιβολάρηδες, τέσσερις με αστικούς ακτιβιστές και τρεις με δημοτικούς και κυβερνητικούς αξιωματούχους. Ευχαριστώ τους İpek Başyurt, Sinem Çelik, Gönül Karabolu και İbrahim Kılıç, που με βοήθησαν στα αρχικά στάδια αυτής της επιτόπιας έρευνας. Ευχαριστώ επίσης όλους τους συμμετέχοντες στην έρευνα που μοιράστηκαν τις σκέψεις τους μαζί μου και αφιέρωσαν τον πολύτιμο χρόνο τους για συνεντεύξεις. Όλα τα ονόματα των συμμετεχόντων έχουν αλλαχθεί για να προστατευθεί η ανωνυμία τους.

του μποστανιού.³ Τα μποστάνια της Κωνσταντινούπολης χρονολογούνται από τη βυζαντινή περίοδο, ενώ ήταν επίσης ευρέως διαδεδομένα στην οθωμανική εποχή και την εποχή της πρώιμης Δημοκρατίας (βλ. εικόνα 2). Σχεδόν κάθε γειτονιά είχε μποστάνια που παρείχαν φρέσκα λαχανικά σε ντόπιους πελάτες. Αποτελούσαν μέρος της ταυτότητας της Κωνσταντινούπολης: διαφορετικές γειτονιές ήταν γνωστές για τις μοναδικές ποικιλίες τους (Kaldjian, 2004: 285). Το Γεντί Κουλέ, για παράδειγμα, ήταν διάσημο για το ελαιώδες μαρούλι του, το Arnavutköy για τη φράουλά του και το Şengelköy για τα αγγούρια του. Οι περιβολάρηδες οργανώθηκαν σε συντεχνίες και έχαιραν μεγάλης εκτίμησης ως αριστοτέχνες κηπουροί (Kaldjian, 2004: 285).

Σήμερα, ωστόσο, στην Κωνσταντινούπολη έχουν απομείνει ελάχιστοι περιβολάρηδες. Υπολογίζεται ότι υπάρχουν περίπου διακόσιοι περιβολάρηδες, που καλλιεργούν κυρίως στις εξωτερικές περιφέρειες της πόλης.⁴ Ένας παράγοντας που προκαλεί οικονομικές δυσκολίες είναι η προσανατολισμένη στην αγορά νεοφιλελεύθερη αγροτική οικονομία. Ενώ τα μποστάνια αποτελούσαν την κύρια πηγή λαχανικών σε τοπικό επίπεδο, σήμερα στα τοπικά παζάρια και τις αγορές κυριαρχούν τα προϊόντα που καλλιεργούνται σε μεγάλης κλίμακας βιομηχανικά αγροκτήματα και θερμοκήπια στη νότια Τουρκία.

Επιπλέον, πολλά μποστάνια μέσα στην πόλη έχουν πλέον χτιστεί, λόγω της επικράτησης των νεοφιλελεύθερων τάσεων αστικού εξευγενισμού στην Κωνσταντινούπολη.⁵ Τα ιστορικά μποστάνια του Γεντί Κουλέ, τα παλαιότερα και μεγαλύτερα μποστάνια της Κωνσταντινούπολης που έχουν απομείνει, είναι το τελευταίο θύμα αυτής της τάσης.

Εικόνα 2. Τα μποστάνια του Γεντί Κουλέ στις αρχές του 20ού αιώνα. Χρήση με την άδεια των Shopov και Ayhan, 2013.

Τα μποστάνια του Γεντί Κουλέ: παράδοση, αστικός εξευγενισμός, καταστροφή

Οι γνώσεις και οι δεξιότητες για την καλλιέργεια των μποστανιών έχουν μεταδοθεί μέσα από πολλές γενιές και αγγίζουν διάφορες εθνοτικές και θρησκευτικές ομάδες στο Γεντί Κουλέ. Ενώ στη βυζαντινή και την πρώιμη οθωμανική περίοδο οι περισσότεροι περιβολάρηδες ήταν ορθόδοξοι Έλληνες ή Αρμένιοι, αυτή η ενασχόληση πέρασε αργότερα στην αλβανική κοινότητα. Οι σημερινοί περιβολάρηδες προέρχονται από μια πόλη που ονομάζεται Cide στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας. Οι παππούδες τους έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη στις αρχές του 1900, για να δουλέψουν για τους Αλβανούς περιβολάρηδες. Όπως εξηγεί ένας περιβολάρης:

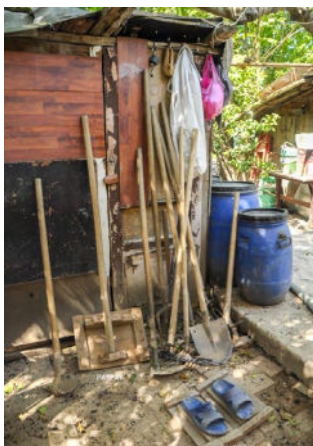
Με τον καιρό οι Αλβανοί πλούτισαν... και διάλεξαν άλλα επαγγέλματα. Επειδή αυτή η δουλειά είναι δύσκολη, πρότειναν στα παιδιά που εργάζονταν για αυτούς να αναλάβουν το μποστάνι... Αγόρασαν τα πάντα: σπόρους, εργαλεία, άλογα, οτιδήποτε υπήρχε...
(Serkan, περιβολάρης, 02.03.2018)

Οι περιβολάρηδες εξακολουθούν να καλλιεργούν χρησιμοποιώντας τη γνώση και τις δεξιότητες που ανα-

3 Παρ' όλο που η καλλιέργεια των μποστανιών θεωρείται σε μεγάλο βαθμό ως το επάγγελμα του άνδρα-οικογενειάρχη, οι περιβολάρηδες βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στην εργασία των γυναικών, των παιδιών και της ευρύτερης οικογένειάς τους (Kaldjian, 2004: 286).

4 Στις συνεντεύξεις οι περιβολάρηδες εξήγησαν πως η καλλιέργεια μποστανιών επικεντρώνεται στις γειτονιές του Silivri, Çatalca, Başakşehir, Tuzla και Pendik.

5 Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. την ιστοσελίδα www.bostanhikayeleri.com

πτύχθηκαν ανά τους αιώνες στο Γεντί Κουλέ. Οι καλλιεργητικές τεχνικές τους διατηρούν σε μεγάλο βαθμό τα παραδοσιακά προβιομηχανικά χαρακτηριστικά. Φυτεύουν τους σπόρους και κάνουν τη συγκομιδή με το χέρι. Χρησιμοποιούν παραδοσιακά εργαλεία, όπως αξίνα, φτυάρι και τσουγκράνα. Για να συμπίεσουν το έδαφος μετά τη φύτευση των σπόρων, το πατούν περπατώντας με *takunya* (τακούνια) ή το χτυπούν με *patpat* (βλ. εικόνα 3).

Εικόνα 3. Παραδοσιακά εργαλεία που χρησιμοποιούν οι περιβολάρηδες, φωτογραφία İpek Başıyurt, 27.04.2018, χρήση με άδεια.

Για να ποτίσουν τα μπουστάνια, χωρίζουν το έδαφος σε περιοχές περίπου ενός τετραγωνικού μέτρου, με άκρες ύψους δέκα εκατοστών, που ονομάζονται *masula* (βλ. εικόνα 4). Ο περιβολάρης κατευθύνει το νερό από τα κανάλια μέσω του *masula* στην περιοχή που θέλει. Το νερό κατανέμεται ομοιόμορφα με αυτήν την οικονομική και αποτελεσματική μέθοδο και διαφορετικά προϊόντα μπορούν να αναπτυχθούν το ένα δίπλα στο άλλο.

Εικόνα 4. Παράδειγμα *masula*, φωτογραφία της συγγραφέως, 7.11.2019

Στο Γεντί Κουλέ υπάρχουν σχεδόν όλες οι ποικιλίες λαχανικών και βοτάνων που θα μπορούσαν να ευδοκιμήσουν στο κλίμα της

Κωνσταντινούπολης: ραπανάκια, πράσα, σπανάκι, κουνουπίδια, λάχανα, παντζάρια, μπρόκολα, σέλινα, ντομάτες, πιπεριές, κολοκυθάκια, μελιτζάνες, μαρούλια, βασιλικός, μαϊντανός, μέντα, ρόκα και πολλά άλλα που παράγονται όλο τον χρόνο. Τα προϊόντα αυτά αναφέρονται και σε ένα βυζαντινό κείμενο του δού αιώνα, τα *Γεωπονικά*, το οποίο δίνει πληροφορίες για τα αγροτικά προϊόντα του τότε Επταπυργίου (Ricci, 2008). Αυτή η γκάμα προϊόντων απαιτεί ειδικές γνώσεις, οργανωτικές δεξιότητες και εμπειρία σχετικά με τη φύτευση, τη φροντίδα και τη συγκομιδή διαφορετικών ποικιλιών ταυτόχρονα σε περιορισμένο χώρο. Οι περιβολάρηδες χρησιμοποιούν το Ημερολόγιο Ρουμί στους υπολογισμούς τους για το πότε και τι θα φυτέψουν. Αυτό είναι ένα ηλιακό ημερολόγιο, το οποίο χρησιμοποιήθηκε από την ύστερη οθωμανική περίοδο έως τις αρχές της εποχής της Δημοκρατίας και έχει ξεχαστεί σε μεγάλο βαθμό σήμερα από το ευρύ κοινό. Οι περιβολάρηδες το ακολουθούν για τους σπόρους και τα προγράμματα φύτευσης που ταιριάζουν καλύτερα στις καιρικές συνθήκες της Κωνσταντινούπολης. Αυτή η γνώση μεταδίδεται προφορικά από γενιά σε γενιά. Όπως εξηγεί ένας περιβολάρης:

Αυτό μάθαμε από τους πατεράδες και τους παππούδες μας. Δεν χρησιμοποιούσαν το Γρηγοριανό ημερολόγιο τότε, οπότε δούλευαν με το ημερολόγιο του Ρουμί... Αν δεν ακολουθήσω το ημερολόγιο του Ρουμί, οι προσπάθειές μου θα είναι άσκοπες.

Ας υποθέσουμε ότι βλέποντας αυτήν τη λιακάδα φυτεύετε έναν σπόρο νομίζοντας ότι είναι καλοκαίρι. Αλλά δεν θα πιάσει, γιατί ο καιρός θα κρυώσει σε 3 μέρες. Το παλιό ημερολόγιο σας το λέει αυτό. Ο παππούς μου έλεγε: «Αυτόν τον σπόρο θα φυτέψεις στις 80 Νοεμβρίου, αυτόν στις 90». Υπάρχουν συγκεκριμένες μέρες για κάθε είδος... Υπάρχει συγκεκριμένος χρόνος για τη γλιστρίδα ή το σέσκουλο, αν φυτέψεις τους σπόρους 10 μέρες νωρίτερα δεν θα πιάσουν. (Serkan, περιβολάρης, 27.04.2018).

Οι περιβολάρηδες καλλιεργούν με οικολογικά ορθές φυσικές μεθόδους. Αποφεύγουν τη χρήση συνθετικών λιπασμάτων, φυτοφαρμάκων και υβριδικών σπόρων. Αντί για υβριδικούς σπόρους, φυτεύουν τους δικούς τους τοπικούς σπόρους που ονομάζονται «σπόροι του παππού». Στις συνεντεύξεις μου είπαν ότι οι υβριδικοί σπόροι δίνουν περισσότερα προϊόντα ταυτόχρονα, αλλά μειώνουν την απόδοση του εδάφους και αυξάνουν την ανάγκη για χρήση αγροχημικών. Οι σπόροι του παππού, όμως, δίνουν θρεπτικά προϊόντα με πολύ καλύτερη ποιότητα και γεύση:

Αυτό που κάνουμε είναι φυσική γεωργία, που δεν υπάρχει πια. Καθόλου αγροχημικά, μόνο φυσικά λιπάσματα και σπόροι... Τα αγροχημικά χρησιμοποιούνται κατά κόρον στη βιομηχανική γεωργία... Αλλά δεν τα χρησιμοποιούμε στα μποστάνια... Ακόμα κι αν είχα μεγάλη έκταση, δεν θα εφάρμοζα βιομηχανική καλλιέργεια. Το μποστάνι χρειάζεται πολλή δουλειά. Αλλά δεν μπορείτε να βρείτε πουθενά αλλού μαϊντανό ή μέντα με αυτό το άρωμα.

(*Kemal, περιβολάρης, 13.05.2018*).

Δεν ξέρω από ορμόνες, ούτε χημικά. Δεν τα έχω χρησιμοποιήσει ποτέ... Χρησιμοποιώ βιολογική κοπριά. Όλα είναι παραδοσιακά, παλιομοδίτικα. Τα προϊόντα μας είναι φυσικά. Αυτά τρώμε εμείς και τα παιδιά μας.

(*Mehmet, περιβολάρης, 04.05.2018*).

Αυτές οι μοναδικές ιδιότητες, ωστόσο, δεν εμπόδισαν την καταστροφή των μποστανιών. Τα μποστάνια του Γεντί Κουλέ βρίσκονται ουσιαστικά σε μια προστατευόμενη περιοχή παγκόσμιας κληρονομιάς, αλλά δεν απολαμβάνουν καθεστώς κληρονομιάς: περιλαμβάνονται στην προστατευόμενη ζώνη μόνο επειδή βρίσκονται κατά μήκος των ιστορικών Χερσαίων Τειχών της Κωνσταντινούπολης. Τα Χερσαία Τείχη χρονολογούνται από τον 5ο αιώνα και προστέθηκαν στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO το 1985 ως κορυφαία αναφορά για τη βυζαντινή οχυρωματική αρχιτεκτονική. Ενώ τα μποστάνια και τα Χερσαία Τείχη συνυπήρχαν πλάι πλάι στο Γεντί Κουλέ για αιώνες⁶, η εγγραφή δεν αναγνωρίζει τα μποστάνια ως παγκόσμια κληρονομιά. Το σχέδιο διαχείρισης του χώρου κατατάσσει την περιοχή διατήρησης σε ζώνες προστασίας πρώτου και δεύτερου βαθμού. Τα μποστάνια βρίσκονται σε καθεστώς προστασίας δεύτερου βαθμού, αποτελώντας μια «πράσινη» ή μια «κενή» ζώνη προστασίας των Χερσαίων Τειχών (βλ. εικόνα 5). Το σχέδιο επιτρέπει επίσης την ανάπτυξή τους στο πλαίσιο έργων πολεοδομικού σχεδιασμού, υπό την προϋπόθεση ότι διατηρούν τις ιδιότητες ενός χώρου πρασίνου.

Εικόνα 5. Στο σχέδιο αυτό, τα μποστάνια που βρίσκονται εκτός των Χερσαίων Τειχών απεικονίζονται σαν «πράσινοι» χώροι, ενώ όσα βρίσκονται εντός των Χερσαίων Τειχών (που περιλαμβάνονται στην περιοχή που πρόκειται να εξευγενιστεί) σημειώνονται σαν «κενοί» χώροι. Χρήση με την άδεια της Διεύθυνσης Διαχείρισης Περιοχών της Ιστορικής Χερσονήσου Κωνσταντινούπολης.

6 Πρόσφατες έρευνες έδειξαν πως η παράδοση των μποστανιών προηγείται χρονικά της κατασκευής των Χερσαίων Τειχών, επηρεάζοντας ακόμη και την αρχιτεκτονική δομή τους (βλ. π.χ., Ricci, 2008· Aksoy, 2016)

Οι καταστροφές στα μποστανία του Γεντί Κουλέ άρχισαν μετά τον χαρακτηρισμό της γειτονιάς ως ζώνης αστικής αναβάθμισης το 2006. Πρώτα, οι «Επαύλεις Γεντί Κουλέ», ένα συγκρότημα κατοικιών μεσαίας τάξης με κλειστή περίφραξη, χτίστηκαν σε κάποιες εκτάσεις μποστανιών που βρίσκονταν μέσα στα Χερσαία Τείχη. Το έργο, που διαφημίστηκε ως «πολυτελής διαβίωση στην ιστορική Χερσόνησο», ολοκληρώθηκε το 2013. Περιλάμβανε δεκατέσσερις πολυκατοικίες με εγκαταστάσεις, όπως παιδικές χαρές, πισίνα και σάουνα για τους κατοίκους. Την ίδια χρονιά, ο τοπικός δήμος Φατίχ ξεκίνησε ένα έργο για τη γη που είχε απομείνει γύρω από τις Επαύλεις Γεντί Κουλέ. Ο στόχος ήταν να μετατραπεί αυτή η έκταση σε πάρκο και χώρο αναψυχής με μονοπάτια περιπάτου, τεχνητό ποτάμι, εστιατόριο, καφετέρια και χώρους για πικνίκ (βλ. εικόνα 6).

Εικόνα 6. Εικόνα από το έργο του Δήμου Φατίχ. Χρήση με την άδεια του Kutupmimarlik, (<http://kutupmimarlik.com/portfolio/kule-mey-dani-yedikule-kapi-ile-belgrad-kapi-arasi-kara-surlari-ic-koruma-alani-mimari-muhendislik-ve-rekreasyon-alani-uygulama-projesi/> [Ανακτήθηκε, 02.03.2019]

Κατά τη διάρκεια των οθωμανικών χρόνων και της πρώιμης δημοκρατίας ο περιβολάρης νοίκιαζε τη γη από ιδιώτες και θρησκευτικά ιδρύματα. Σήμερα η πλειονότητα της

γης των μποστανιών ανήκει στον Μητροπολιτικό Δήμο. Ωστόσο, οι περιβολάρηδες δεν θεωρούνται ενοικιαστές και δεν έχουν νόμιμα μισθωτήρια. Έχουν κατά κάποιον τρόπο την ιδιότητα των «καταληψιών» και πληρώνουν αποζημίωση *ecrimisil*⁷ για παράνομη χρήση της γης. Αυτό σημαίνει ότι δεν έχουν νόμιμα δικαιώματα στη γη που καλλιεργούν και θα μπορούσαν να εκδιωχθούν ανά πάσα στιγμή. Μια μέρα τον Ιούλιο του 2013, τα οχήματα του δήμου Φατίχ ήρθαν απροειδοποίητα και πέταξαν μπάζα σε 27 χιλιάδες τ.μ. μποστανιών, ώστε να ισοπεδώσουν την επιφάνεια του εδάφους για δομικά έργα (Çorakbaş, Aksoy και Ricci, 2014: 16) (βλ. εικόνα 7). Δεν επιτράπηκε καν σε πέντε περιβολάρηδες που καλλιεργούσαν εκεί να συγκομίσουν τα ήδη ώριμα προϊόντα τους. Όπως θυμάται ένας από αυτούς:

[...] 11 η ώρα το βράδυ. Ήταν εκεί για να ρίξει μπάζα πάνω από τα λαχανικά μου. Αρρώστησα μετά από αυτό το περιστατικό. Οι πινακίδες των αυτοκινήτων ήταν βαμμένες με γράσο. Ήταν προφανές ότι διέπρατταν αδικία... Ρωτούσα «Ποιος σου δίνει αυτή την εξουσία;» Τα καλαμπόκια μου είχαν δύο μέτρα ύψος, ήταν στα μισά του Ραμαζανιού. Ήμασταν έτοιμοι να κάνουμε τη συγκομιδή, χρωστούσαμε χρήματα. Είπε φύγε! Μετά έριξε τα μπάζα...

(Hüseyin, περιβολάρης, 20.05.2018)

Οι περιβολάρηδες που εκδιώχθηκαν δεν έλαβαν κάποια αποζημίωση για τη χαμένη σοδειά τους, ούτε τους υπέδειξαν κάποιο εναλλακτικό μέρος για να συνεχίσουν την παραγωγή.⁸ Όπως θα αναλύσουμε στην επόμενη ενότητα, αυτή η γη παραμένει ακόμη κενή.

7 *Ecrimisil* είναι ένας φόρος αντιστάθμισης που καταβάλλεται για παράνομη κατάληψη γης. Όπως τονίζει ο Kuyucu (2014), αυτό δημιουργεί μια περίπλοκη νομική κατάσταση, όπου η παράνομη εγκατάσταση γίνεται αποδεκτή, αλλά τιμωρείται για την παρανομία της.

8 Ένας από τους εκδιωχθέντες περιβολάρηδες μετακόμισε στο Çatalca και συνεχίζει να καλλιεργεί εκεί, ενώ ένας άλλος συνταξιοδοτήθηκε λόγω ορίου ηλικίας. Οι υπόλοιποι εργάζονται ως πλανόδιοι πωλητές, πουλώντας λαχανικά ή εργάζονται ως μισθωτοί για άλλους περιβολάρηδες στο Γεντί Κουλέ.

Εικόνα 7. Η καταστροφή των μποστανιών αφού τα φορτηγά του Δήμου άδειασαν μπάζα. Χρήση με άδεια του Aleksandar Shopov.

Εκστρατεία για την Κληρονομιά: Τα μποστάνια ως άυλη κληρονομιά

Σήμερα υπάρχουν τριάντα δύο περιβολάρηδες που συνεχίζουν να καλλιεργούν στο Γεντί Κουλέ. Τρεις από αυτούς καλλιεργούν μέσα και είκοσι εννέα έξω από τα Χερσαία Τείχη (βλ. εικόνα 8). Αυτές οι περιοχές δεν περιλαμβάνονται στα πρόσφατα έργα, αλλά οι εναπομείναντες περιβολάρηδες ανησυχούν ότι τα εδάφη τους θα συμπεριληφθούν σε σχέδια ανάπλασης μόλις ολοκληρωθεί το έργο εντός των Χερσαίων Τειχών. Οικονομικές δυσχέρειες επιβαρύνουν περαιτέρω αυτούς τους περιβολάρηδες. Ενώ μέχρι τη δεκαετία του 2000 είχαν εισόδημα που τους κατέτασσε στη μεσαία τάξη, η καλλιέργεια των μποστανιών πλέον είναι λιγότερο κερδοφόρα και δύσκολα τα βγάζουν πέρα. Ένας παράγοντας είναι η συνεχιζόμενη οικονομική κρίση της Τουρκίας που έπληξε σκληρά τον αγροτικό τομέα. Αυτό έχει προκαλέσει αύξηση του κόστους παραγωγής για τους περιβολάρηδες, λόγω της αύξησης της τιμής της βιολογικής κοπριάς, του ηλεκτρικού ρεύματος και του καυσίμου ντίζελ.⁹ Επιπλέον, σε αντίθεση με άλλους αγρότες, οι περιβολάρηδες πρέπει να πληρώσουν για γεωργικά προϊόντα και υπηρεσίες στις τρέχουσες τιμές τις αγορές. Σε αντίθεση με τους πιστοποιημένους αγρότες, που μπορούν να αγοράσουν αυτά τα προϊόντα και τις υπηρεσίες σχεδόν στη μισή τιμή, οι περιβολάρηδες δεν μπορούν να λάβουν πιστοποιητικό αγρότη, επειδή δεν έχουν μισθωτήριο λόγω της ιδιότητάς τους ως «καταληψίες». Οι περιβολάρηδες του Γεντί Κουλέ δεν πληρώνουν ενοίκιο, αλλά πληρώνουν ετήσιο πρόστιμο στον Μητροπολιτικό Δήμο για παράνομη κατοχή. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, οι περιβολάρηδες παραπονέθηκαν επίσης ότι το πρόστιμο αυτό έχει αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια λόγω του υψηλού πληθωρισμού και της επιτάχυνσης των διαδικασιών αστικού εξευγενισμού στη γειτονιά. Σύμφωνα με έναν περιβολάρη:

Το πρόστιμο αυξάνεται κάθε χρόνο. Κάποιοι από εμάς πρέπει να πληρώσουν τεράστια ποσά. Ποτέ δεν ξέρεις προκαταβολικά πόσα θα χρειαστείς να πληρώσεις. Για παράδειγμα, αν πληρώσατε 150 τουρκικές λίρες πέρυσι, μπορεί να ανακαλύψετε φέτος ότι γίνονται 300 λίρες. Δεν μπορείς να προγραμματίσεις για το μέλλον
(*Şakir, περιβολάρης, 07.11.2019*).

Εικόνα 8. Όψη των μποστανιών του Γεντί Κουλέ, φωτογραφία της συγγραφέως, 7.11.2019.

Παρά τις προκλήσεις αυτές και τις οικονομικές δυσκολίες, οι περιβολάρηδες είναι πρόθυμοι να συνεχίσουν να καλλιεργούν στο Γεντί Κουλέ. Όσοι έχουν ήδη εκδιωχθεί θέλουν να αποκαταστήσουν τα μπο-

⁹ Οι περιβολάρηδες δεν πληρώνουν για την κατανάλωση νερού στο Γεντί Κουλέ. Για πότισμα, χρησιμοποιούν τα κυκλικά πέτρινα πηγάδια που βρίσκονται μέσα στο μποστανί τους. Αυτά τα πηγάδια κατασκευάστηκαν κατά την οθωμανική περίοδο, μεταξύ 16ου και 19ου αιώνα. Μπορεί να έχουν διάμετρο μέχρι 5 μέτρα και βάθος έως 20 μέτρα (White, Shopov και Ostovich, 2015).

στάνια που περιβάλλουν τις Επαύλεις Γεντί Κουλέ. Πιστεύουν ότι με κάποια υποστήριξη από την τοπική αυτοδιοίκηση, θα μπορούσαν να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση και να διατηρήσουν αυτήν την παραδοσιακή γεωργική πρακτική. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, οι περιβολάρηδες εξήγησαν ότι δεν είναι πρόθυμοι να μετακομίσουν στις γειτονιές των παρυφών της Κωνσταντινούπολης, επειδή καλλιεργούν και ζουν στο Γεντί Κουλέ εδώ και μερικές γενιές. Τόνισαν επίσης τη διαγενεακότητα της παράδοσης μπουστανιών του Γεντί Κουλέ και τη σημασία της διατήρησής της ως ζωντανής μαρτυρίας της παραδοσιακής γεωργικής πρακτικής της Κωνσταντινούπολης. Σύμφωνα με έναν περιβολάρη:

Εμείς και τα χερσαία τείχη αποτελούμε ένα σύνολο. Έτσι ήταν, εδώ και χρόνια. Θέλουμε να συνεχίσουμε να διαφυλάττουμε αυτήν την παράδοση, αυτόν τον πολιτισμό εδώ... Αυτή δεν είναι η δική μου παράδοσή ή κάτι τέτοιο, αυτή είναι η παράδοση της Κωνσταντινούπολης! Η καλλιέργεια μπουστανιών υπάρχει εδώ από τα βυζαντινά χρόνια, εδώ και εκατοντάδες χρόνια. Δεν είναι μια πρακτική που ξεκινήσαμε πέρυσι ή πριν από καμιά τριανταριά περίπου χρόνια... Είμαστε οι φορείς αυτής της μακράς παράδοσης. Θέλουμε να τη διατηρήσουμε, να τη διδάξουμε, να τη γνωρίσουν οι άνθρωποι.
(Serkan, περιβολάρης, 27.04.2018)

Για τον σκοπό αυτό, οι περιβολάρηδες και ορισμένοι αστικοί ακτιβιστές ανέλαβαν συλλογική δράση. Αρχικά, ίδρυσαν την «Ιστορική Πρωτοβουλία Μπουστάνια του Γεντί Κουλέ» μετά τις καταστροφές των μπουστανιών από τον Δήμο Φατίχ το καλοκαίρι του 2013. Την ίδια χρονιά, ιδρύθηκε ο Σύλλογος των Περιβολάρηδων του Γεντί Κουλέ (*Yedikule Bostancı*), για να εκπροσωπήσει συλλογικά τους περιβολάρηδες. Αυτές οι οργανώσεις οργάνωσαν από κοινού μια εκστρατεία δραστηριοποίησης, η οποία ζητούσε να χαρακτηριστεί η παράδοση των μπουστανιών του Γεντί Κουλέ άυλη κληρονομιά. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, οι περιβολάρηδες και οι ακτιβιστές εξήγησαν ότι η έναρξη μιας εκστρατείας για την κληρονομιά επιλέχθηκε ως η καλύτερη στρατηγική προκειμένου να αναγνωριστεί και να νομιμοποιηθεί η τέχνη της καλλιέργειας μπουστανιών, να καταπολεμηθεί ο αστικός εξευγενισμός και να αντιμετωπιστούν οι οικονομικές δυσκολίες των περιβολάρηδων. Οι κυβερνητικές αρχές τότε αγνόησαν τον κληρονομικό χαρακτήρα των μπουστανιών του Γεντί Κουλέ. Στον σχεδιασμό του έργου του τοπικού πάρκου του Δήμου Φατίχ, τα μπουστάνια αναφέρθηκαν ακόμη και ως «κενές περιοχές πρασίνου» των οποίων πρέπει να «γίνει χρήση» (Δήμος Φατίχ, 2013: 255). Επιπλέον, οι καταστροφές στα μπουστάνια του Γεντί Κουλέ δεν τράβηξαν ιδιαίτερα την προσοχή του κοινού, καθώς δεν υπήρχε τότε ισχυρή κοινή γνώμη για την προστασία τους. Σε ένα τέτοιο κλίμα, οι αγωνιστές είχαν στόχο να πείσουν τις κυβερνητικές αρχές και να ευαισθητοποιήσουν το κοινό σχετικά με την ιστορική σημασία και την αξία της τέχνης των μπουστανιών του Γεντί Κουλέ ως πολιτισμική κληρονομιά. Σύμφωνα με τα λόγια ενός μέλους της Πρωτοβουλίας:

Οι αρχές δεν αποδέχονταν ότι τα μπουστάνια του Γεντί Κουλέ θα μπορούσαν να έχουν κάποια ιστορική αξία. Ούτε υπήρχε δημόσια πίεση... Προσπαθήσαμε να εξηγήσουμε ότι είναι μέρος της ταυτότητας της Κωνσταντινούπολης, αλλά δεν μπορούν να επιβιώσουν χωρίς περιβολάρηδες, ανθρώπους που καλλιεργούν με τη γνώση που μεταδίδεται μέσα από πολλές γενιές... Η καλλιέργεια του μπουστανιού είναι μια τέχνη με μοναδικές ιδιότητες. Είναι η άυλη κληρονομιά της Κωνσταντινούπολης. Βρίσκεται μέσα σε ένα μνημείο παγκόσμιας κληρονομιάς όπου υλικά και άυλα στοιχεία αναμειγνύονται και επομένως θα πρέπει να διατηρηθούν μαζί...
(Murat, 20.05.2017)

Οι περιβολάρηδες εξήγησαν επίσης ότι δημιουργία ενός καθεστώτος πολιτιστικής κληρονομιάς θα μπορούσε να βοηθήσει ώστε «να ακουστεί η φωνή τους» και να καθιερωθεί ένας νόμιμος τρόπος επικοινωνίας και διαπραγμάτευσης με τις κυβερνητικές αρχές:

Στα μποσάνια του Γεντί Κουλέ θα πρέπει να αποδοθεί καθεστώς πολιτιστικής κληρονομιάς... Δεν έχουμε κάποια αναγνώριση στα μάτια των αρχών. Δεν έχουμε τη δυνατότητα να εκφραστούμε. Ναι, είμαι περιβολάρης στο Γεντί Κουλέ, αλλά δεν είμαι εγγεγραμμένος κάπου με αυτήν την ιδιότητα... Δεν έχω ασφάλεια: είμαι εδώ σήμερα, αλλά ποιος ξέρει πού θα βρίσκομαι αύριο... Γιατί να μη μας στηρίξει ο δήμος; Γιατί να μην επωφεληθούμε από κρατικές επιδοτήσεις και ασφάλιση; (Serkan, περιβολάρης, 27.04.2018)

Οι περιβολάρηδες πιστεύουν ότι η αναγνώριση ως κληρονομιά θα μπορούσε επίσης να αποφέρει οικονομικά οφέλη. Θα μπορούσαν να πείσουν τον Μητροπολιτικό Δήμο να ανταποκριθεί θετικά στα αιτήματά τους για εξασφάλιση κατοχής και χαμηλότερες πληρωμές. Αυτό θα μπορούσε να ανοίξει νέες ευκαιρίες ώστε να επωφεληθούν από κρατικές επιδοτήσεις και να τους παρασχεθεί καλύτερη πρόσβαση στα κανάλια της αγοράς.

Οι ακτιβιστές εργάστηκαν πολύ σκληρά για να εξασφαλίσουν υποστήριξη. Υπέβαλαν αναφορές στο Κέντρο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, το Γραφείο Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού, τη Διεύθυνση Διαχείρισης Ιστορικής Χερσονήσου της Κωνσταντινούπολης και τον Μητροπολιτικό Δήμο για να τεκμηριώσουν γιατί και πώς χρειάζεται να προστατεύσουν τα μποσάνια του Γεντί Κουλέ (Βλέπε Çorakbaşı, Aksoy και Ricci 2014, 2014). Συμμετείχαν σε ραδιοφωνικά και τηλεοπτικά προγράμματα, γύρισαν ντοκιμαντέρ, δημοσίευσαν άρθρα σε εφημερίδες και επιστημονικά περιοδικά και ξεκίνησαν αιτήσεις και εκστρατείες για να προσελκύσουν την προσοχή του κοινού και να ενημερώσουν τους κατοίκους της Κωνσταντινούπολης σχετικά με την παράδοση της καλλιέργειας των μποστανιών. Το 2013 ίδρυσαν το Σχολείο Μποστανιών του Γεντί Κουλέ, το οποίο διοργάνωσε διάφορες εκδηλώσεις μέχρι το 2016. Οι περιβολάρηδες οργάνωσαν εργαστήρια για τη γεωργία και τη χρήση των τοπικών σπόρων. Ερευνητές παρέδωσαν σεμινάρια σχετικά με την αρχαιοβοτανική, τη γεωργική ιστορία του Γεντί Κουλέ, τη βιοποικιλότητα και τις υπεύθυνες πρακτικές καλλιέργειας. Πραγματοποιήθηκαν δύο θερινά σχολεία για φοιτητές. Το σχολείο κάλεσε επίσης μέλη των αγροτικών σωματείων, για να συζητήσουν θέματα όπως η κλιμάκωση της οικονομικής κρίσης, ο αντίκτυπός της στον αγροτικό τομέα και η κινητοποίηση των αγροτών. Διάφορες άλλες δραστηριότητες πραγματοποιήθηκαν μέσα και γύρω από τα μποσάνια του Γεντί Κουλέ, αποσκοπώντας στην ανάδειξη των μποστανιών ως άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Αυτές περιλάμβαναν εργαστήρια και σεμινάρια για την ιστορία και τις τεχνικές της καλλιέργειας στο Γεντί Κουλέ, δράσεις ανταλλαγής σπόρων και φεστιβάλ για τον εορτασμό της Ημέρας της Μπτέρας Γης. Σε αυτές τις εκδηλώσεις, τα μποσάνια παρουσιάστηκαν ως βιώσιμο μοντέλο καλλιέργειας μικρής κλίμακας, με υψηλή ποικιλία προϊόντων, χρήση τοπικών σπόρων και φυσικών μεθόδων καλλιέργειας.

Η υποστήριξη του κοινού έγινε ισχυρότερη λόγω αυτών των προσπαθειών και τελικά το 2014 ο Kadir Torbaşı, πρώην Δήμαρχος της Κωνσταντινούπολης, ματαίωσε τη δημιουργία πάρκου στον Δήμο Φατίχ. Στη συνέχεια, ο Μητροπολιτικός Δήμος προσκάλεσε περιβολάρηδες και ακτιβιστές σε μια συνάντηση με θέμα την προστασία των Χερσαίων Τειχών. Ενώ οι δύο πλευρές συμφώνησαν να διοργανωθεί μια επόμενη συνάντηση με επίκεντρο τα μποσάνια, ο δήμος δεν επικοινωνήσε ποτέ ξανά μαζί τους. Όπως εξηγεί ένας ακτιβιστής:

Ο Kadir Torbaşı είπε ότι «θα προστατεύσουμε τα μποσάνια, είναι η κληρονομιά μας». Αυτή ήταν μια σημαντική αναγνώριση που έγινε αποδεκτή και από το ευρύ κοινό... Τότε ο [Μητροπολιτικός] δήμος μάς προσκάλεσε σε μια συνάντηση. Νομίζαμε ότι επιτέλους ακούστηκαν οι φωνές μας. Αλλά στη συνέχεια δεν έγινε ποτέ το εργαστήριο που υποσχέθηκαν να διοργανώσουν... Το πρόβλημα του τρόπου προστασίας και μεταβίβασης των μποστανιών στις μελλοντικές γενιές δεν έχει ακόμη επιλυθεί.

(Murat, 20.05.2017)

Παρ' όλο που το έργο του πάρκου ακυρώθηκε, η γη παρέμεινε κενή. Δεν επιτράπη στους εκδιωγμένους περιβολάρηδες να επιστρέψουν στην καλλιέργεια. Σε έναν περιβολάρη, για παράδειγμα, καταλογίστηκε ένα βαρύ πρόστιμο από τον Μητροπολιτικό Δήμο όταν προσπάθησε να καλλιεργήσει εκ νέου τη γη του. Ο δήμος δεν ανταποκρίθηκε ούτε στις απαιτήσεις των περιβολάρηδων που απέμεναν. Το 2016 κατεδάφισε τις αποθήκες τους όπου αποθήκευαν σπόρους και γεωργικά εργαλεία, γεγονός που προκάλεσε σοβαρές ανησυχίες για το μέλλον των υπόλοιπων μπουστανιών. Οι περιβολάρηδες και οι ακτιβιστές συνέχισαν την εκστρατεία τους. Το 2015 ιδρύθηκε μια αγρο-οικολογική συλλογικότητα, με έδρα την Κωνσταντινούπολη, με την ονομασία DÜRTÜK (Συλλογικότητα Αντίστασης Παραγωγών και Καταναλωτών), για να παρέχει άμεσες ανταλλαγές παραγωγού-καταναλωτή κατά τη διάρκεια εκδηλώσεων πώλησης τροφίμων σε μπουστάνια και σε συνεταιριστικά καταστήματα. Σε συνεργασία με το *Slow Food Turkey*, αναβίωσαν και αναδιοργάνωσαν το ετήσιο φεστιβάλ μαρουλιού του Γεντί Κουλέ μεταξύ 2015 και 2018. Το φεστιβάλ διαρκούσε δύο έως τρεις ημέρες με πολλές δράσεις, όπως συναυλίες, εκδηλώσεις ανταλλαγής σπόρων, φόρουμ και δημόσιες συζητήσεις για την κληρονομιά των μπουστανιών του Γεντί Κουλέ.

Παρά τις προσπάθειες αυτές, το 2018 ο Μητροπολιτικός Δήμος ανακοίνωσε τα δικά του σχέδια για την «ανάπλαση» της περιοχής γύρω από τις Επαύλεις Γεντί Κουλέ. Από τις 17 Φεβρουαρίου 2018, ο επίσημος ιστότοπος του Μητροπολιτικού Δήμου ανέφερε ότι το έργο θα «διαφυλάξει το τελευταίο ζωντανό παράδειγμα ιστορικών οθωμανικών¹⁰ μπουστανιών σε ένα αστικό Γεωργικό Πάρκο». Ωστόσο, στην πραγματικότητα το έργο διέφερε ελάχιστα από το έργο του Δήμου Φατίχ, καθώς προέβλεπε χώρους για πικνίκ, παιδική χαρά, εστιατόριο, ακόμη και χώρο στάθμευσης. Μόνο το ένα τρίτο της περιοχής χαρακτηρίστηκε ως «γη μπουστανιών». Επιπλέον, αυτή η γη δεν προοριζόταν για χρήση από τους περιβολάρηδες, αλλά μάλλον προοριζόταν για «κήπους ερασιτεχνικής απασχόλησης» χωρισμένους σε πολύ μικρά αγροτεμάχια για χρήση από το ευρύτερο κοινό, ιδιαίτερα τους βετεράνους και όσους βρίσκονταν σε διαδικασία αποκατάστασης της υγείας τους μετά από πρόβλημα υγείας. Οι περιβολάρηδες άσκησαν σφοδρή κριτική στο έργο:

Η καλλιέργεια μπουστανιών δεν είναι για όλους. Εννοώ, τι θα μπορούσε να καλλιεργήσει ένας ασθενής σε αποκατάσταση στο μπουστάνι! Αυτό δεν είναι παιχνίδι... Ο Μητροπολιτικός Δήμος μάς είπε ότι θα κρατήσουν λίγη γη με μπουστάνια. Είπαμε εντάξει, μπορούμε να σας βοηθήσουμε σε αυτές τις περιοχές, μπορούμε να διδάξουμε γεωργία εκεί αν θέλετε. Φαίνεται ότι ο δήμος δεν μπορούσε να ενστερνιστεί αυτήν την ιδέα».

(Serkan, περιβολάρης, 02.03.2018).

Ο δήμος είπε, «θα σας δώσουμε πίσω τα μπουστάνια». Αλλά μετά αποφάσισαν να κάνουν αντ' αυτού κήπους για χόμπι!... Τι μπορώ να κάνω με αυτήν τη μικρή γη; Τίποτα απολύτως!... Είναι απλά μια άσκοπη χειρονομία... Σκαρφίζονται ανόητες προτάσεις».

(Kemal, περιβολάρης, 13.05.2018).

Το έργο άρχισε να υλοποιείται αμέσως, αλλά οι κατασκευές σταμάτησαν δύο μήνες αργότερα. Ούτε το ευρύ κοινό ούτε οι περιβολάρηδες ενημερώθηκαν για τους λόγους. Όταν επικοινωνήσα με το τμήμα σχεδιασμού έργων του Μητροπολιτικού Δήμου, έμαθα ότι και αυτό το έργο ακυρώθηκε για να σχεδιαστεί ένα νέο, αλλά δεν μπόρεσα να λάβω περισσότερες πληροφορίες. Μέχρι τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, δεν έχουν υπάρξει περαιτέρω εξελίξεις σχετικά με αυτό το θέμα.

10 Για συζήτηση πάνω στην αναβίωση της «νέο-οθωμανικής» κληρονομιάς στην Τουρκία, βλέπε Pérouse, 2011: 343-362· Girard, 2015· Aykaç, 2019.

Συμπέρασμα

Για να ανακεφαλαιώσουμε, ενώ η εκστρατεία για την πολιτιστική κληρονομιά έχει αποτύχει μέχρι στιγμής να εξασφαλίσει καθεστώς προστασίας για τους περιβολάρηδες του Γεντί Κουλέ, οι περιβολάρηδες παρέμειναν ανθεκτικοί και πέτυχαν να επιβραδύνουν τις νεοφιλελεύθερες διαδικασίες αστικού εξευγενισμού και να αποτρέψουν περαιτέρω εξώσεις. Η εκστρατεία ανακίνησε κάποια αντίδραση της κοινής γνώμης για την υποστήριξη της προστασίας των μπουστανιών ως μέρος της πολιτιστικής ταυτότητας και της ιστορίας της Κωνσταντινούπολης. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, οι περιβολάρηδες ανέφεραν ότι βλέπουν όλο και περισσότερους επισκέπτες να περιφέρονται στα μπουστανία και υπάρχει μεγαλύτερη ζήτηση από δημοτικά και λύκεια για μαθήματα καλλιέργειας. Έχουν επίσης υποστήριξη από τους κατοίκους της γειτονιάς. Τον Σεπτέμβριο του 2018 ο τοπικός δήμος Φατίχ ανακοίνωσε ότι ένα μέρος της κενής περιοχής που περιβάλλει τις Επαύλεις Γεντί Κουλέ θα χρησιμοποιηθεί προσωρινά ως χώρος στάθμευσης. Το έργο δεν πραγματοποιήθηκε λόγω διαδηλώσεων που οργάνωσαν οι κάτοικοι της γειτονιάς. Υπήρξε και κάποια διεθνής αναγνώριση. Την τελευταία φορά που επισκέφτηκα τα μπουστανία, κάποιοι κινηματογραφιστές από τη Γερμανία μόλις είχαν τελειώσει, μετά από παραμονή δύο εβδομάδων στην περιοχή, τα γυρίσματα ενός ντοκιμαντέρ για τις τεχνικές της καλλιέργειας μπουστανιών.

Ωστόσο, το μέλλον των μπουστανιών του Γεντί Κουλέ παραμένει αβέβαιο. Ο Μητροπολιτικός Δήμος δεν έχει ακόμα ανταποκριθεί στα αιτήματα των περιβολάρηδων να αποκτήσουν νόμιμη σύμβαση και καθεστώς μισθωτή. Επιπλέον, δεν έχουν γίνει προσπάθειες να αναγνωριστεί επίσημα η τέχνη του περιβολάρη ως πολιτιστική κληρονομιά και να τεθεί υπό προστασία, αν και υπάρχουν διάφοροι νομικοί μηχανισμοί διαθέσιμοι για να επιτευχθεί αυτό. Δεδομένου ότι τα μπουστανία του Γεντί Κουλέ βρίσκονται ήδη σε μια περιοχή παγκόσμιας κληρονομιάς, θα μπορούσαν να αποκτήσουν το καθεστώς της παγκόσμιας κληρονομιάς εάν συμπεριληφθούν εκ νέου μαζί με τα Χερσαία Τείχη ως οργανικά εξελιγμένο συνεχές τοπίο (*organically evolved continuing landscape*) (βλ. Aykan και Başyurt 2019).¹¹ Επιπλέον, η τέχνη της καλλιέργειας μπουστανιών της Κωνσταντινούπολης θα μπορούσε να αναγνωριστεί ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά από το Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού και να προταθεί η εγγραφή της στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO.¹² Τέτοιοι χαρακτηρισμοί θα μπορούσαν να παρέχουν στους περιβολάρηδες νόμιμους λόγους, για να κοινοποιήσουν τα αιτήματα και τις ανησυχίες τους στην UNESCO και σε κρατικούς και κυβερνητικούς αξιωματούχους. Θα μπορούσε επίσης να τους δώσει τη δυνατότητα να συμμετέχουν στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Με τα λόγια ενός περιβολάρη, η έλλειψη αναγνώρισης τους αφήνει σε μια επισφαλή, ευάλωτη και μετέωρη κατάσταση:

Έχουμε ακόμη την ιδιότητα του καταληψία εδώ. Χρειαζόμαστε την ιδιότητα του ενοικιαστή... χρειαζόμαστε ένα μισθωτήριο. Κατά κάποιον τρόπο, ζούμε από μέρα σε μέρα. Πρέπει να μπορείς να προβλέψεις το μέλλον για να κάνεις επενδύσεις... Τα παιδιά μου δεν θα κάνουν αυτή τη δουλειά. Δεν ξέρω ποιος θα το συντηρήσει μετά από μένα... Εάν η καλλιέργεια μπουστανιών αναγνωριστεί ως κληρονομιά, θα είχε θετική επίδραση σε όλα αυτά. Είμαστε ανοιχτοί στο να διδάξουμε μαθητές ή οποιονδήποτε άλλον ενδιαφέρεται. Ασφαλώς, η καλλιέργεια μπουστανιών αποτελεί πολιτιστική

11 Η Σύμβαση Παγκόσμιας Κληρονομιάς αναγνώρισε την κατηγορία πολιτιστικών τοπίων το 1992, καθιστώντας δυνατή την προστασία υλικών και άυλων χαρακτηριστικών ενός τόπου παγκόσμιας κληρονομιάς με ολιστικό τρόπο. Σύμφωνα με αυτήν τη νέα κατηγορία, τα Χερσαία Τείχη και τα μπουστανία θα μπορούσαν να προστατευθούν ως ένα οργανικά εξελιγμένο συνεχές τοπίο. Αυτή η υποκατηγορία περιγράφει μέρη που διατηρούν τον «ενεργό κοινωνικό τους ρόλο στη σύγχρονη κοινωνία, που συνδέεται στενά με τον παραδοσιακό τρόπο ζωής» (UNESCO, 2019).

12 Η Τουρκία άρχισε να αναπτύσσει μηχανισμούς για τη διαφύλαξη της άυλης κληρονομιάς μετά την υιοθέτηση της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO το 2006. Έκτοτε, είναι πολύ ενεργή στην εφαρμογή της Σύμβασης. Η Τουρκία έχει δεκαεπτά στοιχεία εγγεγραμμένα στους καταλόγους της Σύμβασης, τα οποία περιλαμβάνουν επίσης παραδοσιακές χειροτεχνίες, όπως η κατασκευή *çini* και η τεχνική *ebru* για τη δημιουργία μαρμαροειδών ραβδώσεων σε χαρτί.

κληρονομιά και πρέπει να αναγνωριστεί ως τέτοια.

(Metin, περιβολάρης, 07.11.2019)

Υπήρξε μια πρόσφατη εξέλιξη που πρέπει να σημειωθεί σχετικά. Τον Ιούνιο του 2019, ο Ekrem İmamoğlu, υποψήφιος του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος, της μείζονος αξιωματικής αντιπολίτευσης της Τουρκίας, κέρδισε τις δημοτικές εκλογές στην Κωνσταντινούπολη. Αυτή ήταν η πρώτη φορά από το 1994 που ένα κόμμα της αντιπολίτευσης επικράτησε στην Κωνσταντινούπολη. Αυτό δημιούργησε ελπίδες στους περιβολάρηδες επειδή κατά τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας ο İmamoğlu υποσχέθηκε την προστασία των γεωργικών εκτάσεων της Κωνσταντινούπολης. Οι περιβολάρηδες είναι αισιόδοξοι ότι υπό τη διοίκηση του İmamoğlu ο Μητροπολιτικός Δήμος θα μπορούσε επιτέλους να αντιμετωπίσει τις ανησυχίες τους και να καταλήξει σε έργα που θα δείξουν φροντίδα για τα μποσάνια. Γι' αυτούς, υπάρχει ακόμα ελπίδα για τη διάσωση του μποστανιών του Γεντί Κουλέ.

- Adger, N. W. 2000. Social and Ecological Resilience: Are They Related?. *Progress in Human Geography*, 24(3), 347-364.
- Aksoy, A. 2016. Surları Bostanlarla Birlikte Yaşatmak [Sustaining Land Walls with bostans]. April 05. Accessed 07 December 2019. <https://xxi.com.tr/i/surlari-bostanlarla-birlikte-yasatmak>
- Aksoy, A. και K. Robins. 2011. The Displacement of Living Roma Heritage in Istanbul. Στο *Cultural Policy and Management Yearbook*, 127-134, Istanbul: İstanbul Bilgi University Yearbook.
- Al Rabady, R. 2013. Creative cities through local heritage revival: a perspective from Jordan/Madaba. *International Journal of Heritage Studies*, 19 (3), 288-303.
- Aykaç, P. 2019. Musealisation as a strategy for the reconstruction of an idealised Ottoman past: Istanbul's Sultanahmet district as a 'museum-quarter.' *International Journal of Heritage Studies*, 25 (2), 160-177.
- Aykan, B. και İ. Başyurt. 2019. 'Yeşil Alan'dan Geleneğe: Somut/Somut Olmayan Kültürel Miras Dikotomisi, Kültürel Peyzaj ve Yedikule Bostancılığını Dünya Mirası Olarak Korumak [From 'Green Space' to Tradition: Tangible/Intangible Cultural Heritage Dichotomy, Cultural Landscape and Protecting Yedikule Vegetable Gardening as World Heritage]. *Planlama*, 29 (3), 271-287.
- Berkes, F. και H. Ross. 2013. Community Resilience: Toward an Integrated Approach. *Society and Natural Resources*, 26, 5-20.
- Bunting, S. W. 2013. *Principles of Sustainable Aquaculture: Promoting Social, Economic and Environmental Resilience*. New York: Routledge.
- Çorakbaş K., F., Asu Aksoy και A. Ricci. 2014. *A report of concern on the conservation issues of the Istanbul Land Walls World Heritage Site -with A Special Focus on the Historic Yedikule Vegetable Gardens (Yedikule Bostanları)*. Accessed 02 November 2019. https://oxfordbyz-antinesociety.files.wordpress.com/2014/02/report_land_walls_whs.pdf
- De Cesari, C., και R. Dimova. 2019. Heritage, Gentrification, Participation: Remaking Urban Landscapes in the Name of Culture and Historic Preservation. *International Journal of Heritage Studies*, 25(9): 863-869.
- Donaldson, R, N. Kotze, G. Visser, J. Park, N. Wally, J. Zen, και O. Vieyra. 2013. An uneasy match: neoliberalism, gentrification and heritage conservation in Bo-Kaap, Cape Town, South Africa. *Urban Forum*, 24 (2), 173-188.
- Fatih, M. 2013. *2013 Yılı Faaliyet Raporu [2013 Annual Report]*. Accessed 07 November 2019. <http://www.fatih.bel.tr/icerik/8901/2013-yili-faaliyet-raporu/>
- Fitzgerald, S. 2018. How to See the Endangered Heart of Bangkok. *National Geographic*, June25. <https://www.nationalgeographic.com/travel/destinations/asia/thailand/bangkok/what-to-do-neighborhood-tours/>
- Folke, C. 2006. Resilience: The Emergence of a Perspective for Social-Ecological Systems Analyses. *Global Environmental Change*, 16, 253-267.
- Girard, M. 2014. What Heritage Tells Us About the Turkish State and Turkish Society. *European Journal of Turkish Studies*, 19, <http://journals.openedition.org/ejts/5227>
- Glass, R. (επιμ.). 1964. *Aspects of change*. Στο *London: Aspects of Change*, Centre for Urban Studies. London: MacKibbon and Kee.
- Graham, L., W. Debucquoy και I. Anguelovski. 2016. The Influence of Urban Development Dynamics on Community Resilience Practice in New York City after Superstorm Sandy: Experiences from the Lower East Side and the Rockaways. *Global Environmental Change*, 40, 112-124.
- Herzfeld, M. 2010. Engagement, Gentrification, and the Neoliberal Hijacking of History. *Current Anthropology*, 51 (2), 259-267.

- Herzfeld, M. 2015. Heritage and the Right to the City: When Securing the past Creates Insecurity in the Present. *Heritage & Society*, 8 (1), 3-23.
- Holling, C.S. 1973. Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4(1): 1-23.
- Hutton, A.T. 2016. *Cities and the Cultural Economy*. New York: Routledge.
- Kalantidou, E. 2017. The Historic Centre of Athens: A Tale of Decomposition and Resilience. *Urban Design International*, 23(1), 22-33.
- Kaldjian, P.J. 2004. Istanbul's Bostans: A Millennium of Market Gardens. *Geographical Review*, 94 (3), 284-304.
- Kuyucu, T. 2014. Law, Property and Ambiguity: The Uses and Abuses of Legal Ambiguity in Remaking Istanbul's Informal Settlements. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(2), 609-627.
- Lees, L., T. Slater, και E. Wyly. 2008. *Gentrification*. New York: Routledge.
- Mahmoud, R.A. 2017. New Cairo's Urban Dynamics: Redefining Gentrification as a Main Actor of Social Resilience. *Procedia Environmental Sciences*, 37, 429-441.
- Pearsall, H. 2012. Moving out or moving in? Resilience to environmental gentrification in New York City. *Local Environment*, 17(9), 1013-1026.
- Pérouse, J. 2011. *İstanbul'la Yüzleşme Denemeleri [Essays of Confrontation with İstanbul]*. İstanbul: İletişim.
- Ricci, A. 2008. İstanbul'da Manevi Kültürel Miras: Kara Surlarının Bizans Bahçeleri [Istanbul's intangible cultural heritage: Byzantine gardens of Land Walls]. *Uluslararası Tarihi Yarımada Sempozyumu Tebliğler Kitabı*. İstanbul: Eminönü Belediyesi, 66-67.
- Sanchez-Carretero, C. 2015. To Walk and be Walked... at the End of the World. Στο Cristina Sanchez-Carretero (επιμ.), *Heritage, Pilgrimage and the Camino to Finisterre*. London: Springer, 1-23.
- Shopov, A. και A. Han. 2013. 15-18. Yüzyıllarda Yedikule Bostanları [Yedikule bostans in the 15-18th Centuries], *Bianet Daily*, August 02. Accessed 07 December 2019. <https://m.bianet.org/bianet/tarim/148943-15-18-yuzyillarda-yedikule-bostanlari>
- Smith, N. 2002. New globalism, new urbanism: Gentrification as global urban strategy. *Antipode*, 34 (3), 427-450.
- Smith, N. 2006. Gentrification generalized: from local anomaly to urban 'regeneration' as global urban strategy. Στο M.S. Fisher και G. Downey (επιμ.), *Frontiers of Capital: Ethnographic Reflections on the New Economy*. London: Duke University Press, 191-208.
- UNESCO. 2019. Cultural Landscapes. Accessed 10 December 2019. <https://whc.unesco.org/en/culturallandscape/#2>
- White, C., S. Aleksandar και M. Ostovich. 2015. An Archaeology of Sustenance: The Endangered Market Gardens of Istanbul. Στο J. Cherry και F. Rojas (επιμ.), *Archeology for the People: Joukowsky Institute Perspectives*. Institute Publication, Oxford: Oxbow Books, 29-38.

Ανθεκτικότητα σε τι και για ποιον;
 Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά
 μεταξύ μετάδοσης και εμπορευμα-
 τοποίησης στη σύγχρονη Κίνα

Philipp Demgenski¹

Η «αμνηχανία», όπως συζητιέται στο κείμενο της Bortolotto (βλ. τον παρόντα τόμο), που παρατηρείται μεταξύ ορισμένων διαχειριστών της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς σε διεθνές επίπεδο πηγάζει από το γεγονός ότι η άυλη πολιτιστική κληρονομιά εμπλέκεται σε μεγάλο βαθμό με τον νεοφιλελευθερισμό και τη λογική της αγοράς. Τα σχετικά επιχειρήματα είναι δύο (Coombe, 2012): πρώτον, η ίδια η διακυβέρνηση της παγκόσμιας κληρονομιάς μπορεί να θεωρηθεί ότι διαιωνίζει τη νεοφιλελεύθερη λογική, στην περίπτωση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, ζητώντας την ενδυνάμωση των «τοπικών κοινοτήτων», η οποία ουσιαστικά προωθεί τη δημιουργία αυτοδιοικούμενων υποκειμένων που χρειάζεται να ευθυγραμμιστούν με νέους τρόπους αξιολόγησης και προβληματισμού σε ό,τι αφορά τις καθημερινές τους πρακτικές. Αν υιοθετούσαμε εδώ την έννοια της ανθεκτικότητας, θα αναφερόμασταν στην ικανότητα των επαγγελματιών της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς να «αυτο-βοηθηθούν», έστω και στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης. Δεύτερον, οι πολιτικές για την κληρονομιά και η έννοια της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, στην πραγματικότητα, εμφανίστηκαν και εξακολουθούν να υπάρχουν μέσα σε ένα νεοφιλελεύθερο πλαίσιο και, ίσως άθελά τους, υποτάσσονται στη λογική του (Comaroff και Comaroff, 2009). Για παράδειγμα, μέσω των διεθνών εγγραφών στους καταλόγους, τα προγράμματα πολιτιστικής κληρονομιάς που απορρέουν από την UNESCO προκαλούν την εμπορευματοποίηση της διαφορετικότητας, η οποία τροφοδοτεί άμεσα την παγκόσμια τουριστική βιομηχανία. Σε ένα πιο τοπικό επίπεδο, με αυτόν τον τρόπο παρέχονται εργαλεία στους επαγγελματίες του πολιτισμού, για να προωθήσουν την κληρονομιά «τους» ως «πολιτιστικό πόρο» και να τη διαθέσουν στην αγορά. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, τα μέσα της UNESCO, τα οποία δημιουργήθηκαν για καλούς σκοπούς, μπορούν, κατά μία έννοια, να θεωρηθεί ότι έχουν αλλοτριωθεί και

1 Πανεπιστήμιο Zhejiang, Hangzhou, Κίνα.

έχουν καταστεί αντικείμενο ιδιοποίησης με τρόπους που δεν είχαν προβλεφθεί αρχικά. Εδώ, η έννοια της ανθεκτικότητας θα μπορούσε να υιοθετηθεί ως αναφορά στη δυνατότητα «προστασίας» της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς (ή οποιωνδήποτε μορφών πολιτισμικών εκφάνσεων) από την κατάχρησή τους από τον νεοφιλευθερισμό και την αγορά.

Το παρόν κεφάλαιο βασίζεται και εμβαθύνει (σ)τις συζητήσεις σχετικά με τις χρήσεις της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς για τους σκοπούς της αγοράς και της οικονομίας, μεταφέροντας το θέμα από το διεθνές επίπεδο στην Κίνα. Στη συνέχεια, παρουσιάζει το σύστημα διασφάλισης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στην Κίνα, για να συνεχίσει στην παρουσίαση κάποιων συγκεκριμένων παραδειγμάτων εμπορευματοποίησης και των αντιδράσεων που προκάλεσαν. Η μελέτη κλείνει με κάποιες γενικές σκέψεις για την ανθεκτικότητα, έναν όρο που δεν αποτελεί συνήθως μέρος του λόγου για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά στην Κίνα, και με ένα προκαταρκτικό συμπέρασμα. Το ερώτημα που σκοπεύω να θέσω για περαιτέρω συζήτηση είναι: όταν μιλάμε για ανθεκτικότητα στο πεδίο της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, σε τι αναφερόμαστε; Ανθεκτικότητα έναντι τίνος και για ποιον;

Το σύστημα άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της Κίνας

Η Κίνα υπήρξε εξαιρετικά ενθουσιώδης με τη δημιουργία της δικής της δομής και του δικού της πλαισίου για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά. Ο εγχώριος νόμος για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά που τέθηκε σε ισχύ το 2011 βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στο πρότυπο της Σύμβασης της UNESCO. Παράλληλα όμως διαφέρει από αυτήν ως προς το ότι χρησιμοποιεί επανειλημμένα όρους όπως «αριστεία» και «αυθεντικότητα», οι οποίοι, ενώ αποτελούν εξέχον χαρακτηριστικό της Σύμβασης Παγκόσμιας Κληρονομιάς (UNESCO 1972), είχαν σκόπιμα εξαιρεθεί από τη Σύμβαση για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Το πρώτο άρθρο, για παράδειγμα, ορίζει ότι ο Νόμος υπάρχει με σκοπό «την κληρονομιά και την προώθηση της διακεκριμένης παραδοσιακής κουλτούρας του κινεζικού έθνους» (Κρατικό Συμβούλιο 2011: Άρθρο 1). Επιπλέον, το άρθρο 4 διευκρινίζει συγκεκριμένα ότι «κατά την προστασία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, πρέπει να δίνεται έμφαση στη γνησιότητά της...» (Κρατικό Συμβούλιο 2011: Άρθρο 4). Με αυτόν τον τρόπο, υιοθετώντας την έννοια της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, το κράτος όχι μόνο οικειοποιήθηκε επιλεκτικά, αλλά συνδύασε διαφορετικές έννοιες και ένα εγγενές σύστημα αξιών στις πολιτικές και τους νόμους του για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά (Maags, 2018). Με τον τρόπο αυτό, διαιώνισε μια προωθητική λογική, η οποία ανταποκρίνεται σε αυτήν των Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς και διευκολύνει τη χρήση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς ως εμπορεύματος.

Για να εκτιμηθεί δεόντως ότι οι πρακτικές άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς είναι εκφράσεις ενός ατόμου ή μιας ομάδας που δεσμεύονται από πολιτιστικές γνώσεις και δεξιότητες, δημιουργήθηκε ένας δεύτερος κατάλογος, που περιλαμβάνει τους «διαβιβαστές» (transmitters)² της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, ο οποίος απαριθμεί μεμονωμένους επαγγελματίες του πολιτισμού. Αυτός ο δεύτερος κατάλογος για τους «διαβιβαστές» της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς ανταποκρίνεται στο Πρόγραμμα «Ζωντανό Ανθρώπινο Θησαυρό» της UNESCO, που δημιουργήθηκε το 1993 (UNESCO 2019), αλλά παράλληλα αποκλίνει από τις αρχές της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Ο κατάλογος διαβιβαστών άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς επιτρέπει σε ορισμένους επαγγελματίες του πολιτισμού να γίνουν εκπρόσωποι μιας συγκεκριμένης πρακτικής άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς σε κάποιο συγκεκριμένο επίπεδο –σε εθνικό, επαρχιακό, δημοτικό ή νομαρχιακό. Ωστόσο, το αποτέλεσμα

2 Σημείωση του επιμελητή: αυτό που η σύμβαση ονομάζει «φορείς» του στοιχείου άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, στην Κίνα τοπικοποιείται ως «διαβιβαστές». Αυτό δείχνει τον πιο διεκπεραιωτικό ρόλο που έχουν οι άνθρωποι στο να μεταδώσουν την άυλη πολιτιστική κληρονομιά, καθώς τους στερείται η δυνατότητα να την προσαρμόσουν και να την εξελίσουν μέσα σε μια κοινωνία που αλλάζει. Έτσι φαίνεται πως η Κίνα έχει μια πιο στατική προσέγγιση για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά από αυτή που προωθεί η Σύμβαση, ειδικά από τη στιγμή που η UNESCO επανενοιολογεί την άυλη πολιτιστική κληρονομιά ως «ζωντανή κληρονομιά (Living Heritage)».

της αναγνώρισης ορισμένων ατόμων ως «δεξιотεχνών» (masters) είναι πως αυτοί είναι σε θέση να προβάλλουν αξιώσεις για θέματα γνησιότητας και να ασκούν εξουσία στους τομείς που ειδικεύονται.

Αυτό βοηθά τη χρήση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στην αγορά, με κάποιους επιχειρηματίες που παράγουν πολιτιστικά αγαθά να είναι ιδιαίτερα πρόθυμοι να γίνουν διαβιβαστές άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Παράλληλα, για να αποκτήσουν επιπλέον κοινωνικό κύρος, τους επιτρέπεται να χρησιμοποιούν το κινεζικό λογότυπο άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς για τη συσκευασία, την προώθηση και την πώληση του στοιχείου άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς που αντιπροσωπεύουν, είτε είναι επιτελεστικές πρακτικές είτε πολιτιστικά προϊόντα. Μερικοί από τους διαβιβαστές άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς ανέφεραν πως, αφού ανακηρύχθηκαν διαβιβαστές, μπόρεσαν να πουλήσουν τα προϊόντα τους σε πολύ υψηλότερη τιμή από πριν. Μιλώντας για την παραδοσιακή επιχείρηση παραγωγής ποτών της οικογένειάς της, μια διαβιβαστρια σε επαρχιακό επίπεδο υποστήριξε ότι μπορούσε τώρα πια να πουλήσει ένα μπουκάλι σε δέκα φορές υψηλότερη τιμή από ό,τι μπορούσε πριν εγγραφεί στον κατάλογο.

Η θέση της Κίνας για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά είναι γενικά πιο φιλική προς την εμπορευματοποίηση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Ο ίδιος ο νόμος, επίσης, προτείνει ευθέως τη χρήση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς για εμπορικούς σκοπούς, ενθαρρύνοντας και υποστηρίζοντας συγκεκριμένα τη χρήση:

πολιτιστικών πόρων και την εύλογη χρήση των αντιπροσωπευτικών στοιχείων της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς για την ανάπτυξη πολιτιστικών προϊόντων και υπηρεσιών με τοπικά και εθνικά χαρακτηριστικά και δυναμική αγοράς που βασίζεται στην αποτελεσματική προστασία των στοιχείων αυτών (Κρατικό Συμβούλιο Άρθρο 37).

Σύμφωνα με τον κινεζικό νόμο για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά, η σχέση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς με την αγορά μπορεί να λειτουργήσει ως μέτρο για τη διαφύλαξή της. Αυτό, πιο πρόσφατα, ενισχύθηκε από μια συζήτηση για την «καινοτομία», η οποία ενθαρρύνει ανοιχτά τους επαγγελματίες να προσαρμόσουν τα προϊόντα τους (κυρίως χειροτεχνίες) στις απαιτήσεις της αγοράς. Σε παρόμοιο τόνο, το 2019 το Υπουργείο Τουρισμού και Πολιτισμού (πρώην Υπουργείο Πολιτισμού) εξέδωσε την «Ανακοίνωση για την υποστήριξη της δημιουργίας εργαστηρίων ευκαιριών απασχόλησης στην άυλη πολιτιστική κληρονομιά για την ανακούφιση της φτώχειας», τα οποία αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου προγράμματος για τη χρήση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς ως εργαλείου για την ανακούφιση της φτώχειας, ώστε να γίνουν οι ευάλωτες κοινότητες «ανθεκτικές». Η ανακοίνωση αναφέρει: «Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά, ειδικά οι παραδοσιακές τέχνες και χειροτεχνίες, συνδέονται στενά με την παραγωγική ζωή των ανθρώπων και διαθέτουν ένα μοναδικό πλεονέκτημα για την προώθηση ευκαιριών απασχόλησης και πηγών εσόδων». Συνεχίζει αναφέροντας ρητά στο σημείο 4 ότι οι δίαυλοι «πώλησης παραδοσιακών προϊόντων τέχνης και χειροτεχνίας» πρέπει να διευρυνθούν (Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, 2019).

Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά και η ένταξή της στην αγορά στην Κίνα: Μερικά παραδείγματα

Σε αυτό το πλαίσιο, βρίσκουμε πολλά παραδείγματα χρήσεων της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στην κινεζική αγορά. Κάποια, όπως αυτή της περιβόητης περίπτωσης της Κομφουκιανής Οικογενειακής Κουζίνας (Confucian Family Cuisine), αφορούν πρωτίτως τη χρήση της ετικέτας «άυλη πολιτιστική κληρονομιά» για εμπορικούς σκοπούς και μάρκετινγκ. Σε αυτή την περίπτωση, ξεκίνησε μια πρωτοβουλία για την εγγραφή της οικογενειακής κουζίνας του Κομφούκιου στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς η οποία προωθήθηκε εξ ολοκλήρου από ιδιώτες επιχειρηματίες, ειδικά διευθυντές ξενοδοχείων, μέσα και γύρω από το Qufu (γενέτειρα του Κομφούκιου), μαζί με την τοπική Ένωση Κουζίνας της Shandong και στελέχη της τοπικής αυτοδιοίκησης. Στόχος τους ήταν να εμπλουτίσουν και

να ενισχύσουν την επωνυμία «Κομφούκιος», που επωφελείται από τα εκατομμύρια των τουριστών-προσκυνητών στο Qufu κάθε χρόνο. Είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αξιοποίησης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς από επιχειρήσεις (διαχειριστές ξενοδοχείων, εστιατόρια), με τους διαβιβαστές ή τις λεγόμενες «κοινότητες φορέων» σε μεγάλο βαθμό να απουσιάζουν. Αλλά δεν είναι μόνο η ελίτ που μπορεί να επωφεληθεί από την εμπορευματοποίηση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Ούτε είναι οι μόνοι παράγοντες με επιχειρηματικό μυαλό.

Ένας τρόπος με τον οποίο η άυλη πολιτιστική κληρονομιά αναδεικνύεται στην Κίνα είναι μέσω μεγάλων εκθεσιακών χώρων. Οι περισσότεροι έχουν σχεδιαστεί σαν αγορές. Θα μπορούσαμε να τα αποκαλέσουμε μεγάλα πολιτιστικά εμπορικά κέντρα, όπου τα εργαστήρια των διαβιβαστών σχεδιάζονται και παρουσιάζονται σαν μικρές μπουτίκ που περιλαμβάνουν ράφια προϊόντων, ετικέτες με τιμές, μικρά φυλλάδια κλπ. Το μέγεθος, η διαρρύθμιση και ο σχεδιασμός των μεγάλων εκθέσεων άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς δείχνουν πράγματι μια εντυπωσιακή ομοιότητα με αστικά πολυκαταστήματα. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι ένα εκθεσιακό πάρκο άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, μια τεράστια έκταση τεσσάρων τετραγωνικών χιλιομέτρων, που άνοιξε σχετικά πρόσφατα στα περίχωρα της Σαγκάης:

Έφτασα νωρίς το απόγευμα κάτω από τον καυτό ήλιο. Το κέντρο επισκεπτών δίπλα στην τεράστια αφίδα της εισόδου ήταν κλειστό. Αφού έριξα μια ματιά σε έναν χάρτη με το πλάνο της διάταξης των χώρων, μπήκα στους εκθεσιακούς χώρους ακολουθώντας έναν φαρδύ και μακρύ κεντρικό δρόμο. Υπήρχαν σπίτια δεξιά και αριστερά, κυρίως τετραώροφα, που στα ισόγειά τους είχαν γυάλινες βιτρίνες σαν καταστήματα. Καθένα από αυτά αναδείκνυε ένα διαφορετικό στοιχείο άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, όμορφα παρουσιασμένο στις βιτρίνες. Ακουγόταν κλασική μουσική, νομίζω πως ήταν Μότσαρτ, μια δυνατότερα, μια πιο σιγανά, καθώς περνούσα μπροστά από μεγάφωνα που ήταν τοποθετημένα κατά μήκος του δρόμου. Ακολούθησα τον κεντρικό δρόμο, κοιτάζοντας μέσα στις βιτρίνες των καταστημάτων. Ξαφνικά, μια μεσήλικη γυναίκα μου κούνησε το χέρι από την απέναντι πλευρά του δρόμου, γνέφοντάς μου να πάω εκεί. Αποφάσισα να περάσω απέναντι. «Ελάτε μέσα», είπε χαρούμενη, «όλα αυτά είναι πολύ παλιά», «πολλές εκατοντάδες χρόνια ιστορίας, ρίξτε μια ματιά». Μέσα ήταν ο σύζυγός της, διαβιβαστής σε επίπεδο πόλης ενός στοιχείου χειροτεχνίας. Ένιωθα τον ενθουσιασμό τους. Και οι δύο έδειχναν έκπληκτοι και χαρούμενοι που με είδαν. Δεν υπήρχε κανείς άλλος μέσα. Το κατάστημα υπολόγισα πως είχε επιφάνεια περίπου 25 τετραγωνικών μέτρων, με ράφια και στους τέσσερις τοίχους, όπου είχαν εκθέσει τα τεχνουργήματα του δημιουργού τους. Στη μέση του δωματίου υπήρχε ένα τραπέζι με καλλιγραφίες και άλλα τεχνουργήματα, δίπλα ένα μικρό στρογγυλό χαμηλό «τραπεζάκι τσαγιού», στο οποίο η γυναίκα του κάθισε για να συνεχίσει το τσάι της, αφού με είχε υποδεχτεί στο μαγαζί τους. Αριστερά, δίπλα στην είσοδο, ήταν το ταμείο. Δίπλα του, πίσω του στον τοίχο και ακόμη και στο μπροστινό του μέρος, υπήρχαν φωτογραφίες του διαβιβαστή-δημιουργού και διάφορα πιστοποιητικά, που μας παρουσίαζαν τα επιτεύγματά του. Στους τοίχους ήταν επίσης αναρτημένες γυαλιστερές αφίσες με μακροσκελείς εισαγωγές στη συγκεκριμένη χειροτεχνία, τη μακρά παράδοση και τις ιδιαίτερες δεξιότητες που απαιτούσε. Ήταν ένας συνδυασμός εργαστηρίου και μικρού καταστήματος. Τα περισσότερα εκτεθειμένα αντικείμενα έφεραν ετικέτα με την τιμή. Έμαθα ότι ήταν η πέμπτη γενιά στην οικογένειά του που εξασκεί και μεταδίδει το επάγγελμά του. Ο γιος του, που αυτή τη στιγμή εκπαιδεύταν στην τέχνη του, θα ήταν η έκτη γενιά. «Είμαι εδώ κυρίως για μετάδοση, έχω μαθητές που έρχονται εδώ συνέχεια, αλλά φυσικά ο κόσμος μπορεί να αγοράσει τα έργα μου εφόσον θέλει».

Σε άλλες περιπτώσεις, οι εκθέσεις άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς θυμίζουν περισσότερο παζάρι. Στη Διεθνή Έκθεση Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (International ICH Expo) στο Chengdu κατά τη διάρκεια της επίσημης «εβδομάδας άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς» της Κίνας, για παράδειγμα, μπήκα σε ένα τμήμα που ήταν αφιερωμένο στη μαγειρική κληρονομιά. Ήταν ένας υπαίθριος χώρος, ένα στενό δρομάκι που απέπνεε την ατμόσφαιρα μιας παραδοσιακής αγοράς. Ήταν γεμάτο στριμωγμένους πάγκους που προσφέρουν λικουδιές από όλη την Κίνα. Οι πωλητές διαλαλούσαν τα προϊόντα τους

φωνάζοντας με όλη τους τη δύναμη ή με μεγάφωνα, με τεράστιες πινακίδες, κείμενα με τα στοιχεία της ιστορίας και της παράδοσης των προϊόντων τους, ενώ παρασκευάζαν επιτόπου τα είδη τους. Μέσα σε μια μικρή σκηνή, δοκίμασα ένα ντόπιο και, σύμφωνα με τον πωλητή, «παραδοσιακό» ποτό από ακτινίδιο. Η εταιρεία ήταν μια οικογενειακή επιχείρηση και η τέχνη της παρασκευής του ποτού φαίνεται πως μεταδίδεται εδώ και πολλές γενιές. Η εταιρεία δεν είχε καταφέρει να υποβάλει αίτηση για την αναγνώρισή του ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά. Όταν ρώτησα γιατί τους ενδιαφέρει, ο πωλητής απάντησε: «Το θέλουμε ως αναγνώριση. Και θα διευκολύνει την πώληση του ποτού μας σε όλη τη χώρα».

Πολλοί διαβιβαστές, ειδικά εκείνοι που δημιουργούν χειροτεχνήματα, έχουν τις δικές τους εγγεγραμμένες εταιρείες και η ετικέτα άυλη πολιτιστική κληρονομιά βοηθά την επιχείρησή τους. Συχνά, όταν συμμετείχα σε περιστασιακές συνομιλίες ή μεγαλύτερες συνεντεύξεις με διαβιβαστές σε εκθέσεις άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, μου έδιναν την επαγγελματική κάρτα τους και μια φιλική υπενθύμιση να «επισκεφτώ την εταιρεία» τους, που συνήθως βρισκόταν αλλού. Μετά την επίσκεψη στο «International ICH Expo» στο Chengdu επέστρεψα με ένα ολόκληρο πακέτο επαγγελματικών καρτών. Ωστόσο, τα εμπορικά κίνητρα συνήθως δεν αναφέρονται ανοιχτά. «Πρόκειται για τη μετάδοση μιας παράδοσης, να μοιραζόμαστε τον πολιτισμό μας, για την κληρονομιά, όχι για να κερδίσουμε χρήματα», ήταν μια συνηθισμένη φράση. Αλλά οι περισσότεροι από τους διαβιβαστές έχουν προϊόντα, υπηρεσίες ή παραστάσεις, τα οποία θέλουν να ανταλλάξουν με χρήματα ή να εξασκήσουν έναντι τακτικού μισθού.

Παραθέτω ένα άλλο παράδειγμα από το χωριό Yangjiabu, το οποίο βρίσκεται στα περικόρια της πόλης Weifang στην επαρχία Shandong, μια νησίδα στη μέση μιας τεράστιας βορειοανατολικής κινεζικής πόλης. Χαίρει ιδιαίτερης αναγνώρισης στην Κίνα και έχει καταγραφεί ως επίσημος χώρος άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς για δύο στοιχεία άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς σε εθνικό επίπεδο: τις Πρωτοχρονιάτικες Ξυλοτυπίες και τους Χαρταετούς. Και τα δύο στοιχεία αναγνωρίστηκαν επίσημα ως «Εθνική Βάση Εκπαίδευσης άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς για τη Διασφάλιση της Παραγωγής (National ICH Production-oriented Safeguarding Education Base)» υπό την Weifang Yangjiabu Folk Art Co. Ltd. το 2014. Σήμερα, το Yangjiabu είναι γεμάτο από μικρά εργαστήρια και επιχειρήσεις που παράγουν και πωλούν πίνακες ξυλοτυπίας και χαρταετούς. Στην άκρη του χωριού, υπάρχει ο λεγόμενος κήπος Yangjiabu Grand View. Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας το καλοκαίρι ήταν ως επί το πλείστον έρημος (ίσως λόγω του καιρού;). Στην πίσω πλευρά του πάρκου, υπήρχαν δύο εργαστήρια, ένα για εκτυπώσεις με ξύλο και ένα για την εγχάραξη σχεδίων πάνω στο ξύλο. Ενώ στο εργαστήριο εκτύπωσης τρεις γυναίκες διαβιβάστριες, καθισμένες στη σειρά σε γραφεία, δούλευαν κυρίως για τους τουρίστες, λαμβάνοντας μηνιαίο βασικό μισθό 2.000 γιουάν (περίπου 284 ευρώ τον Απρίλιο του 2022) από την Weifang Yangjiabu Folk Art Ltd. Co., οι χαράκτες πληρώνονταν μόνο 400 γιουάν (περίπου 57 ευρώ) τον μήνα για εργασία στο εργαστήριο του πάρκου. Αλλά δεν παρήγαγαν αγαθά για το πάρκο, αλλά για τους εαυτούς τους, για τις δικές τους επιχειρήσεις. Όπως μου είπε ένας τεχνίτης της ξυλοτυπίας: «400 γιουάν το μήνα και μπορείς να κρατήσεις τη δουλειά σου. Κάνουν στο πάρκο ό,τι θα έκαναν στο σπίτι ούτως ή άλλως. Επιπλέον, παίρνουν 400 γιουάν. Οπότε οι άνθρωποι είναι πρόθυμοι να το κάνουν. Έχουν ένα ωραίο εργαστήριο και μια πλατφόρμα για να παρουσιάζουν τη δουλειά τους».

Πράγματι, η συντριπτική πλειονότητα των διαβιβαστών με τους οποίους έχω δουλέψει μου μετέφεραν ότι είναι γενικά χαρούμενοι για την ύπαρξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Ένας διαβιβαστής σε μια μεγάλη έκθεση άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς είπε: «Αφού έχουμε το σύστημα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, μπορούμε να κάνουμε πολλά περισσότερα. Υπάρχουν πολύ περισσότερες ευκαιρίες για εμάς. Χαίρομαι που έχω αυτήν την πλατφόρμα που μου επιτρέπει να μεταδίδω και να προωθώ τη δουλειά μου». Ένας άλλος είπε ότι το να εκπροσωπεί την πόλη του σε μια έκθεση άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς ήταν πηγή υπερηφάνειας όχι μόνο για τον ίδιο, αλλά και για την οικογένειά του. «Μέσω της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς νιώθουμε περισσότερη αναγνώριση», ήταν η φράση που

ίσως ακουγόταν πιο συχνά. «Περισσότερη αναγνώριση» μπορεί να σημαίνει πολλά πράγματα. Ωστόσο, ένας σημαντικός παράγοντας ήταν τα χρήματα. Οι περισσότεροι διαβιβαστές δήλωσαν ότι οικονομικά ήταν σε καλύτερη θέση από τότε που καθιερώθηκε το πλαίσιο άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι οικονομικοί πόροι και η ικανότητα βιοπορισμού μέσω της άσκησης πολιτιστικού εμπορίου συχνά ήταν έμμεσα μέρος των συνομιλιών και των συνεντεύξεών μου με διαβιβαστές. Έτσι, μπορούμε να πούμε ότι το σύστημα άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και συγκεκριμένα οι εκθέσεις και τα φεστιβάλ έχουν δημιουργήσει, τουλάχιστον για ορισμένους επιλεγμένους διαβιβαστές, μια πλατφόρμα ώστε να έχουν κάποιο οικονομικό όφελος.

Αυτό που καταδεικνύουν τα παραπάνω παραδείγματα είναι ότι η άυλη πολιτιστική κληρονομιά παρέχει στους επαγγελματίες του πολιτισμού την ευκαιρία να ζουν από τις αντίστοιχες «τέχνες» τους. Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά στην Κίνα εξαπλώθηκε ακριβώς σε μια στιγμή που οι μεταρρυθμίσεις της αγοράς βρίσκονταν σε πλήρη εξέλιξη και οι άνθρωποι παροτρύνονταν να γίνουν αυτοασπασχολούμενα και υπεύθυνα άτομα που έπρεπε να «βουτήξουν στα βαθιά» για να βιοποριστούν στην ιδιωτική οικονομία, χωρίς να βασίζονται αποκλειστικά στο κράτος (Chen, 2001). Όπως έχουν υποστηρίξει πολλοί μελετητές, αυτό δημιούργησε άτομα που δραστηριοποιούνται ανεξάρτητα στην αγορά και ακολουθούν τη λογική του νεοφιλελευθερισμού, της κερδοφορίας και μιας ηθικής της αυτο-φροντίδας (Zhang και Ong, 2008). Σε αυτό το πλαίσιο, η άυλη πολιτιστική κληρονομιά έγινε ένας σημαντικός πόρος που όχι μόνο νομιμοποίησε τους επαγγελματίες του πολιτισμού που προηγουμένως βρίσκονταν στο περιθώριο της δημόσιας προβολής και νομιμότητας, αλλά τους πρόσφερε επίσης μια πλατφόρμα για να μετατρέψουν την πολιτιστική τους πρακτική σε μέσο βιοπορισμού. Επομένως, όπως δείχνει το ακόλουθο παράδειγμα, αντί να αλλοτριώνουν ή να υπονομεύουν τις πρακτικές άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, οι χρήσεις της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς για την αγορά και για το κέρδος μπορούν (ή θα έπρεπε;) να θεωρηθούν ως εγγενές μέρος του προτύπου της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και, υπό αυτή την έννοια, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι κάνει τους επαγγελματίες πιο «ανθεκτικούς».

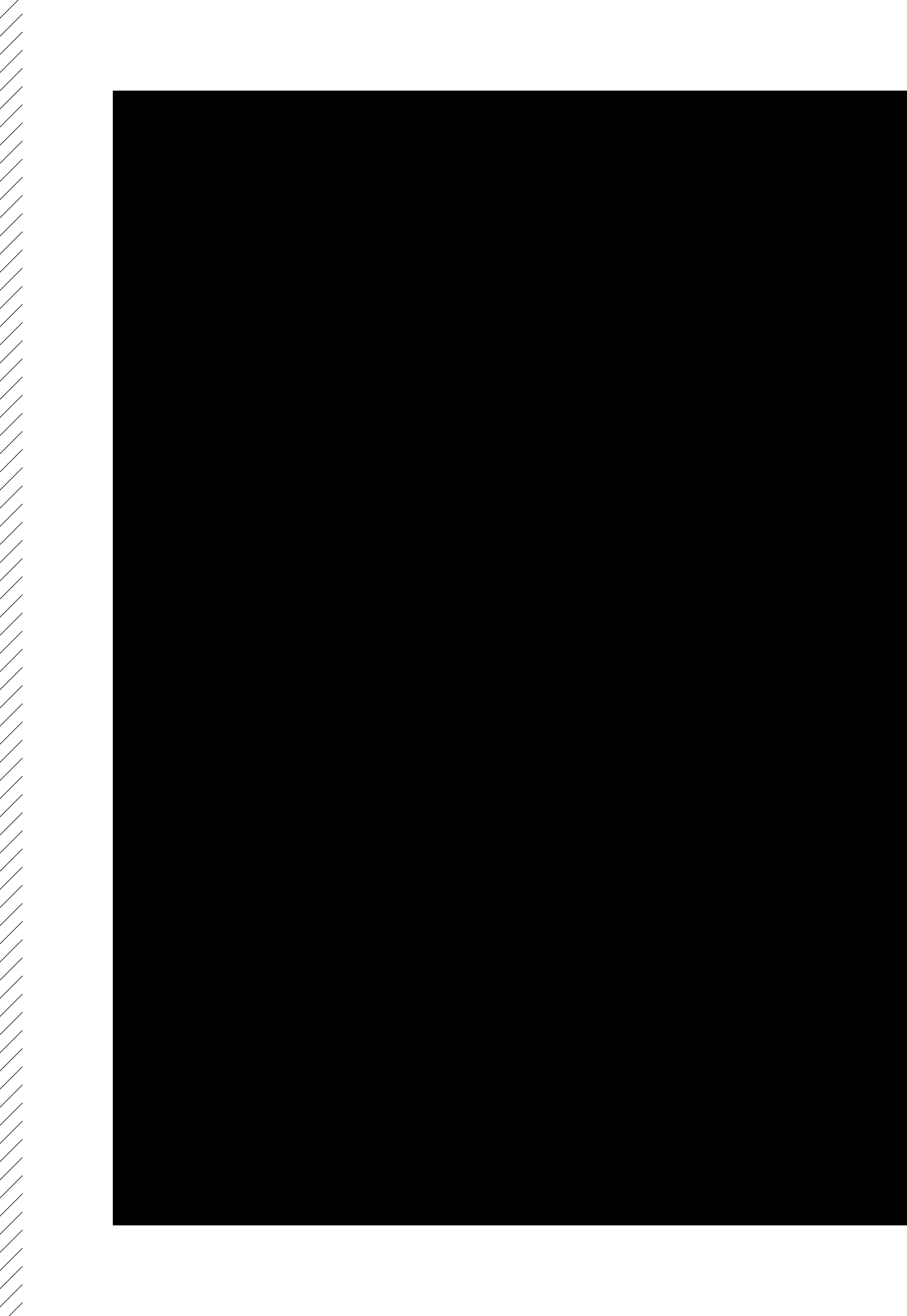
Ωστόσο, εάν η άυλη πολιτιστική κληρονομιά αποδειχτεί ότι δεν είναι πλέον η πιο οικονομικά βιώσιμη επιλογή για βιοπορισμό, μπορεί με ευκολία να απορρίψουν τις πρακτικές τους και να στραφούν σε πιο προσοδοφόρες επιχειρηματικές επιλογές. Έγινα μάρτυρας μιας τέτοιας περίπτωσης νωρίτερα φέτος, όταν συνόδευσα έναν συνάδελφο (ακαδημαϊκό που είναι επίσης κυβερνητικός σύμβουλος σε θέματα πολιτιστικής κληρονομιάς) σε κάποιο χωριό που είναι εγγεγραμμένο σε έναν δημοτικό κατάλογο για μια παραδοσιακή πρακτική παρασκευής συγκεκριμένου είδους τόφου (tofu skin). Όταν φτάσαμε, ο συνάδελφός μου, ο οποίος είχε δώσει συμβουλές στο χωριό για θέματα πολιτιστικής κληρονομιάς πριν από δέκα χρόνια, σοκαρίστηκε όταν είδε πως οι περισσότερες τοπικές επιχειρήσεις είχαν κλείσει ή/και δεν ακολουθούσαν πλέον αυστηρά τις παραδοσιακές μεθόδους παραγωγής. «Δεν αξίζει πια», μας είπε ένας χωρικός που παλιότερα είχε δύο εργοστάσια. «Κανείς δεν θέλει πια να εργάζεται κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι νέοι απλώς πηγαίνουν στην πόλη, για να βρουν προσωρινή εργασία». Το σχέδιο να χαρακτηριστεί το χωριό ως «τόπος κληρονομιάς» είχε αποτύχει τελείως. Ένα «μονοπάτι πολιτιστικής κληρονομιάς» σχεδιασμένο για τουρίστες είχε μετατραπεί σε χωράφι για την καλλιέργεια ακτινιδίων για την παρασκευή ποτών. Επισκεφθήκαμε ένα εργοστάσιο που παρήγαγε ακόμα τόφου ακολουθώντας τις παραδοσιακές μεθόδους παρασκευής, «αλλά όχι όλο τον χρόνο», όπως μας είπε ο διευθυντής, «μόνο όταν έρχονται επισκέπτες». Πολλά άλλα εργοστάσια είχαν εξοπλιστεί με μηχανές για την παραγωγή τόφου. Ο συνάδελφός μου ήταν απογοητευμένος και δυσκολευόταν να το πιστέψει. «Είναι τόσο κρίμα», επανέλαβε πολλές φορές. Πέρασε μέρες σκεπτόμενος πώς μπορεί κανείς να διασφαλίσει ότι η «πολιτιστική αξία» των πρακτικών άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς δεν θα χαθεί ενόψει της ένταξής της στην αγορά αλλά και της εμπορευματοποίησης της.

Συμπεράσματα

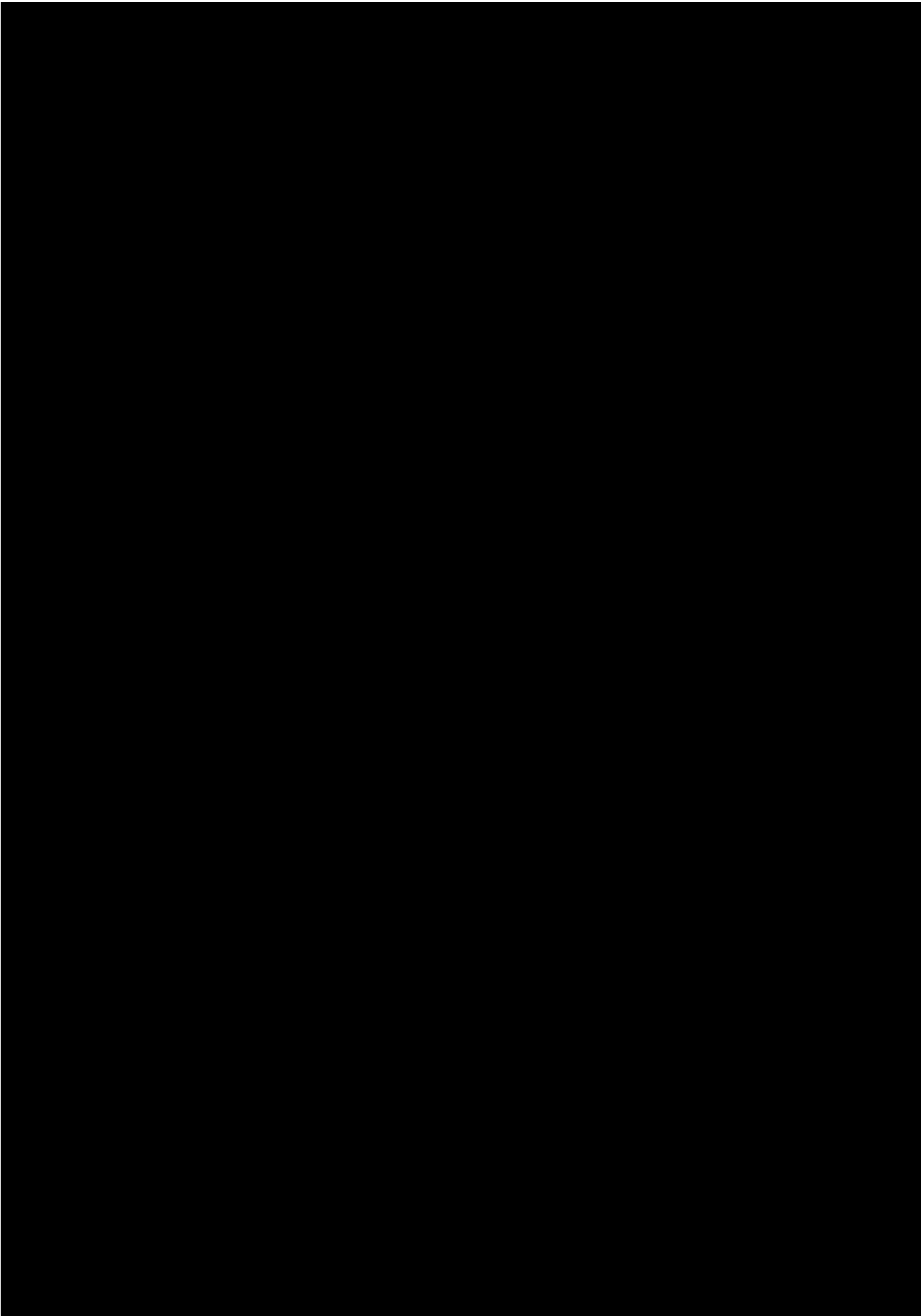
Αυτά τα πολύ σύντομα διάσπαρτα παραδείγματα εγείρουν το ερώτημα που έθεσα στον τίτλο της εργασίας μου: ανθεκτικότητα σε τι και για ποιον; Πρώτον, οι συνέπειες των χρήσεων της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στην αγορά (ανταγωνισμός μεταξύ διαβιβαστών, κοινωνικός κατακερματισμός, μαζική παραγωγή πολιτιστικών αγαθών) μπορεί να έρχονται σε πλήρη αντίθεση με τα ιδανικά της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς (διαφύλαξη, διαγενεακή μετάδοση, κοινωνική συνοχή). Αλλά αντί να θεωρούμε πως αυτό είναι παράδοξο ή μια ασυμβίβαστη ένταση μεταξύ της κληρονομιάς ως ιδεώδους και της οικονομικής της εργαλειοποίησης, μπορούμε να δούμε πώς η άυλη πολιτιστική κληρονομιά κάνει στην πραγματικότητα τους επαγγελματίες πιο «ανθεκτικούς». Αυτό συμβαίνει εφόσον αντιμετωπίζουμε το καθεστώς άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς κυρίως ως μέρος ενός νεοφιλελεύθερου συστήματος. Αυτό με τη σειρά του εγείρει ένα δεύτερο ζήτημα, δηλαδή εάν η άυλη πολιτιστική κληρονομιά θα μπορούσε ή όχι να «προστατεύσει» τους επαγγελματίες από την καταπάτηση της νεοφιλελεύθερης λογικής της αγοράς, όπως αναρωτήθηκε ο συνάδελφός μου όταν ένωσε εκνευρισμό από το γεγονός ότι από τα εμπορικά κίνητρα διακυβευόταν η «πολιτιστική αξία» της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Εδώ, η ιδέα της «ανθεκτικότητας» μπορεί να προσλάβει την έννοια πως, κάνοντας κάτι που εκλαμβάνεται ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά, είναι δυνατόν να γίνει το ίδιο ανθεκτικό σε εξωτερικές παρεμβάσεις. Αυτό, ωστόσο, εγείρει το ερώτημα της «ανθεκτικότητας για ποιον»; Για να το διατυπώσουμε λιγότερο κομπάζ: ποιος θα ωφεληθεί αν δεν επιτρέψουμε σε άτομα ή/και κοινότητες να επιδιώκουν οικονομικούς στόχους;

Έτσι, ολοκληρώνοντας με μερικές γενικές σκέψεις, θα ήθελα να τολμήσω πρώτα να υποστηρίξω ότι πρέπει να είμαστε προσεκτικοί και να μην κατηγορούμε την άυλη πολιτιστική κληρονομιά για πολιτικο-οικονομικά προβλήματα, δομικές ανισότητες και ιεραρχίες εξουσίας που θα υπήρχαν ούτως ή άλλως σε μεγάλο βαθμό με ή χωρίς άυλη πολιτιστική κληρονομιά. Με άλλα λόγια, θα ήταν λάθος να θεωρήσουμε την άυλη πολιτιστική κληρονομιά σαν κάτι περισσότερο από ό,τι είναι στην πραγματικότητα και να την αντιμετωπίσουμε ως σωτηρία ή θεραπεία για υπάρχοντα κοινωνικο-οικονομικά προβλήματα ή/και εναλλακτική λύση στον παγκόσμιο νεοφιλελευθερισμό. Δεύτερον, και γι' αυτόν τον λόγο, όπως προσπάθησα να τονίσω σε αυτό το σύντομο κείμενο, χρειάζεται μεγάλη ακρίβεια στη χρήση μιας λέξης του συρμού, όπως η «ανθεκτικότητα», για να αποφύγουμε τη μετατροπή της σε μια ιδεολογία που οδηγεί τους ανθρώπους να συνηθίσουν στην ιδέα αυτή και που διαιωνίζει τις αβεβαιότητες μιας νεοφιλελεύθερης οικονομίας.

- Chen, N. 2001. «Introduction». Στο Nancy Chen, (επιμ.), *China Urban: Ethnographies of Contemporary Culture*, σ. 1–23. Durham: Duke University Press.
- Comaroff, J. L., και J. Comaroff. 2009. *Ethnicity, Inc.* Chicago: University of Chicago Press.
- Coombe, R. J. 2012. «Managing Cultural Heritage as Neoliberal Governmentality». Στο R. F. Bendix, Aditya Eggert και Arnika Peselmann (επιμ.) *Heritage Regimes and the State*, 357–87. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Guo wu yuan 国务院 (State Council). 2011. Zhong hua ren min gong he guo fei wu zhi wen hua yi chan fa 中华人民共和国非物质文化遗产法 [Intangible Cultural Heritage Law of the People's Republic of China] <http://www.ihchina.cn/3/10377.html>. [accessed 29.12.2017]
- Maags, C. 2018. «Creating a Race to the Top: Hierarchies and Competition within the Chinese ICH Transmitters System». Στο Christina Maags and Marina Svensson (επιμ.) *Chinese Cultural Heritage in the Making: Experiences, Negotiations and Contestations*. Amsterdam: Amsterdam University Press and IIAS.
- Ministry of Tourism and Culture. 2019. Wenhua he lüyoubu bangongting guowuyuan fupin-ban zonghesi guanyü tuijin feiyi fupin jiuye gongfang jianshe de tongzhi 文化和旅游部办公厅国务院扶贫办综合司关于推进非遗扶贫就业工坊建设的通知. [Notice on the support to establish ICH poverty alleviation job opportunities workshops]. Opinion No. 166. <http://www.ihchina.cn/Article/Index/detail?id=20475>. [Accessed May 2020].
- UNESCO. 2019. Living Human Treasures: a former programme of UNESCO, <https://ich.unesco.org/en/living-human-treasures> (Accessed April 2019).
- UNESCO. 2003. «Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage». <https://ich.unesco.org/doc/src/15164-EN.pdf> (accessed April 2020).
- Zhang, L., και A. Ong. 2008. «Introduction: Privatizing China: Powers of the Self, Socialism from Afar.» Στο Li Zhang and Aihwa Ong (επιμ.), *Privatizing China: Socialism from Afar*, σ. 1–20. Ithaca: Cornell University Press.

ΕΝΟΤΗΤΑ Β:
Η ΕΛΛΑΔΑ ΩΣ ΜΕΡΟΣ ΕΝΟΣ ΟΛΟΥ

Νέες έννοιες, νέες πολιτικές:
εφαρμόζοντας τη Σύμβαση για τη
Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστι-
κής Κληρονομιάς
στην Ελλάδα, 2010-2019

Σταυρούλα-Βίλλυ Φωτοπούλου¹

Οι έννοιες, οι όροι και η μεταφρασιμότητά τους
Η Ελλάδα κύρωσε τη Σύμβαση για την Προστασία
της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (UNESCO,
2003) τον Δεκέμβριο του 2006 (με τον Νόμο
3521/2006, όπως δημοσιεύτηκε στο Φύλλο Εφη-
μερίδας της Κυβέρνησης την 22.12.2006, Αρ. 275,
Τόμος Α'), ωστόσο η έννοια της άυλης πολιτιστικής
κληρονομιάς ενσωματώθηκε στην ελληνική νο-
μοθεσία για πρώτη φορά το 2002, στον Νόμο «Για
την Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της
Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (Ν. 3028/2002, ΦΕΚ
153/Α'/28.06.2002). Στο άρθρο 2 ορίζεται ότι το πε-
δίο εφαρμογής των διατάξεων του περιλαμβάνει
–μεταξύ άλλων– και τα «άυλα πολιτιστικά αγαθά»:

Άρθρο 2, Έννοια όρων

Για την εφαρμογή των διατάξεων του παρό-
ντος νόμου:

α) Ως πολιτιστικά αγαθά νοούνται οι μαρτυ-
ρίες της ύπαρξης και της ατομικής και συλ-
λογικής δραστηριότητας του ανθρώπου.

....

ε) Ως άυλα πολιτιστικά αγαθά νοούνται εκ-
φράσεις, δραστηριότητες, γνώσεις και πλη-
ροφορίες, όπως μύθοι, έθιμα, προφορικές
παραδόσεις, χοροί, δρώμενα, μουσική,
τραγούδια, δεξιότητες ή τεχνικές που απο-
τελούν μαρτυρίες του παραδοσιακού, λαϊ-
κού και λόγιου πολιτισμού.

και στο άρθρο 5 προβλέπονται συγκεκριμένα μέσα
«προστασίας των άυλων πολιτιστικών αγαθών»,
που σχετίζονται κυρίως με μεθόδους οπτικοα-
κουστικής καταγραφής και τεκμηρίωσης, αλλά και
προστασίας πνευματικών δικαιωμάτων:

Άρθρο 5, Προστασία άυλων πολιτιστικών
αγαθών

Το Υπουργείο Πολιτισμού μεριμνά για την
αποτύπωση σε γραπτή μορφή, καθώς και
σε υλικούς φορείς ήχου, εικόνας ή ήχου

¹ Διευθύντρια Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Υπουρ-
γείο Πολιτισμού.

και εικόνας, την καταγραφή και την τεκμηρίωση άυλων πολιτιστικών αγαθών του παραδοσιακού λαϊκού και λόγιου πολιτισμού που παρουσιάζουν ιδιαίτερη σημασία. Με προεδρικό διάταγμα, που εκδίδεται με πρόταση του Υπουργού Πολιτισμού, καθορίζονται ο τρόπος καταγραφής και αποτύπωσης των άυλων πολιτιστικών αγαθών, οι αρμόδιες για την υλοποίηση των παραπάνω ενεργειών υπηρεσίες ή και φορείς και ρυθμίζεται κάθε αναγκαία λεπτομέρεια».²

Στις προβλέψεις του Νόμου παρατηρούμε αφενός μια πρώιμη υιοθέτηση της έννοιας της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς (πριν ακόμη την υιοθέτηση της Σύμβασης από τη Γενική Διάσκεψη της UNESCO, η οποία επήλθε ενάμιση χρόνο αργότερα) και αφετέρου τη μεγάλη ελκτική δύναμη που ασκεί το υπόδειγμα της προστασίας των αρχαιοτήτων και στο πεδίο της ζωντανής κληρονομιάς. Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά εμφανίζεται ως «άυλα πολιτιστικά αγαθά», όπου κατά τους συντάκτες του νόμου ο όρος «αγαθό» ανατρέχει στη βασική σημασία της λέξης (το καλό, το άξιο λόγου) και όχι σε μια από τις τρέχουσες σημασίες της, που αφορούν τα υλικά αποκτήματα. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, τα «άυλα αγαθά» (κατ' αναλογία, προφανώς, προς τα «πολιτιστικά αγαθά» εν γένει) είναι «μαρτυρίες» περασμένων εποχών, και συγκεκριμένα, του «παραδοσιακού, λαϊκού και λόγιου πολιτισμού».³

Αξίζει να σταθούμε και να συγκρίνουμε αυτόν τον ορισμό του άρ. 2 του νόμου του 2002 για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς με τον ορισμό του άρ. 2 της Σύμβασης για την Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά (στο εξής: Σύμβαση του 2003):

Εννοούμε «άυλη πολιτιστική κληρονομιά» τις πρακτικές, αναπαραστάσεις, εκφράσεις, γνώσεις και τεχνικές—καθώς και τα εργαλεία, αντικείμενα, χειροτεχνήματα και τους πολιτιστικούς χώρους που συνδέονται με αυτές—και τις οποίες οι κοινότητες, οι ομάδες και, περιπτώσεως δοθείσης, τα άτομα αναγνωρίζουν ότι αποτελούν μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς τους. Αυτή η άυλη πολιτιστική κληρονομιά, που μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά, αναδημιουργείται συνεχώς από τις κοινότητες και τις ομάδες σε συνάρτηση με το περιβάλλον τους, την αλληλεπίδρασή τους με τη φύση και την ιστορία τους, και τους παρέχει μια αίσθηση ταυτότητας και συνέχειας, συμβάλλοντας έτσι στην πρόωθηση του σεβασμού της πολιτιστικής πολυμορφίας και της ανθρώπινης δημιουργικότητας.

Η έμφαση στον ελληνικό νόμο βρίσκεται στην αξία των πολιτιστικών αγαθών (υλικών και άυλων) ως μαρτυριών παρελθουσών εποχών, ενώ στη Σύμβαση του 2003 βρίσκεται στις κοινωνικές πρακτικές του παρόντος, στη νοηματοδότησή τους από τους ανθρώπους (και ιδίως στη δημιουργία πολιτισμικών ταυτοτήτων γύρω από αυτές), αλλά και στην προοπτική της ανάπτυξης νέων πολιτισμικών εκφράσεων στο μέλλον, με βάση αυτές τις σημερινές πρακτικές. Η σύγκριση δείχνει ότι στον ελληνικό νόμο κυριαρχούν οι οπτικές του/της ερευνητή/-ριας που καταγράφει τεκμήρια σχετικά με παρελθοντικά—κατά το μάλλον ή ήπτον—κοινωνικά φαινόμενα και, φυσικά, της διοίκησης που αναλαμβάνει την προστασία τους, ενώ η Σύμβαση του 2003 αναφέρεται σε πολιτισμικές πρακτικές του παρόντος, μετατοπίζοντας παράλληλα το κέντρο από την έρευνα (την ακαδημαϊκή κοινότητα) και τη διοίκηση, στις κοινότητες των ανθρώπων.

Έχουμε δηλαδή δύο θεσμικά κείμενα που αφορούν την άυλη πολιτιστική κληρονομιά, αλλά αποκλίνουν: α) ως προς την αφετηρία (κατάλοιπα του παρελθόντος έναντι πολιτισμικών πρακτικών του παρόντος), β) ως προς τα δρώντα υποκείμενα (οι ερευνητές/-τριες και η διοίκηση, έναντι των κοινοτήτων των ανθρώπων που ασκούν τα στοιχεία της κληρονομιάς), καθώς και γ) ως προς τον σκοπό (προστασία

2 Σε εφαρμογή αυτού, εκδόθηκε το Π.Δ. 62/2012 (ΦΕΚ 112/τ.Α'/3-5-2012): Καταγραφή, αποτύπωση και τεκμηρίωση άυλων πολιτιστικών αγαθών.

3 Για το κατά πόσον είναι θεμιτή η διάκριση μεταξύ λόγιου και λαϊκού πολιτισμού των παραδοσιακών κοινοτήτων θα χρειαστεί μια ξεχωριστή πραγμάτευση, στην οποία δεν μπορούμε να υπεισέλθουμε στο πλαίσιο αυτού του κεφαλαίου.

«μαρτυριών» έναντι αναγνώρισης πολιτισμικών ταυτοτήτων και ενίσχυσης της δημιουργικότητας). Για τον λόγο αυτό, θα χρειαστεί να ανατρέξουμε στη διαδικασία της θεσμοθέτησης του νόμου, αλλά και στο πλαίσιο της λειτουργίας του, δηλαδή στις υπηρεσίες που τον εφαρμόζουν, προκειμένου να περιγράψουμε τον τρόπο εφαρμογής της Σύμβασης του 2003 στην Ελλάδα.

Είναι σαφές ότι οι συντάκτες του ελληνικού νόμου επιθυμούσαν να προσφέρουν το πιο σύγχρονο υπόδειγμα στην προστασία των αρχαιοτήτων. Πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι ο Ν. 3028/2002 αντικατέστησε με μεγάλη επάρκεια και επιτυχία μια κωδικοποίηση νομικών διατάξεων για την προστασία των αρχαιοτήτων που είχε συνταχθεί το 1932, τον ΚΝ5351/1932 «Περί Αρχαιοτήτων», καθώς και έναν νόμο του 1950 «Περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης, μεταγενεστέρων του 1830» (Ν.1469/1950), ο οποίος αφορούσε αυτά που κατά τον Ν. 3028/2002 ονομάζονται νεότερα μνημεία, δηλ. μνημεία κινητά ή ακίνητα, που έχουν δημιουργηθεί μετά το 1830 (Τροβά, 2004· Βουδούρη, 2004· Σκουρής και Τροβά, 2003).

Ωστόσο, αυτό που οι συντάκτες του Ν. 3028/2002 δεν μπορούσαν να αποφύγουν είναι το υπόδειγμα της προστασίας της κληρονομιάς με κύριο μέσο την κρατική ιδιοκτησία επί των αρχαίων. Αξίζει, ίσως, να επισημάνουμε ότι ο πρώτος νόμος για την προστασία των αρχαιοτήτων στην Ελλάδα, ο Ν. 10/22.5.1834, όπως και ο αμέσως επόμενός του, Ν. ΒΧΜΣΤ'/1899 (διατάξεις και των δύο έχουν περιληφθεί στην κωδικοποίηση του 1932), είναι από τους πρώτους νόμους που θεσπίστηκαν στην Ευρώπη⁴ για να ρυθμίσουν τα της προστασίας των αρχαίων.⁵ Έτσι, «η βασική αποστολή του ΚΝ5351/1932 είναι η διευκρίνιση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος των αρχαιοτήτων. Ο ex lege χαρακτηρισμός των αρχαιοτήτων⁶ που δίδεται έχει ως βασικό σκοπό τον προσδιορισμό της κυριότητας του κράτους επί των αρχαίων. Το όλο πλέγμα των κανόνων που περιλαμβάνει ρυθμίζεται από τη σχέση: προστασία κυριότητας-αποζημίωση-απαλλοτρίωση» (Τροβά, 1992). Ο Ν. 3028/2002 προσφέρει στη διοίκηση ένα ευρύτερο και πιο ολοκληρωμένο πλέγμα μέτρων προστασίας, αλλά όλα περιστρέφονται γύρω από τον κύριο άξονα που συνιστά η αρχή της κρατικής ιδιοκτησίας επί των αρχαίων. Η διατήρηση αυτής της σχέσης και στον Ν. 3028/2002 εξηγείται από την ανάγκη καταπολέμησης της αρχαιοκαπηλίας και των λαθρανασκαφών, ανάγκη που, δυστυχώς, δεν προβλέπεται να εξαλειφθεί στο ορατό μέλλον, όσο και αν η αρμόδια Υπηρεσία του ΥΠΠΟΑ, σε συνεργασία με την Ελληνική Αστυνομία, έχει να επιδείξει σημαντικές επιτυχίες.

Οι αρχαιότητες και τα μνημεία, για τα οποία προβλέπει το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο για την πολιτιστική κληρονομιά (ρητώς και αποκλειστικώς με τον ΚΝ 5351/1932, κατά κύριο λόγο με το Ν. 3028/2002), αποτελούν αναφορές της δημόσιας μνήμης και του ιστορικού αφηγήματος που θεμελιώνει το σύγχρονο ελληνικό κράτος από το 19ο αιώνα και εξής (Σκοπετέα, 1988· Κόκκου, 1976· Γκράτζιου, 1987· Hamilakis, 2007· Πετράκος, 2011· Voutsaki και Cartledge, 2017). Η πολιτιστική κληρονομιά είναι μια πιο εύπλαστη και ευέλικτη έννοια, μπορεί να ενσωματώσει περισσότερα ιστορικά αφηγήματα και κοινωνικές μνήμες

4 Κατά τη δεκαετία του 1830 στα αυτόνομα κράτη της ιταλικής χερσονήσου εμφανίζονται παρόμοιοι νόμοι, οι οποίοι εντάσσονται στην πρώτη δέσμη νομοθετικών μέτρων που λαμβάνουν οι παλινορθωμένες μοναρχικές κυβερνήσεις, μετά τη συρρίκνωση της αυτοκρατορίας του Ναπολέοντα, για να προστατεύσουν τα πολιτιστικά αγαθά της χώρας που λεηλατήθηκαν κατά τη διάρκεια των εκστρατειών του γαλλικού στρατού (Guerzoni, 1997).

5 Πρέπει να σημειωθεί ότι και κατά τη διάρκεια του πολέμου των Ελλήνων για την ανεξαρτησία τους είχε αποτυπωθεί σε επαναστατικά θεσπίσματα η αγωνία για την προστασία των αρχαιοτήτων από καταστροφή ή εξαγωγή τους στο εξωτερικό. Χαρακτηριστικό είναι το πρώτο Διάταγμα του Γρηγορίου Δικαίου (Παπαφλέσσα) της 10.2.1825 με το οποίο παραγγέλλει στους κατά τόπους υπευθύνους να «αποταμιεύσουν (αρχαία) εις τα σχολεία, διά ν' αποκτήση, με τον καιρόν, παν σχολείον το Μουσείον του· πράγμα αναγκαϊότατον διά την ιστορίαν, (...) διά την γνώρισιν της δεξιότητος των προγόνων μας· και διά την υπόληψιν την οποίαν δικαίως έχουσιν εις τα τοιαύτα τα σοφά της Ευρώπης έθνη, οι οποίοι μας μέμφονται, διότι τα χαρίζομεν ή τα πωλούμεν αντί μικρού τιμήματος εις τους θαμίζοντας εις την Ελλάδα περιηγητάς των» (Πετράκος, 2011: 7[55]). Η αγωνία αυτή σχετικά με την αποτροπή της παράνομης ιδίως εξαγωγής αρχαιοτήτων δεν έπαψε ποτέ στην Ελλάδα και απόдохούς της βρίσκουμε διαρκώς (όπως και για τη νόμιμη ή ακόμη και προσωρινή εξαγωγή, βλ. ενδεικτικά Βλαχόπουλος, 2018).

6 Η ιδιότητα του αρχαίου πηγάζει απευθείας από τον νόμο, όπως έχει κατ' επανάληψη δεχθεί το ΣτΕ, βλ. παραπομπή σε σχετικές αποφάσεις σε Βουδούρη (1992: 51).

διαφορετικών ομάδων, ακριβώς διότι δεν μπορεί να περιοριστεί στα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος. Η πολιτιστική κληρονομιά είναι κυρίως διαδικασία, είναι η σχέση των ανθρώπων με το παρελθόν τους (Harvey, 2001), παρά τα ίδια τα κατάλοιπα του παρελθόντος. Η μεταρρύθμιση του ελληνικού θεσμικού πλαισίου, το 2002, ανέδειξε νέες προσεγγίσεις στην πολιτιστική κληρονομιά, χωρίς, βεβαίως, να οδηγήσει στην αναίρεση της έντασης μεταξύ των εννοιών (μνημεία και πολιτιστική κληρονομιά), καθώς η ένταση αυτή υφίσταται εγγενώς (Smith και Waterton, 2009· Waterton και Smith, 2009).

Αν η συμπερίληψη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς σε έναν νόμο που προστατεύει τα μνημεία φέρνει στην επιφάνεια ένα εγγενές πρόβλημα, θα περίμενε κανείς ότι η κύρωση με νόμο της Σύμβασης του 2003 θα έλυσε τουλάχιστον τα θέματα της ορολογίας. Ωστόσο, οι μεταφραστικές επιλογές επιβεβαιώνουν και εδώ την ισχυρότατη έλξη που ασκεί το υπόδειγμα της προστασίας των αρχαίων σε κάθε πτυχή των πολιτικών για την πολιτιστική κληρονομιά στην Ελλάδα. Ο Νόμος 3521/2006 (ΦΕΚ 275/Α'/22.12.2006) έχει τίτλο «Κύρωση της Σύμβασης για την Προστασία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς» και όχι «Κύρωση της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς». Από τις 43 φορές που θα έπρεπε να χρησιμοποιείται ο όρος «διαφύλαξη», στον νόμο έχουμε μόνο 8⁷. Προφανώς, δεν μπορεί να υποτεθεί άγνοια της ορθής λεξιλογικά μετάφρασης του όρου *Safeguarding/Sauvegarde* που υπάρχει στα αυθεντικά κείμενα της Σύμβασης του 2003, δηλ. στο αγγλικό και στο γαλλικό. Πρόκειται μάλλον για μια έκφραση του γενικότερου «προβλήματος της μεταφρασσιμότητας των όρων» (Ψυχοπαίδης, 2005: 15· Δημητρούλια και Κεντρωτής, 2015: 10-13· Γκράμσι, 1973: 109), όπου ο/η μεταφραστής/-ρια αδυνατεί να χρησιμοποιήσει τον όρο «διαφύλαξη», διότι είναι ξένος (ακόμη) στο περιβάλλον για το οποίο προορίζεται. Ο Κυρίαρχος Λόγος περί Κληρονομιάς στην Ελλάδα (Authorized Heritage Discourse, Smith, 2006: 22-44 και 2011) δεν έχει ακόμη ενσωματώσει τις έννοιες της συμμετοχικής προσέγγισης και της διαβούλευσης με τις κοινότητες των ανθρώπων που επιτελούν όσα αναγνωρίζει η Σύμβαση του 2003 ως στοιχεία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Η πορεία προς την ενσωμάτωση των νέων όρων και εννοιών είναι αυτό που θα περιγράψουμε στη συνέχεια.

Η παρέμβαση του Υπουργείου Πολιτισμού στο πεδίο της ζωντανής κληρονομιάς, 1974-2010

Οι θεσμικές προβλέψεις εφαρμόζονται από οργανωτικές μονάδες. Είναι, επομένως, απαραίτητο να εξετάσουμε πώς εφαρμόζονται οι προβλέψεις τόσο του Ν. 3028/2002 για την Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά, όσο και της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς από την οργανωτική μονάδα που έχει επιφορτισθεί με αυτό τον ρόλο. Θα χρειαστεί, ωστόσο, να αναφερθούμε σύντομα στην εξέλιξη αυτής της οργανωτικής μονάδας, προκειμένου να διευκρινισθούν κάποια θέματα.

Η Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (στο εξής ΔΙΝΕΠΟΚ), που έχει κατά κύριο λόγο επιφορτισθεί με την εφαρμογή της Σύμβασης του 2003, αποτελεί μέρος της Γενικής Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς, από το 2003 κ.ε. Πριν από το 2003, αποτελούσε μέρος της (τότε) Γενικής Διεύθυνσης Πολιτιστικής Αναπτύξεως και είχε ως αρμοδιότητες θέματα: α) λαογραφικής έρευνας και τεκμηρίωσης, β) ενίσχυσης πολιτιστικών συλλόγων και φορέων, ιδίως στο πεδίο των λαογραφικών μουσείων, της παραδοσιακής μουσικής και χορού, καθώς και γ) τεκμηρίωσης και προστασίας νεότερων μνημείων -κινητών (από το 1700 κ.ε.) και ακινήτων (από το 1830 κ.ε.)⁸. Όπως προκύπτει από τη διατύπωση των αρμοδιοτήτων τόσο της Διεύθυνσης Λαϊκού Πολιτισμού (όπως λεγόταν μέχρι το 2003 η ΔΙΝΕΠΟΚ), όσο και του συνόλου της (τότε) Γενικής Διεύθυνσης Πολιτιστικής Αναπτύξεως, βασικό μέσο παρέμβασης για την εκπλήρωση των σκοπών αυτού του κομματιού του τότε Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών, όπως περιγράφονται στο α' και β' (λαογραφική έρευνα, μουσεία, μουσική, χορός) είναι η

7 Σε μία περίπτωση, βέβαια, ο όρος «διαφύλαξη» αποτελεί προφανή αστοχία, διότι αντικαθιστά στον τίτλο της Σύμβασης για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς τη λέξη «προστασία», όρο που δεν υπάρχει ούτε στα αυθεντικά κείμενα, ούτε στον ελληνικό κυρωτικό νόμο 1126/1981, ΦΕΚ 32/Α/10.2.1981.

8 «Διάρθρωσις-Αρμοδιότητες Διευθύνσεως Λαϊκού Πολιτισμού», Άρθρο 20, ΠΔ 941/1977 «Περί Οργανισμού του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών», ΦΕΚ 320/Α/17-10-1977.

συνεργασία με τους ποικίλους πολιτιστικούς συλλόγους που δραστηριοποιούνταν έντονα από την πτώση της Δικτατορίας και εξής.

Οι πολιτιστικοί σύλλογοι έχουν μια μακρά ιστορία στην Ελλάδα, έχουν συμβάλει καθοριστικά στη διαφύλαξη της νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς, υλικής και άυλης, αν και έχουν απασχολήσει μάλλον περιορισμένα την έρευνα, με λίγες, αλλά σημαντικές εξαιρέσεις (Μερακλής, 2004: 89-108· Κακάμπουρα-Τίλη 1999· Κακάμπουρα, 2008· Χατζητάκη-Καψωμένου, 2003: 369-282, καθώς και πτυχές του Προγράμματος «Θράκη»⁹). Ο Μιχάλης Μερακλής σε άρθρο του για τους πολιτιστικούς συλλόγους στις γειτονίες της Αθήνας κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες (δημοσιεύτηκε πρώτη φορά στο περιοδικό *Επιστημονική Σκέψη* το 1982) παρατηρεί και σχολιάζει τη λειτουργία τους, με κεντρικό άξονα τη σχέση πολιτικής και πολιτισμού. Οι παρατηρήσεις του Μερακλή αποτελούν την πρώτη σαφή αναφορά στην ελληνική βιβλιογραφία για τη διεύρυνση της δημοκρατίας μέσα από το πεδίο του πολιτισμού¹⁰. Παρ' όλο που το άρθρο έχει γραφτεί σχεδόν σαράντα χρόνια πριν, προοικονομεί, θα μπορούσε να πει κανείς, θέματα που έχουν αναπτυχθεί στη συζήτηση περί πολιτισμικής δημοκρατίας κατά την πρώτη δεκαετία του 21ου αι., ειδικά σε ό,τι αφορά τη δημιουργία συνεκτικών κοινοτήτων μέσα από πολιτιστικές δράσεις. Η Ρέα Κακάμπουρα¹¹ συνέχισε την έρευνα για τη λαϊκή έκφραση μέσα από τοπικούς συλλόγους, παρακολουθώντας την εξέλιξή τους, κυρίως μετά την πτώση της δικτατορίας.

Η δραστηριοποίηση του Υπουργείου Πολιτισμού σε αυτό το πεδίο, δηλαδή στη συνεργασία με τους πολιτιστικούς συλλόγους (που είναι κατ' ουσίαν οι πολιτισμικοί διαμεσολαβητές της πλειονότητας των εκφράσεων της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, βλ. Σταυρούλα-Βίλλυ Φωτοπούλου, υπό έκδοση) στον Οργανισμό του τότε ΥΠΠΕ περιγράφεται με όρους εποπτείας και ελέγχου προς τους Συλλόγους, και πρακτικά εφαρμόσθηκε με ετήσια προγράμματα επιχορηγήσεων προς αυτούς. Η ουσιαστική αποτίμηση αυτών των προγραμμάτων δεν έχει γίνει ακόμη, αλλά και τα απλά στατιστικά δεδομένα (οικονομικά στοιχεία σε συνεχείς χρονολογικές σειρές) είναι δύσκολο να συλλεγούν¹².

Αποκέντρωση και διάκριση πολιτιστικής κληρονομιάς και σύγχρονου πολιτισμού

Κατά την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο (κυρίως από το 1981 έως και τα μέσα της δεκαετίας του 1990) η ελληνική διοίκηση αναδιαρθρώνεται βαθμιαία με κατεύθυνση την κρατική αποκέντρωση και, παράλληλα, την ενίσχυση της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Στο πλαίσιο αυτό, πολλές αρμοδιότητες της Κεντρικής ή Αποκεντρωμένης Διοίκησης μεταβιβάζονται σταδιακά στην Τοπική Αυτοδιοίκηση. Το Υπουργείο Πολιτισμού αποδίδει στην Τοπική Αυτοδιοίκηση την πλειονότητα των εκτελεστικών αρμοδιοτήτων που αφορούν τη σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία και τον «λαϊκό πολιτισμό» (Κόνσολα, 1990· Ραζή, Μπαχαράκης, Βαγιωνά, 1994), αλλά κρατάει επιτελικού τύπου αρμοδιότητες σε αυτά τα πεδία, και επιπλέον διατηρεί στον απόλυτο έλεγχό του τα μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους (και στο εκτελεστικό και στο επιτελικό επίπεδο), για τα οποία ενεργοποιεί επιλεκτικά τη συνεργασία μέσω Προγραμματικών Συμβάσεων¹³. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Περιφερειακές Υπηρεσίες του ΥΠΠΟ (Εφορείες Αρχαιοτήτων

9 Το Ερευνητικό Πρόγραμμα «Θράκη», 1995-2000, διενεργήθηκε από το Σύλλογο «Οι Φίλοι της Μουσικής», με σκοπό την καταγραφή και τεκμηρίωση της ελληνικής παραδοσιακής μουσικής και χορού. Κατά τον σχεδιασμό του Προγράμματος, οι νομοί της Θράκης που ερευνήθηκαν θα ήταν οι πρώτοι σε μια πανελλαδική έρευνα. Οι θρακιώτικοι πολιτιστικοί σύλλογοι συνέβαλαν στην έρευνα. Περισσότερα στο <http://epth.sfm.gr/article.aspx?ID=2>.

10 Από την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο, μία ακόμη έχουμε βρει, η οποία και έχει άμεση σχέση με το θέμα μας. Ο Παναγιώτης Φωτέας, πρώην Γενικός Γραμματέας του ΥΠΠΟ (1992:8-9) αναφέρει ως πεδίο πραγμάτωσης της πολιτικής δημοκρατίας την πολιτιστική δραστηριοποίηση των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης, και μάλιστα με έμφαση σε δράσεις που αφορούν τον λαϊκό πολιτισμό.

11 Η ίδια έχει την επιμέλεια τόμου, του οποίου αναμένεται η δημοσίευση, με τα πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου «Η συμβολή των συλλόγων στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς», Πτολεμαΐδα, Οκτώβριος 2018.

12 Για την περίοδο μέχρι το 2004, βλ. Μπιτσάνη, 2004: 43-44. Επίσης Κόνσολα, 1990: 45-47.

13 Βέβαια, η ελληνική εμπειρία στην αποκέντρωση της διοίκησης είναι πολύ πενιχρή και χωρίς σοβαρά αποτελέσματα, βλ.

και Εφορείες Νεωτέρων Μνημείων-Υπηρεσίες Νεωτέρων Μνημείων και Τεχνικών Έργων μετά το 2003) δεν αποκεντρώνονται, αλλά παραμένουν πάντοτε σε άμεση υπαγωγή προς τις αντίστοιχες Κεντρικές Υπηρεσίες. Η αποκεντρωτική δυναμική στο πεδίο του πολιτισμού ολοκληρώνεται με τον νόμο 3852/2010 «Πρόγραμμα Καλλικράτης», οπότε οι ΟΤΑ έχουν στη διάθεσή τους ένα πλήρες σύνολο αρμοδιοτήτων για την άσκηση πολιτιστικής πολιτικής.

Αν και η Ελλάδα έχει σε μεγάλο βαθμό ακολουθήσει το διοικητικό μοντέλο της γαλλικής διοίκησης, τα αποτελέσματα στο πεδίο της πολιτιστικής πολιτικής απέχουν πολύ. Σε ό,τι μας απασχολεί, αξίζει να σημειωθεί ότι, όταν η γαλλική διοίκηση άρχισε να εφαρμόζει αποκεντρωτικά μοντέλα (την ίδια περίπου εποχή, τη δεκαετία του 1980), η διοικητική αποκέντρωση του πολιτιστικού τομέα της χώρας επιτεύχθηκε με τον αναπροσανατολισμό των Περιφερειακών Διευθύνσεων του γαλλικού Υπουργείου Πολιτισμού, γνωστών ως DRAC (Directions Régionales des Affaires Culturelles), που έχουν ως κύριο σκοπό να φέρουν την κεντρική διοίκηση σε «άμεση και συνεχή επαφή με την περιφέρεια». Τέτοιου είδους οργανωτικές μονάδες για τον νεότερο και σύγχρονο πολιτισμό δεν δημιουργήθηκαν ποτέ στην Ελλάδα. Η κρατική παρέμβαση στο πεδίο αυτό ασκείται μόνο από την Κεντρική Διοίκηση, χωρίς αποκεντρωμένες υπηρεσίες¹⁴. Το Υπουργείο Πολιτισμού προτίμησε τη δημιουργία θεματικών δικτύων σε συνεργασία με τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης, λ.χ. τα Δημοτικά Περιφερειακά Θέατρα (συστήνονται ήδη από το 1983), ή ευρύτερα δίκτυα πολιτιστικών θεσμών της Τοπικής Αυτοδιοίκησης («Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων» 1993, «Επικράτεια Πολιτισμού» 1997). Κάποια από αυτά τα δίκτυα, όπως των ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ., αποδείχθηκαν πολύ επιτυχημένα και λειτουργούν ακόμη. Κάποια άλλα δεν είχαν την ίδια επιτυχία. Η σχέση του Υπουργείου Πολιτισμού με την Τοπική Αυτοδιοίκηση χαρακτηρίζεται από μια ασυμμετρία: το Υπουργείο έχει κρατήσει την αποκλειστικότητα στο πεδίο των αρχαιοτήτων (μνημεία, αρχαιολογικοί χώροι και αρχαιολογικά μουσεία) και διατηρεί μια χαλαρή σύνδεση στο πεδίο του νεότερου και σύγχρονου πολιτισμού¹⁵.

Ως συνέπεια της έλλειψης είτε αποκεντρωμένων υπηρεσιών στις περιφέρειες είτε αυτοδιοικητικών θεσμών που να επιτελούν συγκροτημένα λειτουργίες σχετικές με τον νεότερο πολιτισμό, η Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (στο εξής ΔΙΝΕΠΟΚ, μετονομάζεται έτσι με τον Οργανισμό του 2003¹⁶) στράφηκε προς τα μουσεία του νεότερου πολιτισμού, πεδίο στο οποίο επέδειξε πραγματικά έντονη και αποτελεσματική δράση. Αδιάλειπτα από το 1999 κ.ε. (με μια μόνο διακοπή τα έτη 2012 και 2013), προσκαλεί μια φορά τον χρόνο τα μουσεία του νεότερου πολιτισμού (λαογραφικά, ιστορικά, τεχνολογίας κ.ά., υπάρχουν πάνω από 150 τέτοια μουσεία στην Ελλάδα) σε μια ημερίδα για τα εκπαιδευτικά τους προγράμματα. Ο σκοπός της ημερίδας είναι η ανάδειξη καλών πρακτικών, κυρίως στο πεδίο της μουσειοπαιδαγωγικής, αλλά εμπλουτίζεται πάντοτε και με θέματα που απασχολούν τη διαχείριση των μουσείων και την ανάδειξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Αυτή η συνάντηση είναι πλέον ένας επιτυχημένος θεσμός και λειτουργεί αποτελεσματικά ως το δίκτυο περιφερειακών φορέων μιας υπηρεσίας που έχει έδρα την Αθήνα. Δεν είναι τυχαίο, εξάλλου, ότι κάποιες από τις εγγραφές του Εθνικού Ευρετηρίου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας, αλλά και αρκετές από τις εγγραφές στους Διεθνείς Καταλόγους της Σύμβασης, έχουν προκύ-

ενδεικτικά Photis και Koutsopoulos (1996), για μια συγκριτική μελέτη της αποκέντρωσης σε μεσογειακές χώρες.

14 Η έλλειψη αποκεντρωμένων περιφερειακών μονάδων για τον νεότερο και σύγχρονο πολιτισμό έχει απασχολήσει κατά καιρούς τις ομάδες σχεδιασμού πολιτιστικής πολιτικής στο ΥΠΠΟ, πρβλ. Πρόταση για μια Νέα Πολιτιστική Πολιτική, 2012, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού (κείμενο Ομάδας Εργασίας), όπου προτείνεται η δημιουργία «Περιφερειακών Συμβουλίων για τον Σύγχρονο Πολιτισμό», η «θεσμική διασύνδεση του ΥΠΠΟΤ» με τους Δήμους και τις Περιφέρειες μέσω «Γραφείων Πολιτιστικού Σχεδιασμού και Προγραμμάτων», τα οποία είναι σε άμεση επαφή με τις Κεντρικές Υπηρεσίες του Υπουργείου, αλλά και η επαναφορά της ΔΙΝΕΠΟΚ στη Γενική Διεύθυνση Σύγχρονου Πολιτισμού (με ένα παράδοξο, ωστόσο: αναφέρεται ως Δ/νση Λαϊκού Πολιτισμού).

15 Πιο αναλυτικά βλ. Ζορμπά, 2014· Μπιτσάνη, 2004.

16 «Διάρθρωση και Αρμοδιότητες της Διεύθυνσης Νεώτερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς», Άρθρο 14, ΠΔ 191/2003 «Οργανισμός Υπουργείου Πολιτισμού», ΦΕΚ 146/Α/13-06-2003.

ψει με πρωτοβουλίες τοπικών ή θεματικών μουσείων (λ.χ. η Μαστιχοκαλλιέργεια της Χίου και η Τηνιακή Μαρμαροτεχνία από τα αντίστοιχα μουσεία του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς, ή το Ρεμπέτικο από το Μουσείο Ελληνικών Λαϊκών Μουσικών Οργάνων «Φοίβος Ανωγειανάκης»).

Αυτό που σταδιακά χάνει η ΔΙΝΕΠΟΚ είναι η σχέση με τους πολιτιστικούς συλλόγους. Ειδικά μετά το 2009-2010 (όταν η δημοσιονομική κρίση επιβάλλει μεγάλες περικοπές) τα ετήσια προγράμματα των –μικρών– επιχορηγήσεων που καταβάλλει μέσω Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων ή Ειδικού Λογαριασμού (πρώην ΛΟΤΤΟ–επιχορηγήσεις ΟΠΑΠ) σε ποικίλους πολιτιστικούς συλλόγους σταματούν οριστικά. Σε αυτό συμβάλλει ο γενικότερος προσανατολισμός του Υπουργείου Πολιτισμού, όπως τον περιγράφει ο Θάνος Μικρούτσικος, ως Υπουργός Πολιτισμού, το 1994: «Θα έλεγα ότι στη δεκαετία του '70 κυριαρχούσαν οι Πολιτιστικοί Σύλλογοι. Το '80 οι Δήμοι. Τώρα, τη δεκαετία του '90, χρειάζεται ένας γόνιμος συνδυασμός των δυνάμεων της κοινωνίας στο σύνολό της».¹⁷ Η σχέση που διατηρεί με τα μουσεία του νεότερου πολιτισμού είναι ζωτικής σημασίας, τόσο για τη ΔΙΝΕΠΟΚ (καθώς μέχρι το 2014 –βλ. κατωτέρω– δεν είχε άλλο τρόπο επικοινωνίας με περιφερειακούς φορείς που δραστηριοποιούνται στο πεδίο του νεότερου πολιτισμού), αλλά και για τα ίδια τα μουσεία, καθώς βρίσκουν από την Υπηρεσία την απαραίτητη υποστήριξη σε θέματα διαχείρισης και συντήρησης των συλλογών τους, αλλά και ενημέρωση για νέες μουσειολογικές και μουσειοπαιδαγωγικές προσεγγίσεις, ενημέρωση για καλές πρακτικές σε ό,τι αφορά τη βιωσιμότητά τους και τη λειτουργία τους, ενώ παράλληλα δημιουργούν μεταξύ τους δίκτυα συνεργασιών.

Αφομοιώνοντας τις βασικές έννοιες της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (UNESCO, 2003)

Η πρώτη επαφή της ΔΙΝΕΠΟΚ με τη Σύμβαση του 2003 έγινε με αφορμή την πρόσκληση από πλευράς Ισπανίας, το 2008, για εγγραφή της Μεσογειακής Δίαιτας στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας και την εγγραφή του στοιχείου στον διεθνή αυτό Κατάλογο το 2010.¹⁸ Ωστόσο, σημείο καμπής για την κατανόηση της Σύμβασης του 2003 στην Ελλάδα υπήρξε η φιλοξενία στην Αθήνα (Μάιος 2012) της 6ης Ετήσιας Συνάντησης Εμπειρογνομόνων ΝΑ Ευρώπης για την Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά.¹⁹ Το Υπουργείο Πολιτισμού συνεργάστηκε με έναν από τους πιο δραστήριους σχετικούς μη κυβερνητικούς οργανισμούς στην Ελλάδα, το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, και τη Συνάντηση παρακολούθησαν Έλληνες και Ελληνίδες ειδικοί και επιμελητές–τριες ιστορικών, λαογραφικών και άλλων μουσείων του νεότερου πολιτισμού. Η Συνάντηση ενεργοποίησε έναν γόνιμο διάλογο αναφορικά με τον ορισμό της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, το εύρος των στοιχείων, την έννοια της προστασίας κ.ά., ο οποίος συνεχίζεται. Οι συναντήσεις των εμπειρογνομόνων του Δικτύου της ΝΑ Ευρώπης υπήρξαν καίριες από αυτή την άποψη. Ο διάλογος και η ανταλλαγή πληροφοριών και βέλτιστων πρακτικών μεταξύ των κρατών της ΝΑ Ευρώπης, όπως αναπτύσσονται στις Ετήσιες Συναντήσεις του Δικτύου και στις συνεδρίες του Περιφερειακού Κέντρου για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς στη ΝΑ Ευρώπη, στη Σόφια, ήταν και παραμένουν ανεκτίμητες.

Ακολούθως, τον Οκτώβριο του 2012, συγκροτήθηκε με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού η Εθνική Επιστημονική Επιτροπή για την εφαρμογή της Σύμβασης του 2003. Η Επιτροπή εργάστηκε εντατικά για περίπου ενάμιση έτος και διαμόρφωσε τις οδηγίες για την εφαρμογή της Σύμβασης του 2003 στην Ελλάδα. Η σχέση μεταξύ διαφόρων ακαδημαϊκών ευρετηρίων λαϊκού και παραδοσιακού πολιτισμού, που αναπτύχθηκαν στη χώρα στη διάρκεια του 20ού αι., καθώς και του είδους της ευρετηρίασης που απαιτείται

17 Απόσπασμα από συνέντευξη του Θ. Μικρούτσικου στην εφημερίδα *Το Βήμα*, 12.06.1994, αναφέρεται σε Λιοναράκης, 1994: 30.

18 Πιο λεπτομερικά για την περίοδο 2010-2015, βλ. Fotopoulou, 2015, διαθέσιμο στο <http://ayla.culture.gr/category/news/page/11/>.

19 Πρόκειται για ετήσιο θεσμό που οργανώνεται από το Γραφείο Βενετίας της UNESCO. Λίγο αργότερα, συνδιοργανωτής εμφανίζεται και το Περιφερειακό Κέντρο για την Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, με έδρα τη Σόφια –Κέντρο Κατηγορίας 2 της UNESCO.

από τη Σύμβαση, υπήρξε θέμα εκτενούς συζήτησης. Η Επιτροπή κατέληξε σε ένα πρότυπο δελτίου για την ευρετηρίαση, ενσωματώνοντας τις απαιτήσεις της Σύμβασης, αλλά και την ελληνική εμπειρία στο πεδίο. Μετά τον προσδιορισμό του μοντέλου ευρετηρίασης (τμήματα του οποίου επικαιροποιούνται τακτικά μετά από έλεγχο της αποτελεσματικότητάς τους στην περιγραφή του στοιχείου), η Επιτροπή ενέκρινε την ένταξη των τεσσάρων πρώτων στοιχείων στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας, στη διάρκεια του πρώτου τετραμήνου του 2013: Μεσογειακή Διατροφή, Τεχνογνωσία της Μαστιχοκαλλιέργειας στο νησί της Χίου, Τηνιακή Μαρμαροτεχνία και Τέχνη της Ξυλοναυπηγικής. Οι εγγραφές στο Εθνικό Ευρετήριο προέκυψαν με πρωτοβουλία της διοίκησης, αλλά αφού είχε δημιουργηθεί ένας καλός δίαυλος συνεργασίας με τις κοινότητες των φορέων, καθώς και με τη συνδρομή μερικών από τους πιο διακεκριμένους ερευνητές στα αντίστοιχα πεδία. Ετοιμάστηκαν ως «πρότυποι» φάκελοι, με σκοπό να εξηγήσουν το δελτίο ευρετηρίασης και τον τρόπο που προτείνει η ΔΙΝΕΠΟΚ να χρησιμοποιείται από τις κοινότητες και τα άτομα που σχετίζονται με συγκεκριμένα στοιχεία ή επιτελέσεις της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς.

Δράσεις ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης - Συμμετοχική και Ανοδική (bottom-up) προσέγγιση

Τον Ιούλιο του 2013 η ΔΙΝΕΠΟΚ οργάνωσε μια συνάντηση όλων των εργαζομένων του Υπουργείου Πολιτισμού που, σύμφωνα με το επιστημονικό τους υπόβαθρο και την τρέχουσα εργασιακή τους θέση, θα μπορούσαν να συμμετέχουν στην εφαρμογή της Σύμβασης. Συμμετείχαν περισσότεροι από 40 εργαζόμενοι από όλη την Ελλάδα. Αυτή ήταν η πρώτη δημόσια δοκιμή (αν και απευθυνόταν σε ένα μικρό και μάλλον ενημερωμένο κοινό), για να εξηγήσουμε τις καινοτομίες που συνεπάγεται η Σύμβαση του 2003 στη διαχείριση αυτού που ονομάζουμε «παραδοσιακό/λαϊκό πολιτισμό» στην Ελλάδα. Με την πολύτιμη συνδρομή των συναδέλφων από τη Θεσσαλονίκη, την 1η Φεβρουαρίου 2014, οργανώθηκε η πρώτη δημόσια συνάντηση ενημέρωσης (περισσότερα στο <http://ayla.culture.gr/category/news/page/12/>). Η πρώτη αυτή δράση ευαισθητοποίησης υπήρξε επιτυχής και βοήθησε στην εδραίωση σχέσεων (δημιουργία νέων ή ανανέωση παλαιότερων) της ΔΙΝΕΠΟΚ με ΜΚΟ, επιμελητές λαογραφικών και ιστορικών μουσείων της περιοχής και διάφορες οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, βασικός σκοπός των οποίων είναι η διαφύλαξη συγκεκριμένων στοιχείων της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς τους (πολιτιστικοί σύλλογοι). Στο πρότυπό της ακολούθησαν πολλές ακόμη, σχεδόν σε όλες τις έδρες Περιφερειακών Διοικήσεων της Ελλάδας, αλλά και ειδικότερες, που απευθύνονταν σε συγκεκριμένα ακροατήρια (π.χ. υφαντική τέχνη, ερμηνεία τοπίου κ.ά.). Συνολικά, την περίοδο 2014-2019, η ΔΙΝΕΠΟΚ πραγματοποίησε πάνω από πενήντα δράσεις ενημέρωσης²⁰ στην περιφέρεια (και ελάχιστες στην Αθήνα), προκειμένου να αντισταθμίσει την απουσία κρατικών περιφερειακών δομών για την καταγραφή, ανάδειξη και διαφύλαξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Η εμπειρία αυτή συμπυκνώνεται πλέον στην ετήσια διοργάνωση του Θερινού Σχολείου της ΔΙΝΕΠΟΚ στη Δημητσάνα. Αρχίζοντας από το 2018, το Θερινό Σχολείο για την Πολιτιστική Κληρονομία του Αγροτικού Χώρου φιλοδοξεί να αποτελέσει ένα θεσμό συνάντησης και αλληλεπίδρασης μεταξύ των τριών πόλων που δραστηριοποιούνται στο πεδίο της ζωντανής κληρονομιάς: επαγγελματίες της κληρονομιάς (εργαζόμενοι σε τοπικά μουσεία, στην τοπική αυτοδιοίκηση, πολιτισμικοί διαμεσολαβητές ή διαχειριστές εν γένει), μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας και μέλη της διοίκησης.²¹

Η έντονη αυτή δραστηριότητα είχε ως αποτέλεσμα τον διαρκώς επιταχυνόμενο (ιδίως από το 2017 κ.ε.) ρυθμό εμπλουτισμού του Εθνικού Ευρετηρίου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας. Αυτή τη στιγμή αριθμεί 37 εγγεγραμμένα στοιχεία (<http://ayla.culture.gr/category/elements-inscribed-in->

20 Πολλές από αυτές έχουν αποτυπωθεί στο σχετικό τμήμα του ιστότοπου της ΔΙΝΕΠΟΚ: <http://ayla.culture.gr/category/news/>

21 Περισσότερα στον ιστότοπο της ΔΙΝΕΠΟΚ: <http://ayla.culture.gr/diatrofiki-politistikiki-klironomia-k-agrotiko-topio/>, όπου μπορεί κανείς να πληροφορηθεί για τις δράσεις (πρόγραμμα του Σχολείου, απολογισμοί των δύο διοργανώσεων, 2018 και 2019, εκπαιδευτικά προγράμματα για μαθητές/-ριες), αλλά και σχετικές εκδόσεις της Υπηρεσίας: το σκεπτικό του Σχολείου, <http://ayla.culture.gr/en/o-agrotikos-xwros-ws-politistikiki-klironomia/> και τον πρώτο τόμο της σειράς για την αγροδιατροφική πολιτιστική κληρονομιά, http://ayla.culture.gr/en/diatrofiki_politistikiki_klironomia_t2/.

the-national-inventory-of-ich/), εκ των οποίων τα 10 εγγράφηκαν το 2019. Στο διάστημα αυτό έγινε έντονα αισθητή η ανάγκη για καλύτερη οργάνωση της διαδικασίας εγγραφής των στοιχείων της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στο Εθνικό Ευρετήριο και εγκαινιάσθηκε μια διαδικασία δημόσιας διαβούλευσης με τη μορφή Πρόσκλησης που απευθύνει η Υπηρεσία στην αρχή του χρόνου (από το 2018 κ.ε.) και υποβολής Δηλώσεων Πρόθεσης Εγγραφής στοιχείου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς από την πλευρά των ενδιαφερόμενων (συλλόγων, φορέων ή και ατόμων), όπως αποτυπώνεται στο σχετικό τμήμα του ιστότοπου της ΔΙΝΕΠΟΚ: http://ayla.culture.gr/purpose/diakikasia_eggrafis/. Επίσης, τον Νοέμβριο του 2016, μετά από ένα σημαντικό χρονικό κενό (2014-2016), επανενεργοποιήθηκε η Εθνική Επιστημονική Επιτροπή, η οποία συμβάλλει σημαντικά τόσο στον εμπλουτισμό του Εθνικού Ευρετηρίου, όσο και στην επιλογή των υποψηφιοτήτων για τους Διεθνείς Καταλόγους της Σύμβασης του 2003.

Οπτικοακουστική Εθνογραφική Τεκμηρίωση και Οπτικός Γραμματισμός

Η τεκμηρίωση ενός ζωντανού και συνεχώς εξελισσόμενου πολιτισμικού στοιχείου απαιτεί τα κατάλληλα μέσα. Το Εθνικό Ευρετήριο έχει κατά βάση σταθερή, κειμενική μορφή, όσο και αν η πρόθεση είναι να αποτελεί ένα «ζωντανό κείμενο» (living document), με τις τακτικές επικαιροποιήσεις των εγγραφών σε αυτό. Σταθερός προσανατολισμός της ΔΙΝΕΠΟΚ από το 2015 (όταν εγκαινίασε τη συνεργασία της με το Φεστιβάλ Εθνογραφικού Κινηματογράφου της Αθήνας, <https://www.ethnofest.gr/>) είναι η επέκταση της χρήσης του εθνογραφικού ντοκιμαντέρ στο Εθνικό Ευρετήριο (βλ. <http://ayla.culture.gr/en/apk-kai-ethnografikos-kinimatografos/>). Η εξοικείωση με τον εθνογραφικό κινηματογράφο οδήγησε στη συνειδητοποίηση της ανάγκης για καλλιέργεια της κριτικής ματιάς στον οπτικό πολιτισμό που μας περιβάλλει, αρχίζοντας από τις μικρές ηλικίες. Για τον σκοπό αυτό, η ΔΙΝΕΠΟΚ έχει δημιουργήσει ένα πιλοτικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τη Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά και το Εθνογραφικό Ντοκιμαντέρ, ενώ το 2018-2019 οργάνωσε την έκθεση «Με το βλέμμα του Κατακτητή», όπου η παρουσίαση ασυνήθιστων, μη τυπικών φωτογραφικών τεκμηρίων της γερμανικής Κατοχής προσκαλούσε σε έναν αναστοχασμό για τη δημιουργία και χρήση των οπτικών και οπτικοακουστικών μαρτυριών.²²

Η ωρίμανση της σχέσης με τις κοινότητες της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και το αποτύπωμα της κρίσης

Στις φάσεις εμπλουτισμού του Εθνικού Ευρετηρίου αποτυπώνεται η σταδιακή ωρίμανση της σχέσης της ΔΙΝΕΠΟΚ με τις κοινότητες των ανθρώπων που ασκούν στοιχεία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά και η ίδια η εποχή της δημιουργίας του, δηλ. η οικονομική κρίση από την οποία πέρασε η Ελλάδα μετά το 2009. Σε ό,τι αφορά το πρώτο, δηλαδή, τη συμμετοχική και ανοδική (bottom-up) προσέγγιση στην κληρονομιά, ενώ οι πρώτες τέσσερις εγγραφές στο Εθνικό Ευρετήριο ήταν αποτέλεσμα επιλογών της Υπηρεσίας, μετά την εγγραφή των Μωμό'ερων (2015) και την ένταξη του στοιχείου στον Αντιπροσωπικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας (2016), οι εγγραφές είναι πλέον αποτέλεσμα πρωτοβουλιών των κοινοτήτων που ασκούν τα στοιχεία της κληρονομιάς. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί βάσιμα ότι η σχετική αδυναμία της ΔΙΝΕΠΟΚ (απουσία περιφερειακών διοικητικών δομών για τον νεότερο και σύγχρονο πολιτισμό, με άμεση υπαγωγή στο Υπουργείο Πολιτισμού) βοήθησε ώστε το πέρασμα σε μια συμμετοχική προσέγγιση στη διαφύλαξη της ζωντανής παράδοσης να συντελεσθεί χωρίς τις αναπόφευκτες διοικητικές αδράνειες που θα έφερναν εμπόδια σε αυτή την πορεία. Για την ακρίβεια, η αδυναμία αυτή κινητοποίησε πιο έντονα τους υπαλλήλους της Υπηρεσίας προκειμένου να την ξεπεράσουν. Σε ό,τι αφορά το δεύτερο, δηλ. το αποτύπωμα της κρίσης στο Εθνικό Ευρετήριο, αυτό γίνεται προφανές όταν κανείς εξετάσει τα πεδία στα οποία υπάγονται τα πρώτα δέκα περίπου στοιχεία που εγγράφονται κατά την περίοδο 2013-2015. Τα περισσότερα (έξι από τα δέκα) είναι εκφράσεις πα-

22 Ο κατάλογος της έκθεσης εδώ: <http://ayla.culture.gr/en/katalogos-tis-ekthesis-me-to-vlemma-tou-katakiti/>

ραδοσιακών τεχνογνωσιών. Μετά το 2016 πυκνώνουν οι εγγραφές στοιχείων που αφορούν τις επιτελεστικές τέχνες. Η ανάδειξη της πολιτισμικής (και έμμεσα, της οικονομικής) αξίας των παραδοσιακών τεχνογνωσιών, τόσο στο εθνικό όσο και στο διεθνές επίπεδο, προήλθε από μια ανάγκη να μιλήσουμε (και η διοίκηση και οι άνθρωποι που ασκούν αυτές τις εκφράσεις της κληρονομιάς) για τη μακρά παραγωγική ιστορία αυτής της χώρας, ακριβώς σε μια εποχή που η εικόνα της είχε αμαυρωθεί (Fotopoulou, 2017).

Το επόμενο μεγάλο στοίχημα στην εφαρμογή της Σύμβασης του 2003 είναι ο σχεδιασμός και η εφαρμογή σχεδίων διαφύλαξης για τεχνογνωσίες που είτε βρίσκονται σε ένα οριακό σημείο (όπως η ξυλωναυπηγική) είτε όχι, έχουν όμως ανάγκη να ενταχθούν με σύγχρονο τρόπο τόσο στο εκπαιδευτικό σύστημα (ενίσχυση της μετάδοσής τους στις νέες γενιές), όσο και στην αγορά (νέα προϊόντα, σύγχρονο ντιζάιν, νέα καταναλωτικά κοινά). Η Ξυλωναυπηγική, για παράδειγμα, είναι μια από τις σημαντικότερες και πιο σύνθετες τέχνες στη νεότερη και σύγχρονη Ελλάδα. Είναι μια τέχνη βασισμένη στο μοντέλο μετάδοσης του μάστορα-μαθητευόμενου και στην αντίστοιχη ιεραρχική οργάνωση. Υπάρχουν πολλές διαφορετικές πτυχές αυτής της τέχνης, πολλές ειδικότητες τεχνιτών που καθοδηγούνται από τον αρχιμάστορα του ταρσανά. Για τον λόγο αυτό απαιτείται μακροχρόνια μαθητεία και επίπονη εκπαίδευση. Παρ' όλα αυτά, υπήρξε μια ακμάζουσα τέχνη, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία το 1990, και ευρέως διαδεδομένη σε κάθε γωνία της ηπειρωτικής ή νησιωτικής Ελλάδας. Εξαιτίας πιέσεων από διάφορα περιβάλλοντα (πολιτικές της Ε.Ε. για την αλιεία, απαιτήσεις του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης και της φορολογικής πολιτικής κ.ο.κ.), οι οποίες λειτούργησαν σωρευτικά πάνω στο στοιχείο, στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας ο αριθμός των εκπαιδευόμενων στα παραδοσιακά ναυπηγεία φθίνει, πολλά μικρά ναυπηγεία κλείνουν και οι αρχιναυπηγοί συνταξιοδοτούνται, χωρίς να παίρνει τη θέση τους κάποιος νεότερος. Η αλυσίδα της μετάδοσης φαίνεται ότι είναι έτοιμη να σπάσει. Επί του παρόντος, η ΔΙΝΕΠΟΚ φροντίζει για τον συντονισμό δρώντων από διαφορετικά πεδία δημόσιας πολιτικής, του ιδιωτικού τομέα, της κοινωνίας των πολιτών, καθώς και των ίδιων των ξυλωναυπηγών, ώστε να σχεδιαστεί και να εφαρμοστεί ένα συνεκτικό σχέδιο διαφύλαξης (Φωτοπούλου, 2019).

Ίσως η πιο δύσκολη περίπτωση διαφύλαξης μιας παραδοσιακής τεχνογνωσίας είναι η τέχνη της ξυλωναυπηγικής, διότι αφενός οι οικονομικές πιέσεις που δέχονται οι караβομαραγκοί είναι έντονες και προέρχονται από πολλές πηγές (φορολογικές και ασφαλιστικές ρυθμίσεις, αλλαγές χρήσεων γης στους παράλιους χώρους όπου λειτουργούν οι ταρσανάδες, μείωση ζήτησης των ξύλινων αλιευτικών και μεταφορικών σκαφών), αφετέρου δε υπάρχει δυσκολία προσέλκυσης νέων στο επάγγελμα λόγω της μη ένταξής του στα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης. Ωστόσο, εάν πετύχει η συνδυασμένη κινητοποίηση πολλών δρώντων, κρατικών και ιδιωτικών, όπως διαφαίνεται την τελευταία διετία (Σερράος κ.ά., 2019), η αναγνώριση της πολιτισμικής αξίας της ξυλωναυπηγικής τέχνης θα έχει πράγματι λειτουργήσει ως το εφαλτήριο για μια μεγαλύτερης κλίμακας ανάπτυξη μιας οικονομικής δραστηριότητας.

Επίλογος

Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά είναι ένας ανανεώσιμος κοινωνικός πόρος, απαραίτητος –μεταξύ άλλων, βέβαια– για να σχεδιάσουμε το μέλλον. Η ιστορία, αν διδάσκει κάτι, αυτό είναι ότι η αδυναμία μιας κοινωνίας να αντιμετωπίσει με τους δικούς της όρους τις αλλαγές μπορεί να έχει καταστροφικές συνέπειες για την ίδια. Ο πολιτισμός διαμορφώνει τις ερμηνείες που δίνουμε στις εμπειρίες μας και καθορίζει, επομένως, την πορεία που χαράζουμε για να αντεπεξέλθουμε στις αλλαγές (Stanley, 2005). Η ανάδειξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς είναι μία από τις διαδικασίες που βοηθούν τους ανθρώπους να αναστοχαστούν την εμπειρία τους και την ιστορική τροχιά της κοινότητάς τους. Η επανεκτίμηση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, μέσα από το συμμετοχικό διαχειριστικό πρότυπο που προτείνει η Σύμβαση του 2003, μπορεί να βοηθήσει στην κατεύθυνση της κοινωνικής και περιβαλλοντικής αειφορίας.

ΠΗΓΕΣ

- Βλαχόπουλος, Α. 2018. «Αμετακίνητες αρχαιο-
τητες και ευμετάβλητες ιδεολογίες», Ανακοί-
νωση στην Ημερίδα: Θεσμικές Προσεγγίσεις
σε εκφάνσεις του Νεότερου Υλικού Πολιτι-
σμού, ΥΠΠΟΑ, ΔΙΝΕΠΟΚ, 2.3.2018. Διαθέσιμο:
[https://www.blod.gr/lectures/ametakinites-
arhaiotites-kai-eymetablites-ideologies/](https://www.blod.gr/lectures/ametakinites-arhaiotites-kai-eymetablites-ideologies/) (τελ.
πρόσβαση 12.12.2019)
- Βουδούρη, Δ. 1992. *Η προστασία των πολιτιστικών
αγαθών στην προοπτική της ενιαίας εσωτερικής
αγοράς*. Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση.
- Βουδούρη, Δ. 2004. Ο νέος νόμος 3028/2002 υπό
το φως των διεθνών και ευρωπαϊκών κανό-
νων για την προστασία της πολιτιστικής κληρο-
νομιάς. Στο Ε. Τροβά (επιμ.). 2004. *Η Πολιτιστική
Κληρονομιά και το Δίκαιο*. Αθήνα-Θεσσαλονί-
κη: Ευρωπαϊκό Κέντρο Δημοσίου Δικαίου &
Εκδόσεις Σάκκουλα, 25-42.
- Γκράμσι, Α. 1973. *Ιστορικός Υλισμός. Τετράδια της
Φυλακής*. Αθήνα: Στοχαστής
- Γκράτζιου, Ο. 1987. Από την ιστορία του Βυζαντι-
νού Μουσείου: τα πρώτα χρόνια. *Μνήμων*, 11:
54-72.
- Δημητρούλια, Τ. και Γ. Κεντρωτής. 2015. *Λογοτε-
χνική Μετάφραση. Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα:
Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιο-
θηκών. Διαθέσιμο: [https://repository.kallipos.
gr/bitstream/11419/5252/1/00_master_
document.pdf](https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/5252/1/00_master_document.pdf) (τελ. πρόσβαση: 12.12.2019)
- Fotopoulou, S.-V. 2015. «Notes on the Greek ex-
perience in the implementation of the Conven-
tion for the Safeguarding of ICH» (η ελληνική
μετάφραση έγινε από τους εκδότες). Στο *The
contribution of UNESCO Member States of
South-Eastern Europe to the Implementa-
tion of the Convention for the Safeguarding of
the Intangible Cultural Heritage*, σ. 129-143.
Σόφια: Regional Centre for the Safeguarding
of Intangible Cultural Heritage in South-East-
ern Europe under the auspices of UNESCO.
Διαθέσιμο: <http://ayla.culture.gr/category/>
[news/page/11/](http://ayla.culture.gr/category/news/page/11/), τελ. πρόσβαση 2.2.2020.
- Fotopoulou, S.-V. 2017. Intangible Cultural Her-
itage, Local Knowledge and Sustainable
Management of Cultural Assets and Environ-
mental Recourses, σ. 151-156. Στο G. Mer-
gos και N. Patsavos (επιμ.), *Cultural Heritage
and Sustainable Development. Economic
benefits, social opportunities and policy chal-
lenges*. Herakleion: Technical University of
Crete. Διαθέσιμο: [http://ayla.culture.gr/en/
cultural-heritage-and-sustainable-develop-
ment-economic-benefits-social-opportuni-
ties-and-policy-challenges/](http://ayla.culture.gr/en/cultural-heritage-and-sustainable-development-economic-benefits-social-opportunities-and-policy-challenges/) (τελ. πρόσβαση:
02.02.2020).
- Hamilakis, Y. 2007. *The Nation and its Ruins: An-
tiquity, Archaeology, and National Imagination
in Greece*. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, D.C. 2001. Heritage Pasts and Herit-
age Presents: temporality, meaning and the
scope of heritage studies. Στο *International
Journal of Heritage Studies*, 7(4), 319-338.
- Ζορμπά, Μ. 2014. *Πολιτική του Πολιτισμού. Ευρώ-
πη και Ελλάδα στο δεύτερο μισό του 20ού αι.*
Αθήνα: Πατάκη
- Guerzoni, G. 1997. Cultural Heritage and Preser-
vation Policies: Notes on the Italian Case, στο
M. Hutter και I. Rizzo (επιμ.), *Economic Per-
spectives on Cultural Heritage*, Λονδίνο: Mac-
millan Press, 110-111.
- Κακάμπουρα-Τίλη, Ρ. 1999. *Ανάμεσα στο αστικό
κέντρο και τις τοπικές κοινωνίες: Οι σύλλογοι
της επαρχίας Κόνιτσας στην Αθήνα*. Κόνιτσα:
Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας.
- Κόκκου, Α. 1976. *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες και
τα πρώτα μουσεία στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ερμής.
- Κόνσολα, Ντ. 1990. *Πολιτιστική Δραστηριότητα και
Κρατική Πολιτική στην Ελλάδα. Η περιφερειακή
διάσταση*. Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση.
- Λιοναράκης, Ν. 1994. «Με τη Μ. Πίκφορντ ή με τον
Τζ. Καίινς;». Στο Ζ. Ραζή, Γ. Μπαχαράκης, Α.
Βαγιωνά (επιμ.), *Πολιτισμός και Τοπική Δημο-*

- κρατία. Η αφανής πλευρά μιας προφανούς σχέσης. Αθήνα: Ε.Ε.Τ.Α.Α
- Μερακλής, Μ. 2004. Πολιτιστικά. Στο Λαογραφικά Ζητήματα. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη και Διάπτων, 89-108 (Πρώτη δημοσίευση στο Περιοδικό Επιστημονική Σκέψη, 8, 18-24).
- Μπιτσάνη, Ε. 2004. Πολιτισμική Διαχείριση και Περιφερειακή Ανάπτυξη. Σχεδιασμός Πολιτιστικής Πολιτικής και Πολιτιστικού Προϊόντος. Αθήνα: Διόνικος.
- Πετράκος, Β. 2011. Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Οι αρχαιολόγοι και οι ανασκαφές. Αθήνα: Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αρ. 270 (ανάτυπο από το περιοδικό Μέντωρ).
- Photis, Y. N. και K. Koutsopoulos. 1996. *Decentralisation: a One-to-many Relationship. The Case of Greece*, MPRA Paper 20723, University Library of Munich. [διαθέσιμο: <https://ideas.repec.org/p/prs/mprapa/20723.html> τελ. πρόσβαση: 10.01.2020]
- Ραζή, Ζ., Γ. Μπαχαράκης και Α. Βαγιωνά (επιμ.). 1994. Πολιτισμός και Τοπική Δημοκρατία. Η αφανής πλευρά μιας προφανούς σχέσης. Αθήνα: Ε.Ε.Τ.Α.Α.
- Σερράος, Κ., Ε. Μαϊστρου, Κ. Παπαδοπούλου (επιμ.). 2019. Ξύλινα Αλιευτικά Καΐκια: Διάσωση και Αναβίωση, Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Σκοπετέα, Ε. 1988. Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα, Όψεις του Εθνικού Προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880). Αθήνα: Πολύτυπο.
- Σκουρής, Π. και Ε. Τροβά. 2003. Προστασία Αρχαιοτήτων και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Stanley, D. 2005. The three faces of culture: Why culture is a strategic good requiring government policy attention. Στο C. Andrew, M. Gattinger κ.ά. (επιμ.), *Accounting for culture: Thinking Through Cultural Citizenship (Governance Series)*. Ottawa: University of Ottawa Press, 21-31.
- Τροβά, Ε. 1992. Η έννοια του πολιτισμικού περιβάλλοντος κατά το Σύνταγμα του 1975/86. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Τροβά, Ε. (επιμ.) 2004. Η Πολιτιστική Κληρονομιά και το Δίκαιο. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Ευρωπαϊκό Κέντρο Δημοσίου Δικαίου & Εκδόσεις Σάκκουλα
- Smith, L. και E. Waterton. 2009. Introduction: Heritage and Archaeology. Στο E. Waterton και L. Smith (επιμ.), *Taking Archaeology out of Heritage*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Smith, L. 2006. *Uses of Heritage*. Λονδίνο: Routledge
- Smith, L. 2011. *All heritage is intangible: Critical Heritage Studies and museums*. Amsterdam: Reinwardt Academy. Διαθέσιμο: https://www.reinwardt.ahk.nl/fileadmin/download/reinwardt/RWA_All_heritage_WEB.pdf (τελ. επίσκεψη: 12.12.2019)
- Voutsaki, S. και P. Cartledge (επιμ.). 2017. *Ancient Monuments and Modern Identities: A Critical History of Archaeology in 19th and 20th Century Greece*. Λονδίνο: Routledge.
- Waterton, E. και L. Smith. 2009. There is no such Thing as Heritage. Στο E. Waterton και L. Smith (επιμ.), *Taking Archaeology out of Heritage*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού. 2012. Πρόταση για μια Νέα Πολιτιστική Πολιτική. Ομάδα Εργασίας: Γεράσιμος Γιαννόπουλος, Κωστής Δάλλας, Ντένης Ζαχαρόπουλος, Μυρσίνη Ζορμπά, Ζωή Καζαζάκη, Χρήστος Καρράς, Νίκος Τσούχλος. Το κείμενο παρουσιάστηκε τον Μάρτιο 2012 και τέθηκε σε διαβούλευση τον Μάιο 2012.
- Φωτέας, Π. 1992. Πολιτισμός και Τοπική Αυτοδιοίκηση. Αθήνα: ΕΕΤΑΑ Α.Ε.
- Φωτοπούλου, Σ.-Β. 2019. Η πολιτισμική αξία των ξύλινων σκαφών και η ανάγκη διαφύλαξης της ξυλοναυπηγικής τέχνης. Στο Κ. Σερράος, Ε. Μαϊστρου, Κ. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Ξύλινα Αλιευτικά Καΐκια: Διάσωση και Αναβίωση*, Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Φωτοπούλου, Σ.-Β. υπό έκδοση. Οι Πολιτιστικοί Σύλλογοι ως Πολιτισμικοί Διαμεσολαβητές και η συμβολή τους στην εφαρμογή της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κλη-

- ρονομιάς. Στο Ρ. Κακάμπουρα (επιμ.), Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου «*Η συμβολή των συλλόγων στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς*», Πτολεμαΐδα, Οκτώβριος 2018.
- Χατζητάκη-Καψωμένου, Χ. 2003. Οι Πολιτιστικοί Σύλλογοι και η παράδοση. Το δίλημμα της αυθεντικότητας. Στο *Το παρόν του παρελθόντος. Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία*. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 369-282.
- Ψυχοπαίδης, Κ. 2005. *Όροι, αξίες, πράξεις*. Αθήνα: Πόλις.

Επιλεκτικές εφαρμογές παγκόσμιων πολιτιστικών πολιτικών και ανθεκτικότητα. Αποσπασματικές ενέργειες στα χρόνια της λιτότητας στο Λεωνίδιο Τσακωνιάς (Πελοπόννησος, Ελλάδα)¹

Μιμήνα Πατεράκη²

Στον Πόλυ Κελεσίδη³ που έφυγε νωρίς

Θα μπειτε στο χορό; Α, ήρθαμε να ιδούμε τα παιδιά! Τώρα είναι καιρός για αυτά. Εμείς καλά είναι να μπορούμε να βγαίνουμε και να βλέπουμε. Δεν κοντάνε τα ποδάρια πια. Έχουμε ρίξει και εμείς τους χορούς μας. Έχουμε κάνει, και τι δεν έχουμε κάνει... και απόκριες, και πανηγύρια, και γάμους και βαφτίσια. Τώρα είναι ώρα για τα παιδιά, και εμείς να καμαρώνουμε (Κωνσταντίνα, 75 ετών).

Εικόνα 1: Έντυπο της εκδήλωσης

Χειροκροτεί και χαιρετάει κάποιους γνωστούς της: «Μπράβο παιδιά, έτσι να χορεύετε τα τσακωνικά, να έρχεστε εδώ και να χορεύετε». Γυρίζει προς εμένα και λέει: «έτσι να έρχονται όλοι να γεμίζει ο τόπος. Να αυτοί εδώ (δείχνει αυτούς που χαιρέτησε) είναι συγγενείς μου από το Σικάγο». Δίπλα της στέκει ο αδερφός της, 65 χρόνων μόνιμος κάτοικος Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής, «Βαγγέλη μου να είσαι καλά να έρθεις και του χρόνου, να φέρεις και τα παιδιά και τα εγγόνια σου!» «Κύριε Βαγγέλη εσείς θα μπειτε στο χορό;», ρωτάω με τη σειρά μου τον Βαγγέλη. «Ε, αυτά είναι για σας τους νέους. Χαίρομαι πολύ που έρχεται ο κόσμος για το MEΛITZAZZ, έχει γίνει θεσμός» μου απαντάει και γυρίζει στην αδερφή του: «κοίτα τη Δέσποινα πήρε τα εγγόνια της και μπήκε». Γυρίζει σε μένα

- 1 Θέλω να ευχαριστήσω θερμά τους διοργανωτές και ιδιαίτερα την Chiara και τον Πάνα για την πρόσκλησή τους σε αυτό το σεμινάριο. Η συνάντησή μας αυτή ήταν μια ευχάριστη συγκυρία για να μοιραστούμε τις σκέψεις μας και να γίνουμε συμμετέχοντες σε ένα πολύ παραγωγικό σεμινάριο πυκνό σε ερεθίσματα. Ο Πάνας με ιδιαίτερη κατανόηση διαχειρίστηκε την παρούσα έκδοση. Τον ευχαριστώ για τα σχόλια και τις επισημάνσεις του όσο και για τις συζητήσεις μας.
- 2 Κοινωνική Ανθρωπολόγος, Τμήμα Έρευνας, Ανάπτυξης & Προγραμματισμού Δήμου Κορυδαλλού & Διδάσκουσα στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας, Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

- 3 Δρ. Λαογραφίας – Ανθρωπολογίας του Χορού, ΤΕΦΑΑ, Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

και λέει, «εσύ δεν θα μπεις να τιμήσεις τον τόπο μας; Η φιλενάδα σου σέρνει τον χορό». Τους χαιρέτησα και μπήκα και εγώ.

Το παρόν κείμενο αντλεί το περιεχόμενό του από τις δυναμικές και τις σχέσεις που αναφύονται στην Ελλάδα αναφορικά με τις προτεινόμενες πολιτικές που εισάγει η εφαρμογή της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (UNESCO 2003). Το ενδιαφέρον μου επικεντρώνεται στις επιλεκτικές εφαρμογές παγκόσμιων πολιτιστικών πολιτικών και τις αποσπασματικές ενέργειες που επιχειρούνται σε τοπικό επίπεδο για την ανθεκτικότητα και τη βιώσιμη ανάπτυξη. Πιο συγκεκριμένα, η προσοχή μου στρέφεται σε ένα συγκεκριμένο χορευτικό γεγονός που οργανώθηκε στο Λεωνίδιο,⁴ έδρα του δήμου Νότιας Κυνουρίας στην Αρκαδία. Το χορευτικό αυτό γεγονός συγκροτήθηκε με βάση το κάλεσμα «να συμμετέχουμε στον μεγαλύτερο Τσακώνικο χορό» και σχεδιάστηκε με αφορμή τον εορτασμό του Ευρωπαϊκού Έτους Πολιτιστικής Κληρονομιάς 2018 στο πλαίσιο του διεθνούς φεστιβάλ ΜΕΛΙΤΖΑΖΖ.⁵

Το φεστιβάλ αυτό αποτελεί μέρος της προσπάθειας ενίσχυσης της βιώσιμης ανάπτυξης της τοπικής οικονομίας με έμφαση στον τουρισμό, το οποίο ξεκίνησε στα χρόνια της λιτότητας στην Ελλάδα. Το ΜΕΛΙΤΖΑΖΖ, ως τοπική πολιτιστική πολιτική, έρχεται στο μέσο του καλοκαιριού (αρχές Ιουλίου) με στόχο να αυξήσει την επισκεψιμότητα του Λεωνιδίου, χτίζοντας παράλληλα συνδέσεις με την προηγούμενη περίοδο και μέχρι τότε κορυφαία εποχή τουρισμού στο Λεωνίδιο, το Πάσχα. Κατά την περίοδο του Πάσχα, όταν την τιμητική τους έχουν τα εντυπωσιακά Λενιδιώτικα αερόστατα, το Λεωνίδιο προσελκύει σημαντικό αριθμό επισκεπτών.⁶ Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, γίνεται ξεκάθαρο ότι τα τοπικά σημαντικά πολιτισμικά τεχνουργήματα, διαμεσολαβώντας την ορατότητα⁷ των Λενιδιωτών, μπαίνουν στην υπηρεσία της βιώσιμης ανάπτυξης με έμφαση τον τουρισμό από νωρίς στο Λεωνίδιο. Η ένταξη του Τσακώνικου στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας, αλλά και η προσπάθεια εγγραφής στο Βιβλίο των ρεκόρ Guinness, υποστηρίζω ότι είναι αποσπασματικές ενέργειες, βασισμένες σε επιλεκτικές εφαρμογές των παγκόσμιων πολιτισμικών πολιτικών, στο πλαίσιο της ανθεκτικότητας της τοπικής κοινωνίας μετά από σχεδόν δέκα χρόνια λιτότητας που δεν άφησε αλώβητο το Λενίδι.

2018: Ευρωπαϊκό Έτος Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς και Ρεκόρ Guinness στο ΜΕΛΙΤΖΑΖΖ

Ο Τσακώνικος χορός μόλις δύο χρόνια πριν (2016) είχε ενταχθεί στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας, και ο εορτασμός του Ευρωπαϊκού Έτους Πολιτιστικής Κληρονομιάς τον έφερνε στο προσκήνιο. Ωστόσο, αυτό που μου προκάλεσε την προσοχή ήταν η ανακοίνωση μιας νέας υποψηφιότητας του Τσακώνικου χορού, αυτής της ένταξής του στο Βιβλίο των Ρεκόρ Guinness με κριτήριο τη μεγαλύτερη συμμετοχή χορευτών παγκοσμίως. Η πρωτοβουλία αυτή, υποστηρίζω ότι αποτελεί μία ακόμα πράξη διεκδίκησης διεθνούς προβολής, ενταγμένη στον τοπικό δημοτικό σχεδιασμό

4 Οι συνομιλητές και οι συνομιλήτριες μου χρησιμοποιούν το Λενιδιώτες και το Λενίδι αντί του Λεωνιδιώτες και Λεωνίδιο. Στα τσακώνικα το Λεωνίδιο αναφέρεται ως Αγιελίδι.

5 Το ΜΕΛΙΤΖΑΖΖ συνιστά μια φεστιβαλική γιορτή που διεξάγεται τα τελευταία δέκα χρόνια στο Λεωνίδιο και χρηματοδοτείται κυρίως από τον Δήμο Νότιας Κυνουρίας, την Περιφέρεια Πελοποννήσου και την Αναπτυξιακή Εταιρεία ΠΑΡΝΩΝ Α.Α.Ε. Αναφορικά με το φεστιβάλ βλ. <https://www.melitzazz.gr>, όπως και Μάργαρη, 2018. Το όνομά του είναι άμεσα συνδεδεμένο με το τοπικό γεωργικό προϊόν της τσακώνικης μελιτζάνας, ενώ συνδυάζεται με τη μουσική της τζαζ, καλλιεργώντας το κοσμοπολίτικο πνεύμα που το διακρίνει. Αντλεί από τα τοπικά σημαντικά τεχνουργήματα και απευθύνεται σε όλο τον κόσμο.

6 Οι συνομιλητές μας αναφέρουν ότι η εμφάνιση των αερόστατων χρονολογείται τουλάχιστον από τις αρχές της δεκαετίας του 1920 και συνδέουν την ιστορία τους με τη θαλασσινή ιστορία των Λενιδιωτών. Το πάντρεμα των αερόστατων με τον Τσακώνικο χορό κατά τον Χορό της Αγάπης, που γίνεται την Κυριακή του Πάσχα στην κεντρική πλατεία, συνιστά έναν πετυχημένο πολιτικό σχεδιασμό που εγκαθιδρύθηκε τη δεκαετία του 1960 και διατηρεί το ενδιαφέρον ντόπιων και επισκεπτών μέχρι σήμερα. Ο Χορός της Αγάπης επιτελείται στην τοπική Γιορτή της Αγάπης που διοργανώνεται από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 έως σήμερα στο Λεωνίδιο, την Κυριακή του Πάσχα, με απόφαση των τοπικών αρχών <https://www.youtube.com/watch?v=EFkJtvB9I88>, Η Γιορτή της Αγάπης, την Κυριακή του Πάσχα (Leonidion, η ηλεκτρονική πύλη της Νότιας Κυνουρίας, 2014).

7 Σχετικά με τα ζητήματα ορατότητας και αφάνειας, βλ. Green, 2020. Θερμές ευχαριστίες στον Πάρη Ποτηρόπουλο για τη γενναιοδωρία του στις συζητήσεις μας καθώς και τις σημαντικές επισημάνσεις του για τη σχετική βιβλιογραφία.

για τη βιωσιμότητα της οικονομικής ανάπτυξης του τόπου με βασικό άξονα τον τουρισμό, η οποία τελεί υπό τους διεθνείς όρους των πολιτιστικών και τουριστικών πολιτικών, όπου κεντρική θέση κατέχουν οι χορευτικές πρακτικές.⁸

Η πρωτοβουλία αυτή πρέπει να ιδωθεί υπό τους όρους του σύνθετου και πολύπλοκου πλέγματος των σχέσεων οικονομίας, τουρισμού, κυρίαρχων παραδόσεων και κληρονομιών, εθνών-κρατών και των ευρύτερων πολιτικών οικονομιών (Eriksen, 2010). Η χρήση των κάθε είδους τεχνουργημάτων για πολιτικές και οικονομικές διεκδικήσεις στρέφοντας την προσοχή στο πώς άνθρωποι με διαφορετικούς ρόλους στην ίδια κοινότητα διεκδικούν να οριοθετήσουν με τους δικούς τους ορισμούς την οντότητα, την προέλευση και τη σημαντικότητα της λαϊκής τους τέχνης ή εν γένει της τέχνης αναφοράς τους, έχει δώσει πολύ χρήσιμα στοιχεία για να κατανοήσουμε την πολλαπλότητα των απόψεων και τη διαρκή επανατοποθέτηση ανάλογα με τις συγκυρίες (Mac Clancy, 1997).⁹ Με βάση αυτό το θεωρητικό πλαίσιο προσεγγίσαμε με τη συνάδελφο Αναστασία Χείλαρη¹⁰ τον Χορό της Αγάπης που γίνεται στο Λεωνίδιο (βλ. Πατεράκη και Χείλαρη, 2018). Στο πλαίσιο αυτό υποστηρίζω ότι συναντώνται επιλεγμένα παραδοσιακά μοτίβα, αρχές, απόψεις, στρατηγικές που συγκροτούν ιστορικούς σταθμούς συγκεκριμένης πολιτισμικής παραγωγής που φανερώνουν με μικρότερη ή μεγαλύτερη ένταση τις εκάστοτε κοινωνικές και επιστημονικές ζυμώσεις.¹¹

Στο πλαίσιο αυτό, μέσα από το παρόν κείμενο θα αναδείξω ότι οι πολιτικές αυτές με διαφορετικές επιρροές η κάθε μία στους Λενιδιώτες συνιστούν ένα μωσαϊκό από σημαντικές αλλά αποσπασματικές (Δαμιανάκος, 2005: 33) πολιτισμικές εκφάνσεις και πολιτικές δράσεις της τοπικής κοινωνίας. Μέσα στην αποσπασματικότητα αυτή ελλοχεύει η συστηματική συγκάλυψη του πολυσημικού χαρακτήρα και η ιστορική δυναμική, η κίνηση και ο αένας μετασχηματισμός στον οποίο υπόκεινται οι ανθρώπινες κοινωνίες (Δαμιανάκος, 2005: 22). Είναι πράγματι πολύ παραγωγικός και πολυσημικός ο τρόπος με τον οποίο πρόσωπα και συλλογικότητες μας εισάγουν στην τοπική τους κληρονομιά. Κατά το διάστημα της επιτόπιας έρευνας στο Λενίδι¹² διαφορετικοί άνθρωποι, άνδρες και γυναίκες, προσπάθησαν να μας εισαγάγουν στο Λενίδι ρωτώντας την ίδια ερώτηση: «Πήγες να δεις τα κόκκαλα του φιδιού στον εκκλησάκι του Αγίου Νικολάου;» Αυτή η ερώτηση και κυρίως οι αφηγήσεις που την ακολουθούν θεωρώ ότι συνιστούν το «χωνευτήρι», κατά τον Δαμιανάκο (2005), που μας δίνει τη δυνατότητα να μεταβολίσουμε διαφορετικές πληροφορίες για την τοπική κοινωνία σε γνώση. Ένα «χωνευτήρι» που μπορεί να μας καθοδηγήσει να κατανοήσουμε τα γεγονότα τόσο στον δικό τους χρόνο όσο και ως κομμάτια της δικής μας εποχής σε μία διευρυμένη διαδικασία διπλής κατανόησης, όπως υπογραμμίζει ο Michel Serres (1995: 47). Οι αναφορές στον παλιό μύθο οδηγούν σε νέες αφηγήσεις όπου συναρμολογούνται ποικίλες ανασυγκροτημένες ιστορικές στιγμές. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει τόσο τη δυναμική της συγχρονικότητας του εκάστοτε γεγονότος και της θεώρησής του από τους πολίτες όσο και τις «πολλαπλές αυθεντικότητες» (Theodoropoulos, 2013) που φυλλορροούν σε τέτοιου είδους γεγονότα.

Ο Τσακώνικος χορός κινούμενος μέσα από επιλεγμένα κινητικά σχήματα ενσαρκώνει σχέσεις στον

8 Περισσότερα σχετικά με τον χορό και τον τουρισμό Kringelbach και Skinner, 2002, για μία αναλυτική συζήτηση αναφορικά με τη Σύμβαση και την Κληρονομιά στην Κούβα βλ. Ανα, 2017.

9 Περισσότερα στον συλλογικό τόμο Mac Clancy, 1997.

10 Ευχαριστώ πολύ την Αναστασία Χείλαρη για τη συνεργασία της, τις ατέλειωτες συζητήσεις τόσο στο Λεωνίδιο όσο και στην Αθήνα, αλλά κυρίως για τη φιλία της. Η Αναστασία έχει δημοσιεύσει σημαντικά κείμενα για τον Τσακώνικο χορό με βάση την έρευνα που εκπόνησε για τη μεταπτυχιακή της έρευνα (2009) και σήμερα είναι υποψήφια διδακτορίσα Λαογραφίας-Ανθρωπολογίας του Χορού στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, με επιβλέπουσα καθηγήτρια την Μάγδα Ζωγράφου, η οποία με τις συμβουλές της και την ενσυναίσθηση που τη διακρίνει υπήρξε για μένα σημαντικό πρόσωπο πέρα από επιβλέπουσα καθηγήτρια. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η συνεργασία μας. Ως Λενιδιώτισσα και ως κοινωνική ερευνήτρια με βοήθησε στην έρευνα και με φιλοξένησε αρκετές φορές στο Λεωνίδιο.

11 Βλέπε επίσης Πατεράκη, 2017 και Πατεράκη, 2019.

12 Η επιτόπια έρευνα ξεκίνησε το 2012, την περίοδο των πασχαλινών εορτών, συνεχίστηκε το 2015 και 2018 κατά την καλοκαιρινή περίοδο. Στα ενδιάμεσα διαστήματα είχαμε συχνή συνεργασία με την Αναστασία, καρπός της οποίας υπήρξε ένα κείμενο που ανακοινώθηκε σε τοπικό συνέδριο και δημοσιεύτηκε στο Αρχείο Τσακωνιάς.

χώρο και στον χρόνο στον οποίο μεταξύ άλλων, όπως σημειώνουν οι Hilari και Zografou (2016:10), «η κοινότητα ανακαλεί τους καταγωγικούς μύθους και την ιστορία της και διαχειρίζεται το παρελθόν της στο πλαίσιο του παρόντος». Ο Τσακωνικός χορός, ποτισμένος από παραδόσεις όπου φωλιάζουν ισχυροί συμβολισμοί αναφορικά με την προστασία του νερού ως πηγή ζωής και επιβίωσης μιας κοινότητας και τους μηχανισμούς προστασίας της, μπορεί να ιδωθεί ως μια ισχυρή συμβολική πρακτική μέσω της οποίας η κοινότητα ζυμώνει το μέλλον της (Πατεράκη και Χείλαρη, 2018) συμβολικά και πρακτικά. Πέρα από θεματοφύλακας της πολιτισμικής κληρονομιάς, όπως έχουμε επιχειρηματολογήσει και αλλού (ό.π.), ο Τσακωνικός χορός ως βιωμένη ιστορία¹³ ατομική και συλλογική μπορεί να συνιστά έμπνευση¹⁴ για δημιουργική δράση στο μέλλον.

Η μεμονωμένη αξιοποίηση του χορού από την πολιτεία, στο πλαίσιο της συγκρότησης του εθνικού χορευτικού ρεπερτορίου του σχολικού αναλυτικού προγράμματος, τελούσε υπό την τάση περί χορευτικής εκπαίδευσης. Η τάση αυτή αντλεί την έμπνευσή της από την κλασική αρχαιότητα, η οποία έχει βαθιές ρίζες στον χρόνο και εντατικοποιήθηκε τον 19ο αιώνα (αναλυτικότερα βλ. Γκαρτζονίκα, 2016). Η σύνδεση με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό αποτελούσε κεντρικό ενδιαφέρον για τη θεμελίωση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους (Herzfeld, 2002). Στο πλαίσιο αυτό οι προσπάθειες ήταν πολλές, τόσο από σημαίνοντα πρόσωπα της ελληνικής επιστημονικής κοινότητας με προεξάρχουσα την επιστήμη της Λαογραφίας, όσο και από συγγραφείς εκτός ακαδημαϊκού χώρου (Αυδίκος, 2016), που δεν άφησαν ανεπηρέαστο τον χορό (Karayanni, 2007[2004]· Karampampas, 2021¹⁵). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να έχουμε χορέψει όλοι από άκρη σε άκρη τον Τσακωνικό χορό λόγω του καταγωγικού του μύθου στο ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν που τον ενέδυσαν από νωρίς οι μελετητές του (Hilari και Zografou, 2016), παραμένοντας ωστόσο για τους Τσάκωνες και τις Τσακωνίσσες «ο δικό νάμου χορέ» (ο δικός μας χορός). Στο σημείο αυτό, συμφωνώ με τον Eriksen ότι οι λόγοι που ήταν σημαντικοί για την ανάπτυξη ενός εθνικού μουσείου χορού (στην ελληνική περίπτωση το θέατρο Δόρα Στράτου) βρίσκονται στο επίκεντρο διάφορων έργων που στοχεύουν να κερδίσουν πολιτικά και εμπορικά από τη συλλογική αίσθηση της πολιτικής ταυτότητας. Στο πλαίσιο αυτό θεωρώ ότι οι ποικίλες προσπάθειες-έργα που υποβάλλονται, εγκρίνονται, χρηματοδοτούνται και υλοποιούνται στο Λεωνίδιο έχουν κεντρικό θέμα τον Τσακωνικό αντλούν ή βασίζονται στο ίδιο σκεπτικό της συλλογικής αίσθησης (Eriksen, 2004: 21). Για γίνει ξεκάθαρο πώς συνδέεται η βιώσιμη ανάπτυξη μίας τοπικής οικονομίας με τον τουρισμό και τις πολιτισμικές πρακτικές, παρουσιάζω συνοπτικά στις δύο παρακάτω ενότητες δύο εθνογραφικά παραδείγματα για την σχέση του Τσακωνικού με τα ευρετήρια και τους καταλόγους εθνικών και διεθνών οργανισμών, καθώς επίσης για τις σχέσεις του χορού και του τουρισμού στην Ελλάδα.

Πολιτισμική Κληρονομιά, Ευρετήρια και Κατάλογοι

Οι διεθνείς κατάλογοι της Σύμβασης της UNESCO και τα κατά τόπους εθνικά ευρετήρια ενημερώνουν τη δημόσια σφαίρα με το τοπικό πολιτισμικό υλικό και αντίστροφα. Αυτό έχει τύχει πολλαπλών διαπραγματεύσεων και τα παραδείγματα είναι αρκετά. Από την παρούσα συζήτηση φαίνεται ότι το διάστημα από το 2016 έως το 2018 δεν κατέστη αρκετό για να παρουσιαστούν ενδελεχώς οι πολιτικές της Σύμβασης και το εύρος της αξιοποίησής τους στην τοπική κοινωνία των Λενιδιωτών. Παρ' όλα αυτά, η ένταξη του Τσακωνικού χορού στο Εθνικό Ευρετήριο συνιστά την εισαγωγή σε μία ακόμα (νέα) θεώρηση της έννοιας της κληρονομιάς. Για τη συγκεκριμένη αυτή χορευτική επιτέλεση κλήθηκαν όλοι οι παρευρισκόμενοι, καλεσμένοι, επισκέπτες να δώσουν τα χέρια για ένα τσακωνικό που θα μπορούσε να οδηγήσει τους Λενιδιώτες, τους Τσάκωνες της

13 Για την ενσαρκωμένη ιστορικότητα και τον χορό βλ. Πατεράκη, 2014· Πατεράκη, 2017 και για την ενσαρκωμένη ιστορικότητα και τον Τσακωνικό βλ. Πατεράκη και Χείλαρη, 2018 και Hilari και Zografou, 2016.

14 Αναφορικά με την προσέγγιση της παράδοσης ως έμπνευστή και δημιουργού, πέρα από τη στατική και περιοριστική οπτική ως θεματοφύλακα, βλ. Κυριακίδου-Νέστορος (1993).

15 Τόσο το παρόν κείμενο όσο και αυτό του Karampampas, 2021 έγιναν αφορμή για μια σειρά γόνιμων συζητήσεων ανάμεσά μας, που μεταξύ άλλων ξεδιπλώνουν την πολιτική θέση του χορού στα ζητήματα συγκρότησης της σύγχρονης εθνικής ταυτότητας στην Ελλάδα.

ευρύτερης περιοχής, τους φίλους και τους επισκέπτες του Λεωνιδίου στο βιβλίο Γκίνες και από εκεί στην παγκόσμια προβολή. Στο πλαίσιο αυτό, η πολιτισμική κληρονομιά ως έννοια απολαμβάνει μεγάλης προσοχής τα τελευταία χρόνια.¹⁶ Είναι ιδιαίτερη η πρόκληση να τη μελετήσουμε ως κοινωνικό φαινόμενο με τις πολιτικές του πτυχές πέρα από τα όσα καταγράφονται στους διεθνείς καταλόγους και τα εθνικά ευρετήρια. Η κοινωνική συγκρότηση όλων των κληρονομικών κατηγοριών και προδιαγραφών (Braumann, 2014: 179) αναδεικνύει την πολιτική της πτυχή και μας καθοδηγεί να κατανοήσουμε γιατί συνιστά μια ισχυρή πηγή για να δημιουργήσουμε τόσο το παρόν όσο και το μέλλον (Istrasse, 2017: 11). Αντλώντας από την ερώτηση που διατυπώνει η Istrasse, θα προτιμήσω καλύτερα την έκφρασή της με κατάφαση: είναι ξεκάθαρο ότι δεν μπορούμε να τραβήξουμε μια γραμμή ανάμεσα στην πολιτισμική κληρονομιά και την καθημερινή ζωή.

Οι ατομικές δεσμεύσεις στην εκάστοτε πολιτισμική κληρονομιά διαφέρουν εξαιρετικά μεταξύ τους και θα συμφωνήσω με τον Braumann ότι η δική μας δουλειά ως ανθρωπολόγοι είναι να παίρνουμε στα σοβαρά τις εμπειρίες και τις πεποιθήσεις των ανθρώπων (2014: 180). Η εκάστοτε πολιτισμική κληρονομιά περιβάλλεται από πολλαπλές φωνές, πρακτικές και τις συνέπειες τους – κάποιες εορταστικές, άλλες κριτικές, αφήνοντας ένα πεδίο ελεύθερο για το πώς θα διαχειριστούν οι εμπλεκόμενοι δρώντες το περιεχόμενό της. Στο παράδειγμα που συζητώ στο παρόν κείμενο φαίνεται ξεκάθαρα ότι οι Λενιδιώτες αναγνωρίζουν σε αυτήν ένα μέσο για την επίτευξη των στόχων τους για την τοπική βιώσιμη ανάπτυξη, που ωστόσο δεν την καθιστά αποκλειστικό εργαλείο, αλλά απλώς ένα ακόμα εργαλείο. Με βάση λοιπόν την συζήτηση για τον Τσακωνικό, που είναι κομμάτι της εθνικής άυλης πολιτισμικής κληρονομιάς και κανείς δεν απαγορεύει να είναι υποψήφιο και για το Βιβλίο των ρεκόρ Guinness, αλλά και για κάθε άλλη ένταξη του προκειμένου να προσελκύει το ενδιαφέρον του κοινού για την τσακωνική γη και τα προϊόντα της, νομίζω ότι είναι χρήσιμο να εστιάσουμε σε μια μετατόπιση του ενδιαφέροντός μας για την πολιτισμική κληρονομιά. Η μετατόπιση αυτή κινείται πέρα από το γεγονός ότι οι πολιτισμικές κληρονομίες θεωρούνται ως ένα είδος περιουσίας, και εστιάζει στο να τις προσεγγίσουμε ως πλήθος υλικών κόσμων που αναγνωρίζονται και μεταδίδονται σε μακρά χρονική διάρκεια (Butler και Rowlands, 2012: 146). Η μετατόπιση αυτή μας επιτρέπει να δούμε και να αντιμετωπίσουμε την αμφισημία, κατά τον Homi Bhabha, μέσα από την οποία ταυτιζόμαστε μαζί της. Όπως σημειώνουν οι Butler και Rowlands, «η πολιτισμική κληρονομιά είναι κάτι που επιδιώκουμε να κατέχουμε, να διασώσουμε και να προστατεύσουμε όμως είναι επίσης κάτι που επιδιώκει να μας κατέχει, και από το οποίο ενδέχεται να θέλουμε να δραπετεύσουμε» (2012: 147).

Στο πλαίσιο αυτό αντλώ από το σχόλιο της Ζωγράφου (2003) αναφορικά με τη μελέτη του χορού, ότι δεν πρέπει να τον θάψουμε κάτω από έτοιμες ιδέες, και θεωρώ ότι με τον ίδιο τρόπο πρέπει να προσεγγίσουμε τις κληρονομίες. Για τους λόγους αυτούς στο παρόν κείμενο δεν θα ασχοληθώ με το τι έχει εγγραφεί στο ευρετήριο αλλά στο πώς το κατανοούν οι Λενιδιώτες, που, αν και σύμφωνα με τη Σύμβαση θεωρούνται φορείς, ουσιαστικά μετατρέπονται σε αποδέκτες, καθώς δεν συμμετείχαν ενεργά στην διαδικασία εγγραφής στο Εθνικό Ευρετήριο (βλ. Bartolotto κ.ά., 2020). Άλλωστε διαβάζοντας κανείς τα κείμενα των αιτήσεων στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτισμικής Κληρονομιάς,¹⁷ διαπιστώνει πόσο ρευστοί είναι οι όροι και οι θεωρητικές προσεγγίσεις. Αναφέρομαι σε μερικά παραδείγματα όπως, τα τεμπελέκια, κάλαντα Νέας Βύσσας, που αναφέρονται ως «αγερμικό ανδρικό δρώμενο», οι Απολλωνιάτικες καμουζέλες ως «λαϊκό εθιμικό δρώμενο», το Καρναβάλι του Σοχού ως «τοπικό έθιμο», «το έθιμο» του Άι-Γιώργη στη Νεσάνη Αρκαδίας, το Καρπάθικο γλέντι ως «σημαντικότερη έκφραση ζωντανού λαϊκού πολιτισμού», ο Σητειακός πηδηχτός ως «χορός», ο Βλάχικος γάμος θήβας ως «ανοιξιότατο ευετηρικό, ευγονικό δρώμενο», ο Τρανός χορός Βλάστης ως «χορευτικό δρώμενο με τελετουργικό χαρακτήρα», το πανηγύρι του Άη Συμίου ως «έθιμο με θρησκευτική και μουσικοχορευτική διάσταση», το «παραδοσια-

16 Για τη σχετική συζήτηση στην Ελλάδα βλ. Οικονόμου, 2017 καθώς επίσης Σκουτέρη, 1995· Νιτσιάκος, 2008· Ποτηρόπουλος, 2018.

17 Βλ. <http://ayla.culture.gr/category/elements-inscribed-in-the-national-inventory-of-ich/>

κό» πανηγύρι του Συρράκου ως «κοινωνική-τελετουργική πρακτική και μουσικοχορευτικό δρώμενο», το Ηπειρώτικο Πολυφωνικό τραγούδι ως «ζώσα παράδοση και στοιχείο πολιτισμικής ταυτότητας», ο Καραγκιόζης ως «λαϊκό θεατρικό δρώμενο», το Ρεμπέτικο ως «αστικό λαϊκό μουσικό είδος», ο Τσακωνικός ως «μουσικοχορευτικό δρώμενο και ιδιαίτερη τελετουργία- σύμβολο συλλογικής πολιτισμικής ταυτότητας», τα Μομο'έρια ως «ευετηριακό και ψυχαγωγικό έθιμο».

Είναι πολύ σημαντικό για τη συζήτησή μας να υπογραμμίσουμε ότι αυτή η ρευστότητα που παρατηρείται με βάση τα παραπάνω παραδείγματα και η οποία διαμορφώνεται τόσο από συγκεκριμένες τάσεις όσο και διασπορά (Foucault, 1981), χαρτογραφεί το εύρος των διαφορετικών οπτικών που αρθρώνουν διαφορετικούς λόγους. Οι λόγοι αυτοί –επιστημονικοί ή όχι, δημοφιλείς ή όχι, αντικρουόμενοι ή όχι– είναι αμοιβαία σχετιζόμενοι, αναδεικνύοντας πόσο ρευστές, δυναμικές και διαρκώς μετασχηματιζόμενες μπορούν να είναι οι πολιτισμικές διαδικασίες (Clifford, 1986). Ταυτόχρονα, οι διαφορετικές αυτές οπτικές φέρνουν στο προσκήνιο τους τρόπους με τους οποίους οι εκάστοτε εμπλεκόμενοι διαχειριστές, είτε αυτοί είναι οι φορείς, είτε οι ερευνητές, είτε οι πολιτικοί και οι υπηρεσιακοί παράγοντες, κατανοούν το πολιτισμικό γίγνεσθαι. Πιο συγκεκριμένα, πέρα από συμφωνίες ή διαφωνίες η πρόκληση βρίσκεται στο ότι έχουμε υλικό να ξεδιπλώσουμε προκειμένου να μελετήσουμε τους τρόπους με τους οποίους πρόσωπα και συλλογικότητες κατανοούν, αξιοποιούν, απορρίπτουν και ενδεχομένως βελτιώνουν συγκεκριμένα εργαλεία του κρατικού σχεδιασμού, όπως είναι και η Σύμβαση για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, η οποία εφαρμόζεται από τα θεσμικά όργανα του ελληνικού κράτους.

Χορός και Τουρισμός στην Ελλάδα¹⁸

Ο χορός και οι πολιτικές για τον τουρισμό στην Ελλάδα έχουν ήδη μια εγγενή σχέση η οποία καλλιεργείται ακόμα περισσότερο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο,¹⁹ κατά τη δεκαετία του 1960. Χαρακτηριστικά σημεία αναφοράς αυτών των σχέσεων, τα οποία δεν μπορούμε να συζητήσουμε εκτενέστερα στο παρόν κείμενο, θεωρώ ότι συνιστούν η ίδρυση του Σωματείου «Δόρα Στράτου»,²⁰ το βραβείο Oscar για τη μουσική της ταινίας «Ποτέ την Κυριακή» (1960), η ταινία «Zorba the Greek» (1964) και η παγκόσμια φήμη που απέκτησε ο κινηματογραφικός χορός του Ζορμπά²¹ καθώς και τα βραβεία Oscar που τον συνόδεψαν. Ειδικότερα ο κινηματογραφικός χορός του Ζορμπά βρέθηκε στο επίκεντρο της συγκρότησης τοπικών και εθνικών επινοήσεων που εξυπηρέτησαν μία σειρά από τοπικές διεκδικήσεις και εθνικά συμφέροντα αναφορικά με τον τουρισμό (Zografou και Pateraki, 2007· Pateraki και Mountakis, 2013). Ειδικότερα μετά τη μεγάλη επιτυχία της ταινίας «Zorba the Greek», πλήθος ταινιών με μουσική και χορό, αρκετές από αυτές κατηγοριοποιήθηκαν ως ελληνικά μιούζικαλ (Παπαδημητρίου, 2009) παρήχθησαν προωθώντας ως κεντρικό μοτίβο εκείνο του ξέγνοιαστου, χαρούμενου καλοκαιριού στα ελληνικά νησιά, όπου οι

18 Στο παρόν κείμενο προσεγγίζω τον τουρισμό, σύμφωνα με τον Βλάχο, ως ένα σύνθετο και ρευστό φαινόμενο με ποικίλες διαστρωματώσεις, τομές, συνιστώσες, μεταβλητές και παραμέτρους. Στο πλαίσιο αυτό κάθε προσπάθεια μετάβασης μιας περιφερειακής κινητικότητας σε κομβικό οικονομικό πρόταγμα προϋποθέτει κεντρικές στρατηγικές, υποδομές και σχεδιασμούς, ενέχει συγκρούσεις και χρειάζεται χρόνο για τις αντίστοιχες κοινωνικές και πολιτικές ζυμώσεις (Βλάχος, 2016).

19 Οι σχέσεις αυτές θα πρέπει να ιδωθούν υπό τους όρους του ευρύτερου πολιτικού ενδιαφέροντος της κατοχύρωσης και προστασίας του πολιτισμού το οποίο γίνεται πιο θερμό αυτή την περίοδο με την ίδρυση της UNESCO.

20 Η Δόρα Στράτου οργάνωσε αυτό που έμελλε να είναι η κεντρική πολιτική –εκπαιδευτική και τουριστική– για τον χορό στην Ελλάδα τη δεκαετία του '50. Η γοητεία που ασκούσαν στον δυτικό κόσμο τα επιτεύγματα της κλασικής αρχαιότητας και ειδικά οι εικόνες που ενέπνεαν το κοινό να ονειρευτεί πώς μπορεί να χόρευαν οι άνθρωποι εκείνη την εποχή αποτέλεσαν τη βάση για να συνδεθούν οι χορευτικές παραδόσεις της εποχής στην Ελλάδα με το ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν (βλ. Karayianni, 2004).

21 Ο κινηματογραφικός χορός του Ζορμπά, ένας χορός που επινοήθηκε για τις ανάγκες του συγκεκριμένου φιλμ, προβλήθηκε στο εξωτερικό, σε πολλές χώρες, διαμεσολαβώντας την ελληνική ταυτότητα μέσα και έξω από τη χώρα για πολλά χρόνια (Zografou και Pateraki, 2007). Ο χορός του Ζορμπά κέρδισε μεγάλη φήμη ως «η κλασική εικόνα για τον ελληνικό χορό» (Cowan, 1998). Είναι πραγματικά πολύ ενδιαφέρον το πόσο αποτελεσματικό ήταν αυτό το φιλμ για την εθνική πολιτιστική και τουριστική πολιτική.

μέρες κυλάνε με ανέμελο χορό και τραγούδι στοχεύοντας να προετοιμάσουν το ελληνικό κοινό για την στροφή στον τουρισμό (ό.π.). Ωστόσο, αυτή η τουριστική οπτική για την Ελλάδα δεν είχε καμία σχέση με την πραγματική ζωή των Ελλήνων τη δεκαετία του '60 (βλ. Πατεράκη, 2014).

Το ενδιαφέρον με το οποίο δηλώθηκε η σημαντικότητα του χορού του Ζορμπά τόσο σε τοπικό, εθνικό αλλά και διεθνές επίπεδο, όπως έχω επιχειρηματολογήσει αλλού (Pateraki και Mountakis, 2013), φέρνει στο προσκήνιο το γεγονός ότι ο τρόπος που ορίζουμε και αναγνωρίζουμε τον «δικό μας» πολιτισμό τείνει να είναι ρευστός και να μετασχηματίζεται, σύμφωνα με τις στρατηγικές που διαμορφώνονται από τα εκάστοτε συμφέροντα και εκφράζονται μέσα από διαφορετικές συμπεριλήψεις και αποκλεισμούς. Ωστόσο, η θεμελίωση τόσο των οικονομικών όσο και των πολιτικών συμφερόντων έγκειται στο ότι πρέπει να γίνουν αποδεκτά από τους άλλους που βρίσκονται έξω από την κοινότητά τους (Jenkins, 2002: 120-121). Οι πολιτισμικές πολιτικές συνιστούν μια αέναη επανεκκίνηση του Εαυτού και του Άλλου μέσα από συγκεκριμένους αποκλεισμούς, συμβάσεις και λογοθετικές πρακτικές (Clifford, 1986: 24).

Παρακάτω ακολουθούν δύο εθνογραφικά παραδείγματα που αναδεικνύουν με ποιους τρόπους οι πολιτισμικές κληρονομίες συνιστούν πυρήνα διεκδικήσεων για διακριτές ταυτότητες (Δέλτσου, 2002) και διαμεσολαβούν την ορατότητα των τόπων και των πληθυσμών (Green, 2020).

Τσακώνικος Χορός στο Φεστιβάλ Αθηνών, Αρχαίο Θέατρο Επιδαύρου #1 η απουσία των Τσακώνων

Το καλοκαίρι του 2017, ο Τσακώνικος χορός ανακοινώθηκε ως ο εξέχων τελετουργικός χορός που επρόκειτο να τελεστεί στο Αρχαίο Θέατρο της Επιδαύρου σε μια χορευτική εκδήλωση που είχε ρόλο τελετής λήξης του πιο διάσημου φεστιβάλ στην Ελλάδα. Μάλιστα ήταν η πρώτη φορά που ομάδες λαϊκής χορευτικής δημιουργίας²² (Ζωγράφου, 2003) συμμετείχαν σε παράσταση στο Αρχαίο Θέατρο της Επιδαύρου. Μερικοί από τους συνομιλητές μου, μου έδειχναν βίντεο από το μεγάλο αυτό γεγονός με ιδιαίτερη χαρά και περηφάνια για αυτήν την κοινωνική αναγνώριση των δικών τους πραγμάτων. «Είδες ο Τσακώνικος; Ο δικός μας χορός στην Επίδαυρο, μεγάλη τιμή για τον τόπο μας!» Ωστόσο, ορισμένοι ήταν απογοητευμένοι καθώς έλειπε από αυτή την μεγαλειώδη διοργάνωση η τοπική χορευτική ομάδα. «Μα καλά τόσα συγκροτήματα από όλη την Πελοπόννησο, εμάς τίποτα...» Η επιτέλεση σε αυτό το θέατρο ήταν μεγάλη τιμή για κάθε καλλιτέχνη ή ομάδα που συμμετείχε στα δρώμενα στο παγκόσμιας εμβέλειας αυτό ιστορικό μνημείο. Η χαρά τους ωστόσο ήταν τόσο μεγάλη που δεν έδωσαν σημασία στο ότι ο χορός είχε μετασχηματιστεί υπό τις οδηγίες της σκηνοθετίδας. Ο χορός είχε κουλουριάσει αλλά δεν είχε ξεκουλουριάσει. Κάτι που δεν συνηθίζεται να συμβαίνει στις χορευτικές επιτελέσεις των Λεωνιδιωτών. Το στοιχείο αυτό της παραγωγικής κίνησης του χορού στον χώρο που ακολουθεί τους στροβιλισμούς του φιδιού είναι άμεσα συνδεδεμένο με τους μύθους και τις αφηγήσεις των Τσακώνων (βλ. Hilari και Zografou, 2016).

Καθώς μου δείχνει ο Πέτρος 55 ετών, επιχειρηματίας, πρόεδρος τοπικού συλλόγου της ευρύτερης περιοχής της Τσακωνιάς, το βίντεο από το κινητό του, σημειώνει «και στην Ολυμπιάδα ο Τσακώνικος και εδώ». Συζητώντας με την Αναστασία, θυμηθήκαμε την Τελετή Λήξης Ολυμπιακών Αγώνων 2004 και ανατρέξαμε στο σχετικό οπτικό υλικό. Όπως πολύ σωστά παρατήρησε η Αναστασία, οι χορευτές και οι χορεύτριες επιτέλεσαν σκηνοθετική αδεία τον χορό με μέτωπο προς την εξωτερική πλευρά του κύκλου προκειμένου να κάνουν είσοδο στον χώρο της τελετής, ενώ η παρουσιάστρια τούς αναγγέλλει με τα ακόλουθα λόγια «Ο Τσακώνικος χορός από την Πελοπόννησο μας πάει πίσω στην Αριάδνη, τον Θησέα και τον Μινώταυρο». Γεγονός που αναδεικνύει πόσο ισχυρός είναι ο λόγος περί πολιτισμικής συνέχειας μεταξύ αρχαίας και σύγχρονης Ελλάδας αναφορικά με τη συγκρότηση της σύγχρονης ελληνικής ταυτότητας, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω.

22 Αντλώντας από την έννοια της λαϊκής χορευτικής δημιουργίας την οποία προτείνει η Ζωγράφου (2003), προτιμώ την έκφραση «ομάδες λαϊκής χορευτικής δημιουργίας» έναντι του «χορευτικές ομάδες παραδοσιακών χορών», την οποία και αντιπροτείνω ως πιο δυναμική.

Τσακωνικός Χορός #2 η πορεία μετά το 2016

Καλοκαίρι του 2018 η οργανωτική επιτροπή του ΜΕΛΙΤΖΑΖΖ αποφάσισε να θέσει ως κεντρικό θέμα των δραστηριοτήτων του φεστιβάλ τον Τσακωνικό χορό. Η συγκεκριμένη διοργάνωση διήρκησε πέντε μέρες. Διαφορετικά δρώμενα σύγχρονης και κλασικής μουσικής, λαϊκά γλέντια, ποπ και ροκ συναυλίες, κινηματογραφικές προβολές, καλλιτεχνικές εκθέσεις λάμβαναν χώρα στη μικρή κωμόπολη. Το Λενίδι βρισκόταν στο πόδι στην κυριολεξία. Πλήθος επισκεπτών γέμισαν τα τουριστικά καταλύματα, ξενοδοχεία, ενοικιαζόμενα σπίτια και δωμάτια. Παράλληλα όλα τα λενιδιώτικα σπίτια ήταν γεμάτα από τους Λενιδιώτες που μένουν σε άλλα μέρη της Ελλάδας και του κόσμου και συνδυάζουν τις διακοπές τους στον γενέθλιο τόπο με το φεστιβάλ. Το ΜΕΛΙΤΖΑΖΖ από το 2011 συνιστά ένα σημαντικό στοιχείο της τοπικής πολιτικής για τον πολιτισμό και εστιάζει στην ενεργοποίηση της τοπικής οικονομίας. Εδώ θα πρέπει να υπογραμμίσω ότι το ενδιαφέρον των κατοίκων και ιδιαίτερα των τοπικών αρχών μέσα από σειρά πολιτικών δράσεων είναι ενεργοποιημένο ήδη από την δεκαετία του 1970 με βασικό στόχο την επιβίωση του μικρού Λενιδιού.

Αυτές οι δράσεις κινήθηκαν σε δύο βασικούς άξονες των πολιτικών αυτών: η πρώτη ήταν αναφορικά με την τοπική αρχιτεκτονική. Σύμφωνα με τους συνομιλητές μου, ο Δήμαρχος που ανέπτυξε και εφάρμοσε τον χαρακτηρισμό του Λεωνιδίου ως παραδοσιακού οικισμού δεν μπορούσε να βγει από το Δημαρχείο για αρκετές μέρες λόγω της επιθετικότητας των κατοίκων. Όλοι ήταν εναντίον του καθώς το νομικό πλαίσιο διατήρησης του παραδοσιακού οικισμού ήταν πολύ περιοριστικό και δεν επέτρεπε την ανέγερση πολυκατοικιών, που επικράτησαν σχεδόν σε όλη την Ελλάδα την δεκαετία του 1970. Ο Δήμαρχος τότε έχασε τις επερχόμενες εκλογές καθώς δεν μπόρεσε να κατευνάσει το πλήθος και να αναδείξει τη σημαντικότητα αυτής της οικιστικής πολιτικής. Σήμερα, όλοι τον μνημονεύουν για την ωφέλεια που προσέδωσε η πολιτική αυτή στο Λενίδι και τη ζωή τους, καθώς η λενιδιώτικη αρχιτεκτονική αποτελεί βασικό παράγοντα επισκεψιμότητας του Λεωνιδίου, συνιστώντας μία όψη του παρελθόντος που ανταποκρίνεται στις ανάγκες του παρόντος (Δέλτσου, 1995).

Δεύτερη τοπική πολιτική ήταν η προσπάθεια να κατοχυρώσουν ως προστατευόμενο αγροτικό προϊόν την καλλιέργεια της μελιτζάνας. Η πολιτική της κατοχύρωσης έθεσε σε νέα κίνηση την τοπική οικονομία καθώς όλα άρχισαν να περιστρέφονται γύρω από την αγροτική παραγωγή αλλά και κάθε χρήση της τσακωνικής μελιτζάνας. Συνταγές μαγειρικής, ζαχαροπλαστικής, φαγητά και γλυκά προς πώληση, γιορτή Μελιτζάνας στο τέλος του Αυγούστου είναι μερικά από τα δρώμενα που σχηματίστηκαν με αφορμή αυτή την πολιτική. Η τσακωνική μελιτζάνα κατοχύρωσε ένα ακόμα σημαντικό πολιτισμικό προϊόν για τους κατοίκους της περιοχής πέρα από την ένδοξη αρχαία ιστορία της. Στο πλαίσιο αυτό ανάλογη θέση είχε και ο Τσακωνικός. Η αμοιβαία του σχέση με την επίσημη ιστορία, τις προφορικές ιστορίες και τους μύθους, καθώς επίσης με την εθnikοποίησή του μέσα από το σχολικό αναλυτικό πρόγραμμα (Χείλαρη, 2009), έφεραν τον χορό αυτό ξανά στο προσκήνιο μέσω μιας νέας διαδρομής, αυτής της ένταξής του στον Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας. Στην ίδια κατεύθυνση βρίσκεται και η επαναφορά της τσακωνικής διαλέκτου στη δημόσια συζήτηση και η ανάδειξή της μέσα από παιδικά βιβλία, πινακίδες στην πόλη, μαθήματα διδασκαλίας αλλά και την ανάγνωση του ευαγγελίου στα τσακωνικά κατά το θρησκευτικό τελετουργικό που ανοίγει τη δημόσια γιορτή τη δεύτερη μέρα του Πάσχα στην κεντρική πλατεία του Λενιδιού.²³

Ας επιστρέψουμε πίσω στο ΜΕΛΙΤΖΑΖΖ του 2018. Το θέμα και κατ' επέκταση η ιδιαίτερη ονομασία του φεστιβάλ ήταν Λαβύρινθος. Ο Λαβύρινθος καλούσε τους συμμετέχοντες στο φεστιβάλ να χορέψουν τον μεγαλύτερο (και εννοούσαν: τον πολυπληθέστερο) Τσακωνικό χορό, ώστε να καταγράψουν ένα σημαντικό νούμερο χορευτών και να υποβάλουν την πρότασή τους για την εγγραφή τους στο Βιβλίο των Ρεκόρ Γκίνες.²⁴ Πολλοί ήταν αυτοί που συμμετείχαν εκείνο το σαββατόβραδο σε μια πομπή που ξεκινούσε από τη μια πλευρά του χωριού, περνούσε μέσα από τον κεντρικό κορμό των κτηρίων του χωριού και κατέ-

23 Πρόσφατα ανακοινώθηκε και η εγγραφή στο Εθνικό Ευρετήριο και του μνημοσύνου στα Τσακωνικά που γίνεται στη Βασκίνα.

24 Το Βιβλίο αυτό περιλαμβάνει γεγονότα, προσπάθειες που ξεπερνούν τα συνηθισμένα.

ληγε στην πλατεία, μπροστά από τον μητροπολιτικό ναό. Χορεύαμε για πάρα πολύ ώρα καθώς ο στόχος ήταν να μπουν όλοι οι χορευτές και οι χορεύτριες στην πλατεία συμμετέχοντας σε ένα εντυπωσιακό κουλούριασμα του χορού. Καθ' όλη τη διάρκεια αυτή συνάντησα πολλά χαρούμενα πρόσωπα. Άλλοι παρακολουθούσαν χειροκροτώντας, άλλοι τραβούσαν φωτογραφίες και βίντεο. Πολλοί μας επευφμούσαν. Οι 1.302 χορευτές που σχηματίσαμε εκείνον τον Τσακώνικο είχαμε δώσει τα χέρια τραγουδώντας, χορεύοντας, διπλώνοντας και ξεδιπλώνοντας κουλουριάζοντας και ξεκουλουριάζοντας τον χορό. Οι μεγαλύτερης ηλικίας είτε χόρευαν, είτε στέκονταν έξω από τον χορό και θυμόντουσαν τους χορούς της νεανικής τους ηλικίας. Καμάρωναν για τη ζωή που είχε το χωριό τους εκείνες τις μέρες. Όπως κάποτε.

Άλλοι πάλι είχαν έρθει να χορέψουν για πρώτη φορά. Ακριβώς μπροστά μου ήταν πιασμένοι στο χορό ένα ζευγάρι με το παιδί τους. Η μητέρα κρατούσε το μωρό αγκαλιά και ο πατέρας πίσω τους κρατούσε και τράβαγε βίντεο. Ο πρώτος χορός του γιου τους. «Είμαστε πολύ χαρούμενοι που ήρθαμε σήμερα εδώ, είναι εξαιρετική εμπειρία. Ταξιδέψαμε πολλά χιλιόμετρα, για να είμαστε εδώ αυτή την εποχή (MELITZAZZ)». Ήταν κάτοικοι των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, δεύτερης γενιάς Λενιδιώτες μετανάστες. «Χορεύουμε τον χορό των προγόνων μας, στον τόπο μας!» Αν και δεν ήταν ο χορός που κλείνει το πανηγύρι, αλλά ούτε και μια χορευτική επιτέλεση επί σκηνής, ετούτος ο Τσακώνικος ήταν γεμάτος χαμόγελα, ζωντάνια και δύναμη. Ντόπιοι, μέλη οικογενειών που ζουν στο εξωτερικό, επισκέπτες, φιλοξενούμενοι, τουρίστες. Όλοι συμμετείχαν συνοδεύοντας το κυρίως σώμα του χορού που σχηματιζόταν από τις τοπικές χορευτικές ομάδες²⁵ της ευρύτερης περιοχής, χορευτές και χορεύτριες ντυμένους με παραδοσιακές φορεσιές που επιδείκνυαν την ικανότητά τους και χαμογελούσαν στα φλας των φωτογραφικών μηχανών και τα βίντεο. Καθώς η κορυφή του χορού μπήκε στην πλατεία, σιγά σιγά όλος αυτός ο κόσμος ήρθε κοντά και άρχισε να κουλουριάζει και να ξεκουλουριάζει με μια πρωτόγνωρη ένταση. Προσωπικά δεν είχα βρεθεί ποτέ ξανά σε έναν τόσο μεγάλο κουλουριαστό χορό με τόσο κόσμο και τόσο ώρα να κυκλίζει και να ξεκυκλίζει. Ο κόσμος ήταν πολύς και ο χορός σχετικά αργός. Από τα μεγάφωνα ακουγόταν ξανά και ξανά το ίδιο τραγούδι στα τσακωνικά. Όλοι ήταν πολύ χαρούμενοι, έβγαιναν για λίγο νερό και ξανάμπαιναν. Όταν μπήκε και ο τελευταίος χορευτής στην πλατεία, ο χορός σταμάτησε και ο Δήμαρχος πήρε τον λόγο.

Την επόμενη μέρα του χορού, σύμφωνα με το πρόγραμμα, ήταν η σειρά ενός σεμιναρίου διδασκαλίας του Τσακώνικου, όπου θα είχαμε την ευκαιρία να συζητήσουμε, να τραγουδήσουμε και να χορέψουμε τον Τσακώνικο. Στο σεμινάριο συμμετείχα και εγώ ως καλεσμένη για μια εισαγωγική τοποθέτηση αναφορικά με τις τοπικές πολιτιστικές πολιτικές. Όταν αναφέρθηκα στην εγγραφή του Τσακώνικου στο Εθνικό Ευρετήριο, συνειδητοποίησα ότι οι παρευρισκόμενοι δεν γνώριζαν ούτε την προσπάθεια που είχε γίνει, ούτε την εγγραφή. Μου έκανε τρομερή εντύπωση όταν το άκουσα αυτό. Η εγγραφή στο Εθνικό Ευρετήριο ήταν σημαντική ενέργεια για τις περιφερειακές αρχές αλλά και τη δημοτική αρχή. Γνώριζα πολύ καλά ότι η Αναστασία είχε προσκληθεί να δουλέψει αφιλοκερδώς για την κατάθεση της αίτησης από την Περιφέρεια Πελοποννήσου. Ουσιαστικά η αίτηση βασιζόταν στην έρευνά της κατά τη συγγραφή της μεταπτυχιακής της διατριβής (Χείλαρη, 2009), καθώς και την ενασχόλησή της πάνω από είκοσι χρόνια με τη διδασκαλία και τον συντονισμό της τοπικής χορευτικής ομάδας που εκπροσωπούσε το χωριό σε κάθε σχετική εκδήλωση μέσα και έξω από το Λεωνίδιο.

Το εργαστήριο για τον Τσακώνικο ήταν προγραμματισμένο να γίνει την επόμενη της ημέρας που πραγματοποιήθηκε το κεντρικό χορευτικό γεγονός και αυτό ήταν μάλλον παράδοξο. Πάρα πολλοί άνθρωποι που παρευρίσκονταν εκείνο το διάστημα στο Λενίδι δεν γνώριζαν τίποτα για τις τοπικές χορευτικές πρακτικές και παραδόσεις. Δεν ήταν λίγοι αυτοί που μπήκαν στον χορό με μεγάλο ενθουσιασμό, δίχως να ξέρουν να σταθούν ανάμεσα στους άλλους χορευτές. Φαίνονταν άπειροι στις λαβές των χεριών και στην κίνηση του σώματος. Νομίζω ότι θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε με σιγουριά ότι ήταν πολύ σημαντικό να είχαν τη

25 Εκτός από τους ντόπιους είχαν έρθει και καλεσμένοι από την ευρύτερη περιοχή του νομού Αρκαδίας, την Τρίπολη και άλλες πόλεις και χωριά ντυμένοι με παραδοσιακές φορεσιές από άλλα μέρη της Ελλάδας, όπως τα νησιά Κέρκυρα και Κύθνος.

δυνατότητα και την επιλογή να συμμετέχουν στο εργαστήριο πριν τον «μεγάλο Τσακωνικό». Χορευτικές πρακτικές, μύθοι, δοξασίες αλλά και σύνδεση της πολιτισμικής διαχείρισης με την τοπική οικονομία συγκροτούσαν έναν πλούσιο καμβά. Όπως μπορεί να φανταστεί κανείς, το κοινό του εργαστηρίου ήταν πολύ μικρότερο, έως αντιστρόφως ανάλογο σε σχέση με τη συμμετοχή της προηγούμενης μέρας. Προς στιγμήν σκέφτηκα ότι αυτό θα μπορούσε να είναι ένα από τα πράγματα που θα έμπαιναν σε συζήτηση για βελτίωση αναφορικά με την επόμενη διοργάνωση. Το λέω αυτό γιατί τουλάχιστον στη δική μου σκέψη φαινόταν απολύτως λογικό να ξαναγίνει μια τέτοια προσπάθεια τον επόμενο χρόνο, αφού ο στόχος ήταν η είσοδος στο Βιβλίο Guinness, που τελικά δεν επιτεύχθηκε με αυτή την πρώτη προσπάθεια. Ωστόσο, την επόμενη χρονιά δεν υπήρξε κάποια αντίστοιχη πρωτοβουλία ούτε τη μεθεπόμενη (περίοδος όπου γράφεται το παρόν κείμενο). Σε αυτό το σημείο θεωρώ σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι και καμία άλλη πρωτοβουλία δεν έλαβε χώρα σχετικά με τη δημοσιότητα της ένταξης του Τσακωνικού στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτισμικής Κληρονομιάς της Ελλάδας. Σε κατ' ιδίαν συζητήσεις με εκπροσώπους της διοργάνωσης κάναμε κάποιες προτάσεις αναφορικά με το πώς θα μπορούσε να συμμετέχει οργανωμένα περισσότερος κόσμος σε αντίστοιχες πρωτοβουλίες στο μέλλον (Πατερράκη και Χείλαρη, 2017).

Αντί επιλόγου

Οι πολιτικοί εκπρόσωποι τόσο των τοπικών όσο και των εθνικών οικονομιών χρειάζεται να στραφούν στην ενεργό συμμετοχή των πολιτών στις εκάστοτε πολιτισμικές διαδικασίες και στις κοινωνικές σχέσεις που διαμορφώνονται μέσα από αυτές, να τις μελετήσουν, να τις ξεδιπλώσουν, να τις ανακαλύψουν. Βασική προϋπόθεση είναι να θεμελιωθούν συγκεκριμένες υποδομές, περιεχόμενο και χρηματοδοτήσεις. Η δυνατότητά μας να σκεφτούμε κριτικά μπορεί να μας επιτρέψει να συναντηθούμε με «κληρονομίες», όπως η συλλογικότητα, η κοινωνικότητα, η αλληλεγγύη, η υπευθυνότητα, η δημιουργικότητα, η φροντίδα για τον τόπο και τους ανθρώπους του με το βλέμμα στραμμένο πάντα στην επόμενη γενιά. Πέρα από οικονομικούς δείκτες, αυτό που πραγματικά είναι σπουδαίο για την τοπική και εθνική ανάπτυξη είναι οι σχέσεις και η ενεργοποίηση των ανθρώπων εντός και εκτός. Είναι σημαντικό η φροντίδα για την κοινωνία, τους ανθρώπους και τον τόπο τους να είναι βασισμένα στην κοινή χρήση και την ενεργό συμμετοχή, στη δημιουργικότητα. Η ανθρώπινη δημιουργικότητα συνιστά πολιτισμική αλήθεια. Αν πραγματικά θέλουμε να πετύχουμε, τότε αυτό πρέπει να το λάβουμε σοβαρά υπόψη μας και να κινηθούμε πέρα από αποσπασματικές ενέργειες. Να συνειδητοποιήσουμε τις πολλαπλές αυθεντικότητες που συναρμολογούν τις ανασυγκροτημένες ιστορικές στιγμές και μας επιτρέπουν να ζυμώνουμε το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον.

Στο πλαίσιο αυτό κυρίαρχο μέλημα είναι η θεμελιωμένη έρευνα. Προς την κατεύθυνση αυτή εξαιρετικής σημασίας είναι η σύνδεση της τοπικής κοινωνίας με την ακαδημαϊκή κοινότητα. Τόσο σε επίπεδο τοπικής όσο και περιφερειακής αυτοδιοίκησης υπάρχουν δυνατότητες συνεργασίας με τα πανεπιστημιακά ιδρύματα που θα μπορέσουν να εμπλουτίσουν με γνώση και τεκμηριωμένες προτάσεις τις τοπικές και πολιτικές. Παράλληλα το ουσιαστικό ενδιαφέρον που εκφράζεται για τη σύνδεση των πολιτισμικών κληρονομιών με την οικονομική ανθεκτικότητα της χώρας και μας απασχόλησε στον παρόντα τόμο, μπορεί να μεταφερθεί στη διαβούλευση για τον σχεδιασμό του Ενιαίου Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς και των επιχειρησιακών προγραμμάτων 2021-2027. Με αυτό τον τρόπο θα μπορέσουν τόσο να εκφραστούν και να καταγραφούν οι απόψεις αλλά κυρίως να χρηματοδοτηθούν οι ενέργειες που απαιτούνται. Ο σχεδιασμός των δράσεων και οι κατάλληλες συνεργασίες μπορούν να αποκλείσουν την αποσπασματικότητα των ενεργειών και να αποδώσουν στοχευμένα ικανοποιητικά αποτελέσματα επιτρέποντας να αναδυθεί ο πολυσημικός χαρακτήρας και ο αέναος μετασχηματισμός των ανθρώπινων κοινωνιών σε ένα ισχυρό υπόβαθρο για το μέλλον.

ΠΗΓΕΣ

- Αυδίκος, Ε. 2016. *Εισαγωγή στις σπουδές του λαϊκού πολιτισμού*. Αθήνα: Κριτική.
- Βλάχος, Α. 2016. *Τουρισμός και δημόσιες πολιτικές στη σύγχρονη Ελλάδα (1914-1950). Η ανάδυση ενός νεωτερικού φαινομένου*, Κέρκυρα: Economia.
- Γκαρτζονίκα, Ε. 2016. *Ο παραδοσιακός χορός στην εκπαίδευση. Ιστορική αναδρομή και σύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.
- Δαμιανάκος, Σ. 2005. *Ήθος και πολιτισμός των επικών τάξεων στην Ελλάδα*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Δέλτσου, Ε. 2002. Η «πολιτισμική κληρονομιά» στο παρόν και στο μέλλον: αντιλήψεις και πρακτικές ενός εθνικού παρελθόντος και ενός ευρωπαϊκού μέλλοντος. Στο *Το Παρόν του Παρελθόντος: Ιστορία, Λαογραφία και Κοινωνική Ανθρωπολογία*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής Σχολή Μωραΐτη), 209-231.
- Δέλτσου, Ε. 1995. Ο «ιστορικός τόπος» και η σημασία της «παράδοσης» για το έθνος-κράτος. *Εθνολογία*, 4, 107-126.
- Ζωγράφου, Μ. 2003. *Ο Χορός στην Ελληνική Παράδοση*. Αθήνα: Art Work.
- Μάργαρη, Ζ. 2018. Λαϊκός πολιτισμός και μετανεωτερικότητα: Η περίπτωση του Διεθνούς Φεστιβάλ Μελιτζάzz, *Αρχείο Τσακωνιάς* <http://www.tsakonianarchives.gr/xronika-kg2-melitzaz/>
- Νέστορος-Κυριακίδου, Α. 1993. Η λαϊκή παράδοση: σύμβολο και πραγματικότητα στο Δ. Γ. Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*. Αθήνα: Εστία.
- Νιτσιάκος, Β. 2008. *Προσανατολισμοί*. Αθήνα: Κριτική.
- Οικονόμου Α. 2017/2018. Πολιτιστική κληρονομιά, υλική και άυλη: δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Το παράδειγμα της αγροδιατροφικής παράδοσης. *Εθνολογία* 17, 5-38.
- Παπαδημητρίου, Λ. 2009. *Το Ελληνικό Κινηματογραφικό Μιούζικαλ. Κριτική-Πολιτισμική Θεώρηση*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Πατεράκη Μ. και Α. Χείλαρη (2018). Διεκδικώντας ένα καλύτερο μέλλον: Σχέδιο πρότασης για μια δημιουργική ενασχόληση με σημαντικά πολιτισμικά τεχνουργήματα, όπως είναι τα Αερόστατα και ο Τσακωνικός χορός στο Λεωνίδιο Κυνουρίας. *Πρακτικά Η΄ Τσακωνικού Συνεδρίου, Χρονικά των Τσακωνών*, τόμος ΚΓ, 2, 59-70.
- Πατεράκη, Μ. 2017. «...Και έχει προσδοκία και χαρά τούτος ο χορός, λεβεντιά και λαχτάρα»: Λαϊκές παραδόσεις και σύγχρονοι μύθοι στις αναπαραστάσεις του χορού των Σαρακατσανών στον κινηματογράφο. Στο *Πρακτικά 3ου Διεθνούς Συνεδρίου Σαρακατσάνων, «Σαρακατσαναίοι, πορεία και προοπτική στο χώρο και το χρόνο»*, Ομοσπονδία Σαρακατσάνων Ενώσεων, Λαμία, 235-252.
- Πατεράκη, Μ. 2019. Το χώμα βάφτηκε κόκκινο ως κινηματογραφική κληρονομιά του αγροτικού κινήματος στον Θεσσαλικό κάμπο. Προκλήσεις και αμφισβητήσεις πέρα από την οθόνη. Στο *Πρακτικά του 5ου Διεθνούς Εθνολογικού Συνεδρίου των Καραγκούνων, «Η πολιτιστική κληρονομιά της Πεδινής Θεσσαλίας. Η πολιτισμική της διαχείριση»*, 499-507.
- Πατεράκη, Μ. 2014. *Πολιτισμική Εγγύτητα και Κινηματογραφικός Χορός: Μια ανθρωπολογική ανάλυση του κινηματογραφικού χορού με τους «θεατές» στον Κορυδαλλό Αττικής*. Δημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, ΣΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Ποτηρόπουλος, Π. 2020. Το «κάψιμο του Γρηγοράκη»: ο μετασχηματισμός, αλλά και η δυναμική της παράδοσης σε ένα ευετηρικό δρώμενο στο Ληξούρι Κεφαλονίας. Στο Α. Οικονόμου (επιμ.), *Διαβατήρια Ευετηρικά δρώμενα: Παλιές μορφές-Σύγχρονοι προβληματισμοί-Νέες ερμηνείες*, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας, 35, 149-172.
- Σκουτέρη-Διδασκάλου, Ε. 1995. «Όρια και αντι-

- στάσεις της λαϊκής μνήμης: Από τις πολιτιστικές αναβιώσεις στην πολιτισμική επιβίωση» Β' μέρος. *Ο δεκαπενθήμερος Πολίτης*, 12, 30-35.
- Χείλαρη Α. και Μ. Ζωγράφου 2019. Συνυφαίνοντας υλικές και άυλες εκφάνσεις πολιτισμού: Η γιορτή Τσακώνικης Μελιτζάνας και ο Τσακώνικος χορός στο Λεωνίδιο Αρκαδίας, *Εθνολογία on line* 9(1) <https://www.societyforethnology.gr/el/ethnologyonline/ethnology-on-line-volume-9-1>
- Χείλαρη, Α. 2009. «Τοπική και εθνική ταυτότητα σε κίνηση: η περίπτωση του Τσακώνικου χορού στο Λεωνίδιο Αρκαδίας», δημοσίευτη μεταπτυχιακή διατριβή. Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Χείλαρη, Α. 2010. Η συμβολή των διανοουμένων στην προβολή της τοπικής ταυτότητας του Λεωνιδίου μέσα από το παράδειγμα του «Τσακώνικου» χορού. Πρακτικά Στ' Τσακώνικου Συνεδρίου, *Χρονικά των Τσακώνων*, ΚΑ', 188-222.
- Χείλαρη, Α. 2014. Χορός και εθνική ταυτότητα: Το παράδειγμα της ένταξης του «Τσακώνικου» χορού στα σχολικά αναλυτικά προγράμματα. Στο Ε. Αυδίκος και Σ. Κοζιού (επιμ.), *Λαϊκός Πολιτισμός και Εκπαίδευση*. Πρακτικά 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου. Καρδίτσα: Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας και Κέντρο Ιστορικής και Λαογραφικής Έρευνας «Ο Απόλλων», 263-276.
- Ana, R. 2017. Rumba: Heritage, Tourism and the Authentic Afro-Cuban Experience, in Collaborative Intimacies in Music and Dance. Στο Ε. Chrysagis και Ρ. Karampampas (επιμ.), *Collaborative Intimacies in Music and Dance: Anthropologies of Sound and Movement*, New York: Berghahn Books, 163-186.
- Bhabha, H. 1994. *The Location of Culture*. New York: Routledge.
- Bortolotto, C., P. Demgenski, Ρ. Karampampas και S. Toji. 2020. Proving participation: creativity in the implementation of the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, *Social Anthropology*, 28(1): 66-82.
- Brumann, C. 2014. Heritage agnosticism: a third path for the study of cultural heritage. *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 22 (2), 173-188.
- Butler, B. και Μ. Rowlands. 2012. Πολιτισμική Κληρονομιά (μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου). Στο Ε. Γιαλούρη (επιμ.), *Υλικός πολιτισμός. Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Clifford, J. 1986. Introduction: Partial Truths. Στο J. Clifford και G. Marcus (επιμ.), *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Λονδίνο: California Press, 1-26.
- Cowan, J. 1990. *Dance and Body Politic in Northern Greece*. New Jersey: Princeton University Press.
- Eriksen, T. 2010. *Ethnicity and Nationalism* (τρίτη έκδοση). Λονδίνο: Pluto Press.
- Foucault, M. 1987. *Η αρχαιολογία της γνώσης*. Αθήνα: Εξάντας.
- Green, S. 2020. *Σημειώσεις από τα Βαλκάνια*, Ιωάννινα: εκδόσεις Ισνάφι.
- Herzfeld, M. 2002. *Πάλι δικά μας: Λαογραφία, ιδεολογία και η διαμόρφωση της σύγχρονης Ελλάδας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Hilari, A. και Μ. Zografou. 2016. Dance and embodied memory in a small town of Kynouria: St Nikolas' Snake and «Tsakonikos» Dance. Στο *Papers in Ethnology and Anthropology*, 27(16), 7-20.
- Istasse, M. 2019. *Living in a World Heritage Site. Ethnography of Houses and Daily Life in the Fez Medina*. Palgrave Macmillan.
- Jenkins, R. 2002. Imagined but not Imaginary: Ethnicity and Nationalism in the Modern World. Στο J. MacClancy (επιμ.), *Exotic No More. Anthropology on the Front Lines*. Λονδίνο: The University of Chicago Press, 120-121.
- Karampampas, P. 2021. (Re)inventing intangible cultural heritage through the market in Greece, *International Journal of Heritage Studies*, 27 (6), 654-667, DOI: 10.1080/13527258.2020.1844277.
- Karayanni, S. 2007 [2004]. *Dancing Fear and Desire: Race, Sexuality and Imperial Politics in*

- Middle Eastern Dance*. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.
- Kringelbach, N. και J., Skinner (επιμ.). 2002. *Dancing Cultures: Globalization, Tourism and Identity of Anthropology of Dance*. New York/Oxford: Berghahn Books.
- Mac Clancy, J. 1997. Anthropology, art and contest. Στο J. Mac Clancy (επιμ.) *Contesting art: art, politics and identity in the modern world*. Oxford: Berg Publishers, 1-126.
- Pateraki, M. και K. Mountakis. 2013. Zorba's Cinematic Dance: Global Fame, Local Claim Beyond Studios and Screens, *Science of Dance*, 6, 67-85.
- Pateraki, M. 2017. Cinematic dance as a local critical commentary on the 'economic crisis': Exploring dance in the Korydallos of Attica area in Greece. Στο E. Chrysagis και P. Karampampas (επιμ.), *Collaborative Intimacies in Music and Dance: Anthropologies of Sound and Movement*. New York: Berghahn, 187-206.
- Serres, M. 1995. *Conversations on Science, Culture, and Time*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Theodossopoulos, D. 2013. Introduction. Laying Claim to Authenticity: Five Anthropological Dilemmas. *Anthropological Quarterly*, 86 (2), 337-360.
- Zografou, M. και M. Pateraki. 2007. The invisible dimension of Zorba's dance. *Yearbook of Traditional Music*, 39, 117-131.

Σχέδια διαφύλαξης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς ως «μηχανισμοί» ενίσχυσης της ανθεκτικότητας των πολιτών ενάντια στην οικονομική κρίση

Πάνας Καράμπαμπας¹

Το παρόν κεφάλαιο εξετάζει πώς η συνεχιζόμενη οικονομική λιτότητα στην Ελλάδα παρακίνησε τους πολιτισμικούς διαχειριστές και τους επανομαζόμενους από τη Σύμβαση ως «φορείς» να αρχίσουν να εφαρμόζουν τη Σύμβαση της UNESCO του 2003 για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ΑΠΚ). Βασικό σημείο είναι το πώς εστιάζουν στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας των πολιτών ενάντια στην «κρίση», καθώς και στη δημιουργία πρωτοβουλιών και κρατικών στρατηγικών που βασίζονται σε ιδέες βιώσιμης ανάπτυξης για την αναζωογόνηση της τοπικής αγοράς μέσω της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Η παρούσα μελέτη δεν είναι άλλο ένα εθνογραφικό κείμενο για την «ελληνική οικονομική κρίση», όπως την αποκαλούν τα ΜΜΕ και μεγάλο μέρος του πληθυσμού, αλλά η «κρίση» αποτελεί το πλαίσιο και τον καταλύτη για τις ραγδαίες αλλαγές στις πολιτικές για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά στην Ελλάδα.

Συμφωνώντας με την Heath Cabot προσεγγίζω τις «κρίσεις [ως] περιόδους που ο χρόνος φαίνεται να επιταχύνεται και που το παρόν αποκτά ταυτόχρονα μια πρόσθετη διάσταση και πυκνότητα», είναι περίοδοι «έντονου αγώνα και ραγδαίας αλλαγής» (Cabot, 2015: χωρίς σελ.). Ωστόσο, η κρίση δεν πρέπει να νοείται ως σημείο καμψής, ένα γεγονός που φρενάρει τη χρονική συνέχεια ή «παγώνει» τον χρόνο, ούτε ως ένα οριακό ή μεταβατικό σημείο που αποτελεί ένα κατώφλι μεταξύ φάσεων σταθερότητας που επιτρέπει την εκ νέου θεώρηση του μέλλοντος, όπως πολλοί μελετητές έχουν προτείνει (Holton, 1987: 504· Stewart και Harding, 1999· Wagner-Pacifi, 2000: 5, 60-63· Lomnitz 2003· Visacovsky 2017: 3, 9, 11· Bryant, 2016: 20). Οι κρίσεις είναι εκτεταμένες χρονικές περίοδοι κατά τις οποίες οι συγκρούσεις, η βία, η διχόνοια, η εξαθλίωση και διάφορα τραυματικά γεγονότα εμφυτεύονται στον κοινωνικό ιστό με αποτέλεσμα να γίνονται δυσδιάκριτα μέσα σε αυτόν (Das, 2006: 80· Vigh, 2008: 8). Και στην ελληνική κρίση, οι ζωές των ανθρώπων δεν πά-

1 Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

γωσαν ποτέ στον χρόνο, αλλά οι άνθρωποι συνεχίζουν να ζουν και να προσαρμόζουν την καθημερινότητά τους σε διάφορες επάλληλες κρίσεις, είτε οικονομικές είτε «προσφυγικές» (βλ. Seremetakis, 2019· Panourgia, 2018· Rozakou, 2017· Kirtsoglou και Tsimouris, 2018· Theodossopoulos, 2016). Έτσι, η κρίση είναι μια χρόνια πάθηση που κανονικοποιείται, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τα προβλήματα των ανθρώπων μειώνονται ή θεωρούνται φυσιολογικά με την έννοια ότι έτσι θα έπρεπε να είναι τα πράγματα (Vigh, 2008: 11-12) και επομένως δεν πρέπει να θεωρείται ως «αναγκαίο κακό» που επιτρέπει να επέλθει μια αλλαγή, όπως έχει προτείνει ο Sergio Visacovsky (2017: 10).

Σε περιόδους κρίσεων αντιλαμβανόμαστε τον χρόνο διαφορετικά και το «παρελθόν», το «παρόν» και το «μέλλον» χάνουν την τελεολογική τους σειρά, κατακερματίζονται και αποσυνδέονται, και συχνά τα θραύσματά τους συνδέονται με διαφορετική σειρά. Οι άνθρωποι συχνά ανακαλούν με τη φαντασία τους τις παλιότερες κρίσεις, τις συγκρίνουν με τα τρέχοντα γεγονότα και τις χρησιμοποιούν για να εξηγήσουν τις παρούσες συνθήκες τους (Das 1995: 121-29· Knight και Stewart 2016). Πιο συγκεκριμένα, κάποιοι στην Ελλάδα αναφέρονται στη γερμανική στρατιωτική κατοχή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, για να εξηγήσουν την «οικονομική κατάληψη της Ελλάδας από την Τρόικα».² Όπως οι Έλληνες απελευθερώθηκαν μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ομοίως περιμένουν ότι θα κερδίσουν την «ελευθερία» τους από την Τρόικα. Έτσι, γεγονότα που κάποτε θεωρούνταν μακρινά ή αποκομμένα, τώρα γίνονται αντιληπτά σαν να βρίσκονται πολύ κοντά. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα τα γεγονότα του παρελθόντος να γίνονται κατανοητά, να εξηγούνται και να αναβιώνουν μέσα από τα τρέχοντα γεγονότα, καθώς πολλοί Έλληνες ένωσαν, αντιδρούσαν και συζητούσαν συχνά τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης αντιλαμβανόμενοι τη ζωή τους να διαδραματίζεται μέσα σε μια εμπόλεμη ζώνη (Knight, 2012· Knight, 2015).

Η κρίση επιβάλλεται σε παράγοντες (stakeholders) και θεσμούς και η επίδρασή της δημιουργεί μια κατάσταση τακτοποιημένης αταξίας (Taussig, 1992). Οι παράγοντες και οι θεσμοί δεν αποσυντίθενται, αλλά ρυθμίζονται, προσαρμόζονται, αναδιαμορφώνονται και μετασχηματίζονται προκειμένου να προχωρήσουν μέσω της χρόνιας κρίσης και να αποκτήσουν νέα σταθερότητα στη συνεχιζόμενη αστάθεια. Σε περιόδους κρίσεων, οι άνθρωποι συχνά αναπτύσσουν μια μορφή «Συνδρόμου της Στοκχόλμης», λόγω της μονιμότητας της παρούσας κατάστασής τους και της αβεβαιότητας του μέλλοντος, προτιμούν να παραμείνουν σε αυτήν τη σταθερή αστάθεια παρά να προσαρμοστούν σε ένα πιθανό χειρότερο μέλλον (Knight, 2019).

Συνεπώς, στο παρόν κεφάλαιο, η κρίση είναι το πλαίσιο, ένας τραυματικός χώρος γρήγορων αλλαγών, αστάθειας, απώλειας ελέγχου, πάλης και αναπροσαρμογής. Η προσέγγιση της κρίσης ως πλαισίου μάς επιτρέπει να εξετάσουμε πώς οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν τους αγώνες τους σε δύσκολα ή τραυματικά περιβάλλοντα προσπαθώντας να βρουν μια νέα αίσθηση ελέγχου και ισορροπίας, καθώς και πώς οι άνθρωποι φαντάζονται, προσδοκούν (ή όχι) και προβλέπουν το μέλλον μέσα από τα κοινωνικά φαντασικά και παρελθόντα γεγονότα (Vigh, 2008: 20· Taylor, 2002· Καστοριάδης 1987· Gaonkar, 2022). Αυτή η προσέγγιση εμπνέεται επίσης από τις αρχικές έννοιες της λέξης κρίση στα αρχαία ελληνικά (κρίσις), που είναι «κρίση», «απόφαση» και «ανταγωνισμός». Επομένως, μια εθνογραφική μελέτη της κρίσης εξετάζει ταυτόχρονα τις αποφάσεις (ή μη) των συνομιλητών σε περιόδους κρίσεων. Κατά συνέπεια, το άρθρο εξετάζει πώς οι περίοδοι «κρίσεων» μπορούν να αναπτύξουν δυναμική και να αποτελέσουν έδαφος για αλλαγές στον τομέα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, όταν οι άνθρωποι, ως απάντηση στην οικονομική «κρίση», αύξησαν τη εμπλοκή τους με την άυλη πολιτιστική κληρονομιά σε σχέση με την αγορά αλλά και σαν τέχνασμα για να ενισχύσουν την ανθεκτικότητά τους.

2 Η (ευρωπαϊκή) τρόικα είναι όρος που χρησιμοποιείται, ιδίως από τα ΜΜΕ, όσον αφορά την ομάδα αποφάσεων που συγκροτείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (ΕΚ), την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ).

Μεθοδολογία και Συμμετέχοντες στην Έρευνα

Το παρόν κεφάλαιο βασίζεται σε εθνογραφική έρευνα στη Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ΔΙΝΕΠΟΚ) του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού στην Ελλάδα καθώς και σε έρευνα με διάφορες ΜΚΟ (κυρίως πολιτιστικούς συλλόγους) και φορείς της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα, που λαμβάνει χώρα από τον Φεβρουάριο του 2017. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα ήταν στελέχη της ΔΙΝΕΠΟΚ, μέλη της Εθνικής Επιστημονικής Επιτροπής για την Εφαρμογή της Σύμβασης του 2003 στην Ελλάδα, ακαδημαϊκοί και άλλοι εμπειρογνώμονες σε θέματα πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και εκπρόσωποι των «κοινοτήτων», όπως επίσης άτομα που η Σύμβαση αποκαλεί «φορείς».

Μετά από δύο χρόνια καθημερινής επαφής με τους συμμετέχοντες στην έρευνα (το 2019), διεξήγαγα επίσης ημι-δομημένες, ανοιχτές ή/και σε βάθος συνεντεύξεις εστιάζοντας σε βασικά ζητήματα και βασικούς συμμετέχοντες στην έρευνα. Αυτό μου επέτρεψε να εμβαθύνω την ανάλυσή μου, αντλώντας δεδομένα με πιο δομημένο και εστιασμένο τρόπο και διευρύνοντας τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν μέσω της παρατήρησης των συμμετεχόντων. Αυτά τα δύο χρόνια βοήθησαν στην ανάπτυξη μιας αμοιβαίας σχέσης εμπιστοσύνης που μου επέτρεψε να ρωτήσω και να συζητήσω λεπτά προσωπικά θέματα που δεν θα ήταν δυνατό να συζητηθούν διαφορετικά, ακόμη και με εγγυημένο το απόρρητο της έρευνας.

Η επικύρωση της Σύμβασης του 2003 στην Ελλάδα και η ελληνική «Κρίση»

Η έννοια της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς εισήχθη στην Ελλάδα όταν η Βουλή των Ελλήνων κύρωσε τη Σύμβαση της UNESCO του 2003 για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (εφεξής η Σύμβαση) τον Δεκέμβριο του 2006 με τον Νόμο 3521/2006. Ωστόσο, η έννοια της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς άρχισε να συζητείται στην Ελλάδα μόλις το 2010, όταν η Ισπανία, η Ελλάδα, η Ιταλία και το Μαρόκο συνεργάστηκαν και ενέγραψαν με επιτυχία τη Μεσογειακή Δίαιτα στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της UNESCO, την πιο γνωστή λίστα που εξασφαλίζει «καλύτερη επίγνωση της σημασίας της [άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς] και την ενθάρρυνση του διαλόγου με σεβασμό στην πολιτιστική πολυμορφία» (UNESCO 2003: άρθρο 16). Ωστόσο, η ιδέα άρχισε να διαδίδεται το 2012 όταν η ΔΙΝΕΠΟΚ άρχισε να εφαρμόζει ενεργά τη Σύμβαση. Αυτό συνέβη όταν δημιουργήθηκε το Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας και τα στοιχεία άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς (όπως και η έννοια) άρχισαν να προσελκύουν την προσοχή του κοινού. Ουσιαστικό ρόλο στην εισαγωγή της έννοιας έπαιξε ο τρόπος που η ΔΙΝΕΠΟΚ προώθησε την άυλη πολιτιστική κληρονομιά στα μέσα ενημέρωσης. Επιπλέον, η μικρή ομάδα της ΔΙΝΕΠΟΚ βρισκόταν συνεχώς σε κίνηση, οργανώνοντας «εκδηλώσεις ευαισθητοποίησης για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά» σε όλη τη χώρα, κατά τις οποίες στελέχη της ΔΙΝΕΠΟΚ διέδιδαν την έννοια της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς σε ΜΚΟ και πολιτιστικούς συλλόγους, σε τοπικές αρχές και επαγγελματίες της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ωστόσο, μαζί με άλλες αλλαγές (Bortolotto κ.ά., 2020), η χρήση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς πυροδότησε τη δυνατότητα χρήσης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς για εμπορικούς σκοπούς.

Η Σύμβαση στην Ελλάδα ξεκίνησε να εφαρμόζεται την εποχή της λεγόμενης «ελληνικής κρίσης». Μία από τις διαστάσεις της «ελληνικής κρίσης» είναι ο τρόπος με τον οποίο γίνεται γενικά αναφορά στη συνεχιζόμενη από το 2008 οικονομική λιτότητα και αυτός ο ορισμός περιλαμβάνει τη σειρά των μεταρρυθμιστικών μέτρων που οδήγησαν σε απώλεια εισοδήματος και περιουσίας (Knight, 2018). Ταυτόχρονα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η λιτότητα δεν φέρνει μόνο οικονομικούς περιορισμούς, αλλά δημιουργεί και ένα αίσθημα αναστροφής, καθώς λόγω της λιτότητας οι άνθρωποι αναγκάζονται να χαμηλώσουν το βιοτικό τους επίπεδο, να χάσουν τη συνήθη δομή της ζωής τους (ειδικά για τα άτομα που έμειναν άνεργα), ακόμη και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια τους, αφού πρέπει να αποδεχθούν ένα βιοτικό επίπεδο που παλιότερα θεωρούσαν ως «φτώχεια» ή «μεταπολεμικές» συνθήκες (Knight και Stewart 2016: 2). Έτσι, η λιτότητα είναι παράλληλα μια «δομική προσαρμογή» που αναδιοργανώνει τις οικονομικές δομές και

λειτουργεί ως μια μορφή αυστηρής αυτοπειθαρχίας που πρέπει να επιβληθεί, δεδομένης της προηγούμενης υπέρβασης που έμπλεκε όλους τους πολίτες στους μηχανισμούς της (Bear, 2015).

Αναπτύσσοντας μια επίκαιρη και πρακτική στρατηγική άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, τα στελέχη της ΔΙΝΕΠΟΚ επιχείρησαν να αντιμετωπίσουν ορισμένες από τις αρνητικές επιπτώσεις της «κρίσης». Όπως αναφέρουν συχνά οι υπεύθυνοι της ΔΙΝΕΠΟΚ στα εργαστήρια ευαισθητοποίησης, επιθυμούν «να αντισταθμίσουν τα πλήγματα που δεχόταν η εικόνα της χώρας [της Ελλάδας] στο εξωτερικό» (5/4/2017, Λασιθι-Κρήτη) ή επειδή «η εικόνα της χώρας αμαυρώνεται από τα αφηγήματα [κάποιων διεθνών ΜΜΕ] ότι οι Έλληνες δεν είναι παραγωγικοί, ... τα περισσότερα στοιχεία που έχουμε εγγράψει στους καταλόγους της UNESCO αφορούν την παραγωγικότητα των Ελλήνων» (22/4/2017, Νεσάτνη, Πελοπόννησος).

Στόχος της ΔΙΝΕΠΟΚ ήταν η αύξηση των πωλήσεων στους τοπικούς παραγωγικούς κλάδους, η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και η βελτίωση της εικόνας της Ελλάδας, επιδεικνύοντας «μια οπτική του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού που θα αναδεικνύει τον μόχθο των Ελλήνων» (5/4/2017, Λασιθι-Κρήτη) και συνεπώς να αντικρούσουν τα αρνητικά στερεότυπα με τα οποία συνδέονται συχνά οι Έλληνες, συμπεριλαμβανομένης της «τεμπελιάς» και της «οπισθοδρόμησης», όρων η χρήση των οποίων από διεθνή μέσα και πρόσωπα έχει ενταθεί από τα πρώτα χρόνια της ελληνικής λιτότητας (Herzfeld, 2016:12, βλ. επίσης Knight, 2013). Αυτό συμβαδίζει και με την Εθνική Επιστημονική Επιτροπή για την Εφαρμογή της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, ρόλος της οποίας είναι «να επικουρεί τη διοίκηση στην εφαρμογή της Σύμβασης για την Προστασία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς και συγκεκριμένα σε θέματα σχεδιασμού και αποτίμησης της σχετικής πολιτικής» (ayla.culture.gr: x.x.).³ Η σύνδεση με την αγορά έγινε σαφής από την πρώτη συνάντηση τον Δεκέμβριο του 2012, κατά την οποία τα μέλη δήλωσαν ότι η επιτροπή πρέπει να δώσει προτεραιότητα στους φακέλους άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς «καλού σχεδιασμού» με βάση την «εθνική σκοπιμότητα» και τη «βιωσιμότητα (προστασία και ανάδειξη παραδοσιακών χειροτεχνιών)» (πρακτικά 9ης συνεδρίας της Εθνικής Επιστημονικής Επιτροπής Εφαρμογής της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, 5/12/2012). Έτσι, τόσο η Εθνική Επιστημονική Επιτροπή όσο και η ΔΙΝΕΠΟΚ επιδιώκουν το κοινό καλό μέσω της σύνδεσης αγοράς και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς με τη βοήθεια των γραφειοκρατικών εργαλείων που έχουν στη διάθεσή τους, όπως το Εθνικό Ευρετήριο (Bear και Mathur, 2015). Στην πράξη, αυτή η στρατηγική εκφράστηκε από το 2013 ως το 2016, δίνοντας προτεραιότητα στην εγγραφή στοιχείων στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς και στους καταλόγους της UNESCO που καταδεικνύουν τη «σκληρή δουλειά των Ελλήνων» και περιλάμβαναν παραδοσιακές χειροτεχνίες και γεωργικές τεχνικές.

Η εφαρμογή της Σύμβασης συναντά συχνά πολλές δυσκολίες στην υλοποίησή της. Ο κύριος λόγος γι' αυτό είναι η μείωση της δημόσιας χρηματοδότησης λόγω της συνεχιζόμενης οικονομικής λιτότητας και της έλλειψης ανθρώπινου δυναμικού. Ακόμη και κάτω από αυτές τις συνθήκες, η ΔΙΝΕΠΟΚ προσπαθεί να προωθήσει την άυλη πολιτιστική κληρονομιά στη δημόσια εκπαίδευση, καθώς αντιμετωπίζει την άυλη πολιτιστική κληρονομιά ως μέσο που μπορεί να δώσει λύση στην κρίση και την αρνητική εικόνα που έχει δημιουργηθεί για την Ελλάδα. Εδώ θα ήθελα να παραθέσω τα λόγια της Διευθύντριας Σύγχρονης Πολιτιστικής Κληρονομιάς:

Ξεκινήσαμε τη δημιουργία του Εθνικού Ευρετηρίου της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (του κύριου μηχανισμού της Σύμβασης) ακριβώς τη στιγμή που η δική μας αντίληψη για την ελληνική παραγωγικότητα ήταν σε πολύ χαμηλό σημείο. Εξάλλου, η εικόνα της Ελλάδας στο εξωτερικό είχε αμαυρωθεί από διάφορους ισχυρισμούς. Μέσω του Ευρετηρίου, προσπαθούμε να δούμε την ελληνική κληρονομιά από μια νέα οπτική. Στόχος μας είναι να ενισχύσουμε ορισμένες πτυχές ελληνικών ζωντανών παραδόσεων που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως παράδειγμα όχι

3 http://ayla.culture.gr/purpose/ethini_epistimoniki_epitropi_gia_ti_symvasi/ Ανακτήθηκε 22 Οκτωβρίου 2019.

μόνο για να ξεπεράσουμε μια δημοσιονομική και χρηματοπιστωτική κρίση αλλά και για να προωθήσουμε διαδικασίες βιώσιμης ανάπτυξης οικονομικών δραστηριοτήτων.

Αυτό το απόσπασμα επαναλήφθηκε στις περισσότερες δημόσιες ομιλίες του 2017 από τη Διευθύντρια, συνήθως σε εκδηλώσεις ευαισθητοποίησης για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά, και παρέχει μια καλή περίληψη της εστίασής της στην προώθηση των αγροδιατροφικών προϊόντων⁴ και τεχνικών καθώς και άλλων παραδοσιακών τεχνικών χειροτεχνίας. Κάποια από τα πρόσφατα στοιχεία που σχετίζονται με τη χειροτεχνία που έχουν εγγραφεί στο Εθνικό Ευρετήριο και σχετίζονται με τα παραπάνω είναι η *Υφαντική τέχνη* και η πρακτική διαφύλαξης της στα Αστερούσια Κρήτης, η *Παραδοσιακή Τέχνη της Πέτρας* στα Λαγκάδια Αρκαδίας, η *Τηνιακή Μαρμαροτεχνία* και η *Ξυλοναυπηγική*. Ομοίως, πρόσφατα στοιχεία που σχετίζονται με την αγροδιατροφή είναι ο *Συνεργατισμός και Αλληλεγγύη: Αγροτικός Συνεταιρισμός Ζαγοράς Πηλίου*, η *Αμπελοοινική Κληρονομιά της Σαντορίνης* και η *Μετακινούμενη Κτηνοτροφία*.

Η τέχνη της ξυλοναυπηγικής

Η τέχνη της ξυλοναυπηγικής (ή παραδοσιακή ναυπηγική) είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα προσπάθειας εφαρμογής της εθνικής στρατηγικής της ΔΙΝΕΠΟΚ αναφορικά με την άυλη πολιτιστική κληρονομιά. Στις περισσότερες από τις «εκδηλώσεις ευαισθητοποίησης για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά» κατά την περίοδο 2017-18, η Διευθύντρια Σύγχρονης Πολιτιστικής Κληρονομιάς τόνιζε τα ακόλουθα:

Γνωρίζουμε επίσης από χρηματοοικονομικές μελέτες ότι υπάρχουν οικονομικές προοπτικές στην κατασκευή ξύλινων σκαφών που χρησιμοποιούνται πλέον για δραστηριότητες αναψυχής (ιστιοπλοΐα και δραστηριότητες θαλάσσιου τουρισμού), δυνατότητες που μπορούν επίσης να δημιουργήσουν σημαντικό αριθμό νέων θέσεων εργασίας στα ναυπηγεία των περιοχών που πλήττονται από την ανεργία, όπως το λιμάνι του Περάματος, της Σύρου κλπ.

Η τέχνη της ξυλοναυπηγικής εντάχθηκε στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας το 2013, με πρόθεση να υποβληθεί και στον *Κατάλογο της UNESCO Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς που απαιτεί επείγουσα προστασία*. Όπως αναφέρεται στο Δελτίο εθνικής εγγραφής, «η υποστήριξη της ξυλοναυπηγικής τέχνης πρέπει να βασιστεί σε διατομεακές πολιτικές (πολιτισμός, τουρισμός, ναυτιλία, τοπική ανάπτυξη)» (Δαμιανίδης, 2013). Οι κύριες προσπάθειες της ΔΙΝΕΠΟΚ, οι οποίες συνεχίστηκαν σε συνεργασία με τοπικούς παράγοντες (μουσεία, ακαδημαϊκούς και τεχνίτες), στράφηκαν προς την εξασφάλιση χρηματοδότησης για τη δημιουργία τεχνικών σχολών. Με αυτές τις σχολές επεδίωκαν να εκπαιδεύσουν μια νέα γενιά ναυπηγών, να δημιουργήσουν νέες θέσεις εργασίας και να ενισχύσουν την οικονομία συγκεκριμένων ελληνικών νησιών.

Ταυτόχρονα, υπάρχει μια τάση για αλλαγή πολιτικών σε νομοθετικό επίπεδο, και πιο συγκεκριμένα, μια εστίαση στον τρόπο εφαρμογής του Κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 508/2014 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁵ για μείωση των επαγγελματικών αδειών αλιείας. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη ρύθμιση, οι επαγγελματίες ψαράδες που παραιτούνται από την άδειά τους, ανταμείβονται με ένα σημαντικό χρηματικό ποσό που θα τους επιτρέψει να αλλάξουν επάγγελμα, να εκπαιδευτούν σε έναν νέο κλάδο, να δημιουργήσουν νέες επιχειρήσεις και να ζήσουν μια οικονομικά ασφαλή ζωή για μερικά χρόνια. Οι Έλληνες νομοθέτες ερμήνευσαν αυτόν τον κανονισμό με την πρόσθετη απαίτηση να «κόψουν»

4 Διατροφικά προϊόντα γεωργικής παραγωγής.

5 Ο Κανονισμός (ΕΕ) Νο 508/2014 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Επιτροπής της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 15ης Μαΐου 2014 για το Ευρωπαϊκό Ταμείο Θάλασσας και Αλιείας, κατήργησε τους Κανονισμούς της Επιτροπής (ΕΚ) Νο 2328/2003, (ΕΚ) Νο 861/2006, (ΕΚ) Νο 1198/2006 και (ΕΚ) Νο 791/2007 και τον Κανονισμό (ΕΕ) Νο 1255/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου.

οι ψαράδες τα σκάφη τους, ως πρόληψη κατά της παράνομης αλιείας χωρίς άδεια. Αυτός ο κανονισμός ήταν ο λόγος που καταστράφηκαν πολλά ξύλινα σκάφη και καθώς τα σκάφη είναι πλέον λιγότερα, πολλοί παραδοσιακοί ναυπηγοί έμειναν χωρίς δουλειά, αφού μεγάλο μέρος της προηγούμενης εργασίας τους προερχόταν από τη συντήρηση παλαιών σκαφών και όχι από τη ναυπήγηση νέων.

Η ΔΙΝΕΠΟΚ μπόρεσε να δώσει μια εναλλακτική ερμηνεία του κανονισμού, που επέτρεπε στους πλοιοκτήτες να διατηρήσουν τα σκάφη τους εφόσον τα μετέτρεπαν σε σκάφη αναψυχής, ιδανικά για χρήση στον τουριστικό τομέα. Αντί να καταστραφούν, κάποια σκάφη έγιναν δωρεά σε δήμους, ενώ τα περισσότερα από αυτά δόθηκαν στο Μουσείο Ναυπηγικών και Ναυτικών Τεχνών του Αιγαίου και ελάχιστοι συνέχισαν να κατέχουν ξύλινα σκάφη. Επιπλέον, ένα πρόγραμμα χρηματοδότησης Erasmus+, είχε δώσει ελπίδες για την υλοποίηση του σχεδίου διαφύλαξης, αλλά η πρόταση δεν έγινε δεκτή. Το θετικό είναι ότι η προηγούμενη διοίκηση υποσχέθηκε ένα κονδύλι 200.000 ευρώ (Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων) που θα επέτρεπε στη ΔΙΝΕΠΟΚ και τους εταίρους της να προετοιμάσουν εγχειρίδια διδασκαλίας και το πρόγραμμα σπουδών, καλύπτοντας την πρώτη προϋπόθεση για την ίδρυση μιας σχολής. Ωστόσο, όταν γραφόταν αυτό το κείμενο, με την αλλαγή της κυβέρνησης (εκλογές 2019), το κονδύλι έπρεπε να εγκριθεί εκ νέου, καθώς η προηγούμενη διοίκηση είχε αλλάξει πριν υπογραφεί η απαιτούμενη υπουργική απόφαση.

Σε αυτές τις προτάσεις χρηματοδότησης, η εγγραφή της «Ξυλοναυπηγικής» στο Εθνικό Ευρετήριο και μια πιθανή εγγραφή σε έναν κατάλογο της UNESCO ήταν πρωταρχικής σημασίας στο επείγον για την ανάδειξη της σπουδαιότητάς της. Επίσης, είναι σημαντικό να τονιστεί πόσο επείγον ήταν το αίτημα για χρηματοδότηση και ο χαρακτηρισμός της «προσιθέμενης αξίας» της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς σε σχέση με το προτεινόμενο έργο (βλ. Bendix, 2018: 264). Εκτός από την οικονομική πτυχή, ο χαρακτηρισμός της ξυλοναυπηγικής ως «κληρονομιάς» και όχι ως «παράδοσης» είναι μια προσπάθεια να αντιμετωπιστεί η αντίληψη ότι τα παραδοσιακά επαγγέλματα συχνά υποτιμώνται (Billett, 2014). Αυτό είναι ζωτικής σημασίας όχι μόνο για τους σκοπούς της προσέλκυσης χρηματοδότησης, αλλά και για τη δυνατότητα προσέλκυσης μαθητών στη σχολή και σε μια δουλειά που προς το παρόν θεωρείται ευρέως ως μη δημοφιλές επάγγελμα (βλ. Bendix, 2018: 231). Η πρόθεση αυτή αναφέρθηκε πολλές φορές από στελέχη της ΔΙΝΕΠΟΚ κατά τη διάρκεια της εκδήλωσης «Παραδοσιακά Επαγγέλματα και Τέχνες στη Σύγχρονη Τεχνική Εκπαίδευση» που συνδιοργανώθηκε με τη Σιβιτανίδειο Δημόσια Σχολή Τεχνών και Επαγγελμάτων στις 20/02/2019. Η προσπάθεια αύξησης της συμβολικής αξίας της ξυλοναυπηγικής γίνεται φανερό και από τη μορφή εγγραφής της στο Εθνικό Ευρετήριο στο οποίο παρουσιάστηκε πρόσφατα. Στο πλαίσιο αυτό, δεν προβάλλεται πλέον ως πρακτική που συνδέει την αρχαία με τη νεότερη Ελλάδα (βλέπε Karantrampas, 2021). Αντιθέτως, το δελτίο εγγραφής μετατοπίζει το επίκεντρο από τα εθνικιστικά αφηγήματα ιστορικής αξίας και περηφάνιας στην πρακτική αξία της ξυλοναυπηγικής (στην οποία οι οικονομικές πτυχές είναι πρωταρχικής σημασίας) (βλ. Δαμιανίδης, 2013: 11), όπως συνήθως η ΔΙΝΕΠΟΚ προτείνει στους συγγραφείς προκειμένου να ευθυγραμμίζονται με τη Σύμβαση.

Αυτά είναι τα πρώτα βήματα, ώστε να αναδειχθεί «ο τουρισμός [ως] ένας από τους τομείς που πρέπει να συνδεθεί κατά προτεραιότητα με τις κατασκευές των ξυλοναυπηγείων»,⁶ όπως αναφέρεται στο Δελτίο εγγραφής στοιχείου, και να δημιουργηθεί μια «θέση στην αγορά που μπορούν να εκμεταλλευτούν οι καλοί τεχνίτες» (Fotopoulou, 2019: 14). Ως εκ τούτου, η ΔΙΝΕΠΟΚ προσπάθησε να αναζωογονήσει έναν κλάδο εργασίας που είχε αναπτυχθεί μέσα από την αλιεία και το εμπόριο και έπειτα άρχισε να παρακμάζει, όταν η χρήση σκαφών με νεότερη τεχνολογία αντικατέστησε τα ξύλινα σκάφη. Στη συνέχεια, η ξυλοναυπηγική σχεδόν εξαφανίστηκε εξαιτίας της νομοθεσίας και τελικά, η ΔΙΝΕΠΟΚ έχει προσπαθήσει να αναβιώσει αυτόν τον κλάδο εργασίας μέσω μιας νέας πολιτικής για την πολιτιστική κληρονομιά με επίκεντρο τον τουρισμό.

6 Αναλυτική περιγραφή του Δελτίου: http://ayla.culture.gr/xilonaupigiki_wooden_shipbuilding/ Ανακτήθηκε 22 Οκτωβρίου 2019.

Συνεργατισμός και Αλληλεγγύη: Ο Αγροτικός Συνεταιρισμός Ζαγοράς Πηλίου

Το στοιχείο *Συνεργατισμός και Αλληλεγγύη: Αγροτικός Συνεταιρισμός Ζαγοράς Πηλίου* εγγράφηκε στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας τον Φεβρουάριο του 2018. Εγγράφηκε από τον Αγροτικό Συνεταιρισμό Ζαγοράς ως μέρος του πλάνου μάρκετινγκ για την έμμεση προώθηση των προϊόντων του στην Ελλάδα. Μέσα στα σχέδια του Συνεταιρισμού ήταν επίσης και η υποβολή για την εγγραφή του ίδιου στοιχείου στον Διεθνή Κατάλογο για Καλές Πρακτικές Διαφύλαξης της UNESCO με σκοπό την έμμεση προώθηση των προϊόντων του και στο εξωτερικό, η οποία όμως δεν προχώρησε.

Ο αγροτικός συνεταιρισμός Ζαγοράς είναι ένας από τους παλαιότερους ελληνικούς συνεταιρισμούς, ο οποίος το 2016 γιόρτασε τα 100 χρόνια του με κύριο προϊόν τα μήλα γνωστά ως Ζαγορίν. Η προετοιμασία των εορτασμών είχε ξεκινήσει δύο χρόνια νωρίτερα με την πρόσληψη ενός ειδικού⁷ που κατείχε διδακτορικό στην Ψηφιακή Λαογραφία και την Εκπαίδευση, με εξειδίκευση στην αρχαιολογική έρευνα και την πολιτιστική διαχείριση. Αυτός σχεδίασε επίσης το πρόγραμμα διάρκειας ενός έτους για τους εορτασμούς των 100 χρόνων του Συνεταιρισμού. Ο στόχος ήταν μια στρατηγική μάρκετινγκ για την παρουσίαση μιας νέας εικόνας του συνεταιρισμού, πιο πολιτισμικά προσανατολισμένου, δηλαδή ενός συνεταιρισμού με εταιρική κοινωνική ευθύνη που θα έχει θετικό αντίκτυπο στην τοπική και την ευρύτερη ελληνική κοινωνία. Ως μέρος αυτού του σχεδίου, πρότεινε την εγγραφή ενός στοιχείου άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς που θα σχετίζεται με τον συνεταιρισμό. Γι' αυτόν το λόγο επικοινωνήσε με τη ΔΙΝΕΠΟΚ και, όπως μου εξήγησε: «Η πρωτοβουλία άρεσε σε στελέχη της ΔΙΝΕΠΟΚ και ένα στέλεχος της ΔΙΝΕΠΟΚ πρότεινε πως το στοιχείο θα μπορούσε να επικεντρωθεί στις έννοιες της Συνεργασίας και της Αλληλεγγύης. Βρήκα την ιδέα πολύ καινοτόμο και αποφάσισα να τη συζητήσω με τον συνεταιρισμό». Αυτό προέκυψε από τη στρατηγική της ΔΙΝΕΠΟΚ να προωθήσει μια θετική εικόνα, όπως, για παράδειγμα, εκείνη του σκληρά εργαζόμενου Έλληνα σε αντίθεση με τα αρνητικά στερεότυπα της ελληνικής τεμπελιάς. Ο ειδικός μεταβίβασε την πρόταση στο διοικητικό συμβούλιο του συνεταιρισμού, που τους άρεσε η ιδέα όπως παρουσιάστηκε. Αναδεικνύοντας αυτές τις δύο ιδέες, το διοικητικό συμβούλιο είχε ως στόχο να δημιουργήσει μια ελκυστική και θετική εικόνα του συνεταιρισμού που θα συνέβαλε επίσης στην ανάπτυξή του. Θα διέυρυναν τον συνεταιρισμό αυξάνοντας τα μέλη τους συμπεριλαμβάνοντας ενδιαφερόμενους από χωριά κοντά στη Ζαγορά.

Ο ειδικός ετοίμασε το δελτίο εγγραφής και στο τέλος του φθινοπώρου 2017 το συμβούλιο του συνεταιρισμού πληροφορήθηκε ότι η ΔΙΝΕΠΟΚ ήταν θετική στην προτεινόμενη εγγραφή του στοιχείου στο Εθνικό Ευρετήριο και η Υπουργός Πολιτισμού και Αθλητισμού επρόκειτο να υπογράψει την απόφαση. Η άτυπη είδηση και η εγγραφή συνέπεσαν με το τέλος των εορτασμών των 100 χρόνων που είχαν διαρκέσει σχεδόν δύο χρόνια και έτσι σε όλες τις υπόλοιπες εκδηλώσεις διαφημίστηκε η επιτυχημένη εγγραφή του στοιχείου και συνετέλεσε στην ανανέωση της ταυτότητας του συνεταιρισμού. Αυτή η διαφήμιση έφτασε σε πολλούς μαθητές πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και τις οικογένειές τους μέσω ενός εθνικού σχολικού διαγωνισμού ζωγραφικής, που επιχορηγήθηκε από τον συνεταιρισμό και είχε τεθεί υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, καθώς και μέσω δημοσιογράφων που προσκλήθηκαν σε άλλες εκδηλώσεις στις οποίες οι εκπρόσωποι του συνεταιρισμού είχαν την ευκαιρία να αναδείξουν την άυλη πολιτιστική κληρονομιά τους.

Κατά τη διάρκεια μιας από τις επισκέψεις μου στη Ζαγορά το καλοκαίρι του 2018, το διοικητικό συμβούλιο του συνεταιρισμού, τα μέλη και οι κάτοικοι της Ζαγοράς είχαν αρχίσει να εστιάζουν τις αφηγήσεις τους στη συνεργασία και την αλληλεγγύη. Αρχισαν να επεξεργάζονται τους τρόπους με τους οποίους «η συνεργασία και η αλληλεγγύη υπήρξαν μέρος της κληρονομιάς [τους] από την πρώτη στιγμή δημιουργίας του συνεταιρισμού». Τόνισαν επίσης πώς αυτές οι ιδιότητες επέτρεψαν στο χωριό τους να ξεχωρίζει από άλλες ελληνικές πόλεις. Αυτές οι δηλώσεις μετά την εγγραφή δείχνουν πώς οι κάτοικοι της Ζαγοράς

7 Για μια επιπλέον οπτική στο θέμα βλ. το κείμενο του Αλέξανδρου Γ. Καπανιάρη σε αυτό τον τόμο.

επιχειρούν να αυξήσουν το κοινωνικό τους κεφάλαιο επιδεικνύοντας ιδιότητες που ισχυρίζονται ότι στερούνται άλλοι Έλληνες, και έτσι, για άλλη μια φορά, η κληρονομιά χρησιμοποιείται για να επιτύχει νέα ηθικά οφέλη. Ωστόσο, κανένα από αυτά τα άτομα δεν είχε ξεκάθαρη ιδέα για το τι ήταν η άυλη πολιτιστική κληρονομιά και πώς σχετίζεται με τον συνεταιρισμό. Εξακολουθούσαν όμως να επιθυμούν να προετοιμάσουν την υποψηφιότητα για την εγγραφή του στοιχείου τους στον Διεθνή Κατάλογο Καλών Πρακτικών Διαφύλαξης Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO, προκειμένου να προσελκύσουν ορατότητα για τους ίδιους και τα μήλα τους.

Η απάντηση των παραγόντων της πολιτιστικής κληρονομιάς στις πολιτικές και ορισμένα συμπεράσματα Μέσα από αυτά τα εθνογραφικά παραδείγματα, προσπάθησα να αναλύσω πώς η χάραξη πολιτικής για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά χρησιμοποιείται ως εργαλείο για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας των πολιτών ενάντια στην «κρίση», καθώς και για τη δημιουργία πρωτοβουλιών και κρατικών στρατηγικών που βασίζονται σε ιδέες βιώσιμης ανάπτυξης για την αναζωογόνηση της εγχώριας αγοράς μέσω της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Κεντρικό ρόλο σε αυτό έπαιξε η ΔΙΝΕΠΟΚ, η οποία μέσω εκδηλώσεων «ευαισθητοποίησης» εισήγαγε την άυλη πολιτιστική κληρονομιά στην Ελλάδα. Αυτές οι εκδηλώσεις λειτούργησαν ως τρόπος για τη μετάδοση και διάδοση της εθνικής στρατηγικής για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά, παρακινώντας τους σχετιζόμενους με την κληρονομιά να αρχίσουν να αναπτύσσουν σχέδια διαφύλαξης για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά τους, συχνά συνδέοντάς τα με την αγορά. Επί του παρόντος, τα περισσότερα εγγεγραμμένα στοιχεία στο Εθνικό Ευρετήριο περιλαμβάνουν κάποια συσχέτιση με την αγορά στα σχέδια διαφύλαξής τους. Ωστόσο, αυτή ήταν απόφαση των ατόμων που συμπλήρωσαν τα Δελτία εγγραφής και δεν έχει επιβληθεί από τη ΔΙΝΕΠΟΚ. Για παράδειγμα, η *Βυζαντινή Μουσική / Ψαλτική Τέχνη*, το *Ρεμπέτικο* και τα *Ιερά δάση των χωριών του Ζαγορίου και της Κόνιτσας*, τα οποία δεν εμπίπτουν στο πεδίο αυτού του άρθρου ώστε να συζητηθούν εδώ, δεν παρουσιάζουν κάποια σύνδεση με την αγορά, όπως κάνουν τα περισσότερα από τα στοιχεία του Εθνικού Ευρετηρίου.

Και στις δύο περιπτώσεις, υπήρχε κάποια συσχέτιση με την αγορά ως έναν βαθμό, πριν από τον αναπροσδιορισμό του στοιχείου (rebranding) ως άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Ο συνεταιρισμός της Ζαγοράς πάντα είχε άμεση σχέση με την αγορά, αλλά η άυλη πολιτιστική κληρονομιά λειτούργησε ως μια μορφή διαφήμισης με την οποία μπορούσαν να παρουσιάσουν τον συνεταιρισμό τους ως επιχείρηση με υψηλό βαθμό εταιρικής κοινωνικής ευθύνης. Οι πρακτικές της ξυλοναυπηγικής ανέκτησαν μέρος του χαμένου κύρους τους και, αντί να προχωρήσουν προς έναν βέβαιο θάνατο, τους δόθηκε μια τελευταία ευκαιρία, έμμεσα, μέσω της τουριστικής βιομηχανίας. Αν και η κατασκευή νέων σκαφών δεν αυξήθηκε, μέσω της μετατροπής των αλιευτικών σκαφών σε σκάφη κατάλληλα για τουριστική χρήση, οι ναυπηγοί θα μπορούσαν ενδεχομένως να ζήσουν από την συντήρηση των σκαφών. Επιπλέον, εάν η τουριστική βιομηχανία αποδειχθεί αρκετά ικανοποιητική, τότε οι σπουδαστές της σχεδιαζόμενης ναυπηγικής σχολής θα έχουν την ευκαιρία να στηρίξουν τον κλάδο ναυπηγώντας νέα ξύλινα τουριστικά σκάφη. Σε κάθε μία από τις περιπτώσεις που περιέγραψα, ανοίγονταν νέες δυνατότητες για τους παράγοντες της πολιτιστικής κληρονομιάς (Bendix, 2009: 264) «ανασυσκευάζοντας μεταχειρισμένα πράγματα σε νέα φανταχτερά κουτιά και πουλώντας τα ως ολοκαίνουργια».

Στην περίπτωση της ξυλοναυπηγικής, οι τοπικοί παράγοντες κληρονομιάς ενδιαφέρονταν ήδη για την αναζωογόνηση της τέχνης τους και έχουν ήδη δημιουργήσει ένα μουσείο που λειτουργούσε ως χώρος διαφύλαξης όπου ήρθε η Εθνική Στρατηγική για να υποστηρίξει και να επεκτείνει την τοπική πρωτοβουλία. Ομοίως, στην περίπτωση του Συνεταιρισμού της Ζαγοράς, η αγορά προϋπήρχε και οι τοπικοί φορείς κληρονομιάς τη χρησιμοποιούν ως σημείο σύνδεσης με την Εθνική Στρατηγική για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά. Συνεπώς, ο Συνεταιρισμός της Ζαγοράς μετασχημάτισε τις ήδη υπάρχουσες πρακτικές μέσα από το πρίσμα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και ανανέωσε την εικόνα του. Όπως έχω υπο-

στηρίξει αλλού (Karampampas, 2021), η κληρονομο-ποιητική διαδικασία⁸ των παραδοσιακών τεχνικών αναβαθμίζει τη θέση τους κάτω από την ετικέτα της κληρονομιάς και αποσκοπεί να τις καταστήσει πιο «εμπορεύσιμες». Παράλληλα, βοηθά να αποσυνδεθούν οποιεσδήποτε πιθανές αρνητικές συνέπειες που υφίστανται λόγω της εμπορευματοποίησής τους, καθώς πολύ συχνά στην Ελλάδα επικρίνεται η ύπαρξη οικονομικών οφελών από αυτό που θεωρείται «παραδοσιακό», ειδικά σε σχέση με επιτελεστικά στοιχεία (Karampampas, 2021).

Ως εκ τούτου, η εγγραφή των στοιχείων άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα χρησιμοποιείται συχνά ως τακτική για την ανάπτυξη ανθεκτικότητας ενάντια στους αρνητικούς συνειρμούς που είχαν εισπράξει οι Έλληνες από τα μέσα ενημέρωσης. Παράδειγμα αυτού είναι οι κάτοικοι της Ζαγοράς που αναδεικνύουν τον «Συνεργατισμό και την Αλληλεγγύη» τους, όπως και τη «σκληρή δουλειά» με τη συγκομιδή της σοδειάς τους. Η εγγραφή στοιχείων άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς καθίσταται για τους εμπλεκόμενους με την κληρονομιά μια αναγνώριση και μια εθνική (ή δυνητικά διεθνής) αναγνώριση της εξαιρετικότητάς τους (Bendix, 2009), γεγονός που καταδεικνύει ότι οι στερεότυπες αρνητικές συνεκδοχές δεν ισχύουν γι' αυτούς.

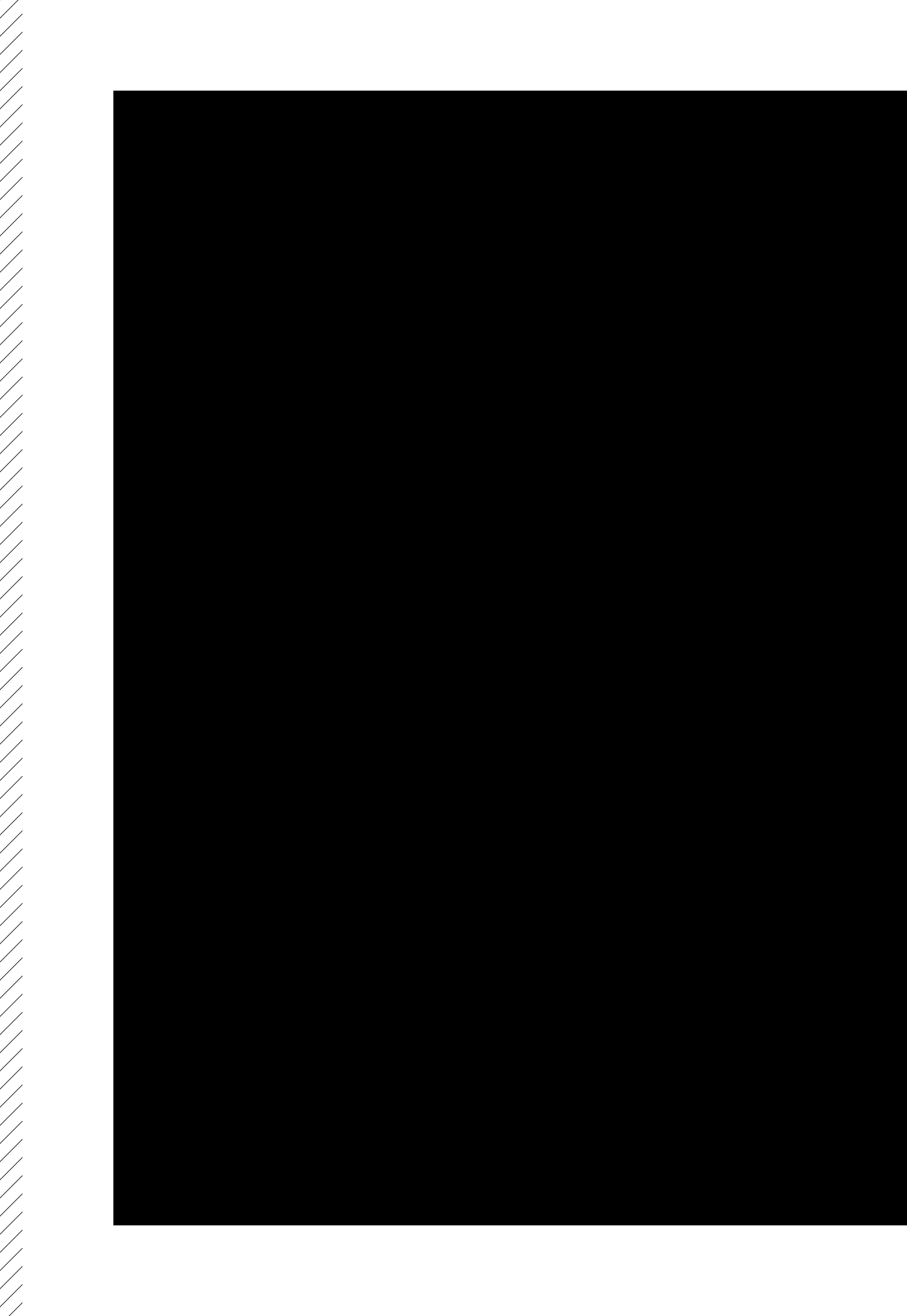
Επιπλέον, οι εγγραφές της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς συνδέουν τους τοπικούς παράγοντες με κρατικά στελέχη και τους επιτρέπουν να συνεργάζονται για έναν κοινό στόχο. Αυτό φαίνεται να είναι ασυνήθιστο, αφού η ανθρωπολογική έρευνα έχει δείξει ότι οι κρατικές προσπάθειες για την προώθηση του δημόσιου καλού μέσω της γραφειοκρατίας τις περισσότερες φορές δημιουργούν συγκρούσεις και άνισες προσπάθειες εντός και εκτός θεσμών (Telesca, 2015· Miller, 2002· Mitchell, 2007). Αυτό οφείλεται στο ότι οι τοπικοί παράγοντες και οι κρατικοί φορείς έχουν διαφορετικούς στόχους ή μεθόδους, που αυτό με τη σειρά του οδηγεί σε αποτελέσματα που απέχουν από αυτά που είχαν σχεδιαστεί από τους κρατικούς εκπροσώπους (Weber, 1994· Appadurai, 2011· Tuckett, 2015· Bear και Mathur, 2015: 20). Ωστόσο, στις περιπτώσεις που συζητούνται εδώ, όπως η περίπτωση της ξυλωναυπηγικής, συναντάμε παράγοντες της τοπικής κληρονομιάς (ξυλωναυπηγούς και εκπροσώπους μουσείων) που συνεργάζονται με κρατικά στελέχη προκειμένου να επιτύχουν χρηματοδότηση για την υλοποίηση των προγραμματισμένων πολιτικών διαφύλαξης και την ίδρυση νέων δομών, όπως τεχνικών σχολών, για να μυήσουν νέους ανθρώπους στην ξυλωναυπηγική. Επιπλέον, επιχειρούν να σώσουν τα ξύλινα σκάφη από την καταστροφή και επίσης σκοπεύουν να αναθεωρήσουν τον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύεται ο κανονισμός της ΕΕ για τον έλεγχο της επαγγελματικής αλιείας από τις αρμόδιες υπηρεσίες του ελληνικού κράτους.

Συνεπώς, στις παραπάνω περιπτώσεις, η αποκαλούμενη «ελληνική κρίση» δημιούργησε μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης που παρακίνησε τους ανθρώπους να δράσουν γρήγορα, να αναζητήσουν νέες λύσεις και να συνεργαστούν για να βρουν άμεσες και πρακτικές απαντήσεις στα προβλήματα της καθημερινότητάς τους. Σε αυτό το πλαίσιο, η εφαρμογή της Σύμβασης του 2003 στην Ελλάδα σε περίοδο κρίσης έδωσε τη δυνατότητα μιας άλλης κατεύθυνσης για πιθανή αλλαγή και βελτίωση της ζωής των τοπικών παραγόντων της πολιτιστικής κληρονομιάς και των ανθρώπων που ζουν μαζί τους. Με αυτόν τον τρόπο, οι παράγοντες της πολιτιστικής κληρονομιάς σκόπευαν να ανακτήσουν τον έλεγχο της ζωής τους, να ανεβάσουν το βιοτικό τους επίπεδο, αλλά και να ανακτήσουν τη χαμένη υπερηφάνεια και αξιοπρέπεια τους και να καταρρίψουν τα αρνητικά στερεότυπα, ενισχύοντας την εικόνα των θετικών χαρακτηριστικών τους. Αυτό επιτυγχάνεται με τη συνεργασία τοπικών παραγόντων της πολιτιστικής κληρονομιάς με δημόσιους φορείς και ΜΚΟ, που λαμβάνουν συλλογικές αποφάσεις προσπαθώντας να δημιουργήσουν ένα καλύτερο μέλλον για αυτούς σε αυτήν την παρατεταμένη περίοδο κρίσης.

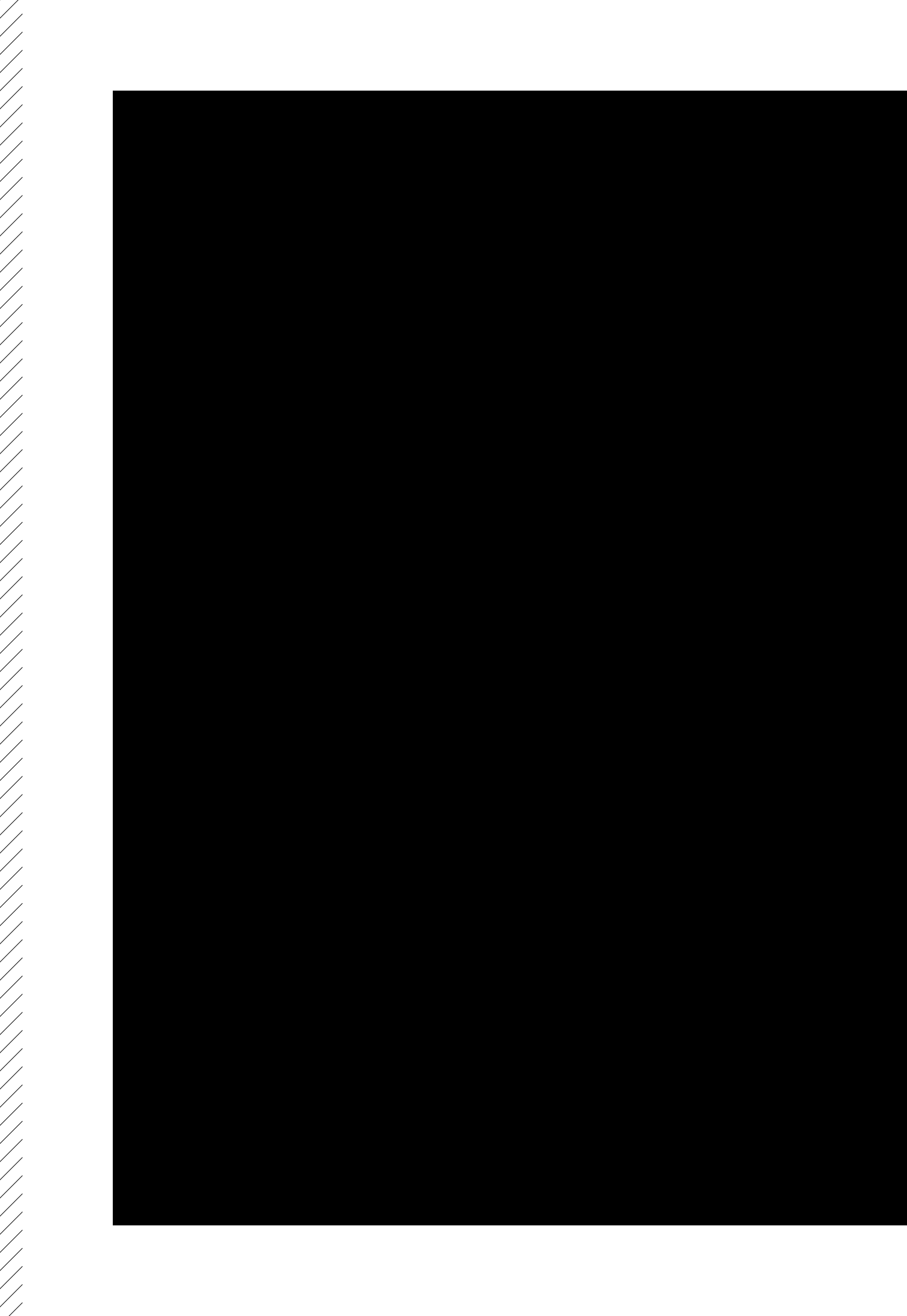
8 Στα αγγλικά *heritagisation*, η διαδικασία κατά την οποία κάτι μετουσιώνεται σε κληρονομιά, και πιο συγκεκριμένα «η διανοητική κατασκευή της κληρονομιάς που από μόνη της είναι κομμάτι των πολιτισμικών και κοινωνικών διαδικασιών που συνθέτουν την κληρονομιά» (Smith, 2006: 13).

- Appadurai, A. 2011. The Ghost in the Financial Machine. *Public Culture*, 23 (3), 517-39.
- Bear, L. 2015. *Navigating Austerity: Currents of Debt Along a South Asian River*. Stanford: Stanford University Press.
- Bear, L. και N. Mathur. 2015. Remaking the Public Good: A New Anthropology of Bureaucracy. *The Cambridge Journal of Anthropology*, 33 (1), 18-34. doi:10.3167/ca.2015.330103.
- Bendix, R. 2009. Heritage between Economy and Politics an Assessment from the Perspective of Cultural Anthropology. Στο L. Smith και N. Akagawa (επιμ.), *Intangible Heritage*, 253-260. Routledge.
- Billett, S. 2014. The Standing of Vocational Education: Sources of Its Societal Esteem and Implications for Its Enactment. *Journal of Vocational Education and Training*, 66 (1), 1-21. doi:10.1080/13636820.2013.867525.
- Bortolotto, C., P. Demgenski, P. Karampampas και S. Toji. 2020. Proving Participation: Vocational Bureaucrats and Bureaucratic Creativity in the Implementation of the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. *Social Anthropology*, 28 (1), 66-82. doi:10.1111/1469-8676.12741.
- Bryant, R. 2016. On Critical Times: Return, Repetition, and the Uncanny Present. *History and Anthropology*, 27 (1), 19-31. doi:10.1080/02757206.2015.1114481.
- Cabot, H. 2015. Crisis and Continuity: A Critical Look at the 'European Refugee Crisis' - Allegra. *Allegra Lab: Anthropology, Law, Art & World*. <http://allegralaboratory.net/crisis-and-continuity-a-critical-look-at-the-european-refugee-crisis/>.
- Castoriadis, C. 1987. *The Imaginary Institution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Δαμιανίδης, Κ. 2013. Δελτίο Στοιχείου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς: Ξυλωναυπηγική, *Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού.
- Das, V. 1995. *Critical Events: An Anthropological Perspective on Contemporary India*. Delhi: Oxford University Press.
- Das, V. 2006. *Life and Words: Violence and the Descent into the Ordinary*. Berkeley: University of California Press.
- Fotopoulou, V. 2019. Vernacular shipbuilding. Στο P. Karampampas και W. De Regt (επιμ.), *Safeguarding intangible cultural heritage through technical and vocational education and training (TVET): Report of the UNESCO-UNEVOC Virtual conference*. Bonn: UNESCO-UNEVOC International Centre for Technical and Vocational Education and Training: 14-15.
- Gaonkar, D.P. 2002. Toward New Imaginaries: An Introduction. *Public Culture*, 14 (3), 1-19. doi:10.1215/08992363-14-1-1.
- Herzfeld, M. 2016. The Hypocrisy of European Moralism: Greece and the Politics of Cultural Aggression – Part 1. *Anthropology Today*, 32 (1), 10-13.
- Holton, R.J. 1987. The Idea of Crisis in Modern Society. *The British Journal of Sociology*, 38 (4), 502-550. doi:10.2307/590914.
- Karampampas, P. 2021. (Re)Inventing Intangible Cultural Heritage through the Market in Greece. *International Journal of Heritage Studies*, 27 (6), 654-67. doi:https://doi.org/10.1080/13527258.2020.1844277.
- Kirtsoglou, E. και G. Tsimouris. 2018. Migration, Crisis, Liberalism: The Cultural and Racial Politics of Islamophobia and 'Radical Alterity' in Modern Greece. *Ethnic and Racial Studies*, 41 (10). Taylor & Francis: 1874-1892. doi:10.1080/01419870.2018.1400681.
- Knight, D.M. 2012. Cultural Proximity: Crisis, Time and Social Memory in Central Greece. *History and Anthropology*, 23 (3): 349-74. doi:10.1080/02757206.2012.697064.

- Knight, D.M. 2013. The Greek Economic Crisis as Trope. *Focaal*, 65, 147-59. doi:10.3167/fcl.2013.650112.
- Knight, D.M. 2015. *History, Time, and Economic Crisis in Central Greece*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Knight, D.M. 2018. The Desire for Disinheritance in Austerity Greece. *Focaal*, 80, 30-42. doi:10.3167/fcl.2018.800103.
- Knight, Daniel Martyn. 2019. Time of Crisis: Permanence as Orientation. *American Ethnologist Website*. <http://americanethnologist.org/features/collections/orientations-to-the-future/time-of-crisis-permanence-as-orientation>.
- Knight, D.M. και C. Stewart. 2016. Ethnographies of Austerity: Temporality, Crisis and Affect in Southern Europe. *History and Anthropology*, 27 (1), 1-18. doi:10.1080/02757206.2015.1114480.
- Lomnitz, C. 2003. Times of Crisis: Historicity, Sacrifice, and the Spectacle of Debacle in Mexico City. *Public Culture*, 15 (1), 127-47.
- Miller, D. 2002. Turning Callon the Right Way Up. *Economy and Society*, 31 (2): 218-33. doi:10.1080/03085140220123135.
- Mitchell, T. 2007. The Properties of Markets. Στο D. Mackenzie, F. Munieza και L. Siu (επιμ.), *Do Economists Make Markets? On the Performativity of Economics*, 244-75. Princeton: Princeton University Press.
- Panourgíá, N. 2018. The 'Greek Crisis' and the New-Poor. The Being, the Phenomenon, and the Becoming. Στο D. Dalakoglou και G. Agelopoulos (επιμ.), *Critical Times in Greece: Anthropological Engagements with the Crisis*, 132-47. Oxford: Routledge.
- Rozakou, K. 2017. Nonrecording the 'European Refugee Crisis' in Greece: Navigating through Irregular Bureaucracy. *Focaal*, (77): 36-49. doi:10.3167/fcl.2017.770104.
- Seremetakis, C.N. 2019. *Sensing the Everyday: Dialogues from Austerity Greece*. New York: Routledge.
- Smith, L. 2006. *Uses of Heritage*. London: Routledge.
- Stewart, K. και S. Harding. 1999. Bad Endings: American Apocalypse. *Annual Review of Anthropology*, 28, 285-310.
- Taussig, M. 1992. *The Nervous System*. New York: Routledge.
- Taylor, C. 2002. *Modern Social Imaginaries*. *Public Culture*, 14 (1): 91-124.
- Telesca, J.E. 2015. Consensus for Whom? Gaming the Market for Atlantic Bluefin Tuna through the Empire of Bureaucracy. *The Cambridge Journal of Anthropology*, 33 (1), 49-64. doi:10.3167/ca.2015.330105.
- Theodossopoulos, D. 2016. Philanthropy or Class Solidarity? Ethical Dilemmas about Humanitarianism in Crisis Afflicted Greece. *Social Anthropology*, 24 (2), 167-184. doi:10.1111/1469-8676.12304.
- Troger, V. 2004. Vocational Training in French Schools: The State/Employer Alliance. *European Journal: Vocational Training*, 31: 10-14.
- Tuckett, A. 2015. Strategies of Navigation: Migrants' Everyday Encounters with Italian Immigration Bureaucracy. *The Cambridge Journal of Anthropology*, 33 (1), 113-28. doi:10.3167/ca.2015.330109.
- UNESCO. 2003. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris: UNESCO.
- Vigh, H. 2008. Crisis and Chronicity: Anthropological Perspectives on Continuous Conflict and Decline. *Ethnos*, 73 (1), 5-24. doi:10.1080/00141840801927509.
- Visacovsky, S.E. 2017. When Time Freezes: Socio-Anthropological Research on Social Crises. *Iberoamericana-Nordic Journal of Latin American and Caribbean Studies*, 46 (1), 6-16. doi:10.16993/iberoamericana.103.
- Wagner-Pacifi, R. 2000. *Theorizing the Stand-off*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511488887.
- Weber, M. 1994. Parliament and Government in Germany under a New Political Order. Στο P. Lassman και R. Speirs *Political Writings*, 130-271. Cambridge: Cambridge University Press.

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ: Η ΔΙΑΦΥΛΑΞΗ
ΤΗΣ ΑΪΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΜΕΣΑ
ΑΠΟ ΤΑ ΜΑΤΙΑ ΤΩΝ ΕΚΠΡΟΣΩΠΩΝ
ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ

Μουσείο Ναυπηγικών και Ναυτικών Τεχνών του Αιγαίου: Η προετοιμασία ενός Μουσείου - Εργαστηρίου για την ξυλοναυπηγική στα χρόνια της οικονομικής κρίσης

Κώστας Δαμιανίδης¹

Η ναυπηγική υπήρξε, αναμφίβολα, μία από τις τεχνολογίες αιχμής σε πολλές ιστορικές περιόδους. Αντιπροσώπευε ένα από τα πιο αναπτυγμένα πεδία εφαρμοσμένης τέχνης και τεχνικής που αφορούσε τις θαλάσσιες μετακινήσεις και επικοινωνίες, τον πιο ασφαλή δηλαδή τρόπο μεταφοράς αγαθών έως τον 19ο αιώνα. Ιδιαίτερα στις ελληνικές θάλασσες, η ναυπηγική και η ναυσιπλοΐα εξελίχθηκαν με πρωτοποριακό τρόπο από την αρχαιότητα έως τον ύστερο Μεσαίωνα. Μεγάλες τεχνικές εξελίξεις της ναυπηγικής και της ναυσιπλοΐας φαίνεται ότι έλαβαν χώρα στο πλαίσιο του αρχαίου ελληνικού κόσμου.

Η λεγόμενη «*παραδοσιακή ναυπηγική*» στο Αιγαίο, όπως επιβίωσε μέχρι τις αρχές του 21ου αιώνα, αποτελεί ομολογουμένως τον τελευταίο κρίκο αυτής της μακράς παράδοσης, η οποία εξελίχθηκε σταδιακά, και αφομοίωσε νεότερα τεχνικά στοιχεία που λάμβανε ως δάνεια από άλλες περιοχές, τουλάχιστον από τα τέλη του Μεσαίωνα μέχρι και σήμερα.

Είναι εντυπωσιακό ότι μπορούμε να αναγνωρίσουμε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της τέχνης που καταγράφονται και σήμερα στα ξυλοναυπηγεία του Αιγαίου, και τα οποία προέρχονται από τη Βυζαντινή ή μεσαιωνική ναυπηγική παράδοση του αρχιπελάγους. Μας το επιβεβαιώνουν τα δεκάδες εντυπωσιακά βυζαντινά ναυάγια που βρέθηκαν τόσο στο λιμάνι του Θεοδοσίου στην Κωνσταντινούπολη, στην ανασκαφή του Μετρό στο Yenikari την περίοδο 2006-2012 όσο και σε άλλα σημεία της Ανατολικής Μεσογείου. Αποτελούν μια πολυπληθή ενότητα σαράντα και πλέον ναυαγίων, που χρονολογούνται από τον 5ο έως τον 11ο αι. μ.Χ. και παρέχουν πλήθος πληροφοριών για τα πλοία, τη ναυσιπλοΐα και τη ναυπηγική στον βυζαντινό κόσμο και κυρίως στο Αιγαίο και στη θάλασσα του Μαρμαρά (Harpster, 2009· Harpster, 2010· Pulak, Ingram και Jones, 2014· Kocabas, 2014).

Επιβεβαιώνεται λοιπόν τόσο από αρχαιολογικές όσο και από ιστορικές έρευνες ότι η ναυπηγική αποτελεί ένα βασικό διαχρονικό στοιχείο του τεχνικού πολιτισμού του Αιγαίου. Είναι μια τέχνη που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των πολιτισμικών

¹ Αρχιτέκτων Δρ. Ιστορίας Ναυπηγικής, πρόεδρος Συλλόγου Φίλων Μουσείου Ναυπηγικών και Ναυτικών Τεχνών Αιγαίου.

χαρακτηριστικών του Αρχιπελάγους με τα πολυάριθμα πλοία που τροφοδοτούσαν και ένωναν τις μικρές ναυτικές κοινωνίες, αλλά και με τις εργασίες στα ναυπηγεία, που αποτελούσαν ένα πρωτοπόρο τμήμα του τεχνικού πολιτισμού και καλλιεργούσαν τη συλλογική προσπάθεια για ευημερία. Τα ξυλοναυπηγεία στήριζαν την τοπική οικονομία, εξασφάλιζαν την απασχόληση σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού και δημιουργούσαν ένα σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα για την οικονομία του κάθε τόπου.

Η ξυλοναυπηγική παραγωγή σήμερα

Η ξυλοναυπηγική είναι μία από τις λίγες τεχνικές επαγγελματικές δραστηριότητες στο Αιγαίο με γηγενή χαρακτηριστικά. Προέρχεται αποκλειστικά, από το τοπικό πολιτισμικό υπόβαθρο των μικρών θαλασσινών κοινωνιών και αποτελεί μία από τις λίγες ζωντανές τεχνικές εκφράσεις της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς του Αιγαίου.² Ωστόσο, μέσα στη σύγχρονη πραγματικότητα των συνθηκών της κρίσης, και των πρακτικών που καθορίζονται από τη γραφειοκρατία της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η ξυλοναυπηγική παραγωγή μειώνεται δραματικά. Παράλληλα χάνεται το μοναδικό κανάλι διαιώνισης της τέχνης, που ήταν η άτυπη μαθητεία της νεότερης γενιάς δίπλα σε γεροντότερους μάστορες (Δαμιανίδης, 1997). Αυτό γίνεται όλο και πιο φανερό, χρόνο με τον χρόνο, βλέποντας να κλείνουν το ένα μετά το άλλο τα τελευταία ξυλοναυπηγεία που υπάρχουν στα νησιά και στις παραλιακές περιοχές της Ελλάδας ή στην καλύτερη περίπτωση να γίνονται πάρκινγκ σκαφών και να σταματούν να ασχολούνται με κατασκευές και με τεχνικές εργασίες για την επισκευή των ξύλινων καϊκιών.

Σήμερα, είναι φανερό ότι πρόκειται για μια εξειδικευμένη τέχνη που περνά σε μια φάση παρακμής. Η υποβάθμισή της γίνεται με γρήγορους ρυθμούς, παρά το γεγονός ότι μόλις πριν από δύο δεκαετίες ήταν μια από τις πιο σημαντικές τοπικές κατασκευαστικές δραστηριότητες.

Η ξυλοναυπηγική στηρίζεται σε ένα κύκλο εργασιών που λειτουργεί κυρίως στο πλαίσιο των τοπικών κοινωνιών των νησιών και των παραλιακών περιοχών. Οι ψαράδες, οι βασικοί πελάτες των τοπικών ναυπηγείων, κατασκευάζουν τα καϊκια τους στα ξυλοναυπηγεία του Αιγαίου και τα επόμενα χρόνια τα συντηρούν και τα επισκευάζουν στα ίδια ναυπηγεία. Τις τελευταίες δεκαετίες, η αλιεία είναι ο κυριότερος τομέας που στήριζε την παραγωγή και την απασχόληση στα ξυλοναυπηγεία. Αντίθετα, ο θαλάσσιος τουρισμός που αναπτύχθηκε κυρίως μετά τη δεκαετία του 1980, συμμετέχει με ένα μικρότερο ποσοστό στην παραγωγή των ξυλοναυπηγείων. Τα περισσότερα τουριστικά σκάφη δεν είναι κατασκευασμένα από ξύλο, ούτε συντηρούνται στα ξυλοναυπηγεία. Επίσης, τα σκάφη αναψυχής κατέχουν ένα ακόμη μικρότερο τμήμα της παραγωγής.

Παλιότερα, ένα σημαντικό μέρος της παραγωγής των ξυλοναυπηγείων, απευθυνόταν στις θαλάσσιες μεταφορές και το τοπικό εμπόριο που γινόταν σε μεγάλο βαθμό με ξύλινα σκάφη. Ωστόσο, περίπου από τη δεκαετία του 1970, όταν οι μεταφορές ξεκίνησαν να γίνονται καθολικά με τα μεγαλύτερα καράβια ή με τις χερσαίες οδικές επικοινωνίες, αυτή η δραστηριότητα έχει πρακτικά εκλείψει.

Οι καταστροφές των αλιευτικών σκαφών και η διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς

Τις τελευταίες τρεις δεκαετίες εφαρμόζονται και στην Ελλάδα, όπως σε άλλες χώρες τις Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα Επιχειρησιακά Προγράμματα Αλιείας που προωθούν τη μείωση της αλιείας, μέσα από την επιδότηση της καταστροφής των αλιευτικών σκαφών. Χιλιάδες ξύλινα αλιευτικά καϊκια στην Ελλάδα έχουν οδηγηθεί στην καταστροφή, για να μπορέσουν να πάρουν οι ψαράδες τις προβλεπόμενες επιδοτήσεις (Δαμιανίδης, 2019).

Παράλληλα, τα πρώτα χρόνια των Επιχειρησιακών Προγραμμάτων Αλιείας, συνεχίζονταν και οι ναυπηγήσεις νέων ξύλινων αλιευτικών σκαφών, επίσης με επιδοτήσεις. Την περίοδο εκείνη, μέχρι περίπου το 2009, οι νέες κατασκευές ισοστάθμιζαν, σε μεγάλο βαθμό, τις απώλειες που είχαν τα ξυλοναυπηγεία από τις εργασίες συντήρησης και επισκευής των σκαφών που αποσύρονταν.

2 <http://ayla.culture.gr/?p=108#more-108>.

Ωστόσο, με το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης στις αρχές του 2010 σταμάτησαν σταδιακά οι νέες κατασκευές, ενώ συνεχίστηκαν αμείωτες οι καταστροφές. Μόνο το 2017 εγκρίθηκαν οι καταστροφές 766 αλιευτικών σκαφών, από τα οποία τουλάχιστον 600 ήταν ξύλινα καΐκια.³

Το μέτρο της καταστροφής των αλιευτικών σκαφών, σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση, είναι ο καταλυτικός παράγοντας που έχει οδηγήσει πολλά ξυλοναυπηγεία σε κλείσιμο. Οι κατασκευές των μικρών αλιευτικών καϊκιών, που ήταν το βασικό αντικείμενο απασχόλησης των ξυλοναυπηγείων, έχουν μειωθεί δραματικά. Ακόμη, οι επισκευές και συντηρήσεις των παλαιότερων αλιευτικών έχουν και αυτές μειωθεί, αφού πάνω από τα μισά αλιευτικά καΐκια έχουν καταστραφεί τις τελευταίες τρεις δεκαετίες. Παράλληλα, έχουν αυξηθεί ραγδαία τόσο οι άμεσοι και έμμεσοι φόροι, όσο και οι ασφαλιστικές εισφορές σε όλα τα επαγγέλματα, συμπεριλαμβανομένου του ξυλοναυπηγού. Πολλοί επαγγελματίες στην περιφέρεια, μεταξύ τους και οι ξυλοναυπηγοί, προτιμούν να είναι άνεργοι ή να δηλώνουν μικροί αγρότες από το να συνεχίζουν να ασκούν το επάγγελμα που είχαν πριν από την κρίση. Η οικονομική υποβάθμιση των ξυλοναυπηγών συμπαρασύρει σε μείωση την επαγγελματική τους αυτοεκτίμηση και παράλληλα υπονομεύει τις όποιες προσπάθειες διάσωσης και διάδοσης της τέχνης. Για τους λόγους αυτούς, τους οποίους εξέθεσα με συντομία, η ξυλοναυπηγική, μία από τις σημαντικότερες παραδοσιακές τέχνες των κατοίκων του Αιγαίου, συρρικνώνεται και απειλείται με αφανισμό την εποχή της κρίσης.

Το Μουσείο Ναυπηγικών και Ναυτικών Τεχνών του Αιγαίου (ΜΝΝΤΑ)

Μέσα σε αυτή τη ζοφερή πραγματικότητα για τη ναυπηγική τέχνη στην Ελλάδα ξεκίνησε η δημιουργία ενός νέου θεματικού μουσείου που προβάλλει τα καΐκια του Αιγαίου, την ξυλοναυπηγική και την παραδοσιακή ναυσιπλοΐα. Είναι μια προσπάθεια που γίνεται μέσα σε μια δύσκολη εποχή τόσο για τα θέματα αυτά, όσο και για τη δημιουργία ενός νέου Μουσείου [Κτίστου, 2016· Δαμιανίδης, 2016].

Συχνά το σχόλιο των συνομιλητών, όταν αναφερόμαστε στο νέο μουσείο, είναι ότι τώρα που καταστρέφονται μαζικά τα αλιευτικά σκάφη και δεν κατασκευάζονται καινούργια ήρθε η ώρα της μουσειακής τους διάσωσης, γιατί πλέον δεν θα μπορούν να διασωθούν λειτουργικά. Το νέο Μουσείο, ωστόσο, είναι σχεδιασμένο για να συμβάλει στη διάσωση της τέχνης και όχι για να εκμεταλλευτεί την παρακμή της. Το Μουσείο Ναυπηγικών και Ναυτικών Τεχνών του Αιγαίου στο Ηράκλειο της Σάμου είναι ένα θεματικό τεχνικό μουσείο, που δημιουργείται από τον Δήμο Ανατολικής Σάμου, σε συνεργασία με άλλους δημόσιους και ιδιωτικούς πολιτιστικούς φορείς. Η βασική χρηματοδότηση του έργου προέρχεται από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία 2014-2020» του Υπουργείου Ανάπτυξης.

Το Μουσείο Ναυπηγικών και Ναυτικών Τεχνών του Αιγαίου έχει σχεδιαστεί για να συμβάλει στη διάσωση της ναυπηγικής και ναυτικής παράδοσης, μέσα από ένα πλέγμα μουσειακών, εκπαιδευτικών και ερευνητικών δραστηριοτήτων που προγραμματίζονται στον χώρο του. Αποτελεί ένα θεματικό τεχνικό μουσείο που αποσκοπεί τόσο στη διάσωση και αξιοποίηση της υλικής όσο και στη διαφύλαξη και προβολή της άυλης κληρονομιάς της ναυπηγικής και ναυτικής τέχνης του Αιγαίου. Ο σχεδιασμός της μόνιμης έκθεσης του νέου Μουσείου στοχεύει στο να αναδείξει την ευρύτητα και τη διαχρονικότητα του ναυτικού τεχνικού πολιτισμού του Αρχιπελάγους. Το μουσείο έχει οργανωθεί από την αρχή του σχεδιασμού του πάνω σε τέσσερις λειτουργικούς άξονες πέρα από τη μόνιμη έκθεσή του. Ακολουθώντας τους άξονες αυτούς, προγραμματίζονται δράσεις και εφαρμογές και στους χώρους του ίδιου του Μουσείου, αλλά και έξω από τα φυσικά του όρια.

Ο πρώτος άξονας είναι η διάσωση και προστασία μνημείων, κειμηλίων, υλικών και άυλων μαρτυριών. Στον άξονα αυτόν ανήκουν τα σκάφη που διασώζονται και εκπροσωπούν με εντυπωσιακό τρόπο τη ναυπηγική παράδοση του Αιγαίου (Δαμιανίδης, 2018), τα εργαλεία ναυπηγικής, τα χνάρια, τα τεχνικά σχέδια, τα ναυπηγικά μοντέλα, τα αντικείμενα εξαρτισμού των σκαφών, τα όργανα και οι μηχανισμοί

3 Απόφαση Ένταξης με αρ. πρωτ. 3610/29.12.2017 και κωδικό ΟΠΣ 2449 του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων.

πάνω στα σκάφη, τα ημερολόγια και τα συμβολαιογραφικά έγγραφα σκαφών, τα αρχεία επιχειρήσεων και άλλες υλικές μαρτυρίες από διάφορα ναυπηγεία του Αιγαίου.

Περιλαμβάνει ακόμη τη διαφύλαξη τεκμηρίων της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως τις ηχογραφημένες ή βιντεοσκοπημένες προφορικές μαρτυρίες μαστόρων και ναυτικών, αρχειακές φωτογραφίες και υλικό, κινηματογραφικό ή βίντεο, που έχουν συλλεχθεί και παρουσιάζουν ναυπηγικές και ναυτικές δραστηριότητες στο Αιγαίο. Στο πλαίσιο αυτού του άξονα έχει συσταθεί το Αρχείο Προφορικών Μαρτυριών του Μ.Ν.Ν.Τ.Α., στο οποίο εντάσσονται συνεντεύξεις από ναυπηγούς, ναυτικούς και άλλους επαγγελματίες της θάλασσας, καταγεγραμμένες με τη μορφή ηχητικού αρχείου ή βιντεοσκοπημένες από διάφορες ερευνητικές αποστολές (Δαμιανίδης, 2017). Οι καταγραφές έχουν γίνει σε πανελλαδική κλίμακα κατά τη διάρκεια ερευνητικών αποστολών που πραγματοποιήθηκαν από το 1984 και μετά. Οι συνεντεύξεις αναφέρονται σε προσωπικές μαρτυρίες για τη ζωή, την απασχόληση, τις τεχνικές, τα έθιμα και τις κοινωνικές πρακτικές των ανθρώπων της θάλασσας.

Ο δεύτερος άξονας περιλαμβάνει δράσεις βιωματικής συμμετοχής και αναψυχής. Εδώ εντάσσονται εφαρμογές που έχουν σχεδιαστεί στον εσωτερικό και εξωτερικό χώρο του μουσείου, με σκοπό τη βαθύτερη και αμεσότερη κατανόηση των υλικών και άυλων μαρτυριών. Μια ομάδα εφαρμογών απευθύνεται στους απλούς επισκέπτες και στα παιδιά, με κατασκευές που προσομοιάζουν με «ναυτικές» εργασίες», όπως η ομαδική κωπηλασία και η χρήση πολύσπαστων για την μετακίνηση μεγάλων βαρών. Μια άλλη ομάδα βιωματικών δράσεων απευθύνεται σε εξειδικευμένο κοινό που έρχεται στο μουσείο, για να μάθει μια συγκεκριμένη τεχνική εφαρμογή ή να δοκιμάσει την κατασκευή και χρήση παραδοσιακών εργαλείων ναυπηγικής.

Κεντρικό ρόλο για τις δραστηριότητες αυτές θα παίξει το «Εργαστήριο συντήρησης εκθεμάτων και τεχνικών μουσειακών εφαρμογών» του Μουσείου, όπου ο επισκέπτης θα μπορεί να χρησιμοποιεί ή να κατασκευάσει παραδοσιακά εργαλεία, να σχεδιάσει ένα στοιχείο του σκάφους πάνω στο ναυπηγικό δάπεδο ή με τη βοήθεια του μονόκναρου να κατασκευάσει τον μεσαίο νομέα ενός σκάφους.

Ο τρίτος άξονας του μουσείου περιλαμβάνει την ανάδειξη γνώσεων και την πρόκληση συναισθημάτων τόσο μέσα από τη μόνιμη έκθεση του ΜΝΝΤΑ όσο και από τα εκπαιδευτικά προγράμματα για τους μικρούς επισκέπτες αλλά και για τους μεγάλους φίλους, που θέλουν να αποκτήσουν γνώσεις ξυλωναυπηγικής. Στους εκθεσιακούς χώρους και στις ειδικά διαμορφωμένες αίθουσες εκπαιδευτικών προγραμμάτων και πολλαπλών χρήσεων, θα γίνονται προγράμματα για μαθητές σχολικών τάξεων και για ομάδες παιδιών, οι οποίες θα δημιουργούνται κατά τους καλοκαιρινούς μήνες.

Ο τέταρτος και τελευταίος άξονας περιλαμβάνει ερευνητικές και μελετητικές δραστηριότητες. Αυτές εκτελούνται είτε από το εργαστήριο μαθηματικού μοντελισμού που θα λειτουργεί στον χώρο του Μουσείου ως ερευνητικό εργαστήριο του τμήματος Μαθηματικών του Πανεπιστημίου Αιγαίου είτε από συνεργάτες του ΜΝΝΤΑ που θα μελετούν και θα διερευνούν το αρχειακό υλικό και τα εκθέματα του Μουσείου. Το σημαντικό υλικό του Αρχείου Προφορικών Μαρτυριών, της φωτοθήκης, της σχεδιοθήκης και της βιντεοθήκης του Μουσείου αποτελεί, εν δυνάμει, ένα σημαντικό πεδίο εργασίας για τους ερευνητές της ναυπηγικής και ναυτικής παράδοσης.

Όπως γίνεται αντιληπτό, το ΜΝΝΤΑ είναι σχεδιασμένο για να λειτουργεί πολύπλευρα και έξω από τα συμβατικά όρια ενός μουσείου με στατικό περιεχόμενο. Οι λειτουργικές του ενότητες αλληλοσυμπληρώνονται και συμβάλλουν στη δημιουργία ενός πυρήνα του οποίου πρωταρχικός σκοπός είναι η προστασία και η ανάδειξη της ναυπηγικής και ναυτικής τέχνης ως υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς των κατοίκων του Αιγαίου. Στην ίδια κατεύθυνση λειτουργεί και ο Σύλλογος Φίλων του Μουσείου Ναυπηγικών και Ναυτικών Τεχνών του Αιγαίου, που ιδρύθηκε το 2017. Πρόκειται για ένα νέο συλλογικό φορέα που σκοπό έχει την υποστήριξη του Μουσείου και τη δημιουργία ουσιαστικών δεσμών με την κοινωνία της Σάμου και με τους φορείς της ξυλωναυπηγικής σε όλο το Αιγαίο.

Τα προγράμματα μαθητείας του μουσείου

Εκτός της μουσειακής λειτουργίας του, το ΜΝΝΤΑ δίνει ιδιαίτερη έμφαση και στην εκπαιδευτική αξιοποίηση των συλλογών του, μέσω της δημιουργίας εκπαιδευτικών δράσεων. Όπως προαναφέρθηκε, ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός του ΜΝΝΤΑ δεν απευθύνεται μόνο σε παιδιά αλλά και σε ενήλικες. Στο πλαίσιο αυτό, προγραμματίζονται καλοκαιρινά τμήματα φοίτησης, που θα διαρκούν από μία εβδομάδα ως έναν μήνα και θα αποσκοπούν στην εκμάθηση συγκεκριμένων επιμέρους τεχνικών της ξυλωναυπηγικής.

Παράλληλα, το ΜΝΝΤΑ προγραμματίζει τη λειτουργία μιας σταθερής εκπαιδευτικής δομής για νέους, που θα αποσκοπεί στην επαγγελματική κατάρτιση στην τέχνη της ξυλωναυπηγικής. Προσπαθώντας να συμβάλει στη διάσωση αυτής της παραδοσιακής τέχνης, το Μουσείο προγραμματίζει να συμπεριλάβει στις δραστηριότητές του τη λειτουργία μιας δομής κατάρτισης και μαθητείας στην ξυλωναυπηγική, που θα δραστηριοποιείται στο εργαστήριό του και θα λειτουργεί ως πυρήνας διάσωσης και διάδοσης της τέχνης. Η δομή αυτή θα απευθύνεται τόσο σε Έλληνες όσο και σε ξένους εκπαιδευόμενους, θα έχει δίγλωσση λειτουργία και ευέλικτη διάρκεια, ανάλογα με τον σκοπό της εκμάθησης. Θα υπάρχουν επαγγελματικά προγράμματα μεγάλης διάρκειας, τα οποία θα είναι ολιγομελή, με εκτεταμένη πρακτική κατάρτιση που θα εκπονείται κυρίως στους χώρους του μουσείου. Τα προγράμματα εκπαίδευσης θα αξιοποιούνται επίσης και ως μέρος των «ζωντανών εκθεμάτων» του μουσείου, αφού θα μπορούν να τα παρακολουθήσουν κατά περίπτωση και οι επισκέπτες του.

Συμπεράσματα

Μέσα στις συνθήκες της οικονομικής κρίσης οι αρχικοί στόχοι της δημιουργίας και κυρίως της λειτουργίας του Μουσείου προσέλαβαν περισσότερο έναν εκπαιδευτικό χαρακτήρα, με σκοπό την υποστήριξη και τη συνέχιση της τέχνης, ως ένα σημαντικό και απειλούμενο στοιχείο της νεότερης, υλικής και άυλης, πολιτιστικής κληρονομιάς του Αιγαίου. Ωστόσο, η αντιμετώπιση βασικών προβλημάτων για τους ξυλωναυπηγούς, όπως είναι το κόστος εργασιών, η ασφάλιση των εργαζομένων και η φορολογική ασφυξία των επαγγελματιών είναι ζητήματα πολύ σοβαρά και η επίλυσή τους είναι πέρα από τις δυνατότητες ενός μουσείου.

Αντίθετα, το μουσείο επιδιώκει να παίξει έναν σημαντικό ρόλο στην «ηθική» και «συναισθηματική» υποστήριξη της ξυλωναυπηγικής τέχνης, κυρίως στα μάτια των επαγγελματιών και των νέων ανθρώπων που θα ήθελαν να μάθουν και να ασχοληθούν με την τέχνη αυτή. Αναδεικνύοντας το ιστορικό βάθος της ναυπηγικής παράδοσης, το Μουσείο Ναυπηγικών και Ναυτικών Τεχνών του Αιγαίου και ο Σύλλογος των Φίλων του ΜΝΝΤΑ προσπαθούν να αποκαταστήσουν την αξία της ενασχόλησης με την ξυλωναυπηγική. Με αυτή την προοπτική προγραμματίζεται η λειτουργία μιας δομής κατάρτισης και μαθητείας στην παραδοσιακή ξυλωναυπηγική, που θα λειτουργήσει στους χώρους του Μουσείου. Η δομή αυτή οποία θα προσπαθήσει να αποτελέσει μια επαγγελματική διέξοδο για νέους, κυρίως των νησιών και των παραλιακών περιοχών του Αιγαίου.

Στον αντίποδα των προσπαθειών του Μουσείου βρίσκεται η παράλογη καταστροφή, με κρατική και ευρωπαϊκή επιδότηση, των δημιουργημάτων αυτής της τέχνης. Η καταστροφή των ξύλινων καϊκιών, που προσχηματικά συνδέεται με τον περιορισμό της αλιείας, δημιουργεί ένα πολύ κακό κλίμα απαξίωσης για τα ξύλινα καϊκια και την παραδοσιακή ναυπηγική. Γι' αυτό, το Μουσείο Ναυπηγικών και Ναυτικών Τεχνών του Αιγαίου και ο Σύλλογος των Φίλων του Μουσείου αντιτίθενται σε αυτή την πράξη καταστροφής, που εντάθηκε την περίοδο της κρίσης, και επιδιώκουν τον τερματισμό της. Η επιδότηση της καταστροφής ξύλινων αλιευτικών καϊκιών, που έχουν ναυπηγηθεί στα ξυλωναυπηγεία του Αιγαίου, λειτουργεί απαξιωτικά και δυσφημιστικά για την ξυλωναυπηγική πολιτιστική κληρονομιά του Αιγαίου. Αντιστεκόμενο σε αυτήν την πολιτισμική καταστροφή, το Μουσείο Ναυπηγικών και Ναυτικών Τεχνών του Αιγαίου προτείνει δράσεις προσαρμογής στα νέα κοινωνικά δεδομένα, προτάσσοντας τη γνώση και την εκπαίδευση για τη διάσωση της πολιτισμικής κληρονομιάς του Αρχιπελάγους.

- Δαμιανίδης, Κ. 1997. Ελληνική Ναυπηγική Παράδοση: Καταγραφή-Προτάσεις διάσωσης και προστασίας. Στο *Ζωντανή Ναυπηγική Παράδοση στις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου*, Νεώριον Νέα Α.Ε. Ναυπηγεία Σύρου, Σύρος, 33-54.
- Δαμιανίδης, Κ. 2016. Οι στόχοι της δημιουργίας του Μουσείου Ναυπηγικών και Ναυτικών Τεχνών του Αιγαίου. *Πρακτικά του «Θ' Πανελλήνιου Συνεδρίου Ναυτικών Μουσείων»*, έκδοση Ναυτικό Μουσείο της Ελλάδος, Πειραιάς, 147-152.
- Δαμιανίδης, Κ. 2017. Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά: Η Μαγνησία στο Αρχείο Καταγραφής Προφορικών Μαρτυριών του Μουσείου Ναυπηγικών και Ναυτικών Τεχνών του Αιγαίου. Στο Μ. Γκασούκα και Α. Καπανιάρης (επιμ.), *Ο Λαϊκός Πολιτισμός και η Ναυτική Παράδοση του Αιγαίου*, 19-28.
- Δαμιανίδης, Κ. 2018. Συλλογή σκαφών του ΜΝ-ΝΤΑ: Η διάσωση της τράτας «Ευαγγελίστρια». *Πρακτικά του ΙΑ' Πανελλήνιου Συνεδρίου Ναυτικών Μουσείων*, υπό έκδοση.
- Δαμιανίδης, Κ. 2019. Οι επιπτώσεις της επιδοτούμενης καταστροφής των αλιευτικών σκαφών και μελλοντικές προοπτικές. Στο Κ. Σερράος, Ε. Μαϊστρου, Κ. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Ξύλινα αλιευτικά καΐκια: διάσωση και αναβίωση*, Δημοσιεύματα Σπουδαστηρίου Πολεοδομικών Ερευνών ΕΜΠ.
- Κτίστου, Μ. 2016. Μουσείο Ναυπηγικών και Ναυτικών Τεχνών του Αιγαίου. Α' Μέρος. *Πρακτικά του «Θ' Πανελλήνιου Συνεδρίου Ναυτικών Μουσείων»*, Πειραιάς: Ναυτικό Μουσείο της Ελλάδος, 141-146.
- Harpster, M. 2009. Designing the 9th-century-AD Vessel from Bozburun, Turkey. *IJNA* 38(2), 297-313.
- Harpster, M. 2010. Designing the 11th-century-AD vessel from Serçe Limanı Turkey, *IJNA* 39(1): 44-55.
- Kocabas, U. 2014. Yenikapi: Shipwrecks Excavation and Studies, *TINA Maritime Archaeology Periodical*, 1, 26-41.
- Pulak, C., R. Ingram και M. Jones. 2014. Galleys and Merchantmen: Shipwrecks of Portus Theodosiacus Yenikapi-Istanbul, *TINA Maritime Archaeology Periodical*, 1, 8-25.

Από τη συγκρότηση ενός ψηφιακού ιστορικού αρχείου στην εγγραφή στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας: το παράδειγμα του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ζαγοράς Πηλίου (1916-2016) και του Αγροτικού Οινοποιητικού Συνεταιρισμού της Νέας Αγχιάλου «Η Δήμητρα» (1918-2018)

Αλέξανδρος Γ. Καπανιάρης¹

Ένα ιδιαίτερο και σπάνιο εγχείρημα συγκρότησης ιστορικών ψηφιακών αρχείων που αφορούν δύο από τους πιο ιστορικούς συνεταιρισμούς στην Ελλάδα, πιθανά και στην Ευρώπη, επιχειρήθηκε από το 2014 και συνεχίζεται έως σήμερα. Στόχος της συγκρότησης των ιστορικών αρχείων του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ζαγοράς Πηλίου (1916-2016) και του Αγροτικού Οινοποιητικού Συνεταιρισμού της Νέας Αγχιάλου «Η Δήμητρα» (1918-2018) ήταν και είναι η διάσωση και η διαφύλαξη της συλλογικής μνήμης των συνεταιριστικών οργανώσεων αλλά και ευρύτερα των περιοχών της Ζαγοράς και της Νέας Αγχιάλου. Η δημιουργία των δύο ιστορικών ψηφιακών αρχείων διαπνέεται σε μεγάλο βαθμό από τον ίδιο σχεδιασμό και μεθοδολογία. Επιπρόσθετα οι βασικές όμοιες κατευθύνσεις του σχεδιασμού για τη συγκρότηση των αρχείων είχαν και έχουν ως στόχο να δημιουργήσουν και να εμπλουτίσουν μια «ψηφιακή δεξαμενή» συλλογικής μνήμης, από όπου θα ξεπηδήσουν και θα δημιουργηθούν έντυπες και ψηφιακές παραγωγές. Εκτός από τις παραγωγές, βαρύτητα δόθηκε επίσης σε εκδηλώσεις και δράσεις. Μια από αυτές τις δράσεις ήταν η συγκρότηση φακέλων για τις δύο συνεταιριστικές οργανώσεις, με υλικό που θα αντλούνταν από αυτά τα ψηφιακά ιστορικά αρχεία, έτσι ώστε να ολοκληρωθεί η διαδικασία της αίτησης για ένταξη των στοιχείων στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας.

Η αλληλεγγύη και το συνεταιριστικό μοντέλο ως απάντηση στην οικονομική κρίση

Η Ζαγορά αλλά και τα γειτονικά χωριά της Μακρυρράχης και του Πουρίου από τα οποία προέρχονται τα μέλη του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ζαγοράς Πηλίου, γνωστού και με το εμπορικό όνομα «Ζαγορίν-Zagorin», αλλά και η Νέα Αγχίαλος στο διάστημα της έντονης κρίσης στην Ελλάδα (2010-2018), αντιμετώπισαν ιδιαίτερες δυσκολίες στο ευρωπαϊκό ανταγωνιστικό σύστημα στο οποίο μετέχουν. Επιπρόσθετα, η έλλειψη ρευστότητας στη χώρα και στην αγορά δημιούργησε επιπλέον προβλήματα στη συσκευασία, τυποποίηση και παραγωγή των προϊόντων στους δύο ιστορικούς συνεταιρισμούς. Ταυτόχρονα, οι παραγωγοί-μέλη των συνεταιριστικών οργανώσεων

¹ Δρ. Ψηφιακής Λαογραφίας, Μεταδιδακτορικός Ερευνητής - Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

αντιμετώπισαν και αυτοί με τη σειρά τους οικονομικά προβλήματα κατά τη διάρκεια της έντονης οικονομικής κρίσης σε σχέση με την προμήθεια αγροτοεφοδίων, αναλωσίμων και υλικών για την καλλιέργεια. Συνεπώς αυτοί οι ισχυροί οικονομικοί κραδασμοί στη χώρα μας, αλλά και την Περιφερειακή Ενότητα Μαγνησίας μεταφέρθηκαν έντονα στους συνεταιρισμούς Ζαγοράς και Νέας Αγχιάλου. Οι συνεταιριστικές οργανώσεις έπρεπε να απορροφήσουν τους ισχυρούς οικονομικούς κραδασμούς, που όμως συμπιέζαν την τελική οικονομική εκκαθάριση έναντι των παραγωγών, και ταυτόχρονα να συνεχίζουν να διαδραματίζουν ένα συνεκτικό και ενοποιητικό ρόλο στην περιοχή τους.

Έτσι το ότι κρατήθηκαν σε λειτουργία οι δύο ιστορικοί συνεταιρισμοί απέτρεψε τη χρεοκοπία τους και στη συνέχεια τον οικονομικό μαρασμό δύο μεγάλων παραγωγικών περιοχών της Μαγνησίας. Αυτό δεν έγινε τυχαία και η προσπάθεια ήταν μεγάλη. Και οι δύο περιοχές είχαν μια συνεταιριστική παιδεία και ένα έντονο «συνεταιριστικό DNA», που απέτρεψε τη δημιουργία περαιτέρω προβλημάτων. Αυτή η πίστη στον συνεργατισμό, στην αλληλεγγύη και στην υποχρεωτική παράδοση της παραγωγής τους στους δύο συνεταιρισμούς βοήθησε τις δύο περιοχές να μη λειτουργήσουν με διασπαστικές λογικές, με πανικό και με ατομισμό.

Η υποχρεωτικότητα συνίσταται στο γεγονός ότι τα μέλη της συνεταιριστικής οργάνωσης είναι υποχρεωμένα να παραδίδουν όλα τα προϊόντα τους στη συνεταιριστική οργάνωση. Έτσι, με αυτό το μέτρο περιορίζεται ο κίνδυνος μέρος της παραγωγής να βρεθεί στους εμπόρους. Για την πιστή εφαρμογή του θεσμοθετημένου μέτρου της υποχρεωτικότητας από το Διοικητικό Συμβούλιο, κατά καιρούς πραγματοποιήθηκαν αρκετές διαγραφές και μηνύσεις, για να συγκρατηθούν απείθαρχοι συνεταίροι. Η υποχρεωτικότητα ως θεμέλιο της συνεταιριστικής παράδοσης περιόρισε σε σημαντικό βαθμό τις πιθανές «εισβολές» των εμπόρων για την αγορά παρτίδων προϊόντων, που θα είχε ως αποτέλεσμα η ίδια ποιότητα μήλων και σταφυλιών αντίστοιχα να κυκλοφορεί στην αγορά με παρόμοια ονομασία. Επίσης, το μέτρο της υποχρεωτικότητας παράδοσης της παραγωγής βοήθησε στο να παραμείνουν ενωμένα τα μέλη της οργάνωσης, να μη διαρραγεί η οργάνωση και τελικά να μην επηρεαστούν οι συνεταιρισμοί από διασπαστικά φαινόμενα.

Σήμερα, τόσο ο Αγροτικός Συνεταιρισμός Ζαγοράς Πηλίου όσο και ο Αγροτικός Οινοποιητικός Συνεταιρισμός Νέας Αγχιάλου «Η Δήμητρα», μετά από αρκετές εξελικτικές φάσεις σε επίπεδο υποδομών, προϊόντων, διαφήμισης-μάρκετινγκ και διασφάλισης της ποιότητας, καλούνται ξανά να αποτελέσουν τον συνδυαστικό κρίκο και να διαμορφώσουν κατάλληλα το συνεκτικό ιστό της κοινωνίας της Ζαγοράς και της Νέας Αγχιάλου αντίστοιχα σε οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο. Σήμερα οι Συνεταιρισμοί της Ζαγοράς και της Νέας Αγχιάλου επίσης καλούνται να αποτελέσουν τον θεματοφύλακα των αρχών και των αξιών, αλλά και των στόχων και των προσδοκιών των κατοίκων της περιοχής. Ανατρέχοντας, λοιπόν, στο παρελθόν και αντλώντας παραδείγματα από τη μακροχρόνια ιστορία τους, προσπαθούν, να μεταλαμπαδεύσουν τις έννοιες του συνεργατισμού και της αλληλεγγύης στις επόμενες γενιές (Καπανιάρης, 2018: 43).

Η παραπάνω άποψη για τον συνεκτικό ρόλο των συνεταιρισμών στις τοπικές κοινωνίες της Ζαγοράς και της Νέας Αγχιάλου καταγράφεται κατά καιρούς στα πρακτικά των Διοικητικών και Εποπτικών Συμβουλίων, αλλά και στα πρακτικά των Γενικών Συνελεύσεων. Ειδικότερα, οι συνεταιριστικές οργανώσεις χορηγούν στα μέλη τους, γεωργικά εφόδια, γεωργικά προϊόντα, είδη καθημερινής χρήσης (ίδρυση σούπερ μάρκετ) και άλλες παροχές, όπως ταμειακές διευκολύνσεις, δάνεια κ.ά. Έως τις μέρες μας η οικονομική ενίσχυση σε χρήμα ή σε προϊόντα σε συλλόγους, φορείς και δήμους πραγματοποιείται σε κάθε κορυφαία οργάνωση ή γεγονός που σχετίζεται με τον πολιτισμό, τον αθλητισμό ή έκτακτες συνθήκες (θάνατος, πυρκαγιά, πόλεμος, σεισμός, καταστροφές). Επίσης, τα Διοικητικά και Εποπτικά Συμβούλια των συνεταιρισμών πρωταγωνιστούν στο αγροτικό κίνημα αλλά και σε κάθε εξέλιξη που επηρεάζει την οικονομική και κοινωνική ζωή κάθε περιοχής. Άλλωστε, η ιδέα του «συνεταιρίζεσθαι» που υπηρετούν τα μέλη των συνεταιρισμών αποτελεί και αυτή ένα παράδειγμα που αντιμάχεται τον ατομισμό και την αδιαφορία, ενισχύοντας κατά κάποιον τρόπο την ευρύτερη κοινωνική συνοχή.

Επίσης, οι προσδοκίες που αναπτύσσονται σε μια τοπική κοινωνία, όπως η Ζαγορά και η Νέα Αγχιάλος, εκ μέρους κυρίως των νέων ανθρώπων σχετικά με το μέλλον τους στην περιοχή, συνδέεται με τις εξελίξεις που θα δρομολογήσει η κάθε συνεταιριστική οργάνωση σε επίπεδο καλλιέργειας και μεταποίησης της παραγωγής. Επίσης, ο εκσυγχρονισμός των εγκαταστάσεων, οι νέες τεχνικές, τα νέα εργαλεία παραγωγής και η μετάβαση σε μια ολοκληρωμένη και βιολογική καλλιέργεια αποτελούν προσδοκίες των νέων αγροτών και αγροτισσών. Αυτές οι προσδοκίες συνδέονται με το βιοτικό επίπεδο των αγροτών, και καλείται συνήθως η συνεταιριστική οργάνωση να υλοποιήσει ή να δρομολογήσει ένα μονοπάτι για το μέλλον.

Η καταγραφή της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς των συνεταιρισμών της Ζαγοράς και της Νέας Αγχιάλου ως ευκαιρία για την ανάπτυξη ενός τοπικού μοντέλου πολιτιστικής και τουριστικής ανάπτυξης. Τόσο η συγκρότηση των ιστορικών αρχείων του Συνεταιρισμού της Ζαγοράς και της Νέας Αγχιάλου, όσο και η ένταξή τους στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας αποτέλεσε μια ευκαιρία να αντλήσουν από το παρελθόν συμπεράσματα αλλά και υλικό για τη συγκρότηση της νέας ταυτότητάς τους. Δεν είναι τυχαίο ότι το κεντρικό εμπορικό λογότυπο του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ζαγοράς Πηλίου με αφορμή τις παραπάνω δράσεις και την ολοκλήρωση 100 συναπτών ετών το 2016 εμπλουτίστηκε με το «σύνθημα-αφήγημα»: α) ZAGORIN 100 ΧΡΟΝΙΑ 1916-2016 και β) «Μηλά-ει η ιστορία!».

Το ίδιο συνέβη και με τον Αγροτικό Οινοποιητικό Συνεταιρισμό Νέας Αγχιάλου «Η Δήμητρα», ο οποίος δημιούργησε νέο επετειακό λογότυπο για τα 100 χρόνια από την ίδρυση της οργάνωσης. Το ίδιο έγινε και με ειδική χάρτινη τσάντα, με τα επετειακά προγράμματα αλλά και με το νέο λογότυπο να ενσωματώνεται στις ετικέτες και τις συσκευασίες όλων των προϊόντων.

Στην περίπτωση του Συνεταιρισμού της Νέας Αγχιάλου από το φωτογραφικό υλικό της έρευνας για τη συγκρότηση του ψηφιακού ιστορικού αρχείου αντλήθηκε το κεντρικό θέμα ενός εικονογραφημένου σχεδίου (graffiti) που δημιουργήθηκε στην πρόσοψη του εργοστασίου, θυμίζοντας την ιστορία των 100 ετών αλλά και τον ρόλο της γυναίκας σε αυτή την πορεία.

Επίσης, θα πρέπει να αναφερθεί ότι το υλικό της έρευνας για τη συγκρότηση των ιστορικών ψηφιακών αρχείων της οργάνωσης έδωσε την ευκαιρία να δημιουργηθούν έντυπες και ψηφιακές δράσεις, προϊόντα και εκδηλώσεις συμβάλλοντας στην περεταίρω αναγνώριση του προϊόντος της κάθε συνεταιριστικής οργάνωσης αλλά και στη διαμόρφωση ενός νέου ιδιότυπου μάρκετινγκ αγροτικών προϊόντων. Έτσι, η ενίσχυση του «branding» και του «marketing» των συνεταιριστικών οργανώσεων οικοδομήθηκε στη νέα συνεταιριστική εταιρική εικόνα και κατ' επέκταση στη συγκρότηση του άυλου περιουσιακού στοιχείου τους. Το άυλο περιουσια-

Εικόνα 1: Τα δύο νέα λογότυπα που ενσωμάτωσαν την ιστορικότητα της οργάνωσης.

Εικόνα 2: Το νέο επετειακό λογότυπο και χάρτινη τσάντα για την ιστορικότητα της οργάνωσης.

Εικόνα 3: Φωτογραφία από το καθάρισμα σταφυλιών. Η φωτογραφία προήλθε από την έρευνα για τη συγκρότηση του ψηφιακού ιστορικού αρχείου του Συνεταιρισμού της Νέας Αγχιάλου.

Εικόνα 4: Τοιχογραφία στην πρόσοψη του εργοστασίου με αφορμή τις επετειακές δράσεις για τα 100 χρόνια λειτουργίας του Συνεταιρισμού της Νέας Αγχιάλου από την ομάδα UrbanAct, εμπνευσμένη από τη φωτογραφία αρχείου (εικ. 3).

κό στοιχείο κάθε συνεταιριστικής οργάνωσης είναι η συνέπεια απέναντι στους καταναλωτές/-τριες στο πέρασμα του χρόνου με προϊόντα που σέβονται τον πολύτιμο απαλλαγμένα από επικίνδυνα φυτοφάρμακα (δηλητήρια) και καλλιέργειες που υποβαθμίζουν το προϊόν (επικίνδυνα λιπάσματα κ.ά.), τα Π.Ο.Π. προϊόντα, ο παραδοσιακός τρόπος καλλιέργειας, η συνεισφορά στον τοπικό πολιτισμό, η καλλιέργεια εννοιών και συνεργατικής κουλτούρας (αλληλεγγύη, συνεργασία, συνέχεια), η διαφύλαξη παραδόσεων (π.χ. τα οικογενειακά δανεικά, δηλαδή αλληλοβοήθεια από οικογένειες ή φίλους σε περιόδους εντατικών εργασιών, όπως το αραίωμα ή το μάζεμα ενός προϊόντος, όπου πρέπει να γίνουν πολλές εργασίες ταυτόχρονα) και τέλος η συγκέντρωση της συλλογικής μνήμης μέσα από ντοκουμέντα και τεκμήρια της παραγωγής του αγροτικού πολιτιστικού αποθέματος κάθε περιοχής.

Ωστόσο, η ιστορία για να υπάρχει κάπου συγκροτημένη χρειάζεται να ψηφιοποιηθεί, να τεκμηριωθεί και να αναδειχθεί. Έτσι, η χειροπιαστή αντιπροσώπευση των αξιών των συνεταιριστικών οργανώσεων στο ευρύ κοινό και στην αγορά συνδέθηκε με το ψηφιακό αποθετήριο (ψηφιακή δεξαμενή τεκμηρίων) από όπου αντλείται πια υλικό για κάθε δράση στο μέλλον.

Τα ψηφιακά και έντυπα παραδοτέα που δημιουργήθηκαν με αφορμή τα 100 χρόνια λειτουργίας των συνεταιριστικών οργανώσεων της Ζαγοράς και της Νέας Αγχιάλου ήταν για την περίπτωση του συνεταιρισμού της Ζαγοράς εκδόσεις (αφίσσα, παραμύθι, διήγημα) για τη συνεταιριστική ιδέα από μαθητές/-τριες Νηπιαγωγείου, Δημοτικού και Γυμνασίου, ημερολόγιο, έντυπο πρόγραμμα των εκδηλώσεων και δράσεων, αφίσες, ντοκιμαντέρ, μουσικό cd (soundtrack), δίομο λεύκωμα (1.400 σελίδες), πρόγραμμα εικαστικών εκθέσεων, φωτογραφίας και πανελλήνιος διαγωνισμός εικαστικών.

Εικόνα 5: Τα έντυπα και ψηφιακά παραδοτέα που δημιουργήθηκαν από το υλικό του ιστορικού ψηφιακού αρχείου του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ζαγοράς Πηλίου.

Για τον συνεταιρισμό της Νέας Αγχιάλου αντίστοιχα δημιουργήθηκαν με υλικό από το ψηφιακό ιστορικό αρχείο ημερολόγιο, έντυπο πρόγραμμα των εκδηλώσεων και δράσεων, αφίσες, ντοκιμαντέρ, τοιχογραφία (graffiti), λεύκωμα (400 σελίδες), έκθεση και εκπαιδευτικό πρόγραμμα για την ιστορία του οίνου και του αμπελιού.

Εκτός από τις έντυπες και ψηφιακές παραγωγές που δημιουργήθηκαν με βάση το ιστορικό ψηφιακό αρχείο των δύο συνεταιριστικών οργανώσεων, διορ-

Εικόνα 6: Το εξώφυλλο του ντοκιμαντέρ (dvd), η αφίσα και το έντυπο πρόγραμμα τριήμερων επετειακών εκδηλώσεων.

γνώθηκαν πλήθος εκδηλώσεων, εκθέσεων και εκπαιδευτικών προγραμμάτων.

Επιπρόσθετα αυτή η δράση είχε ως αποτέλεσμα και την επίσκεψη τηλεοπτικών συνεργείων, δημοσιογράφων, τηλεοπτικών εκπομπών και την πραγματοποίηση εκδηλώσεων γαστρονομίας. Επίσης, μεγάλες εμπορικές επιχειρήσεις (π.χ. LIDL) έστειλαν δημοσιογραφικές ομάδες για να καλύψουν όλες αυτές τις δράσεις αλλά και για να αποτυπώσουν τις φυσικές ομορφιές αυτών των περιοχών, όπως της Ζαγοράς, με στόχο να συνδεθούν τα προϊόντα, με τον τόπο παραγωγής, τους παραγωγούς και τα δικά της σούπερ μάρκετ. Αυτό το γεγονός, ειδικά στην περίπτωση της Ζαγοράς, παρακίνησε και τηλεοπτικές εκπομπές τοπικών προϊόντων και γαστρονομίας να έρθουν και να δημιουργήσουν ειδικές εκπομπές-αφιερώματα στο μήλο της Ζαγοράς (π.χ. Κυριακή στο Χωριό, Κουζίνα με τοπικά προϊόντα κ.ά.).

Εικόνα 7: Ξενάγηση μαθητών/-τριών στην έκθεση «"Φέραμε στον κόρφο μας τα κλήματα"»: Ιστορίες προσφυγιάς και συνεργατικότητας για τον οίνο και το αμπέλι μέσα από τις μνήμες του Αγροτικού Οικογενειακού Συνεταιρισμού Νέας Αγχιάλου "Η Δήμητρα".

Όλες οι παραπάνω δράσεις ενίσχυσαν και την επισκεψιμότητα αυτών των περιοχών, όπου οι αντίστοιχες συνεταιριστικές οργανώσεις πραγματοποίησαν και πραγματοποιούν δράσεις εξωστρέφειας με βάση ένα αρχείο και την ιστορία τους. Έτσι σταδιακά ενισχύθηκε η τουριστική εικόνα αυτών των περιοχών και θεωρήθηκε ως ευκαιρία για την ανάπτυξη ενός τοπικού μοντέλου πολιτιστικής και τουριστικής ανάπτυξης.

Αναλυτικότερα οι εκπομπές και τα αφιερώματα που πραγματοποιήθηκαν για τη Ζαγορά από το 2016-2020, χάρη στον σχεδιασμό που πραγματοποιήθηκε για τους εορτασμούς της αδιάλειπτης λειτουργίας της οργάνωσης για 100 έτη, είχαν ως επίκεντρο το άυλο περιουσιακό στοιχείο της οργάνωσης, δηλαδή την παράδοση και την ιστορία της οργάνωσης, που παραμένει ζώσα για πάνω από 100 χρόνια. Έτσι οικοδομήθηκε σταδιακά ένα ιδιότυπο αγροτικό-πολιτιστικό μάρκετινγκ που αναδεικνύει την εταιρική-συνεταιριστική

εικόνα σεβόμενο το άυλο περιουσιακό στοιχείο του φορέα.

Το γενικό συμπέρασμα που προκύπτει χάρη στα αποκλειστικά ή έμμεσα ραδιοτηλεοπτικά, έντυπα και διαδικτυακά αφιερώματα στον Συνεταιρισμό της Ζαγοράς είναι ότι ο Συνεταιρισμός της Ζαγοράς, το ιστορικό φορτίο της περιοχής και η παράδοση 100 ετών καλλιέργειας φρούτων είναι έννοιες συνυφασμένες. Η φήμη αυτή δεν κατασκευάστηκε αλλά στηρίχθηκε σε πραγματικά γεγονότα, έχοντας ως βάση το καταγεγραμμένο και συγκροτημένο άυλο περιουσιακό στοιχείο της οργάνωσης, όπως αυτό περιγράφεται στο κείμενο της ένταξης στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας (Συνεργατισμός και Αλληλεγγύη: Αγροτικός Συνεταιρισμός Ζαγοράς Πηλίου, 2018).²

Στην περίπτωση της Νέας Αγχιάλου από το 2018-20, με επίκεντρο τον σχεδιασμό των εορτασμών για τα 100 χρόνια λειτουργίας της οργάνωσης, έχουν γίνει δεκάδες δημοσιεύματα σε τοπικές και αθηναϊκές εφημερίδες, ψηφιακά μέσα, ενώ έχουν πραγματοποιηθεί και εκπομπές σε τηλεοπτικά κανάλια. Επίσης, έχουν δημιουργηθεί οι προϋποθέσεις προκειμένου να πραγματοποιηθούν αφιερώματα για την παράδοση του αμπελιού σε πολλά έντυπα και ψηφιακά μέσα. Αυτή η κινητικότητα των μέσων μαζικής ενημέρωσης και ειδικότερα περιοδικών του αγροτικού και οινολογικού χώρου φαίνεται πως θα συνεχιστεί και το επόμενο διάστημα, αναδεικνύοντας ακόμη περισσότερο τη Νέα Αγχιάλο ως πόλη σταθμό στον δρόμο του κρασιού στην Ελλάδα.

Οι διαφορές και οι ομοιότητες των συνεταιρισμών της Ζαγοράς και της Νέας Αγχιάλου σε ό,τι αφορά τη συγκρότηση ενός ψηφιακού ιστορικού αρχείου και την εγγραφή στον Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας

Η βασική ομοιότητα των συνεταιρισμών της Ζαγοράς και της Νέας Αγχιάλου είναι ότι έχουν συμπληρώσει εκατό χρόνια ζωής. Ο συνεταιρισμός της Ζαγοράς (1916-2016) ολοκλήρωσε 100 έτη αδιάλειπτης λειτουργίας το 2016, ενώ ο συνεταιρισμός της Νέας Αγχιάλου (1918-2018) το 2018. Επίσης, και οι δύο συνεταιρισμοί διαχειρίζονταν και διαχειρίζονται ευπαθή γεωργικά προϊόντα (φρούτα, σταφύλι).

Η βασική διαφορά των συνεταιρισμών της Ζαγοράς και της Νέας Αγχιάλου είναι η σχέση της συγκρότησης των οργανώσεων με τις αντίστοιχες κοινότητες και μετέπειτα δήμους. Η Ζαγορά έχει μια ιστορία που ξεκινάει από τον 11ο αιώνα, με μια πλούσια παράδοση στην αγροτική παραγωγή. Επίσης, είχε παράδοση στη λειτουργία των συντεχνιών των κατασκευαστών σκουτιών και των περίφημων Ζαγοριανών καποτών, που δραστηριοποιούνταν τον 18ο αιώνα στην Κωνσταντινούπολη (Καπανιάρης και Τσούκας, 2015: 14).

Η ίδρυση του συνεταιρισμού της Νέας Αγχιάλου (1918) και η ίδρυση της κοινότητας Νέας Αγχιάλου (1907) έχουν διαφορά ελάχιστα χρόνια. Ένα επίσης ιδιαίτερο στοιχείο της Νέας Αγχιάλου είναι η εγκατάσταση του πληθυσμού από την Αγχιάλο της

ΕΡΤ2: Ντοκιμαντέρ αφιερωμένο στα Μήλα Ζαγοράς Πηλίου

<http://webtv.ert.gr/tokimanter/topikes-kouzines/25mar2017-topikes-kouzines/>

Εικόνα 8: Το ντοκιμαντέρ της ΕΤ2 με τίτλο «Τοπικές Κουζίνες».

Εικόνα 9: Εμπρόσθια και οπίσθια όψη της διατακτικής σε μεταξοτυπία που εξέδωσε ο Συνεταιρισμός Π.Γ.Π. Ζαγοράς με θέμα τις αποθήκες-γραφεία της οργάνωσης στο Χορευτό με ημερομηνία έκδοσης 1/7/1945.

² Συνεργατισμός και Αλληλεγγύη: Αγροτικός Συνεταιρισμός Ζαγοράς Πηλίου, 2018. Διαθέσιμο στο: http://ayla.culture.gr/synergatismos_allileggyi_agrotikos_synetairismos_zagoras_piliou/ (τελευταία ανάγνωση 24/5/2020)

Πίνακας 1: Τηλεοπτικές εκπομπές για τα Ζαγορά και τον Αγροτικό Συνεταιρισμό Ζαγοράς με θέμα την ιστορία, την παράδοση, τα ΠΟΠ προϊόντα και τον ιδιαίτερο τρόπο καλλιέργειας της μηλιάς. Οι αναφορές στο άυλο περιουσιακό στοιχείο της οργάνωσης.

A	Τίτλος εκπομπής	Θέμα εκπομπής	Περίοδος	Διεύθυνση
1	Ταξιδεύοντας με την Κουζίνα	Εκπομπή με βάση τη γαστρονομία και τα πολιτιστικά στοιχεία κάθε περιοχής. Προβλήθηκε στο Αθηναϊκό κανάλι ACTION24 και σε 13 ακόμα περιφερειακούς τηλεοπτικούς σταθμούς	Φθινόπωρο 2018	https://www.youtube.com/watch?v=zWq653pSI5w
2	Σειρά αφιερωμάτων για το Πήλιο στο OPEN TV	Πρωινή ενημερωτική εκπομπή Σαββάτο- Κυριακή, ενότητα Ζαγοράς με ειδική αναφορά στη παραγωγή και τον Συνεταιρισμό Ζαγοράς.	Περίοδος 2019 – 2020	https://www.youtube.com/watch?v=EBeZ15HoS60
3	Παρουσία δημοσιογράφων για τη LIDL – Δεκάδες Δημοσιεύματα 2016	Αποστολή δημοσιογράφων από την εφοδιαστική αλυσίδα LIDL με θέμα τον Συνεταιρισμό και τη Ζαγορά.	2016	https://www.youtube.com/watch?v=OyUsXFGtHGQ
4	Εκπομπή Love and Travel –ALPHA TV	Αφιέρωμα στο Πήλιο με ειδική ενότητα για τη Ζαγορά.	Περίοδος 2017/2018	https://www.dailymotion.com/video/x6bfc6z
5	Εκπομπή on the road με τον Σάκη Κολυββά, ENA CHANNEL	Αφιέρωμα στο Πήλιο ειδική αναφορά στον Συνεταιρισμό (ακόμα μια εκπομπή για θέματα οδικής συμπεριφοράς θεωρεί απαραίτητο να κάνει αναφορά για την συνεταιριστική οργάνωση της Ζαγοράς)	2018/2019	https://www.youtube.com/watch?v=LGoAbArI7ys&t=61s
6	Μέρος σε επεισόδιο σειράς ντοκιμαντέρ της EPT –« Τα στέκια»	Αναφορά στο πρατήριο της Αθήνας (αγορά Ρέντη) στο οποίο μιλάει ο Γιώργος Καπανιάρης – Διαχειριστής Πρατηρίου Αθηνών για τις νταλίκες.		
7	Επεισόδιο σε σειρά ντοκιμαντέρ της EPT – Τοπικές Κουζίνες με αφιέρωμα στο μήλο της Ζαγοράς.	Εκπομπή αφιερωμένη για ελληνικά Π.Ο.Π. προϊόντα αφιερωμένο στα μήλα Ζαγοράς Πηλίου.	Περίοδος 2016 – 2017	
8	Επεισόδιο σειράς Κυριακή στο Χωριό EPT3	Αφιέρωμα στη Ζαγορά με ειδική αναφορά στην συνεταιριστική παράδοση της Ζαγοράς	03.12.2017, 3/5/2020	
9	Τοπικά ΜΜΕ, Κεντρικά ΜΜΕ ΑΠΕ-ΜΠΕ, REAL, IEFIMERIDA, EPT, ΕΘΝΟΣ] Δεκάδες αναφορές σε όλα τα κανάλια ANT1, STAR, ALPHA κ.λπ.	Επίσκεψη Προκόπη Παυλόπουλου στη κορύφωση του τριήμερου εορτασμού για τα 100 χρόνια διαρκούς λειτουργίας του Συνεταιρισμού.	4/9/2016	
10	Τοπικά ΜΜΕ, Κεντρικά ΜΜΕ ΑΠΕ-ΜΠΕ, REAL, IEFIMERIDA, EPT, ΕΘΝΟΣ] Δεκάδες αναφορές σε όλα τα κανάλια ANT1, STAR, ALPHA κ.λπ.	Επίσκεψη Πρωθυπουργού ενόψει εθνικών εκλογών 7ης Ιουλίου 2019. Η ομιλία μέσα στις εγκαταστάσεις του Συνεταιρισμού.	29.06.2019	

Εικόνα 10: Ο οικισμός της Νέας Αγχιάλου το 1907 σε καρτ ποστάλ εποχής.

Ανατολικής Ρωμυλίας (σημερινή Πομόριε της Βουλγαρίας) στη Νέα Αγχιάλο Μαγνησίας μετά από την πυρπόληση της Αγχιάλου και τους διωγμούς των Ελλήνων το 1906 (Καπανιάρης, 2018: 42).

Οι Αγχιαλίτες της Ανατολικής Ρωμυλίας στη νέα πατρίδα τους, τη Νέα Αγχιάλο Μαγνησίας, δεν έφεραν μόνο τις νέες συνθήκες τους και το ιδιαίτερο πολιτιστικό τους στίγμα, αλλά και την τεχνογνωσία στην καλλιέργεια του αμπελιού (Καπανιάρης, 2018: 43).

Από τη συγκρότηση του ψηφιακού ιστορικού αρχείου του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ζαγοράς Πηλίου (1916–2016) στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας

Ο Αγροτικός Συνεταιρισμός Ζαγοράς Πηλίου, ως μορφή κοινωνικής και αλληλεγγύας συνεταιριστικής οργάνωσης, έχει βαθιά θεμέλια τα οποία στηρίζονται στις αρχές του συνεργατισμού και της αλληλεγγύης των μελών του. Από την ίδρυσή του το 1916 έως σήμερα έχει ως βασικό σκοπό του την αντιμετώπιση των κοινών οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών αναγκών, μέσω μιας συνιδιόκτητης και δημοκρατικά διοικούμενης επιχείρησης. Μέσα στα 103 χρόνια της λειτουργίας του εξελίχθηκε ως ιδεολογία και ως κίνημα με κοινωνικό και οικονομικό περιεχόμενο, αποβλέποντας κυρίως στην ανακούφιση των αγροτών και στη συνοχή της κοινότητας (community), που αρχικά ήταν η περιοχή της Ζαγοράς και αργότερα τα διπλανά χωριά του Πουριού και της Μακρυρράχης. Ο χειρωνακτικός και ιδιαίτερος τρόπος καλλιέργειας των φρούτων και καρπών στο Πήλιο Όρος, με όλες τις δυσχερείες του (ορεινό ανάγλυφο, δύσκολες καιρικές συνθήκες, προβληματικά δίκτυα άρδευσης) και η προηγούμενη παράδοση των συντεχνιών του μεταξιού και της μεταποίησης νημάτων στην περιοχή με τα περίφημα ζαγοριανά καράβια οδήγησε του ανθρώπους της περιοχής να αναπτύξουν ισχυρή και συμπαγή συλλογικότητα, κατ' αρχάς για την επιβίωσή τους και κατά δεύτερον για να αποφύγουν την εκμετάλλευση των εμπορών και μεσαζόντων (Καπανιάρης, 2016).

Η σημασία του στοιχείου για τα μέλη της κοινότητας/τους φορείς του

Η σημασία της ύπαρξης του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ζαγοράς Πηλίου, ως πρότυπο συνεργατικότητας, αλληλεγγύης και διαχρονικού μοντέλου οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης στην ευρύτερη περιοχή της Ζαγοράς και του Ανατολικού Πηλίου είναι τεράστια. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι οι κάτοικοι της περιοχής, όλων των ηλικιών κατανοούν τη σπουδαιότητα της οργάνωσης, καθώς έχουν γαλουχηθεί από μικρά παιδιά με την έννοια της οικογένειας, της παρέας, των φίλων και των συγγενών που όλοι μαζί παλεύουν και μοχθούν καθημερινά, για να παραγάγουν, να συλλέξουν και να εμπορευτούν τα προϊόντα τους. Η φράση «η ισχύς εν τη ενώσει» για τους κατοίκους της περιοχής, δεν έχει απλά ένα διδακτικό μήνυμα, αλλά συνιστά μια απτή πραγματικότητα. Άλλωστε, οι δυσκολίες που είχαν προκύψει στη συνεταιριστική οργάνωση της Ζαγοράς μέσα σε αυτά τα 100 χρόνια αδιάλειπτης λειτουργίας έδωσαν μαθήματα ζωής στους συνεταίρους και στις συνεταίρες της περιοχής, όταν ήρθαν αντιμέτωποι με τα συμφέροντα των μεσιτών και εμπορών που τους απειλούσαν. Από τη μια πλευρά οι ανάγκες των κατοίκων να επιβιώσουν σε δύσκολες συνθήκες, αποκλεισμένοι από τα αστικά κέντρα, τα δίκτυα διανομών και τις αγορές, και από την άλλη η μακροχρόνια παράδοση των συντεχνιών του μεταξιού στη Ζαγορά τον 17ο έως 18ο αιώνα, και άλλων παραγωγών (καλλιέργεια αμπελιών και πατάτας) ωρίμασαν σταδιακά τους κατοίκους της περιοχής, και εύκολα κατανοήσαν τη σπουδαιότητα της συνεταιριστικής διαχείρισης (Καπανιάρης, 2016).

Η συμμετοχή της κοινότητας στην προετοιμασία της εγγραφής του στοιχείου στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας

Η κοινότητα συμμετείχε ενεργά στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης του συνεταιρισμού και συγκεκριμένα

στη δημιουργία του Ιστορικού Ψηφιακού Αρχείου του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ζαγοράς, παραχωρώντας φωτογραφίες, τεκμήρια, προφορικές μαρτυρίες, αντικείμενα που φωτογραφήθηκαν, έντυπα κ.ά. Από αυτή την ψηφιακή δεξαμενή τεκμηρίων συλλογικής μνήμης προέρχεται το υλικό στο οποίο στηρίχθηκε ο φάκελος για την ένταξη τους Συνεταιρισμού Ζαγοράς Πηλίου στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας (Καπανιάρης, 2016).

Από τη συγκρότηση του ψηφιακού ιστορικού αρχείου του Αγροτικού Οινοποιητικού Συνεταιρισμού της Νέας Αγχιάλου «Η Δήμητρα» (1918-2018) στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας Η αγχιαλίτικη παράδοση στην καλλιέργεια του αμπελιού στη Νέα Αγχιάλο είναι συνυφασμένη με την ιστορία της Νέας Αγχιάλου Μαγνησίας. Οι Αγχιαλίτες, μετά την καταστροφή της Παλαιάς Αγχιάλου (Ανατολική Ρωμυλία) το 1906, ίδρυσαν το 1908 τη Νέα Αγχιάλο στη Μαγνησία. Μαζί τους, εκτός από τον πολιτισμό και τις γνώσεις για την αμπελοκαλλιέργεια, έφεραν και τις πραγματικές τους ρίζες, τα κλήματα των αμπελιών τους. Δέκα χρόνια αργότερα συνειδητοποίησαν ότι οι δυσκολίες στη νέα τους πατρίδα, οι αρρώστιες και η φτώχεια θα αντιμετωπίζονταν μόνο με συνεργασία. Το 1918 οι πρόσφυγες της Νέας Αγχιάλου ιδρύουν τον Συνεταιρισμό με την αρχική επωνυμία «Αγροτική Λαϊκή Τράπεζα Νέας Αγχιάλου "Η Δήμητρα"», συνεχίζοντας μια μακροχρόνια αμπελουργική παράδοση με τον ιδιαίτερο τρόπο καλλιέργειας του αγχιαλίτικου αμπελιού (Καπανιάρης, 2019).

Η σημασία του στοιχείου για τα μέλη της κοινότητας/τους φορείς του

Ο Συνεταιρισμός της Νέας Αγχιάλου, σε αυτά τα 101 χρόνια αδιάλειπτης λειτουργίας, συνέβαλε τα μέγιστα στην οικονομική και κοινωνική σταθερότητα της ευρύτερης περιοχής. Η συνεισφορά του στη βελτίωση της καθημερινής ζωής αλλά και των εισοδημάτων των μελών υπήρξε καθοριστική, σε μια κοινωνία που δοκιμάστηκε σκληρά, κατάφερε όμως να ορθοποδήσει.

Η συνεταιριστική οργάνωση της Αγχιάλου, για να στηρίξει τα μέλη της και την ευρύτερη περιοχή, αναπτύσσει διαρκώς δραστηριότητες με τις οποίες καλύπτει όλο το φάσμα της παραγωγής και εμπορίας των αγροτικών προϊόντων, καθώς και της παραγωγής και προμήθειας γεωργικών εφοδίων. Δεν πρέπει, επίσης, να παραβλεφθεί το γεγονός ότι ο Συνεταιρισμός της Νέας Αγχιάλου αποτέλεσε τη βάση για την ανάπτυξη της αμπελοκαλλιέργειας στην περιοχή και την ανάδειξή της σε μια εκ των βασικών καλλιεργειών των Αγχιαλιτών.

Άλλη μία αξιοσημείωτη προσφορά του Αγροτικού Οινοποιητικού Συνεταιρισμού Νέας Αγχιάλου «Η Δήμητρα» στην προβολή της περιοχής και, κατ' επέκταση, των προϊόντων της Νέας Αγχιάλου είναι οι συνεχείς διακρίσεις που έχει επιτύχει η Οργάνωση όλα αυτά τα χρόνια. Έτσι, από την ανακήρυξη της Νέας Αγχιάλου ως πόλης της αμπέλου και του οίνου από τον πλέον έγκυρο φορέα, το Διεθνές Ινστιτούτο Αμπέλου και Οίνου, έως την απονομή από το Υπουργείο Γεωργίας της «Ονομασίας Προέλευσης Ανωτέρας Ποιότητας», η Νέα Αγχιάλος είναι συνυφασμένη με το αμπέλι, το κρασί και τον Συνεταιρισμό της.

Μα το σημαντικότερο από όλα είναι ότι ο Συνεταιρισμός της Νέας Αγχιάλου ήταν το σημείο συνοχής και ομοιογένειας όλων των Αγχιαλιτών, όταν εγκαταστάθηκαν στη νέα τους πατρίδα. Η εργατικότητα, η κοινή συνεταιριστική δραστηριότητα και η προσοδευτικότητα ήταν τα βασικά στοιχεία που στήριξαν την πλούσια δράση της Οργάνωσης και κατ' επέκταση την περιοχή της Νέας Αγχιάλου.

Η Νέα Αγχιάλος, ωστόσο, και ο Συνεταιρισμός της δεν αποτελούνται μόνο από μέλη οικογενειών προσφύγων που εκδιώχθηκαν από την Αγχιάλο της Ανατολικής Ρωμυλίας, αλλά και από κατοίκους άλλων περιοχών της Ελλάδας. Όλοι μαζί στην πορεία του χρόνου συνυπήρξαν, ομογενοποιήθηκαν με γόνιμο τρόπο και αποτέλεσαν μια συμπαγή κοινωνία, με πολυποίκιλο όμως πολιτισμικό υπόβαθρο. Στις μέρες μας, η Νέα Αγχιάλος και ο Συνεταιρισμός της εξακολουθούν να στηρίζονται στην παρακαταθήκη των ιδεών των Αγχιαλιτών προσφύγων της εποχής του ξεριζωμού, καθώς και στις συνήθειες και τις πρακτικές όλων των

ανθρώπων από πολλά μέρη της Θεσσαλίας, της Ηπείρου κ.ά., οι οποίοι έζησαν, εργάστηκαν και προόδευσαν σε αυτή την όμορφη περιοχή (Καπανιάρης, 2019).

Η συμμετοχή της κοινότητας στην προετοιμασία της εγγραφής του στοιχείου στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας.

Οι συνέταιροι και συνεταίρες του Συνεταιρισμού της Νέας Αγχιάλου, καθώς και οι κάτοικοι και οι φορείς της πόλης συνέβαλαν αποφασιστικά στην καταγραφή της πλούσιας αγροτικής-πολιτιστικής κληρονομιάς που αφορά την καλλιέργεια του αμπελιού στη Νέα Αγχιάλο. Επίσης, η πορεία της συνεταιριστικής οργάνωσης στον χρόνο (1918-2018) συνδέεται με την παράδοση της καλλιέργειας του αμπελιού στην περιοχή. Έτσι, συλλέχθηκαν φωτογραφίες και πολύτιμα ντοκουμέντα από κατοίκους της Νέας Αγχιάλου και συλλόγους της περιοχής. Στη συνέχεια, οι κάτοικοι και οι συνεταιριστές/-στριες, νυν και πρώην μέλη του Διοικητικού και Εποπτικού Συμβουλίου της Οργάνωσης, βοήθησαν να τεκμηριωθεί με μεταδεδομένα αυτό το σπάνιο υλικό που αφορά κάθε βήμα της αγροτικής παραγωγής. Παράλληλα, εκπρόσωποι φορέων και συλλόγων (πολιτιστικοί σύλλογοι, ενώσεις, οργανισμοί, σωματεία) συμμετείχαν και στη δημιουργία ιστορικού ντοκιμαντέρ για την ιστορία του Συνεταιρισμού και του αμπελιού στη Νέα Αγχιάλο. Με αυτόν τον τρόπο καταγράφηκαν προφορικές μαρτυρίες των κατοίκων και συνεταιριστών/-στριών που διασώζουν ψηφίδες της συλλογικής μνήμης της περιοχής.

Για την ενημέρωση των πολιτών της Νέας Αγχιάλου εκδόθηκε έντυπο τριάντα δύο σελίδων (επετειακό πρόγραμμα δράσεων και εκδηλώσεων για τα 100 χρόνια από την ίδρυση του Συνεταιρισμού), όπου υπήρχε ειδική αναφορά για την προσπάθεια συγκρότησης φακέλου για υποβολή και ένταξη του στοιχείου στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας. Έτσι, οι περισσότεροι κάτοικοι και συνεταριστές/-στριες γνώριζαν για την όλη προσπάθεια και προσφέρθηκαν να την ενισχύσουν με σημαντικό υλικό (φωτογραφίες και ντοκουμέντα) (Καπανιάρης, 2019).

Συμπεράσματα

Η συγκρότηση των ιστορικών αρχείων του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ζαγοράς και του Αγροτικού Οινοποιητικού Συνεταιρισμού Νέας Αγχιάλου «Η Δήμητρα» αποτελεί ένα ιδιαίτερο και ενδιαφέρον εγχείρημα σε πανελλήνιο επίπεδο τόσο για την ιδιαιτερότητα του υλικού, μιας και ο Αγροτικός Συνεταιρισμός Ζαγοράς και ο Αγροτικός Οινοποιητικός Συνεταιρισμός Νέας Αγχιάλου «Η Δήμητρα» έχουν διανύσει 103 χρόνια και 101 χρόνια αντίστοιχα συνεχούς παρουσίας στα συνεταιριστικά τεκταινόμενα της χώρας, όσο και για τις εξελίξεις που έχουν δημιουργήσει στον χώρο της αγροτικής παραγωγής. Επίσης, σε επίπεδο τεκμηρίων τα ψηφιακά αρχεία περιλαμβάνουν μια πλειάδα διαφορετικών τεκμηρίων (χειρόγραφα, φωτογραφίες, βίντεο, εφημερίδες, Φ.Ε.Κ., προφορικές μαρτυρίες, οπτικοακουστικό υλικό, ήχο, μουσική, βίντεο, τηλεοπτικές εκπομπές, αφιερώματα, διατακτικές, κανονισμούς, πρακτικά συνεδριάσεων διοικητικών, εποπτικών συμβουλίων και γενικών συνελεύσεων) και έχουν εργαστεί για τη συγκρότησή τους μια πλειάδα επιστημόνων (πληροφορικός, πολιτισμολόγος, κοινωνικός επιστήμονας, νομικός, στελέχη του χώρου της γεωπονίας, τοπικοί ερευνητές κ.ά.). Παράλληλα, η χρήση των αρχείων σχετίζεται με πολλές θεματικές επιστημονικές περιοχές (λαογραφία, ανθρωπολογία, τοπική ιστορία, ιστορία, συνεταιριστική ιστορία, πολιτισμός της αγροτικής παραγωγής, οικονομία κ.ά.). Η ολοκλήρωση της συγκρότησης των αρχείων θα συμβάλει στην εκπαίδευση και την επιστήμη, διότι τα ψηφιακά αρχεία μπορούν να αποτελέσουν τη βασική πηγή νέων επιστημονικών εργασιών (μεταπτυχιακά, διδακτορικά προγράμματα) (Καπανιάρης, 2017).

ΠΗΓΕΣ

- Καπανιάρης, Α. και Ν. Τσούκας. 2015. *Ήρθαν τα Καράβια τα Ζαγοριανά, Όψεις και μνήμες της ναυτιλίας και του εμπορίου στο Ανατολικό Πήλιο (1600-1960) - ΚΕΡΑΜΙΔΙ (ΚΑΜΑΡΙ)-Π. ΜΙΤΖΕΛΑ-ΠΟΥΡΙ-ΖΑΓΟΡΑ (ΧΟΡΕΥΤΟ)-ΝΤΑΜΟΥΧΑΡΗ-ΑΗ ΓΙΑΝΝΗΣ* [προφορικές μαρτυρίες, καταγραφές, εικαστικές αποτυπώσεις, φωτογραφίες και τεκμήρια], Βόλος: Εκδοτική Δημητριάδος.
- Καπανιάρης, Α. 2016. Δελτίο Στοιχείου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Αθήνα: Αγροτικός Συνεταιρισμός Ζαγοράς Πηλίου - Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας.
- Καπανιάρης, Α. 2017. Ο πολιτισμός της αγροτικής παραγωγής μέσα από το ιστορικό αρχείο του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ζαγοράς (1916-2017): Εργασίες και πρακτικές για τη διαχείριση, τεκμηρίωση και ανάδειξη των πολύτιμων τεκμηρίων. Πρακτικά του 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Ψηφιοποίησης Πολιτιστικής Κληρονομιάς 2017 – Pan – Hellenic Conference on Digital Heritage –2017 – Euromed 2017, Πολιτισμός, Παιδεία, Έρευνα, Καινοτομία, Ψηφιακές Τεχνολογίες, Τουρισμός, Οργάνωση: Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου, ΑΕΙ Πειραιά Τεχνολογικού Τομέα, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Δίκτυο «ΠΕΡ-ΡΑΙΒΙΑ», Βόλος 1-3/12/2017.
- Καπανιάρης, Α. και Δ. Βαλασσάς. 2017α. *Αγροτικός Συνεταιρισμός Ζαγοράς, 100 χρόνια συνεταιριστικής παράδοσης και αγώνα, Η ιστορία, οι συνεταιριστικές αξίες και ο πολιτισμός της αγροτικής παραγωγής*, Τόμος Α'. Βόλος: Εκδόσεις Αγροτικός Συνεταιρισμός Ζαγοράς Πηλίου.
- Καπανιάρης, Α. και Δ. Βαλασσάς. 2017β. *Αγροτικός Συνεταιρισμός Ζαγοράς, 100 χρόνια συνεταιριστικής παράδοσης και αγώνα, Η ιστορία, οι συνεταιριστικές αξίες και ο πολιτισμός της αγροτικής παραγωγής*, Τόμος Β'. Βόλος: Εκδόσεις Αγροτικός Συνεταιρισμός Ζαγοράς Πηλίου.
- Καπανιάρης, Α. 2018. *100 Χρόνια Ιστορίας, Αγροτικός Οινοποιητικός Συνεταιρισμός Νέας Αγχιάλου «Η ΔΗΜΗΤΡΑ»*. Βόλος: Εκδόσεις Αγροτικός Οινοποιητικός Συνεταιρισμός Νέας Αγχιάλου «Η ΔΗΜΗΤΡΑ».
- Καπανιάρης, Α. 2019. Δελτίο Στοιχείου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Αθήνα: Αγροτικός Οινοποιητικός Συνεταιρισμός Νέας Αγχιάλου «Η ΔΗΜΗΤΡΑ» - Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας.
- Φάκελος του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ζαγοράς από το αρχείο του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, Δ/ση Οικονομικών Ελέγχων και Επιθεώρησης, Τμήμα Αγροτικών Συνεταιριστικών Οργανώσεων και Παρακολούθησης Εφαρμογής Εθνικής και Ενωσιακής Νομοθεσίας.
- Φάκελος του Αγροτικού Οινοποιητικού Συνεταιρισμού της Νέας Αγχιάλου «Η ΔΗΜΗΤΡΑ» από το αρχείο του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, Δ/ση Οικονομικών Ελέγχων και Επιθεώρησης, Τμήμα Αγροτικών Συνεταιριστικών Οργανώσεων και Παρακολούθησης Εφαρμογής Εθνικής και Ενωσιακής Νομοθεσίας.

Άυλη πολιτιστική κληρονομιά και τοπική ανάπτυξη: το παράδειγμα του ΠΙΟΠ

Χριστόδουλος Ρίγγας¹

Αυτό το κεφάλαιο αναδεικνύει τη σχέση ανάμεσα στην άυλη πολιτιστική κληρονομιά (ΑΠΚ) και τη βιώσιμη ανάπτυξη. Τη σχέση δηλαδή ανάμεσα στον πολιτισμό και την κοινωνία. Και κατ' επέκταση τον ρόλο που οφείλουν να έχουν τα μουσεία στη σύγχρονη κοινωνία ως κύτταρα πολιτιστικής παραγωγής αλλά και οικονομικής ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο. Ζητήματα σπουδαία για τη σύγχρονη εποχή, κατά την οποία η συνεχιζόμενη δυσχερής οικονομική συγκυρία επηρεάζει αρνητικά τον τόμο του πολιτισμού, την πρόσβαση των πολιτών σε ποιοτικά πολιτιστικά αγαθά και υπηρεσίες αλλά και την πολιτιστική παραγωγή εν γένει.

Τα Μουσεία, ως σύγχρονοι πολιτιστικοί οργανισμοί, οφείλουν να βρίσκονται σε άμεση συνουμία με όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη στο πλαίσιο της λειτουργίας τους. Να λειτουργούν «χωρίς τοίχους», για να εντάσσονται αρμονικά στο πολιτιστικό γίγνεσθαι των κοινωνιών και να αποτελούν ζωντανά, οργανικά, κύτταρα πολιτισμού.

Πώς όμως προδιαγράφεται ο ρόλος των μουσείων στη σύγχρονη εποχή; Πώς μπορούν τα μουσεία να αξιοποιήσουν τις δυνατότητες και τα εργαλεία που προσφέρονται από την τεχνολογική καινοτομία, προκειμένου να ανταποκριθούν στις σύγχρονες προκλήσεις, να ενισχύσουν τη διείσδυσή τους στον κοινωνικό ιστό και να καταστούν μοχλοί τοπικής ανάπτυξης; Αυτά είναι μερικά μόνο από τα βασικά ερωτήματα που απασχολούν σήμερα το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, στο πλαίσιο της λειτουργίας ενός Δικτύου εννέα θεματικών Μουσείων στην ελληνική περιφέρεια. Μουσεία που βρίσκονται, ως επί το πλείστον, μακριά από μεγάλα αστικά κέντρα, σε αγροτικές περιοχές με κατά κεφαλή εισόδημα χαμηλότερα του εθνικού μέσου όρου.

Το όραμα του ΠΙΟΠ συνοψίζεται ως εξής:

- Συμβολή στην οικονομική ανάπτυξη και ευημερία της χώρας μέσα από την αναπτυξιακή δυναμική του πολιτισμού και τη διαμόρφωση σχέσεων εμπιστοσύνης σε τοπικό επίπεδο.

¹ Προϊστάμενος Υπηρεσίας Ερευνητικών και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ).

- Ανάδειξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς σε αναπόσπαστο στοιχείο των πολιτιστικών πολιτικών της χώρας, μέσω του δημόσιου διαλόγου.
- Δημιουργία αξίας στον πολιτισμό μέσα από τις ψηφιακές υποδομές και το ανοικτό και επαναχρησιμοποιήσιμο ψηφιακό περιεχόμενο.
- Προώθηση της αντίληψης της ενότητας του πολιτισμού και του περιβάλλοντος μέσα από τον θεματικό άξονα «Πολιτιστικά Τοπία».
- Ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής με λιγότερες ανισότητες πρόσβασης της περιφέρειας σε ποιοτικά πολιτιστικά αγαθά.

Με αυτόν τον τρόπο καταδεικνύεται η δομική πλέον σχέση ανάμεσα στα Μουσεία και τις τοπικές κοινωνίες αλλά και ο θεμελιώδης ρόλος των Μουσείων ως καταλύτης στη δημιουργία οικονομικής αξίας από την αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς των τοπικών κοινωνιών.

Το ΠΙΟΠ, στο πλαίσιο της επίτευξης των καταστατικών του στόχων υποστηρίζει την «Agenda 2030 για τους 17 Στόχους της Βιώσιμης Ανάπτυξης» του ΟΗΕ και συγκεκριμένα τους εξής στόχους:

4: Ποιοτική Εκπαίδευση

8: Αξιοπρεπής εργασία και οικονομική ανάπτυξη

11: Βιώσιμες πόλεις και κοινότητες

13: Δράση για το κλίμα

Βασικός θεματικός άξονας του Πολιτιστικού Ιδρύματος είναι και η προστασία, ανάδειξη και μελέτη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας, την οποία υποστηρίζει ενεργά μέσα από δράσεις και προγράμματα. Σε αυτό το πλαίσιο, το Ίδρυμα έχει υποστηρίξει επιστημονικά και έχει συμβάλει καθοριστικά στις δύο πρώτες εγγραφές στοιχείων της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας της UNESCO. Πρόκειται για: α) την τεχνογνωσία της Μαστιχοκαλλιέργειας Χίου, η οποία αποτελεί την πρώτη εθνική υποψηφιότητα στοιχείου που εγγράφεται στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο, από τη Διακυβερνητική Επιτροπή της Σύμβασης UNESCO για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, στην ετήσια συνεδρίασή της (Παρίσι, 24-28 Νοεμβρίου 2014) και, β) την Τηνιακή Μαρμαροτεχνία, η οποία εγγράφηκε στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο από τη Γενική Διάσκεψη της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, στην 10η ετήσια συνεδρίασή της (Ναμίμπια, 30 Νοεμβρίου-4 Δεκεμβρίου 2015).

Τα δύο αυτά στοιχεία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας παρουσιάζονται σε δύο Μουσεία του Δικτύου του ΠΙΟΠ, στο Μουσείο Μαστίχας Χίου και στο Μουσείο Μαρμαροτεχνίας Τήνου. Με αυτόν τον τρόπο, το ΠΙΟΠ συμβάλλει ουσιαστικά στην ανάδειξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς καθώς και στη στήριξη των τόπων που φιλοξενούν τα Μουσεία του Δικτύου του.

Για τον λόγο αυτό, σε αναγνώριση της προσφοράς του στην προώθηση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας μας και την ανάδειξη του πολιτιστικού κεφαλαίου, το ΠΙΟΠ έλαβε διαπίστευση από τη Γενική Διάσκεψη των Κρατών-Μελών της Σύμβασης της UNESCO για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, προκειμένου να λειτουργεί γνωμοδοτικά και συμβουλευτικά ως προς το Διακυβερνητικό Συμβούλιο της Σύμβασης.

Επιπλέον το ΠΙΟΠ υποστηρίζει ενεργά την ανάδειξη και προώθηση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω ευρωπαϊκών προγραμμάτων. Το Mingei (Grant Agreement No 822336)² είναι ερευνητικό πρόγραμμα, επιχορηγούμενο από την Ε.Ε., με στόχο την καταγραφή, την ανάδειξη και εντέλει την προστασία των εφαρμοσμένων τεχνών και τεχνικών. Οι τεχνικές αυτές, ως μορφή υλικής και άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, περιλαμβάνουν τόσο τα τεχνουργήματα, τα υλικά και τα εργαλεία, όσο και την

2 www.mingei-project.eu.

τεχνογνωσία και την εξειδικευμένη χρήση τους, καθώς και την παράδοση και την ταυτότητα των τοπικών κοινωνιών στις οποίες ανήκουν ή ασκούνται. Οι τεχνικές αυτές αποτελούν μέρος της τοπικής ιστορίας και έχουν αντίκτυπο στην οικονομία των περιοχών στις οποίες ανθούν.

Ως μελέτες περίπτωσης για την καταγραφή και τη δημιουργία παραδείγματος για τη μεθοδολογία καταγραφής, θα μελετηθούν: η υαλουργία, η ύφανση του μεταξιού, η καλλιέργεια της μαστίχας Χίου. Το έργο επίσης στοχεύει:

- Στη δημιουργία ψηφιακής πλατφόρμας, η οποία θα υποστηρίξει τους επαγγελματίες του μουσειακού χώρου στην εκμάθηση δεξιοτήτων, για την ψηφιοποίηση εφαρμοσμένων τεχνών και τεχνικών, ώστε να αποτελέσει ερευνητικό εργαλείο για τη μελέτη και διατήρησή τους.
- Στη δημιουργία αφηγηματικών παρουσιάσεων τεχνών και τεχνικών.
- Στην αναγέννηση των τεχνικών αυτών και των προϊόντων τους με απώτερο σκοπό ακόμη και την εμπορική εκμετάλλευσή τους.
- Στην ανάπτυξη καινοτόμων εφαρμογών στους τομείς της εκπαίδευσης και του τουρισμού και των πολιτιστικών και δημιουργικών βιομηχανιών.
- Στην υποστήριξη τοπικών κοινοτήτων που συνδέονται με αυτές τις τεχνικές και στοχεύουν στην τόνωση της τουριστικής κίνησης αλλά και στη βελτίωση της εμπειρίας των επισκεπτών τοπικών μουσείων.

Το PLUGGY (Grant Agreement No 726765)³ είναι ευρωπαϊκό πρόγραμμα με στόχο την προώθηση της τοπικής και εθνικής πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά και τη διασύνδεσή τους, προσφέροντας στους χρήστες υπηρεσίες επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης σε θέματα πολιτισμού.

Η καινοτόμα ψηφιακή πλατφόρμα PLUGGY, η πρώτη Πλατφόρμα Κοινωνικής Δικτύωσης για την Ευρωπαϊκή Πολιτιστική Κληρονομιά, και οι τέσσερις συμπληρωματικές εφαρμογές τοποθετούνται στο παζλ του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού, επιτρέποντας στους πολίτες να γίνουν οι ίδιοι πρεσβευτές της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου τους. Με τρόπο εύκολο και προσιτό μπορούν να καταγράψουν τις εμπειρίες και τη γνώση τους για τον τοπικό πολιτισμό, συνεισφέροντας ουσιαστικά στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης.

Η πλατφόρμα είναι ένα σύγχρονο εργαλείο προστασίας του πολιτιστικού και ιστορικού πλούτου που διαθέτει η κάθε χώρα και μέσο μετάδοσης γνώσης στις νεότερες γενιές με ένα ψηφιακό τρόπο, που ακολουθεί τις ανάγκες και τον παλμό της σύγχρονης εποχής. Σπουδαία αξιοθέατα, διάσημα μνημεία, αλλά και μικρές άγνωστες τοπικές κουλτούρες και παραδόσεις ανά την Ευρώπη πρωταγωνιστούν σε ιστορίες που δημιουργούν οι ίδιοι οι χρήστες της πλατφόρμας, απλοί πολίτες, αλλά και επαγγελματίες που δραστηριοποιούνται στον τομέα του πολιτισμού. Με τρόπο απλό, διαδραστικό και διασκεδαστικό μπορούν μέσα σε λίγα λεπτά να δημιουργήσουν πρωτότυπες ιστορίες πολιτιστικής κληρονομιάς και να μοιραστούν με τους υπόλοιπους χρήστες βιωματικές εμπειρίες και γνώση για τον τοπικό πολιτισμό, χρησιμοποιώντας μια σειρά από τεχνολογικά εργαλεία τελευταίας γενιάς, όπως οι εφαρμογές επαυξημένης πραγματικότητας. Με τον τρόπο αυτό μπορεί ο καθένας από απλός θεατής και παρατηρητής να γίνει δημιουργός πολιτισμικού περιεχομένου υψηλής αξίας και παράγοντας επιρροής στον χώρο του πολιτισμού.

Ο θεματικός άξονας της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς υποστηρίζεται από το ΠΙΟΠ και μέσω εκδοτικών έργων που προβάλλουν τον χαρακτήρα και τις δράσεις του Δικτύου θεματικών τεχνολογικών Μουσείων, απορρέουν από τα ερευνητικά προγράμματα του Ιδρύματος που έχουν ήδη ολοκληρωθεί, ή/και από άλλα που είναι σε εξέλιξη ή παρουσιάζονται στο ερευνητικό και το ευρύ κοινό. Ανάμεσα σε ένα ευρύ φάσμα ερευνητικών πεδίων, η άυλη πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί θεματική ενότητα βαρύνουσας σημασίας. Ήδη έχει εκδοθεί ο συλλογικός τόμος Όψεις της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στη

3 www.pluggy-project.eu

Χίο σε επιστημονική επιμέλεια Βίλλυς Φωτοπούλου (Αθήνα, 2016), ενώ αναμένονται τα Πρακτικά του ΙΑ' Τριμήνου Εργασίας για τη Μαστίχα Χίου (Χίος, 17-19 Οκτωβρίου 2008), ο εκπαιδευτικός φάκελος του Μουσείου Μαρμαροτεχνίας με τίτλο Μαρμαράς θε' να γενώ... καθώς και ο συλλογικός τόμος *The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage*, επιστημονική επιμέλεια Michelle L. Stefano, Peter Davis.

Ένα ακόμα από τα μέσα για την προώθηση και ανάδειξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας είναι η παροχή ποιοτικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων.⁴ Παλαιότερα αλλά και νέα προγράμματα, που έχουν σχεδιαστεί από το ΠΙΟΠ, και έχουν εγκριθεί από το Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, προσφέρθηκαν σε σχολικές ομάδες μαθητών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης δωρεάν, παρέχοντας τη δυνατότητα συμμετοχής όλων των παιδιών σε ποιοτικές δράσεις, ενώ, ειδικά για τα Νηπιαγωγεία, υπάρχει η δυνατότητα διεξαγωγής στο σχολείο, λόγω δυσκολίας της μετακίνησης των νηπίων.

Παράλληλα, στα εννέα Μουσεία του Ιδρύματος υλοποιούνται εξειδικευμένες δράσεις, όπως περιοδικές εκθέσεις, εκπαιδευτικά προγράμματα και δράσεις ψυχαγωγίας και εκπαίδευσης καθώς και συνεργασίες με τρίτους φορείς, με στόχο την προώθηση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της κάθε περιοχής. Αναφερόμαστε ενδεικτικά σε δράσεις που διοργανώθηκαν στο Μουσείο Μαστίχας Χίου και το Μουσείο Μαρμαροτεχνίας στην Τήνο, λόγω της σύνδεσής τους με τα δύο στοιχεία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς που έχουν ενταχθεί στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας της UNESCO:

- «80 χρόνια ΕΜΧ: ιστορίες με άρωμα μαστίχας». Έκθεση με αφορμή τη συμπλήρωση 80 χρόνων από την ίδρυση της Ένωσης Μαστιχοπαραγωγών Χίου. Η έκθεση οργανώθηκε σε συνεργασία με την Ένωση Μαστιχοπαραγωγών Χίου (ΕΜΧ) και με τη στήριξη της Mediterra A.E. Παρουσιάστηκαν στοιχεία για την ίδρυση και τη λειτουργία της Ένωσης, αλλά και για τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίστηκε την παραγωγή και το εμπόριο της μαστίχας (01.08.2018-20.01.2019).
- «Ο τόπος μου». Έκθεση με περισσότερα από 260 έργα μαθητών, σε συνεργασία με το 2ο Περιφερειακό Κέντρο Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού Βορείου Αιγαίου. Οι μαθητές χρησιμοποίησαν ποικίλα υλικά και τεχνικές για να αποτυπώσουν αντιπροσωπευτικά ή παραδοσιακά θέματα γύρω από τη Χίο και τη μαστίχα, αλλά και πιο προσωπικές σκέψεις σχετικά με τον γενέθλιο τόπο τους (31.03-29.04.2019).
- «Τα Μαστιχοχώρια αφηγούνται, τα παιδιά φωτογραφίζουν». Έκθεση νεανικής φωτογραφίας σε συνεργασία με τη Φωτογραφική Λέσχη Χίου, με φωτογραφίες των συμμετεχόντων στο εργαστήριο φωτογραφίας που πραγματοποιήθηκε από τις 25.02-06.05 (23.06-13.07.2018).
- «Γιανούλης Χαλεπάς. Επιστροφή στον Πύργο», στο Μουσείο Μαρμαροτεχνίας. Συνδιοργάνωση: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ) και Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου (ΕΠΜΑΣ). Διάρκεια: 18.07-31.10.2018. Η έκθεση πραγματοποιήθηκε με αφορμή την επέτειο των ογδόντα χρόνων από τον θάνατο του καλλιτέχνη (1851-1938). Εντάχθηκε στις δράσεις του Ευρωπαϊκού Έτους Πολιτιστικής Κληρονομιάς 2018.
- «Σμίλη και μνήμη. Η συμβολή της μαρμαροτεχνίας στην αναστήλωση των μνημείων», στο Συνεδριακό Κέντρο Τράπεζας Πειραιώς στη Θεσσαλονίκη. Σε συνεργασία με την Επιτροπή Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως (ΕΣΜΑ), την Υπηρεσία Συντήρησης Μνημείων Ακρόπολης (ΥΣΜΑ) και τη Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ΔΙΝΕΠΟΚ) του ΥΠΠΟΑ. Διάρκεια: 01.10-31.12.2018. Εντάχθηκε στις δράσεις του Ευρωπαϊκού Έτους Πολιτιστικής Κληρονομιάς 2018.
- «Δημήτριος Φιλιππότης Τήνιος εποίει», στο Μουσείο Μαρμαροτεχνίας. Συνδιοργάνωση: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ) και Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου (ΕΠΜΑΣ). Διάρκεια: 01.08-31.10.2019. Η έκθεση πραγματοποιήθηκε με αφορμή την επέτειο των εκατό χρόνων από τον θάνατο του καλλιτέχνη (1834-1919).

4 www.piop.gr/el/Programmes/ekpaideutika-programmata-mouseion.aspx

- Συμπόσια Γλυπτικής: Με πρωτοβουλία του ΠΙΟΠ, θεσμός που υλοποιείται ανά διετία, με τη συμμετοχή της Σχολής Καλών Τεχνών Πανόρμου Τήνου. Δημιουργία πάρκου γλυπτικής στον περιβάλλοντα χώρο του Μουσείου Μαρμαροτεχνίας.
 - 1ο Συμπόσιο Γλυπτικής (17.7-3.8.2016): Συνδιοργάνωση ΠΙΟΠ και Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, με τη στήριξη του Δήμου Τήνου, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού.
 - 2ο Συμπόσιο Γλυπτικής (17.07-04.08.2018): Συνδιοργάνωση ΠΙΟΠ και Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού. Εντάχθηκε στις δράσεις του Ευρωπαϊκού Έτους Πολιτιστικής Κληρονομιάς 2018.

Αξίζει επίσης να γίνει αναφορά στην έκθεση «Τα προικιά της Νύφης», στο Μουσείο Μετάξης στο Σουφλί, με θέμα την αναβίωση εθίμων παραδοσιακού γάμου, στα σεμινάρια τεχνικών που διεξάγονται σε όλα τα Μουσεία του ΠΙΟΠ στο πλαίσιο του εορτασμού των Ευρωπαϊκών Ημερών Χειροτεχνίας, καθώς και στην περιοδική έκθεση «Κεντητοί επιτάφιοι στα Ιωάννινα, 18ος και 19ος αι.», στο Μουσείο Αργυροτεχνίας, σε συνεργασία με την Ιερά Μητρόπολη Ιωαννίνων και την Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων

Μέσα από αυτές τις δράσεις και συνέργειες, αναδεικνύεται η πολυεπίπεδη σχέση που πρέπει να έχουν τα σύγχρονα μουσεία με τις παραγωγικές δυνάμεις του πολιτισμού καθώς και οι δυνατότητες, οι ευκαιρίες που γεννούν αυτές οι συνέργειες για όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη.

Η λειτουργία του Δικτύου Μουσείων και οι συντονισμένες δράσεις του ΠΙΟΠ σε όλα τα κτήριά του, συμβάλλουν σημαντικά: α) στην προώθηση της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς και τη σύνδεση του πολιτισμού με το περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη, β) στην ανάδειξη των παραδοσιακών τεχνικών και της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου, υποστηρίζοντας με τον τρόπο αυτό την απασχόληση, την οικονομική και τουριστική δραστηριότητα και τη γενικότερη ανάπτυξη των τοπικών κοινοτήτων, και γ) στη δημιουργία χώρων πολιτισμού και δια βίου μάθησης, με τη διοργάνωση πολιτιστικών, επιστημονικών και εκπαιδευτικών δράσεων.

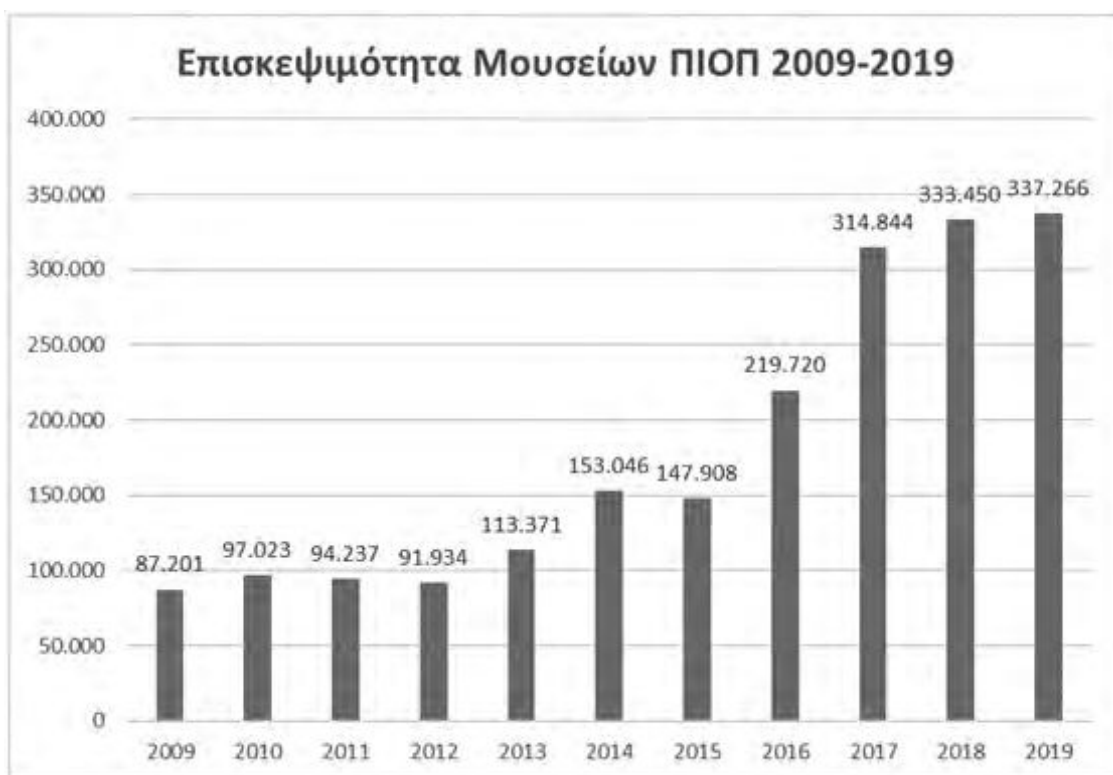
Το Δίκτυο αποτελείται από εννέα θεματικά τεχνολογικά μουσεία στα οποία διαφυλάσσεται και αναδεικνύεται η τοπική τεχνική παράδοση και βιομηχανική παραγωγή, καθώς και η υλική και άυλη πολιτιστική κληρονομιά.

Με τη λειτουργία του Δικτύου Μουσείων, εκτός από την αύξηση της τουριστικής κίνησης σε απομακρυσμένες περιοχές, το ΠΙΟΠ συμβάλλει και στην οικονομική ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών δημιουργώντας θέσεις εργασίας, ενώ, συγχρόνως, προμηθεύεται από την τοπική αγορά το μεγαλύτερο μέρος των αγαθών και των προϊόντων που πωλούνται στα κυλικεία και τα καταστήματα των Μουσείων. Το προσωπικό των Μουσείων (41 άτομα) κατοικεί στον τόπο λειτουργίας του εκάστοτε μουσείου και επιμορφώνεται τακτικά, ώστε να αναβαθμίζονται συνεχώς οι υπηρεσίες που παρέχει στους επισκέπτες.

Το 2019 τα Μουσεία του ΠΙΟΠ υποδέχθηκαν 337.266 επισκέπτες (283.877 Έλληνες και 53.389 από το εξωτερικό), σημειώνοντας αύξηση 1,14% σε σχέση με το 2018. Το 72,4% των επισκέψεων αυτών έγιναν με δωρεάν παρεχόμενα εισιτήρια. Ο αριθμός των επισκεπτών συνδέεται με την υποστήριξη των τοπικών κοινωνιών, που αναγνωρίζουν τις θετικές επιδράσεις στην προβολή της πολιτιστικής τους ταυτότητας και την τόνωση της οικονομίας τους, καθώς και με τη διαρκή ανανέωση των πολιτιστικών δράσεων μέσω περιοδικών εκθέσεων, διαλέξεων, συνεδρίων και ποικίλων άλλων εκδηλώσεων.

Όλα τα Μουσεία του Ιδρύματος διαθέτουν Αίθουσες Πολλαπλών Χρήσεων (ΑΠΧ) που αποτελούν ζωντανά πολιτιστικά κύτταρα, όπου λαμβάνουν χώρα εκπαιδευτικά προγράμματα, εκθέσεις, διαλέξεις, σεμινάρια και άλλες εκδηλώσεις. Οι ΑΠΧ αποτελούν πολύτιμο εργαλείο για τη λειτουργία του Δικτύου των Μουσείων, για τη διασύνδεση με την τοπική κοινωνία και για την ευρύτερη προβολή του Ιδρύματος, λειτουργώντας ως κέντρα πολιτιστικής παραγωγής και ως καθημερινοί χώροι των περιοχών τους.

Συγκεκριμένα, το 2019 διοργανώθηκαν 208 εκπαιδευτικές δράσεις και 518 τακτικά εκπαιδευτικά

προγράμματα για παιδιά, 207 πολιτιστικές δράσεις (20 εκθέσεις και 187 πολιτιστικές εκδηλώσεις) και 182 συνεργασίες με τρίτους φορείς.

Ο κοινωνικός ρόλος των μουσείων είναι πολύπλευρος. Εκτός από βασικοί φορείς προβολής των πολιτιστικών αγαθών, καλούνται να ευαισθητοποιήσουν το κοινό και να διαφυλάξουν την πολιτιστική κληρονομιά για τις μελλοντικές γενιές. Επιπλέον, τα μουσεία συνεισφέρουν στην οικονομία των περιοχών που τα φιλοξενούν.

Το 2016, το ΠΙΟΠ ανέθεσε στο IOBE μελέτη για την οικονομική και κοινωνική επίδραση της λειτουργίας των Μουσείων του στις τοπικές κοινωνίες. Χρησιμοποιώντας το μοντέλο εισροών/εκροών Leontief, διαμορφωμένο κατάλληλα για τα οικονομικά δεδομένα, τις κεντρικές, περιφερειακές και τοπικές οικονομικές και διοικητικές δομές, κατέληξε σε μια μεθοδολογία υπολογισμού των άμεσων, έμμεσων, προκαλούμενων και καταλυτικών επιδράσεων της λειτουργίας των μουσείων του ΠΙΟΠ στις τοπικές κοινωνίες⁵.

Για το 2016 ή έρευνα κατέληξε ότι η λειτουργία των Μουσείων του ΠΙΟΠ συμβάλλει στην επέκταση της τουριστικής περιόδου πέρα από τους καλοκαιρινούς μήνες. Οι καταλυτικές επιδράσεις στην τουριστική δαπάνη από τα Μουσεία του ΠΙΟΠ υπολογίζονται στα €11,3 εκατ., η συνολική επίδραση στο ΑΕΠ στο σύνολο της χώρας φτάνει τα €23 εκατ., ενώ η συνολική επίδραση στην απασχόληση ανέρχεται σε 599 θέσεις εργασίας στο σύνολο της χώρας.

Η οικονομική επίδραση δεν περιορίζεται μόνο στη δραστηριότητα κατά την κατασκευή κτηριακών εγκαταστάσεων και στις θέσεις εργασίας που αφορούν στο προσωπικό ενός μουσείου (άμεση επίδραση). Δημιουργούνται εισοδήματα και απασχόληση στους κλάδους που συμμετέχουν στην αλυσίδα εφοδιασμού του μουσείου με αγαθά και υπηρεσίες (έμμεση επίδραση). Επιπλέον, τα εισοδήματα που δημιουργούνται άμεσα ή έμμεσα κατευθύνονται στην κατανάλωση, προκαλώντας επιπλέον δραστηριότητα στο σύνολο της οικονομίας (προκαλούμενη επίδραση). Τέλος, η λειτουργία χώρων πολιτισμού συμβάλλει στην αναβάθμιση της εικόνας της ευρύτερης περιοχής και προσελκύει επισκέπτες, οδηγώντας σε αύξη-

5 http://iobe.gr/iobe_pub_dtl.asp?PID=143

ση του τουρισμού και της ζήτησης για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες που προσφέρονται στις συγκεκριμένες περιοχές (καταλυτική επίδραση).

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε για δεύτερη φορά το 2019 για τα έτη 2017-2019. Τα αποτελέσματα της μελέτης αποδεικνύουν και ποσοτικοποιούν αυτήν τη συνεισφορά σε συγκεκριμένους τομείς:

- αύξηση της τουριστικής δαπάνης στις αντίστοιχες περιοχές της χώρας:
 - 2017: κατ' ελάχιστον €10,7 εκατ., με τη συντηρητική εκτίμηση των καταλυτικών επιδράσεων, και έως €23,5 εκατ., με την πιο αισιόδοξη εκτίμηση των καταλυτικών επιδράσεων)
 - 2018: κατ' ελάχιστον €11,7 εκατ. και έως €25,7 εκατ. (συντηρητική-αισιόδοξη εκτίμηση)
 - 2019: κατ' ελάχιστον €11,8 εκατ. και έως €26 εκατ. (συντηρητική-αισιόδοξη εκτίμηση)
- επίδραση της δραστηριότητας των μουσείων στο ΑΕΠ της χώρας:
 - 2017: χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι καταλυτικές επιδράσεις, πλησιάζει τα €4.6 εκατ. Στη συντηρητική εκτίμηση των καταλυτικών επιδράσεων, η συνολική συμβολή των μουσείων στο ΑΕΠ της Ελλάδας υπερβαίνει τα €20,8 εκατ., ενώ στην αισιόδοξη εκτίμηση των καταλυτικών επιδράσεων φτάνει τα €39,9 εκατ.).
 - 2018: χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι καταλυτικές επιδράσεις, πλησιάζει τα €4,8 εκατ. Στη συντηρητική εκτίμηση των καταλυτικών επιδράσεων, η συνολική συμβολή των μουσείων στο ΑΕΠ της Ελλάδας υπερβαίνει τα €22,5 εκατ., ενώ στην αισιόδοξη εκτίμηση των καταλυτικών επιδράσεων φτάνει τα €43,4 εκατ.).
 - 2019: χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι καταλυτικές επιδράσεις, πλησιάζει τα €5,1 εκατ. Στη συντηρητική εκτίμηση των καταλυτικών επιδράσεων, η συνολική συμβολή των μουσείων στο ΑΕΠ της Ελλάδας υπερβαίνει τα €23,0 εκατ., ενώ στην αισιόδοξη εκτίμηση των καταλυτικών επιδράσεων φτάνει τα €44,2 εκατ.
- συμβολή των μουσείων στην απασχόληση:
 - 2017: με βάση τη συντηρητική εκτίμηση των καταλυτικών επιδράσεων ανέρχεται στο ισοδύναμο 564 θέσεων εργασίας. Στην πιο αισιόδοξη εκτίμηση, η συνολική επίδραση στην απασχόληση πλησιάζει το ισοδύναμο 1.090 θέσεων εργασίας.
 - 2018: με βάση τη συντηρητική εκτίμηση των καταλυτικών επιδράσεων ανέρχεται στο ισοδύναμο 609 θέσεων εργασίας. Στην πιο αισιόδοξη εκτίμηση, η συνολική επίδραση στην απασχόληση πλησιάζει το ισοδύναμο 1.184 θέσεων εργασίας.
 - 2019: με βάση τη συντηρητική εκτίμηση των καταλυτικών επιδράσεων ανέρχεται στο ισοδύναμο 619 θέσεων εργασίας. Στην πιο αισιόδοξη εκτίμηση, η συνολική επίδραση στην απασχόληση πλησιάζει το ισοδύναμο 1.204 θέσεων εργασίας.

Με αυτόν τον τρόπο αποδεικνύεται ότι η λειτουργία των Μουσείων του ΠΙΟΠ στην ελληνική περιφέρεια συμβάλλει στην οικονομική ανάταση και ευημερία της χώρας μέσα από την αναπτυξιακή δυναμική του πολιτισμού και τη διαμόρφωση σχέσεων εμπιστοσύνης σε τοπικό επίπεδο.

«Ανθεκτικότητα» και «εμπορικότητα» της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς: εξερευνώντας τη διττή σχέση μέσα από το παράδειγμα τριών ελληνικών φορέων πολιτισμού

Ελένη Στεφάνου¹

Ανθεκτικότητα: η ικανότητα γρήγορης ανάκαμψης από δυσκολίες, η ικανότητα μιας ουσίας ή ενός αντικειμένου να επανέλθει ξανά στο αρχικό του σχήμα, ελαστικότητα, η ικανότητα ενός σώματος να ανακτήσει το μέγεθός του μετά από παραμόρφωση που προκαλείται από έντονη πίεση, η ικανότητα εύκολης ανάκαμψης ή προσαρμογής κατόπιν απρόσμενης ατυχίας ή αλλαγής.

Παρά το γεγονός ότι η έννοια της ανθεκτικότητας προέρχεται από τον επιστημονικό κλάδο των σπουδών περιβάλλοντος, αποτελεί πλέον έναν διεπιστημονικό όρο (Reghezza-Zitt κ.ά., 2012) που χρησιμοποιείται σε τομείς που εκτείνονται από την οικολογία έως την ψυχολογία, την αποκατάσταση καταστροφών, τις σπουδές αστικού σχεδιασμού, τις σπουδές υγείας, και έχει πια υιοθετηθεί και από τον πολιτιστικό τομέα (Woodley κ.ά., 2018: 8). Η έννοια της ανθεκτικότητας συμπυκνώνεται στις επιμέρους έννοιες της αυτοσυντήρησης, της διαρκούς προσαρμογής και του επανασχεδιασμού, της ανανέωσης, της αλλαγής που θεωρείται φυσιολογική και απαραίτητη. Προκύπτει, έτσι η έννοια της «προσαρμοστικής ανθεκτικότητας», ως της ικανότητας ενός στοιχείου να παραμείνει παραγωγικό και ενεργό, διατηρώντας στοιχεία της ταυτότητάς του, ενώ ταυτόχρονα μπορεί να απορροφά διαταραχές και να προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες συνθήκες (Robinson, 2010).

Σύμφωνα με τους Reghezza-Zitt κ.ά. (2012), η έννοια της ανθεκτικότητας συνδέεται άμεσα με μεθοδολογικά και πολιτικά ζητήματα τα οποία οφείλουμε, αν όχι να επιλύσουμε, τουλάχιστον να προσδιορίσουμε ξεκάθαρα: για να μιλήσουμε για την ανθεκτικότητα, πρέπει τουλάχιστον να γνωρίζουμε το σύστημα που βρίσκεται σε κρίση, πώς ορίζεται αυτή η κρίση, ποια είναι τα χαρακτηριστικά της, πώς εκδηλώνεται και ποια είναι τα χωρικά και χρονικά όριά της. Οι απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά δίνονται κάθε φορά μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικοπολιτικό και χωροχρονικό πλαίσιο, όπως θα φανεί και από τις μελέτες πε-

1 Δρ. Αρχαιολόγος-Μουσειολόγος, Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων-Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Heritage Public Officer - The Heritage Management Organisation, stefanoueleni@gmail.com / <https://eap.academia.edu/EleniStefanou>

ρίπτωσης που παρουσιάζονται παρακάτω. Από πολιτική άποψη, η έννοια της ανθεκτικότητας ανοίγει τον δρόμο για την αποκέντρωση των πρακτικών και των αναπαραστάσεων της πολιτιστικής κληρονομιάς, διότι επιτρέπει την επαναφορά παλαιών πρακτικών που έμειναν κενές νοήματος και ερμηνείας ή που σταδιακά περιθωριοποιήθηκαν και αφέθηκαν σε παρακμή.

Καθώς, λοιπόν, η λέξη ανθεκτικότητα, *resilience*, προέρχεται από το λατινικό ρήμα *resilire*, που σημαίνει «επιστρέφειν» ή «ανακάμπτειν»,² μπορεί κανείς να διερωτηθεί πώς η έννοια της ανθεκτικότητας ως όρου θα μπορούσε να εφαρμοστεί στην πολιτιστική κληρονομιά εν γένει, και ειδικότερα στην άυλη πολιτιστική κληρονομιά και τις πρακτικές της. Εάν αντιμετωπίσουμε την πολιτιστική κληρονομιά ως ένα «σώμα», που πρέπει να θεραπευτεί (μέσω της συντήρησης και της αποκατάστασης), να διατηρηθεί υγιές (μέσω της προστασίας και της διατήρησης) και να παραμένει εύρωστο στο μέλλον (μέσω της διαφύλαξης), εάν λάβουμε υπόψη την ιδιότητα και την ικανότητα ανάκαμψης του σώματος αυτού από οποιαδήποτε ατυχία, κρίση ή αγχωτικό σοκ, τότε θα μπορούσαμε ενδεχομένως να απεικονίσουμε την πολιτιστική κληρονομιά ως ικανή να ανακάμψει από οποιαδήποτε φυσική ή οικονομική καταστροφή, από κοινωνικοπολιτικές ή περιβαλλοντικές κρίσεις και ούτω καθεξής, λόγω της ανθεκτικότητάς της.

Ωστόσο, είναι εφικτό να διατηρηθεί η πολιτιστική κληρονομιά «από μόνη της» στο διηνεκές, δεδομένης αυτής της ανθεκτικότητάς ή μήπως χρειάζεται ένα συγκεκριμένο πλαίσιο για να ενεργοποιηθεί αυτή καθ' εαυτήν η ιδιότητα της ανθεκτικότητας της πολιτιστικής κληρονομιάς; Και, αν ναι, αυτό το πλαίσιο πρέπει να λειτουργεί «από τα πάνω» για να είναι επιτυχές ή είναι δυνατές οι «από τα κάτω» προσεγγίσεις; Αφορά η έννοια της ανθεκτικότητας και της προώθησής της μόνο θεσμικούς φορείς και πολιτιστικούς οργανισμούς ή μπορεί να αφορά και τις ίδιες τις κοινότητες που μετέχουν στην άυλη πολιτιστική κληρονομιά; Εφόσον με τον όρο ανθεκτικότητα εννοούμε το όραμα και την ικανότητα των οργανισμών να προβλέπουν και να προσαρμόζονται στις οικονομικές, περιβαλλοντικές και κοινωνικές αλλαγές, εκμεταλλευόμενοι ευκαιρίες, εντοπίζοντας και μετριάζοντας τους κινδύνους και αξιοποιώντας αποτελεσματικά οικονομικούς πόρους (Woodley κ.ά., 2018: 8), πώς αυτό μπορεί να αφορά κοινότητες ή και άτομα που εμπλέκονται στη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς με όρους βιωσιμότητας;

Σύμφωνα με τη Σύμβαση της UNESCO του 2003³ για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, οι κοινότητες, οι ομάδες και τα άτομα, και όχι μόνο οι εμπειρογνώμονες ή/και οι επαγγελματίες της πολιτιστικής κληρονομιάς, είναι σε θέση να αναγνωρίζουν και να διαφυλάσσουν την άυλη πολιτιστική κληρονομιά και να ενεργοποιούνται για την προστασία και τη διαχείρισή της. Ως εκ τούτου, η ίδια η Σύμβαση θέτει το πλαίσιο για την «από τα κάτω» προσέγγιση των στοιχείων της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, με απαραίτητη τη συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων που «βιώνουν» στοιχεία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και μετέχουν σε αυτά.

Πώς όμως η έννοια της ανθεκτικότητας της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς μπορεί να συνδεθεί με και να αναδείξει την εμπορική της αξία, να ενταχθεί σε οικονομικά πλαίσια και να μετρηθεί με χρηματικούς όρους; Μπορούν οι δύο έννοιες, της ανθεκτικότητας και της εμπορικότητας της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, να συμπορευτούν και να συμπλεύσουν ή είναι δύο συνθήκες εξ ορισμού αντιφατικές και αντικρουόμενες μεταξύ τους; Και αν η έννοια της ανθεκτικότητας είναι ταυτόσημη με την έννοια της αειφορίας και της βιώσιμης ανάπτυξης, πώς μπορεί να προσδοθεί η ιδιότητα της αειφορίας και της βιωσιμότητας στην έννοια, τις πρακτικές και τις απαιτήσεις της εμπορικότητας;

Σύμφωνα με το πολιτισμοκεντρικό μοντέλο ανάπτυξης, ο πολιτισμός αποτελεί βασικό πυλώνα της αειφορίας, καθώς εμπεριέχει την οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική διάσταση της αειφόρου ανάπτυξης. Η αειφορία και η πολιτιστική πολυμορφία είναι αρχές που προωθούνται από την UNESCO, κάτι που αναδεικνύεται από την 70η Γενική Συνέλευσή των Ηνωμένων Εθνών (Νέα Υόρκη, 25-27 Σεπτεμβρίου

2 <https://www.merriam-webster.com/dictionary/resilient#etymology>

3 <https://ich.unesco.org/en/convention>

2015, Ψήφισμα 70/1) κατά την οποία αποφασίστηκε «η ιστορική υιοθέτηση νέων στόχων αειφόρου ανάπτυξης [...] για μια παγκόσμια, φιλόδοξη, αειφόρο αναπτυξιακή ατζέντα, μια ατζέντα “από τους ανθρώπους και για τους ανθρώπους”, σχεδιασμένη με την ενεργό συμμετοχή της UNESCO».⁴ Η Ατζέντα 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη είναι η πρώτη που, σε επίπεδο διεθνούς πολιτιστικής πολιτικής, κάνει σαφή τη σύνδεση μεταξύ πολιτισμού και ανάπτυξης. Στην Ατζέντα 2030 η αειφορία προωθείται ως συνάρτηση και των τριών διαστάσεων της βιώσιμης ανάπτυξης σε κοινωνικό, περιβαλλοντικό και οικονομικό επίπεδο, μέσα από 17 στόχους και 169 υποστόχους.⁵ Ως μέρος του στόχου 11 [«Δημιουργούμε πόλεις και ανθρώπινους οικισμούς χωρίς αποκλεισμούς, ασφαλείς, ανθεκτικούς και βιώσιμους»], ο υποστόχος 11.4 αναφέρεται στην ενίσχυση των προσπάθειών για την προστασία και τη διαφύλαξη της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς,⁶ τόσο σε επίπεδο εκτίμησης και σεβασμού της πολιτιστικής πολυμορφίας, όσο και σε επίπεδο διασφάλισης θεμελιωδών ελευθεριών, όπως η συμμετοχή στην πολιτιστική ζωή και η καλλιτεχνική ελευθερία. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό ότι ο πολιτισμός θεωρείται θεμελιώδης για την επίτευξη των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης, επειδή η αειφόρος, ανθρωποκεντρική ανάπτυξη είναι αδύνατη χωρίς πολιτισμό, ο οποίος καθιστά τις κοινότητες πιο ανθεκτικές και τις πόλεις πιο βιώσιμες.⁷

Στο πλαίσιο αυτό, η άυλη πολιτιστική κληρονομιά θεωρείται ότι αποτελεί πηγή ανθεκτικότητας και γνώσης για την αντιμετώπιση βασικών προκλήσεων με βιώσιμο τρόπο, όπως η φτώχεια, η παροχή ποιοτικής εκπαίδευσης και δομών υγείας, η κλιματική αλλαγή και οι φυσικές καταστροφές⁸. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από την έμφαση που δίνεται στον καίριο ρόλο της τεχνικής κατάρτισης και εκπαίδευσης των επαγγελματιών του πολιτισμού πάνω σε θέματα μετάδοσης της πολιτιστικής τεχνογνωσίας, όπως αυτή συχνά ενσωματώνεται στη βιοτεχνία και τη χειροτεχνία, η οποία διασφαλίζεται από την UNESCO μέσω της εφαρμογής της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (2003).

Τα παραπάνω ζητήματα ανιχνεύονται και βρίσκουν εφαρμογή στις τέσσερις διαφορετικές περιπτώσεις διαχείρισης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα, όπως αυτές θα παρουσιαστούν παρακάτω. Συγκεκριμένα, πρόκειται για το Δίκτυο Μουσείων του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς, το Μουσείο Ναυπηγικών και Ναυτικών Τεχνών του Αιγαίου στη Σάμο, τον Αγροτικό Συνεταιρισμό Ζαγοράς Πηλίου, και τον Αγροτικό Οινοποιητικό Συνεταιρισμό Νέας Αγχιάλου.

Το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς (εφεξής ΠΙΟΠ), σύμφωνα με το άρθρο του Χριστόδουλου Ρίγγα, αναπτύσσει δυναμικές πρωτοβουλίες και καινοτόμες δράσεις στο πεδίο της καταγραφής, ανάδειξης και αξιοποίησης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς των τοπικών κοινοτήτων υπό συνθήκες οικονομικής κρίσης. Από την αναλυτική αποτύπωση και την καταγραφή της δυναμικής δραστηριοποίησης του ΠΙΟΠ την τελευταία δεκαετία καταδεικνύεται τόσο η δομική σχέση των μουσείων του δικτύου με τις τοπικές κοινωνίες όσο και ο πολυεπίπεδος κοινωνικός τους ρόλος στη σύγχρονη εποχή των προκλήσεων και της οικονομικής δυσπραγίας και αβεβαιότητας. Στο πλαίσιο αυτό, παρατηρούμε ότι το όραμα και οι στόχοι του ΠΙΟΠ για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά, όπως αυτοί τίθενται και ορίζονται σε θεωρητικό επίπεδο, δεν παραμένουν απλές εξαγγελίες αλλά μετουσιώνονται σε δράση και πράξη, καθώς ευθυγραμμίζονται με την *Ατζέντα 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη* μέσα από την οργάνωση και τη λειτουργία του Δικτύου Μουσείων του ΠΙΟΠ. Το εν λόγω δίκτυο δραστηριοποιείται στην ανάδειξη των τοπικών παραδοσιακών τεχνών και τεχνικών, όπως είναι η Μαστιχοκαλλιέργεια της Χίου⁹ και η Μαρμαροτεχνία της

4 http://www.unesco.org/new/en/no_cache/unesco/themes/pcpd/dynamic-content-single-view/news/unesco_at_the_70th_session_of_the_un_general_assembly_and_th/

5 <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

6 <https://www.un.org/sustainabledevelopment/cities/>

7 <https://en.unesco.org/themes/culture-sustainable-development>

8 https://en.unesco.org/sites/default/files/info_sheet_2030_agenda.pdf

9 <http://ayla.culture.gr/%ce%b7-%ce%ba%ce%b1%ce%bb%ce%bb%ce%b9%ce%ad%cf%81%ce%b3%ce%b5%ce%b9%ce%b1-%cf%84%ce%b7%cf%82-%ce%bc%ce%b1%cf%83%cf%84%ce%af%cf%87%ce%b1%cf%82-%cf%83%cf%84%ce%b7-%>

Τήνου¹⁰, δύο στοιχεία άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς που, όντας ήδη ενταγμένα στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας από το 2013, εντάχθηκαν έπειτα στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της UNESCO το 2014¹¹ και το 2015¹² αντίστοιχα.

Μέσα από το παράδειγμα του ΠΙΟΠ αναδεικνύεται πώς ένας πολιτιστικός οργανισμός μπορεί να αναπτύξει πολύπλευρη δραστηριότητα για την αξιοποίηση των στοιχείων της τοπικής παράδοσης όχι μόνο ως πολιτισμικού αγαθού αλλά και ως καταλύτη για την οικονομική ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών. Η ανάδειξη της πολυεπίπεδης σχέσης των μουσείων του Δικτύου με τις τοπικές παραγωγικές δυνάμεις που συνδέονται με τον πολιτισμό τεκμηριώνεται στην πράξη από τις δυναμικές πρωτοβουλίες διείσδυσης στον κοινωνικό ιστό και δημιουργίας μοχλών οικονομικής ανάπτυξης σε περιφερειακό τοπικό επίπεδο. Βάσει και των αρχών της *Ατζέντας 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη*, το Δίκτυο Μουσείων του ΠΙΟΠ αναπτύσσει πρωτοβουλίες και καινοτόμες δράσεις στα πεδία της εκπαίδευσης, της οικονομίας, της εργασίας και του τουρισμού, σε εθνικό και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, στηρίζοντας παράλληλα την έννοια της ανθεκτικότητας και της εμπορικότητας της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από την εκπόνηση και υλοποίηση ευρωπαϊκών προγραμμάτων για την προστασία και αναγέννηση των εφαρμοσμένων τεχνών, των τεχνικών, των εργαλείων και της τεχνογνωσίας (π.χ. υαλουργίας, ύφανσης μεταξιού, καλλιέργειας μαστίχας), μέσα από τη δημιουργία πολιτιστικών προϊόντων προς εμπορική εκμετάλλευση, από την υποστήριξη των παραδοσιακών τεχνών με σκοπό την τόνωση του τουρισμού σε τοπικό επίπεδο, μέσω της δημιουργίας πλαισίου απασχόλησης των μελών των τοπικών κοινοτήτων, μέσα από την πώληση παραδοσιακών προϊόντων στα καταστήματα των μουσείων του Δικτύου, την οργάνωση συνεδρίων, συμποσίων διαλέξεων και εκθέσεων με θέματα που άπτονται της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, μέσα από τη δημιουργία αιθουσών πολλαπλών χρήσεων ως χώρων πολιτισμού και μάθησης για την ανάδειξη της τοπικής παράδοσης και των τεχνών, καθώς και την παροχή εκπαιδευτικών προγραμμάτων για μαθητές της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης,

Η οικονομική συνεισφορά του Δικτύου Μουσείων του ΠΙΟΠ στην τοπική κοινωνία τεκμηριώνεται περαιτέρω με βάση τα οικονομικά δεδομένα της μελέτης του IOBE (του 2016 και 2019), τα οποία επιβεβαιώνουν την αύξηση της τουριστικής δαπάνης, τη θετική επίδραση της δραστηριότητας των μουσείων του Δικτύου στο ΑΕΠ της χώρας και την αξιοσημείωτη συμβολή των Μουσείων του δικτύου στην απασχόληση εργατικού δυναμικού.

Σε ένα παρεμφερές πλαίσιο, ο Κώστας Δαμιανίδης, μέσω του παραδείγματος της ξυλοναυπηγικής ως στοιχείου άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς προς διαφύλαξη και ανάδειξη, παρουσιάζει τους τρόπους διάσωσης και αξιοποίησης αυτής της μακραίωνα εφαρμοσμένης τέχνης με άξονα το Μουσείο Ναυπηγικών και Ναυτικών Τεχνών του Αιγαίου που δημιουργείται στη Σάμο. Η ξυλοναυπηγική αποτέλεσε τεχνολογία αιχμής από την εποχή του Βυζαντίου ως τον 19ο αιώνα. Έπειτα έγινε γνωστή ως «παραδοσιακή ναυπηγική» του Αιγαίου και επιβίωσε ως τις αρχές του 20ού αιώνα αφομοιώνοντας τεχνικές και από άλλες περιοχές του αρχιπελάγους. Ο διαχρονικός ρόλος της ξυλοναυπηγικής αναδεικνύει τη συμβολή της εν λόγω τέχνης τόσο στην ανάπτυξη του τεχνικού πολιτισμού του Αιγαίου όσο και στην οικονομική ανάπτυξη και ευημερία των ναυτικών κοινωνιών, καθώς τα καΐκια, ως οι υλικές μετουσιώσεις αυτού του στοιχείου άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, καθόρισαν κοινωνικές διεργασίες και μετασχηματισμούς σε επίπεδο επικοινωνιών, εμπορίου, μεταφορών, τοπικής και οικιακής οικονομίας στο Αιγαίο. Η μελέτη του ιστορικού παρελθόντος των ξυλοναυπηγείων και η γνώση που αποκομίζουμε για τον αποφασιστικό ρόλο

%cf%87%ce%af%ce%bf/

10 http://ayla.culture.gr/tiniaki_marmarotexnia/

11 <https://ich.unesco.org/en/RL/know-how-of-cultivating-mastic-on-the-island-of-chios-00993>

12 <https://ich.unesco.org/en/RL/tinian-marble-craftsmanship-01103>

που αυτά διαδραμάτιζαν στη στήριξη της τοπικής οικονομίας αποτελεί τη βάση για την επανεκτίμηση της δυναμικής τους ως ζωντανών τεχνικών εκφράσεων της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς του Αιγαίου. Η αντιμετώπιση της παραδοσιακής ναυπηγικής, και κατά συνέπεια των πρακτικών που υιοθετούνται για τη διάσωση και την προώθησή της, ως ζώσας τέχνης είναι ιδιαίτερα σημαντική σήμερα μέσα στις απρόσφορες οικονομικές συνθήκες, τη μαζικοποίηση του τουρισμού, τη συρρίκνωση των αιγαιακών κοινοτήτων και την αποτρεπτική γραφειοκρατία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που οδήγησε στη σχεδόν ολοκληρωτική παρακμή της ξυλοναυπηγικής τέχνης στην Ελλάδα.

Ο Δαμιανίδης οριοθετεί το πλαίσιο και φωτίζει τις παραμέτρους μέσα από τις οποίες συρρικνώνεται ραγδαία από το 2010 και μετά η ξυλοναυπηγική στο Αιγαίο, διευκολύνοντας την κατανόηση των σύγχρονων διαστάσεων και των αιτιών του προβλήματος, όπως είναι η ακούσια εγκατάλειψη των ξυλοναυπηγείων και η μετατροπή τους σε χώρους στάθμευσης σκαφών, η επιβεβλημένη γραφειοκρατία, η τρέχουσα οικονομική κρίση, η επιβολή άμεσων και έμμεσων φόρων και ασφαλιστικών εισφορών στους ξυλοναυπηγούς και, κυρίως, η επιδοτούμενη από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Δαμιανίδης, 2019) καταστροφή των ξύλινων αλιευτικών καϊκιών ως μέτρο περιορισμού της αλιείας και μείωσης του εθνικού αλιευτικού στόλου. Είναι ενδεικτικό ότι μόνο κατά το έτος 2017 καταστράφηκαν 600 ξύλινα καϊκια, εξάίρετα δείγματα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της ξυλοναυπηγικής. Στις δραματικές συνέπειες της συγκεκριμένης ευρωπαϊκής πολιτικής, με άλλοθι την υπεραλίευση, προσμετρώνται η απώλεια του μοναδικού καναλιού διαιώνισης της ναυπηγικής τέχνης, που είναι η άτυπη μαθητεία των νέων δίπλα σε έμπειρους ηλικιωμένους μάστορες, η απώλεια της τεχνογνωσίας και η διάρρηξη του κύκλου των εργασιών που συνδέονται με την ξυλοναυπηγική τέχνη (κατασκευή και επισκευή μεταφορικών καϊκιών, ψαροκάικων, τουριστικών σκαφών), αλλά και με την αλιεία και τον θαλάσσιο τουρισμό, δηλαδή τις κύριες οικονομικές πηγές της ευημερίας των νησιών και των παραθαλάσσιων περιοχών.

Απάντηση στη ζοφερή αυτή πραγματικότητα της απώλειας στοιχείων της άυλης και της υλικής κληρονομιάς της ξυλοναυπηγικής τέχνης στην Ελλάδα αποτελεί ο θεσμός του Μουσείου, και συγκεκριμένα το θεματικό τεχνικό *Μουσείο Ναυπηγικών και Ναυτικών Τεχνών του Αιγαίου*, το οποίο δημιουργείται στο Ηράκλειο της Σάμου. Η συγκροτημένη μουσειακή πολιτική, που βασίζεται στις αρχές της σύγχρονης μουσειολογίας και δίνει έμφαση σε μια σειρά απαραίτητων λειτουργιών, όπως η διάσωση, η συλλογή, η συντήρηση, η τεκμηρίωση, η έρευνα, η έκθεση, η επικοινωνία, η προβολή, και η εκπαίδευση, μπορεί να οδηγήσει αφενός στη διαφύλαξη, με ορθούς όρους, του στοιχείου της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, στη γνωριμία διαφορετικών ομάδων κοινού σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο μαζί του, και αφετέρου στη λειτουργική διάσωση του στοιχείου, όπως αυτή πραγματώνεται μέσα από βιωματικά εργαστήρια εκμάθησης της τέχνης και σχολές μαθητείας όχι μόνο για τη μελλοντική διασφάλισή της αλλά και ως επαγγελματικής διεξόδου.

Αναδεικνύεται έτσι πώς ένας μουσειακός φορέας, συγκεκριμένα το Μουσείο Ναυπηγικών και Ναυτικών Τεχνών του Αιγαίου, μπορεί να επιτελέσει έμπρακτα και την εκπαιδευτική του λειτουργία, στηρίζοντας και προωθώντας την έννοια της ανθεκτικότητας της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από την παροχή επαγγελματικής κατάρτισης στις νέες γενιές των τοπικών κοινωνιών αλλά και σε εθνικό επίπεδο. Ειδικά από τη στιγμή που θεσμικοί φορείς, όπως το ΥΠΠΟΑ, το Πανεπιστήμιο Αιγαίου και ο Δήμος Ανατολικής Σάμου, συμπράττουν προς τη θεσμοθέτηση σχολών μαθητείας στην ξυλοναυπηγική τέχνη μέσω του εν λόγω μουσείου, η σύζευξη της ανθεκτικότητας με την εμπορικότητα, με στόχο την ενίσχυση της τοπικής οικονομίας, μετουσιώνεται σε διακύβευμα και πρόκληση που πρέπει να κερδηθεί.

Η τελευταία απόπειρα διάσωσης στοιχείων άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, που αναδεικνύει και ενδυναμώνει την έννοια της ανθεκτικότητάς τους, αφορά σε ενέργειες ψηφιοποίησης, όπως αυτές αναδεικνύονται μέσα από τα παραδείγματα του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ζαγοράς Πηλίου και του Αγρο-

τικού Οινοποιητικού Συνεταιρισμού της Νέας Αγχιάλου «Η Δήμητρα». Η ψηφιοποίηση τεκμηρίων και στοιχείων άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί κομβική πρακτική του πεδίου της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς εν γένει (Wan Isa κ.ά., 2018), αποτελώντας βασικό εργαλείο για τη διατήρηση, τη μελέτη, την εκπαίδευση και την προώθηση των πολιτιστικών πόρων.¹³

Σε άμεση συνάρτηση με τα παραπάνω, η δημιουργία «ψηφιακής δεξαμενής» για τη διαφύλαξη της συλλογικής μνήμης των δύο συνεταιριστικών οργανώσεων Ζαγοράς και Νέας Αγχιάλου αφορά την ψηφιοποίηση σπάνιων και μοναδικών ιστορικών αρχείων, που αφορούν την αγροτική παραγωγή και την συνεταιριστική ιστορία στην Ελλάδα από το 1916 έως σήμερα. Η πρωτοβουλία της ψηφιοποίησης του αρχειακού υλικού των δύο συνεταιρισμών εκφράζει την ανάγκη διάδοσης των αξιών των συνεταιριστικών οργανώσεων με αφορμή τα 100 χρόνια λειτουργίας των δύο συνεταιρισμών. Η ανάγκη αυτή πραγματώνεται με τη δημοσιοποίηση ποικίλων τεκμηρίων του αγροτικού πολιτιστικού αποθέματος μέσα από εκδόσεις, αφίσες, διηγήματα, ημερολόγια, ντοκιμαντέρ, ένα λεύκωμα, εκθέσεις φωτογραφίας και εκπαιδευτικά προγράμματα. Οι δράσεις που αναπτύχθηκαν ενίσχυσαν την επισκεψιμότητα των περιοχών όπου εδρεύουν οι δύο συνεταιρισμοί, προσφέροντας παράλληλα ιδέες για την ανάπτυξη ενός τοπικού μοντέλου τουριστικής ανάπτυξης και ενός ιδιότυπου αγροτικού-πολιτιστικού μάρκετινγκ. Η πρωτοβουλία βασίστηκε στην ενεργό εμπλοκή των τοπικών κοινοτήτων, καθώς στη συλλογή των τεκμηρίων για τη συγκρότηση του ιστορικού αρχείου της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς συμμετείχαν τα μέλη των συνεταιρισμών αλλά και οι κάτοικοι και οι τοπικοί θεσμικοί φορείς με προσφορά φωτογραφιών, χειρόγραφων και άλλων ντοκουμέντων.

Η συλλογή, η έκδοση και η ψηφιοποίηση των τεκμηρίων αξιοποιήθηκε μετέπειτα στη συγκρότηση δύο φακέλων που υποστήριξαν την ένταξη στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς του Συνεταιρισμού Ζαγοράς Πηλίου (2018) και του Αγροτικού Οινοποιητικού Συνεταιρισμού Νέας Αγχιάλου (εντάχθηκε το 2020¹⁴), λειτουργώντας πια σε επίπεδο εθνικής πολιτιστικής πολιτικής για τη διαφύλαξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, της συλλογικής/κοινοτικής μνήμης και της ταυτότητας.

Αναδεικνύεται, λοιπόν, πώς μέσω του εγχειρήματος της ψηφιοποίησης του αρχειακού υλικού ενισχύεται η έννοια της βιωσιμότητας και της ανθεκτικότητας της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς η δράση της ψηφιοποίησης συνδέεται με τις ίδιες τις κοινότητες των συνεταιριστικών οργανώσεων, με την εκπαιδευτική διαδικασία, και με την επικοινωνία του υλικού στο ευρύ κοινό με διάφορους τρόπους. Ταυτόχρονα, όμως, ενισχύεται και η έννοια της εμπορικότητας με όρους βιωσιμότητας, καθώς το ψηφιοποιημένο υλικό αποτελεί εφαλτήριο για δράσεις ήπιου τουρισμού στην περιοχή αλλά και πολιτιστικού μάρκετινγκ σε τοπική κλίμακα. Κατά συνέπεια, οι δύο συνεταιρισμοί αναλαμβάνουν και πάλι να παίξουν κομβικό ρόλο στον κοινωνικό ιστό των τοπικών κοινωνιών που τους περιβάλλουν, τόσο σε κοινωνικοοικονομικό όσο και σε πολιτιστικό επίπεδο.

Συμπεράσματα

Από τα τρία παραπάνω παραδείγματα γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό ότι τα μουσεία και οι πολιτιστικοί οργανισμοί εν γένει αφενός προσαρμόζουν τις μεθόδους τους για να είναι περισσότερο ανθεκτικοί όσον αφορά στην αποστολή και στην επιβίωσή τους, και αφετέρου βοηθούν τις κοινότητές τους να ενισχύσουν τη δική τους ανθεκτικότητα (Pizarro, 2018) μέσω προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης, εκπαίδευσης, πολιτικών και πρακτικών διαχείρισης, και στρατηγικών τόνωσης των τοπικών οικονομιών μέσα από ήπιες μορφές τουρισμού και πολιτιστικού μάρκετινγκ.

Έτσι, αναδεικνύεται αφενός η σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ως κομβικής συνεισφοράς στην ίδια την έννοια της ανθεκτικότητας και αφετέρου το ότι η ανθεκτικότητα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς μπορεί καλλιεργήσει περαιτέρω και την ανθεκτικότητα της κοινότητας. Επομένως, στοχευμέ-

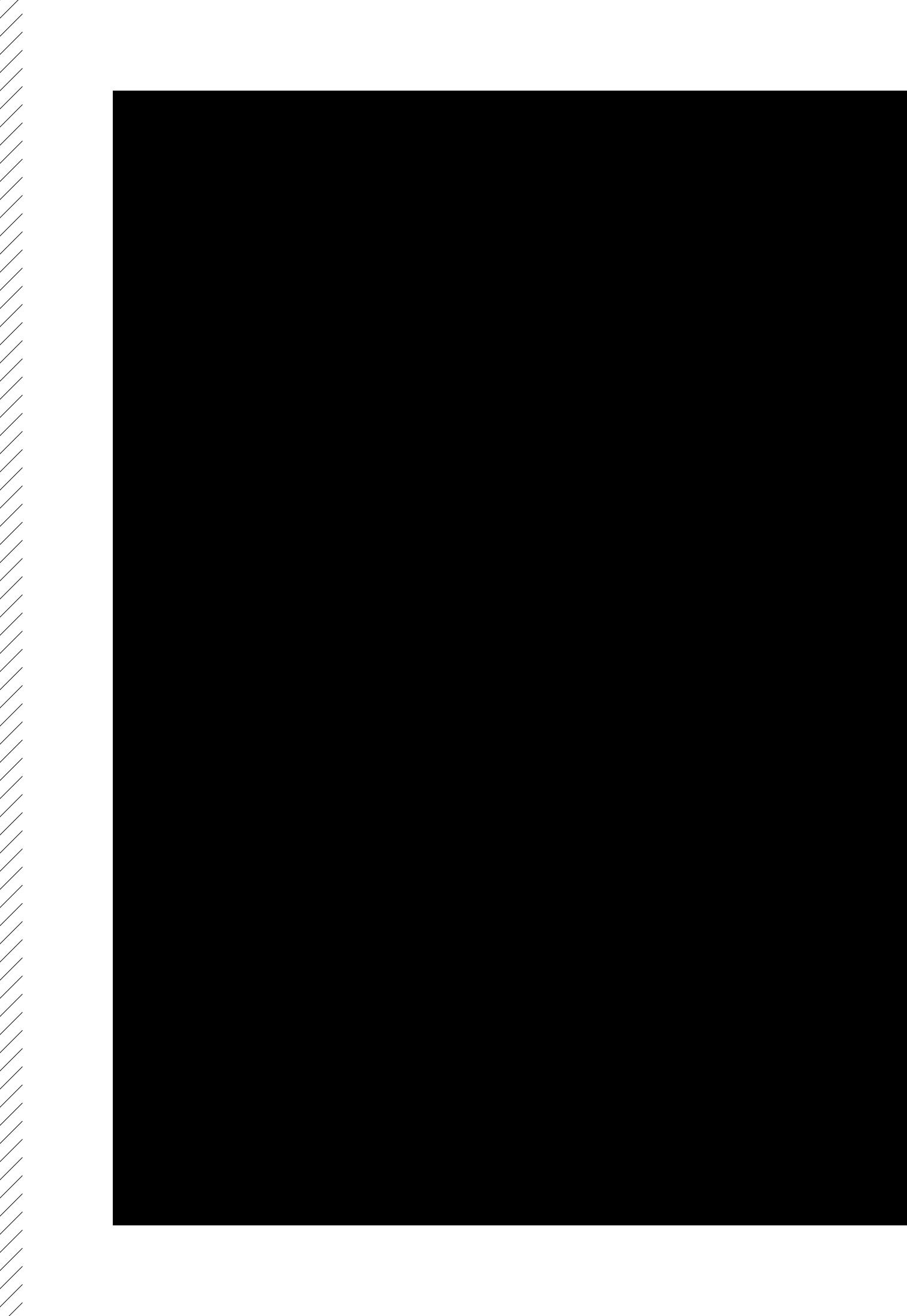
13 <https://pro.europeana.eu/post/importance-of-digitising-cultural-heritage-highlighted-in-heritage-at-risk-exhibition>

14 <http://ayla.culture.gr/anchialitiki-paradosi-kalliergeias-ampeliou/>

νες απόπειρες ενδυνάμωσης και προώθησης της ανθεκτικότητας της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελούν αναμφισβήτητα μια παρακαταθήκη στην ανθεκτικότητα της κοινωνίας στο σύνολό της. Κατά συνέπεια, οι πολιτιστικοί οργανισμοί που κατανοούν τον ρόλο που διαδραματίζουν στις τοπικές τους κοινότητες, προάγοντας συνέργειες και συνεργασίες, είναι ζωτικής σημασίας για την ανθεκτικότητα του πολιτιστικού τομέα εν γένει. Μέσα από πολιτικές διαχείρισης και ενδυνάμωσης της ανθεκτικότητας και της εμπορικότητας της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς ενισχύεται ο βασικός ιστός των εμπλεκόμενων κοινοτήτων, οι οποίες είναι σε θέση να εκφράσουν φιλοδοξίες και προβληματισμούς, να διευρύνουν τα στοιχεία ταυτότητάς τους, να επιλύσουν συγκρούσεις και να συγκροτήσουν περαιτέρω το κοινωνικό κεφάλαιο των κοινοτικών σχέσεων.

- Δαμιανίδης, Κ. 2019. Οι επιπτώσεις της επιδοτούμενης καταστροφής των αλιευτικών σκαφών και μελλοντικές προοπτικές. Στο Κ. Σερράος, Ε. Μαϊστρου, Κ. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Ξύλινα αλιευτικά καΐκια: διάσωση και αναβίωση*. Δημοσιεύματα Σπουδαστηρίου Πολεοδομικών Ερευνών ΕΜΠ.
- Pizarro, M. 2018. W24.1.2. Resilience and Museums. Mu.SA: Museum Sector Alliance & ICOM Portugal, 1-21. Accessible online: http://www.project-musa.eu/wp-content/uploads/2020/06/Mu.SA_Resilience-and-Museums.pdf, last accessed 06/06/2021.
- Reghezza-Zitt, M., S. Rufat, G. Djament-Tran, A Le Blanc, Lhomme, S. 2012. What Resilience is Not: Uses and Abuses. *Cyber-Geo: European Journal of Geography*, 621: [online]. Accessible online: <https://journals.openedition.org/cybergeogeo/25554>, last accessed: 06/06/2021.
- Robinson, M. 2010. Making Adaptive Resilience Real. Arts Council England, 1-52. Accessible online: https://artsventures.co.uk/wp-content/uploads/2017/04/making_adaptive_resilience_real.pdf, last accessed: 06/06/2021.
- Wan Isa, W. M., N. A. Mat Zin, F. Rosdi and H. M. Sarim. 2018. Digital Preservation of Intangible Cultural Heritage. *Indonesian Journal of Electrical Engineering and Computer Science*, 12(3), 1373-1379.
- Woodley, S., P. Towell, R. Turpin, S. Thelwall, and Ph. Schneider. 2018. What is Resilience Anyway? A Review. Arts Council England, 1-74. Accessible online: <https://www.artscouncil.org.uk/sites/default/files/download-file/What%20Is%20Resilience%20Anyway.pdf>, last accessed 06/06/2021.
- Διαδίκτυογραφία
- Αγγλοελληνικό λεξικό Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/resilient#etymology>
- Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά της Ελλάδας-Εθνικό Ευρετήριο, Τεχνογνωσία της Παραδοσιακής Μαστιχοκαλλιέργειας στη Χίο, <http://ayla.culture.gr/%ce%b7-%ce%ba%ce%b1%ce%bb%ce%bb%ce%b9%ce%ad%cf%81%ce%b3%ce%b5%ce%b9%ce%b1-%cf%84%ce%b7%cf%82-%ce%bc%ce%b1%cf%83%cf%84%ce%af%cf%87%ce%b1%cf%82-%cf%83%cf%84%ce%b7-%cf%87%ce%af%ce%bf/>
- Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά της Ελλάδας-Εθνικό Ευρετήριο, Τηνιακή Μαρμαροτεχνία, http://ayla.culture.gr/tiniaki_marmarotexnia/
- Europeana Pro, <https://pro.europeana.eu/post/importance-of-digitising-cultural-heritage-highlighted-in-heritage-at-risk-exhibition>
- Ηνωμένα Έθνη-Βιώσιμη Ανάπτυξη, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>
- Ηνωμένα Έθνη-Βιώσιμες Πόλεις και Κοινότητες, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/cities/>
- UNESCO-Ατζέντα 2030 για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, http://www.unesco.org/new/en/no_cache/unesco/themes/pcpd/dynamic-content-single-view/news/unesco_at_the_70th_session_of_the_un_general_assembly_and_th/
- UNESCO- Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά, Μαστιχοκαλλιέργεια, <https://ich.unesco.org/en/RL/know-how-of-cultivating-mastic-on-the-island-of-chios-00993>
- UNESCO-Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά, Τηνιακή Μαρμαροτεχνία, <https://ich.unesco.org/en/RL/tinian-marble-craftsmanship-01103>
- UNESCO-Ο Πολιτισμός και η Ατζέντα 2030, https://en.unesco.org/sites/default/files/info_sheet_2030_agenda.pdf
- UNESCO-Ο Πολιτισμός για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, <https://en.unesco.org/themes/culture-sustainable-development>
- UNESCO-Σύμβαση για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, <https://ich.unesco.org/en/convention>

ΕΝΟΤΗΤΑ Δ:
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά ως σύνθημα, στίγμα και μέσο

Dorothy Noyes¹

Η έννοια-σύνθημα [slogan concept]

Γεννήθηκα στα τέλη του 1960. Η ηλικία μου μου επιτρέπει να θυμάμαι την εποχή πριν από την άυλη πολιτιστική κληρονομιά. Μια εποχή πριν από το μάρκετινγκ, πριν από την ανθεκτικότητα, πριν από την «κρίση», σε εισαγωγικά, και, ας μην το ξεχνάμε, πριν από τη λιτότητα. Αν η ιστορία είχε εξελιχθεί διαφορετικά τη δεκαετία του 1970, το 1989 και την εποχή δημιουργίας της Ευρωζώνης, αυτές οι λέξεις δεν θα έφεραν τη σημερινή τους βαρύτητα ούτε θα είχαν νόημα στο σύνολό τους.

Αλήθεια, περιμένετε ποτέ κάτι τέτοιο; Όροι αυτού του είδους δεν απορρέουν από την επίλυση προβλημάτων της καθημερινότητας. Προτείνονται και προωθούνται. Όποιος εργάζεται σε έναν μεγάλο οργανισμό – μια εταιρεία, ένα πανεπιστήμιο, μια κρατική υπηρεσία ή μια ΜΚΟ – είναι εξοικειωμένος με τη διαχείριση μέσω ηχηρών λέξεων ως τρόπο οργανωτικής ανανέωσης. Δημοσιεύεται κάποιο άρθρο στο *Harvard Business Review (HBR)* και ξαφνικά ο κάθε Διευθύνων Σύμβουλος επιδιώκει την αριστεία ή φροντίζει για την ποιότητα ή αναπτύσσει το ανθρώπινο κεφάλαιο του οργανισμού. Όσοι υλοποιούν αυτές τις πρωτοβουλίες δεν έχουν απαραίτητα πεισθεί για την αξία τους. Ένας απογοητευμένος Βρετανός γιατρός γράφει για τις μεταρρυθμίσεις στο Εθνικό Σύστημα Υγείας: «Δεν λύνουμε προβλήματα πετώντας τους χρήματα. Τα λύνουμε πετώντας τους ορολογιά. Ή μάλλον, πετάμε ορολογιά στο εργατικό δυναμικό, μετά περιμένουμε να δούμε τι θα κάνουν» (Loughlin, 2002: 240).

Όπως υπονοεί ο όρος «πιασάρικη» λέξη, τέτοιοι όροι μπορεί να μην επιβιώσουν πολύ, ίσως μόνο μέχρι το επόμενο τεύχος του *HBR*, όταν θα προκύψει ένας νέος. Αλλά μερικές φορές μια νέα ιδέα αποκτά μεγαλύτερη αντοχή στον χρόνο. Μπορεί να την προωθήσει ένας σημαντικός ηθοποιός ή κάποιος άλλος την υιοθετεί δυναμικά και δίνει ένα παράδειγμα για το πώς μπορεί να αντιμετωπίσει μια ευρέως διαδεδομένη ανάγκη.

1 The Ohio State University, noyes.10@osu.edu

Σχεδιάζεται ένα πλαίσιο πολιτικής. Σε αυτή την επαναλαμβανόμενη διαδικασία διάχυσης και υιοθέτησης, αναδιαμορφώνονται ολόκληροι κόσμοι.

Έχω αποκαλέσει όρους, όπως «άυλη πολιτιστική κληρονομιά», «αειφορία» και «ανθεκτικότητα», ως έννοιες-συνθήματα (slogan-concepts), λόγω του υβριδικού τους χαρακτήρα (Noyes, 2016: 412-416· Bendix, Bizer και Noyes, 2017: 31-37). Υποτίθεται πως αντιπροσωπεύουν ένα εμπειρικό φαινόμενο μέσα από τη λέξη. Ουσιαστικά δημιουργούν και προωθούν το φαινόμενο. (Ένας καλός ρήτορας θα μας υπενθύμιζε πως ο λόγος πάντα το κάνει αυτό, αλλά στο συγκεκριμένο πλαίσιο πολιτικής αυτή η διαδικασία είναι ιδιαίτερα διακριτή και συνεπακόλουθη.) Μπορούμε να διακρίνουμε μερικά γενικά χαρακτηριστικά:

- Οι έννοιες-συνθήματα προσομοιώνουν την αναλυτική ισχύ. Οι ακαδημαϊκοί ενθουσιάζονται όταν μια νέα έννοια μάς προσφέρει την κατανόηση της πραγματικότητας. Πρώτα ξοδεύουμε χρόνια ορίζοντας και οριοθετώντας την εμβέλειά της. Στη συνέχεια ξοδεύουμε ακόμα περισσότερο χρόνο για να την απομυθοποιήσουμε και να την αποδομήσουμε. Ύστερα, ίσως, να την αποκαταστήσουμε για περιορισμένη χρήση.
- Η έννοια-σύνθημα καλύπτει με ένα φύλλο συκής κάποια αμνηχανία, οτιδήποτε δεν θα έπρεπε να είναι μέρος της εικόνας. Εάν δεν μπορούμε να απαλλαγούμε από την αμνηχανία, μπορούμε να τη μετατρέψουμε σε διακοσμητική ή λειτουργική, παραμένει, ωστόσο, εμφανώς επισημασμένη ως ανωμαλία.
- Η έννοια-σύνθημα προκαλεί μια μετατόπιση στην προσοχή μας (Gestalt shift). Προτείνει μια λύση για προβλήματα που δεν έχουν ακόμη εξεταστεί πλήρως ή μας αποσπά την προσοχή από μεγάλα προβλήματα, όπως η κοινωνική αδικία ή η κλιματική αλλαγή. Αντιμετωπίζει τα συμπτώματα και παραβλέπει την ασθένεια, η οποία γίνεται μέρος του παρασκηνίου, της φύσης των πραγμάτων. Ωστόσο, με την παρακολούθηση των συμπτωμάτων, η έννοια-σύνθημα αναγνωρίζει τις ιδιαιτερότητες, και αυτό εκτιμάται από τους συντελεστές που υποφέρουν εδώ και καιρό γιατί έχουν παραμεληθεί.
- Η έννοια-σύνθημα πειθαρχεί τη συμπεριφορά. Αναδομεί όλες τις εναλλακτικές ως αρνητικό «Άλλο», ξένο προς τον εαυτό του, ειδικά όταν αυτές οι εναλλακτικές συμπεριφορές επιζητούν την ενσωμάτωση στις κυρίαρχες τάσεις. Οι αρχικοί υποστηρικτές του εθνικού «φολκλόρ» το αντιπαραβάλλουν με τη διεφθαρμένη λαϊκή κουλτούρα των αστικών μαζών. Αυτοί που διαφυλάσσουν την «κληρονομιά» σήμερα αποδοκιμάζουν όσους υποκύπτουν σε παγκόσμιες επιρροές ή στην εμπορευματοποίηση. Και ούτω καθεξής. Οι έννοιες που υποτίθεται ότι είναι αναλυτικές αποκαλύπτεται πως είναι κανονιστικές. Τα άτομα παροτρύνονται ή απαιτείται από αυτά να συμμετέχουν στο πρόγραμμα.
- Η έννοια-σύνθημα γενικεύει εκεί που η ακριβολογία πιθανόν να μην είναι βολική. Όπως επισημαίνει ο Philipp Demgenski στον παρόντα τόμο, «ανθεκτικότητα σε τι και για ποιον;», μεγάλα αφηρημένα ουσιαστικά, όπως η κληρονομιά και η ανθεκτικότητα, φαίνεται να παρέχουν μια καθολική χρησιμότητα, αλλά η επίδρασή τους στην πράξη είναι διαφοροποιημένη. Η διατήρηση μιας συγκεκριμένης κληρονομιάς μπορεί να σημαίνει ότι θα τη στερηθεί η κοινότητα που τη δημιούργησε (Hafstein, 2018: κεφ. 4). Σε μια κρίση, η ανθεκτικότητα συνήθως επιβάλλεται μόνο σε όσους παράγοντες δεν λάβουν κάποιο πακέτο διάσωσης (Noyes, 2016).
- Η έννοια-σύνθημα προσελκύει τους διαδηλωτές. Παρ' όλα αυτά, οι έννοιες-συνθήματα κερδίζουν οπαδούς, ενίοτε παθιασμένους οπαδούς, μεταξύ αυτών τους οποίους επιδιώκουν να πειθαρχήσουν. Το σύνθημα είναι ελκυστικό, ακόμη και αν δεν είναι ευδιάκριτο, και υπόσχεται να οδηγήσει στο μέλλον. Υπάρχει πραγματικό πρόβλημα. Οι άλλες εναλλακτικές είναι θολές. Τι άλλο μπορούμε να κάνουμε; Ακόμη και αν η έννοια-σύνθημα προσφέρει μόνο ένα φύλλο συκής, εμείς οι άνθρωποι έχουμε συνηθίσει να φοράμε πάντα κάτι παραπάνω.

Σε κάθε τοπικό λόγο, η εξωγενής προέλευση της έννοιας-συνθήματος είναι συνήθως σαφής: ανήκει στο αφηρημένο γλωσσικό ύφος της παγκόσμιας πολιτικής και συχνά παραμένει αγγλικό δάνειο στην τοπική

γλώσσα. Ταυτόχρονα, η υιοθέτηση του όρου επαφίεται στους τοπικούς παράγοντες και έτσι η έννοια-σύνθημα αποκαλύπτεται ως βασικός μηχανισμός εξάπλωσης ενός νεοφιλελεύθερου ήθους αλλά και ενός συγκεκριμένου περιεχομένου πολιτικής. Τα άτομα και οι κοινότητες *συμμετέχουν* ως *άμεσα εμπλεκόμενοι* σε μια διαδικασία, έχουν την *εξουσία* να ενεργούν μέσω της προσφερόμενης έννοιας-συνθήματος και του θεωρητικού συστήματός της και *αναλαμβάνουν την ευθύνη* για το αποτέλεσμα. Σίγουρα, οποιαδήποτε εφαρμογή μιας παγκόσμιας διαδικασίας σε τοπικό επίπεδο δημιουργεί τριβές, με μικρής κλίμακας ατζέντα και περιστάσεις που επηρεάζουν ή ακόμα και αναδιαμορφώνουν ριζικά το γενικό πρότυπο (Tsing, 2004). Αυτή η αλληλεπίδραση, ωστόσο, δίνει τη δυνατότητα στο πρότυπο να εδραιωθεί και προσφέρει στους εμπλεκόμενους μια επένδυση στην επιτυχία του. Μόλις υβριδοποιηθούν οι παγκόσμιοι και οι τοπικοί στόχοι, δεν είναι πλέον δυνατόν να διαχωριστούν.

Αυτός, μπορούμε να πούμε, είναι ακριβώς ο τρόπος που λειτουργεί η πολιτιστική διάχυση. Κάθε τοπικός λόγος συνδυάζεται ήδη με επαναλαμβανόμενους υβριδισμούς: φέρει πολυσύνθετα υπολείμματα θρησκειών, αυτοκρατοριών, εμπορικών δικτύων και άλλων συναπαντημάτων από τα βάθη του χρόνου. Το τοπικό δεν είναι αγνό, ούτε ήταν ποτέ. Ωστόσο, αυτό που διακρίνει την παρούσα στιγμή είναι η ταχύτητα με την οποία κυκλοφορούν νέα πλαίσια και η εμφύτευσή τους σε ένα πλαίσιο που παρουσιάζεται ως έκτακτη ανάγκη, ως κρίση. Μέσα σε ένα αφήγημα κρίσης, τα περιγράμματα γίνονται πιο ευκρινή, έτσι ώστε η απόσταση μεταξύ τοπικού και ξένου να είναι μεγιστοποιημένη. Το τοπικό μετατρέπεται σε ουσιαστικό, είτε ως αρετή, είτε ως αδυναμία. Ο ισχυρός ξένος φουσκώνει και μετατρέπεται σε υπαρξιακή απειλή ή σε από μηχανής θεό. Και η έννοια-σύνθημα μπορεί να μοιάζει ακριβώς με το δώρο εκείνου του θεού που απαιτείται για να σώσει την κατάσταση.

Οι Έλληνες ανθρωπολόγοι είχαν πολλά να πουν τα τελευταία χρόνια για την ευκαιριακή κατασκευή αφηγήσεων κρίσεων (Doxiadis και Placa, 2018). Ωστόσο, όποια και αν είναι η πηγή της αναστάτωσης, η ανάγκη για σταθεροποιητικές λύσεις επιβάλλεται στο πεδίο, όπως εξηγεί στον παρόντα τόμο ο Πάνας Καράμπαμπας. Η ενασχόληση με τα πλαίσια παγκόσμιας πολιτικής είναι μια φυσική προέκταση της επινοητικότητας που χαρακτηρίζει τις παραδοσιακές κοινότητες με πενιχρούς πόρους: η *μήτις* ή η εφευρετική πονηριά που αυτοσχεδιάζει με ό,τι υπάρχει διαθέσιμο (Scott, 1998: κεφ. 9). Ό,τι είναι διαθέσιμο μπορεί, φυσικά, να μην είναι ιδανικό για τον συγκεκριμένο σκοπό, πράγμα που ισχύει ιδιαίτερα σε συνθήκες διάλυσης, όταν πρέπει να αντιμετωπιστούν νέες προκλήσεις.

Άυλη πολιτιστική κληρονομιά: από το φύλλο συκής στο εμπορικό σήμα

Ανέφερα πως η έννοια-σύνθημα καλύπτει μια μηχανία με φύλλο συκής. Ποια είναι η ιδιαίτερη μηχανία που επιδιώκει να συγκαλύψει η άυλη πολιτιστική κληρονομιά; Μπορούμε εύκολα να διακρίνουμε την απάντηση, εφόσον πρώτα αναγνωρίσουμε ότι ο όρος άυλη πολιτιστική κληρονομιά είναι διάδοχος όρος, ευφημισμός κατά βάση, για τον παλαιότερο νεολογισμό «λαογραφία». Είναι ντροπή να μην είναι κανείς ενημερωμένος όταν οι γείτονες εκσυγχρονίζονται γρήγορα. Είναι ντροπή να μην μπορεί κανείς να ανταποκριθεί πλήρως στις δικές του φιλοδοξίες. Έννοιες όπως η «λαογραφία» και η «παράδοση» έκαναν την ανάγκη αρετή προσδίδοντας αξιοπρέπεια, κοινωνική αξία και μια αισθητική σε κατάλοιπα πολιτιστικών πρακτικών. Εάν οι πρακτικές συνεχίζονταν παρά την αποθάρρυνση, ή εάν οι κοινότητες που δεν είχαν άλλες επιλογές δεν μπορούσαν να κάνουν χωρίς αυτές, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και να αναγνωριστούν ως γραφικές ανωμαλίες. Οι παραδοσιακές πρακτικές θα μπορούσαν στη συνέχεια να χρησιμοποιηθούν ως όργανα για τον φρονηματισμό των κατώτερων τάξεων, την επιβολή συγκεκριμένων ρόλων για τα φύλα, την τόνωση του πατριωτικού αισθήματος και την ψυχαγωγία των τουριστών. Οι πολιτικές για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά δεν έχουν καταργήσει αυτές τις εργαλειοποιήσεις, αλλά τους έδωσαν νέο πεδίο δράσης.

Ποιος ακριβώς νιώθει μηχανία; Ο Ιταλός μελετητής Alberto Cirese, με τον απλό του λόγο, όρισε το καθήκον του λαογράφου ως τη μελέτη της «πολιτιστικής ετερότητας και ανομοιομορφίας μέσα στις αποκα-

λούμενες ανώτερες κοινωνίες» (1967). Τα λόγια του Cirese υπογραμμίζουν την ανασφάλεια των δυτικών ισχυρισμών περί υπεροχής και την αντίστοιχη παρόρμηση για συγκάλυψη των ανωμαλιών και τη δημιουργία μιας εντυπωσιακής πρόσοψης. Εάν η αντίληψη περί λαογραφίας του δέκατου ένατου αιώνα προέκυψε για να καταπραΰνει τις διαταραχές του άνισου εκσυγχρονισμού στο επίπεδο του έθνους-κράτους, πολλοί έχουν επισημάνει ότι η έννοια της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς του εικοστού πρώτου αιώνα αντιμετωπίζει πολλαπλές τοπικές αμυχανίες παγκόσμιου νεοφιλελευθερισμού:

- Η τρέχουσα παγκόσμια τάξη πραγμάτων εξυμνεί την εμπρόθετη δράση (agency) των ατόμων και την κυριαρχία των εθνών, αλλά, όπως μας δείχνει ο Philipp Demgenski στον παρόντα τόμο, και οι δύο πρέπει να μάθουν να «βουτούν στα βαθιά», επομένως η διακυβέρνηση και όχι η αυτονομία είναι ο πραγματικός κανόνας που καθοδηγεί τη λήψη αποφάσεων και τους κινδύνους που επέρχονται από αυτές.
- Οι εδαφικοί ή εθνοτικοί «πολιτισμοί» πάλι πιστώνονται στην τρέχουσα τάξη μας με αναπαλλοτρίωτη ταυτότητα και μοναδικότητα, αλλά ο πολιτισμός με την ανθρωπολογική έννοια είναι, από τη φύση του, μεταδοτικός: τα τραγούδια και οι ιστορίες ταξιδεύουν, καθώς και τα υλικά ευρήματα, όπως η πίτσα και η μπίρα, ειδικά όταν ενσωματώνονται σε παγκόσμια δίκτυα αγαθών. Η σύγκρουση των αποκλειστικών ιδιοκτησιακών και συμπεριληπτικών καθεστώτων κληρονομιάς που περιγράφεται στο δοκίμιο της Chiara Bortolotto γίνεται αναπόφευκτη, όταν κανένα από τα καθεστώτα δεν αναγνωρίζει τον χαρακτήρα της πολιτισμικής μετάδοσης που εξαρτάται από την πορεία που ακολουθεί.
- Η αφήγηση της Bahar Aykan για τη μεταμόρφωση των λαχανόκηπων της Κωνσταντινούπολης αποτελεί παράδειγμα των αυξανόμενων επιπέδων ανισότητας πίσω από το δημόσιο αφήγημα περί οικονομικής ανάπτυξης και εξέλιξης, μιας ανισότητας που δεν είναι μόνο υλική, αλλά επεκτείνεται και στις δυνατότητες για δράση.
- Τέλος, η Simone Toji μάς υπενθυμίζει ότι οι λόγοι της ελίτ περί συμπερίληψης συστηματικά ξεχνούν τις μη φιλελεύθερες κοινότητες και είναι ευάλωτοι στην οικειοποίηση από την ανελεύθερη πολιτική.

Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά κινητοποιείται σε όλες τις πλευρές αυτών των αντιφάσεων και η Bortolotto παρουσιάζει την αμυχανία που βρίσκεται στην καρδιά αυτής της διαδικασίας. Η ρητορική περί ανεκτίμητης αξίας και του αναπαλλοτρίωτου έρχεται σε θεμελιώδη αντίθεση με την αναγκαιότητα της εμπορευματοποίησης, και η προσπάθεια να χαραχθεί πορεία μεταξύ των δύο αναπόφευκτα δημιουργεί δυσκολίες. Ακόμη και όταν υπάρχει σαφής διαχωρισμός μεταξύ της διαδικασίας που είναι κτήμα της κοινότητας και του προϊόντος προς πώληση, τα πράγματα μπορεί να πάνε στραβά. Η Aykan περιγράφει μια περίπτωση στην οποία το πλαίσιο της Σύμβασης θα πρέπει να προσαρμοστεί πλήρως. Οι λαχανόκηποι [*bostan*] του Γεντί Κουλέ εκφράζουν απειλούμενες, βαθιά ριζωμένες τεχνικές και γνώση που παράγουν πολύτιμα, εμπορεύσιμα προϊόντα. Οι πρακτικές των καλλιεργητών [*bostanci*] θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν ως πρότυπο για την ανάπτυξη ενός βιώσιμου τοπικού διατροφικού συστήματος στην Κωνσταντινούπολη και ακόμα πιο πέρα. Δυστυχώς, ένα άυλο ιδίωμα δεν μπορεί να εξασφαλίσει απτή απόδοση. Χωρίς δικαιώματα ιδιοκτησίας και νομικά προσδιοριζόμενοι ως καταπατητές, οι καλλιεργητές των λαχανόκηπων δεν μπορούν να υπερασπιστούν τους εαυτούς τους απέναντι στον αστικό εξευγενισμό. Καθώς οι κήποι μετατρέπονται σε σύμβολο παράδοσης, αντί να είναι η απτή πραγματικότητα, το μόνο που απομένει στη γειτονιά είναι να τραφεί με λέξεις.

Το «νέο χρήμα» στην αγροτική Βραζιλία, από την άλλη πλευρά, είναι πρόθυμο να οικειοποιηθεί το άυλο αγαθό της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς από παλαιότερους, ευγενείς διεκδικητές και από μαύρους και γηγενείς πληθυσμούς που έχουν πιο πρόσφατα αναγνωριστεί ως φορείς της παράδοσης. Η Toji μας δείχνει τον λαϊκίστικο αντίκτυπο που βρίσκει την αυθεντική του έκφραση σε καταναλωτικά θεάματα, όπως την *Festa do Peão de Barretos*, το οποίο αποτελεί ανάμνηση και όχι συνέχεια ενός παλαιότερου τρόπου ζωής. Η κτηνοτροφική βιομηχανία προτρέπει τους συμπονετικούς νομοθέτες να αναγκάσουν τους άπονους γρα-

φειοκράτες να επικυρώσουν και αυτές τις παραστάσεις ως εθνική κληρονομιά. Οι διεκδικήσεις κληρονομιάς μπορεί να απέχουν ακόμη μακρύτερα από το φιλελεύθερο φαντασιακό: στη χώρα μου, ο λόγος για την κληρονομιά καλείται να νομιμοποιήσει τα δικαιώματα κατοχής όπλων και την υπεροχή των λευκών. Όταν η κληρονομιά καταλήξει να χρησιμοποιείται ως το κυρίαρχο ιδίωμα για κοινωνική ένταξη, αναγκαστικά θα πρέπει να τεθούν όρια – ή, αντίθετα, οτιδήποτε να γίνει αποδεκτό.

Το φύλλο συκής καλύπτει μια πηγή ντροπής, σηματοδοτώντας παράλληλα την ύπαρξή της. Εφιστώντας την προσοχή στη δική του πράξη απόκρυψης, διεγείρει την περιέργεια. Η επισήμανση μιας πολιτιστικής πρακτικής ως λαογραφίας ή άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς την χαρακτηρίζει ως ανωμαλία. Συγκαλύπτει τη συμμετοχή του φαινομένου στο ευρύτερο περιβάλλον του (γιατί τα μέρη του σώματος που δημιουργούν ντροπή είναι επίσης απαραίτητα για τη διατήρηση της ζωής). Η ετικέτα κάλυψης προσφέρει ανεπαρκή εξευγενισμό με αντάλλαγμα τον περιορισμό.

Η πιο πρόσφατη έννοια-σύνθημα στη σφαίρα της πολιτιστικής πολιτικής, η «πολιτιστική επωνυμία» (*cultural branding*), φαίνεται να παρέχει έναν πιο ριζικό μετασχηματισμό, μετατρέποντας την επίμονη ανωμαλία της παράδοσης στο ίδιο το όχημα μέσω του οποίου κυκλοφορούν οι σύγχρονες ταυτότητες. Και όμως αυτός ο όρος μάς οδηγεί κατευθείαν πίσω στη ρίζα του προβλήματος. Για τους Έλληνες αυτό πρέπει να είναι πιο προφανές από ό,τι για μένα, μια αγγλόφωνη, λόγω της πολλαπλής απήχησης της λέξης «στίγμα». Η αγγλική λέξη *brand* προέρχεται από μια γερμανική ρίζα που σχετίζεται με το κάψιμο. Η εμπορική εφαρμογή της λέξης προέρχεται από τη χρήση ενός πυρακτωμένου σιδήρου που χρησιμοποιείται για να πυροσφραγίσει την επωνυμία ενός κατασκευαστή σε ένα ξύλινο βαρέλι, ένα μεταλλικό προϊόν ή ακόμη και στο δέρμα ενός οικόσπιτου ζώου. Το branding κάποτε είχε μια αρνητική απήχηση που σχετιζόταν με το μαρκάρισμα των εγκληματιών και των σκλάβων. Στην αγγλική γλώσσα, οι λέξεις “*brand*” και “*stigma*” ήταν κάποτε συνώνυμες. Σήμερα, το branding έχει αποκτήσει θετική έννοια, ενώ το στίγμα και ο στιγματισμός φέρουν τις αρνητικές πτυχές της κοινωνικής σήμανσης. Όμως, όπως μας έχει δείξει η δομική γλωσσολογία, το να χαρακτηρίζεται κάτι σημαίνει ότι θεωρείται εξαιρετικό ή επιφανόμενο. Το θηλυκό επισημαίνεται γλωσσικά στις περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες, με το αρσενικό να είναι η εξ ορισμού προεπιλογή. Κατά τον ίδιο τρόπο, η χρήση εμπορικού σήματος (*branding*) είναι απλά ο πιο πρόσφατος τρόπος επισήμανσης πολιτιστικών πρακτικών που ξεφεύγουν από ένα κυρίαρχο πλαίσιο. Έμμεσα, υπόσχεται να αφήσει για τα καλά το σημάδι του. Παραδόξως, η πραγματικότητα του εμπορικού σήματος είναι διαφορετική, γιατί ενώ η επωνυμία τεράστιων, επιτυχημένων εταιρειών είναι το πιο ανθεκτικό περιουσιακό τους στοιχείο, οι αδύναμοι ανταγωνιστές σήμερα καταβάλλουν φαινομενικά αέναντες προσπάθειες για ανανέωση εταιρικής εικόνας (*rebranding*). Επομένως, ούτε η υπόσχεση ούτε η εκτέλεση αυτής της πρόσφατης έννοιας-συνθήματος φαίνεται να προσφέρει βιωσιμότητα στις απειλούμενες τοπικές πρακτικές.

Ένα μέσο για επαναπροσδιορισμό σκοπών

Όταν οι πολιτικές ταυτότητες προσδιορίζονται εδαφικά, η πολιτιστική σήμανση έχει ιδιαίτερες επιπτώσεις για τις περιθωριακές τοποθεσίες. Τα γεωπολιτικά κέντρα προβάλλουν θαυμάσια την αταξία τους στις περιφέρειες, μέσα από έννοιες όπως η «βαλκανιοποίηση» (Todorova, 2009). Θα μπορούσαμε ακόμη να ερμηνεύσουμε το ανθρωπολογικό κατασκευάσμα της «μεσογειακής κουλτούρας της ντροπής» ως προβολή της αμνηστίας της ίδιας της Ευρώπης για την πολιτιστική ετερότητα και την ανομοιογένεια σε σχέση με τον βορρά. Πιο πρόσφατα, η βαθιά εδραιωμένη συμβολική γεωγραφία της Ευρωπαϊκής Ένωσης επέβαλε μοτίβα κατηγοριών για μια κρίση, που ήταν αναπόφευκτη για την Ελλάδα και άλλες χώρες του Νότου.

Αντίθετα, οι παραμεθόριες περιοχές φέρουν την ευθύνη της διασφάλισης της εδαφικής ταυτότητας: οι ταυτότητες διαμορφώνονται σε μεγάλο βαθμό από τα άκρα, σε «αγώνες του ποιος θα φωνάξει πιο δυνατά δίπλα στα σύνορα», όπου οι διαφορές πρέπει να θεσπίζονται για να δικαιολογηθεί η επιβολή των ορίων (Abrahams, 1981). Η ευθύνη για αυτές τις επιτελέσεις βαρύνει τους κατοίκους των συνόρων, μαζι

με τη βαθύτερη ευθύνη να εξαγνίσουν τη δική τους ύπαρξη, ώστε να μπορεί να συσχετιστεί τέλεια και αυθεντικά με την επιτέλεση. Αυτό το ακατόρθωτο έργο (το οποίο δεν επιβάλλεται, ας πούμε, στους Παριζιάνους) αφήνει τους κατοίκους των συνόρων εκτεθειμένους στην κριτική και τους προξενεί αμνηχανία όταν, αναπόφευκτα, αποτυγχάνουν. Η μυθοπλασία των καθαρών ταυτοτήτων δημιουργεί αυτό που ο Michael Herzfeld αποκαλεί «δισημία», ένα σύστημα παράλληλων, άνισων πολιτισμικών κωδίκων που διαχωρίζει το δημόσιο από το οικείο περιβάλλον στις παραμεθόριες περιοχές. Η εικόνα του Herzfeld για τη δισημία στην Ελλάδα ήταν η κατοικία που έκρυβε ένα οθωμανικό εσωτερικό χρησιμοποιώντας μια νέα, απόλυτα συμμετρική, κλασική πρόσοψη, δύο στοιχεία που αντικειμενοποιούν αντικρουόμενα πλαίσια αυτογνωσίας και αυτο-επίδειξης (1987: 117-119).

Στο εργαστήρι της Αθήνας έμαθα ότι δεν πρέπει να λέω «οθωμανικό», αλλά μεταβυζαντινό! Αλλά οι Έλληνες δεν είναι οι μόνοι που καταφεύγουν στον ευφημισμό. Θα μπορούσε κανείς κάλλιστα να δει την Ελλάδα ως το πλέον ευρωπαϊκό από τα ευρωπαϊκά έθνη ως προς την οξυύτητα του διλήμματος της ταυτότητάς της: πρέπει να εκτελέσει την ιδρυτική αφήγηση της ευρωπαϊκότητας – μια εξαιρετικά κατασκευασμένη άυλη κληρονομιά στημένη πάνω σε υλικά ερείπια και κειμήλια – η οποία όμως επίσης, για μεγάλο μέρος της τελευταίας δεκαετίας βρέθηκε να συσσωματώνει τις τρέχουσες οικονομικές, γεωπολιτικές και ηθικές αδυναμίες της Ευρώπης (Adler-Nissen, 2017· Gkintidis, 2018).

Αντίστοιχα, η άυλη πολιτιστική κληρονομιά προσφέρει έναν πόρο στο ελληνικό έθνος-κράτος και, ακόμη περισσότερο, στις ταλαιπωρημένες τοπικές κοινωνίες. Οι μελετητές που συνεισέφεραν στον παρόντα τόμο περιγράφουν χαρακτηριστικές προσεγγίσεις που δεν συναντώνται αποκλειστικά στην Ελλάδα. Ωστόσο, δεδομένης της συγκυρίας, με συγκινούν οι επιλογές της εθνικής επιτροπής για Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Η Βίλλυ Φωτοπούλου και ο Πάνας Καράμπαμπας αποδεικνύουν ότι, αφού υπέγραψε η Ελλάδα τη σύμβαση της UNESCO το 2012, η επιλογή των υποψηφιοτήτων έγινε με γνώμονα την επιθυμία να διεκδικήσουν την εθνική αξιοπρέπεια και, ιδιαίτερα την εθνική εργατικότητα και επινοητικότητα, ως απάντηση στον ευρωπαϊκό στιγματισμό των «τεμπέληδων Ελλήνων». Η Ελλάδα δεν μπόρεσε να αποφύγει τον στιγματισμό, αλλά προσπάθησε να μετατρέψει ένα αρνητικό στίγμα σε θετικό αναδεικνύοντας την ελληνική λαϊκή επιχειρηματικότητα. Αυτή η ανησυχία για τη φήμη ευθυγραμμίστηκε άνετα με το ενδιαφέρον του αγροτικού συνεταιρισμού Ζαγοράς για την επωνυμία των μήλων του και την ανάγκη στρατολόγησης νεότερων εργαζομένων σε τέχνες, όπως η ξυλωναυπηγική και η κατεργασία μαρμάρου της Τήνου, όπως περιγράφει η Μαριλένα Αλιβιζάτου.

Οι επιτελεστικές παραδόσεις που παραμένουν δημοφιλείς δεν φαίνεται να έχουν την ανάγκη της Σύμβασης: ο Τσακωνικός χορός που παρουσιάζει η Μιμήνα Πατεράκη χαίρει ίσως ευρύτερης προβολής από την ετικέτα άυλη πολιτιστική κληρονομιά, αλλά το κοινοτικό φεστιβάλ που διατηρεί την παράδοση φαίνεται να έχει ένα σταθερό κοινό. Πολλοί από τους επαγγελματίες του πολιτισμού στο εργαστήριο της Αθήνας παρατήρησαν ότι η άυλη πολιτιστική κληρονομιά ήταν κατά κύριο λόγο ένα χρήσιμο ιδίωμα όποτε χρειάζονταν οτιδήποτε από κρατικούς υπάλληλους: ένας βολικός όρος που κάλυπτε μια ποικιλία τοπικών θεμάτων.

Τι θα συμβεί στη συνέχεια;

Ο Philipp Demgenski συμπεραίνει πως στην αγροτική Κίνα η σθεναρή πολιτική της κυβέρνησης για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά έχει χρησιμεύσει εν μέρει ως ένα είδος σκαλοπατιού, μια παιδαγωγική του νεοφιλελευθερισμού. Οι Κινέζοι λαογράφοι έχουν τεκμηριώσει επαρκώς τις δυνατότητες του πλαισίου της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς για την ανάπτυξη του τουρισμού, την επίτευξη καλύτερων τιμών για τα τοπικά προϊόντα και τη διεύρυνση των κοινωνικών δικτύων και της κοσμοπολίτικης εμπειρίας των κατοίκων της υπαίθρου. Όλα αυτά είναι πιθανό να έχουν μεγαλύτερη σημασία από την αυθεντικότητα για τους ανθρώπους τους οποίους αφορά η σύγχρονη ζωή ενός τόπου. (Σίγουρα, άλλες ιδιότητες της

άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, βολικές για το κράτος αλλά λιγότερο επωφελείς για τους ντόπιους, έχουν καταγραφεί με μεγαλύτερο δισταγμό από τους μελετητές.) Ο Demgenski σημειώνει, ωστόσο, ότι ο καθοριστικός χαρακτήρας της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς είναι εμφανής όχι μόνο στους δασκάλους αλλά και στους μαθητές, οι οποίοι έχουν μάθει σχεδόν υπερβολικά καλά πως όταν εμφανίζεται μια καλύτερη οικονομική ευκαιρία, το πλαίσιο άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς μπορεί απλώς να παραβλεφθεί.

Τι θα γινόταν, αντίθετα, αν αλλάζαμε κατεύθυνση και παίρναμε απολύτως στα σοβαρά την ατζέντα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς; Σε ένα σύγχρονο έθνος-κράτος, με τι θα έμοιαζε μια γνήσια άυλη πολιτιστική κληρονομιά, «μεταδιδόμενη από γενιά σε γενιά, ... αναπαραγόμενη συνεχώς από κοινότητες και ομάδες ως αντίδραση στο περιβάλλον τους, την αλληλεπίδρασή τους με τη φύση και την ιστορία τους, που να τους παρέχει μια αίσθηση ταυτότητας και συνέχειας» (UNESCO 2003); Μια ομάδα στο Μουσείο Εθνογραφίας του Neuchâtel τόλμησε να θέσει αυτό το ερώτημα για την Ελβετία, υποδεικνύοντας ότι μια ζωτικής σημασίας εθνική παράδοση, που χρειαζόταν επείγοντως διαφύλαξη λόγω παγκόσμιων κανονιστικών απειλών, ήταν το τραπεζικό απόρρητο (Mayor, 2015· για μια πιο σοβαρή αποσαφήνιση της ελβετικής προσέγγισης βλ. Hertz κ.ά., 2018).

Οι Έλληνες θα χρειαστεί να απαντήσουν σε αυτό το ερώτημα μόνοι τους, αλλά ως ξένη είμαι εντυπωσιασμένη από τους τρόπους με τους οποίους αναβίωσαν παλαιότερες πρακτικές οικονομίας και αμοιβαιότητας σε χώρες, όπως η Ισπανία και η Ελλάδα, για να διαχειριστούν τις δυσκολίες της λιτότητας: άλλοτε χωρίς φανφάρες, άλλοτε υβριδοποιημένες με πρωτοβουλίες κοινωνικών κινημάτων. Η παραδοσιακή γνώση, που δεν έχει ακόμη διαβρωθεί εντελώς από τις ραγδαίες κοινωνικές αλλαγές, πρόσφερε τρόπους αντοχής. Αυτή η πηγή ανθεκτικότητας μπορεί να εξυμνηθεί, αν και πρέπει να αναγνωρίσουμε τα υλικά και τα ανθρώπινα όριά της. Το «άτυπο κοινωνικό κράτος» υπέστη βαριές πιέσεις μέσα από την κρίση (Lyberaki και Tinios, 2014) και σίγουρα πιο πρόσφατα με την πανδημία Covid-19. Ούτε η ανθεκτικότητα εκ των κάτω μπορεί να αποβεί δικαιολογία για τη θεσμική αποτυχία.

Στη Νέα Ορλεάνη λίγα χρόνια μετά τον τυφώνα Κατρίνα, ενώ οι προσπάθειες ανάκαμψης ωφελούσαν κυρίως τους εξωτερικούς επιχειρηματίες, μια ομάδα που ονομάζεται Ινστιτούτο Δικαιοσύνης της Λουϊζιάνα (Louisiana Justice Institute) ανάρτησε αφίσες στην πόλη που έγραφαν:

*Σταμάτα να με αποκαλείς
ΑΝΘΕΚΤΙΚΟ
Γιατί κάθε φορά που λες,
«Ω, είναι ανθεκτικοί»
σημαίνει ότι μπορείς
να μου κάνεις και κάτι άλλο.
Δεν είμαι ανθεκτικός.
(Noyes, 2016: 432)*

Η «ανθεκτικότητα», ως η νέα έννοια-σύνθημα για την αντιμετώπιση της ανισότητας, είναι επικίνδυνη για όσους καλούνται να την ασκήσουν. Ωστόσο, για το εγγύς μέλλον δεν υπάρχουν πολλές επιλογές: θα χρειαστεί όλοι να είμαστε ανθεκτικοί, και μεταξύ των πόρων που έχουμε στη διάθεσή μας είναι οι έννοιες-συνθήματα και τα πλαίσια πολιτικής που δημιουργούν. Επιπλέον, συνθηθίζουμε αυτά τα εργαλεία. Τώρα πια πρέπει να τονισθεί ότι η κληρονομιά και η ανθεκτικότητα είναι μέρος του διανοητικού μας εξοπλισμού, για την ακρίβεια μέρος της νοητικής μας δομής. Μπορεί να τα απορρίπτουμε διανοητικά, αλλά δομούν τον τρόπο που σκεφτόμαστε αναφορικά με ορισμένες πτυχές της ζωής μας. Πρέπει να αρχίσουμε να χτίζουμε από το σημείο που βρισκόμαστε. Θα μας παροτρύνω μόνο να συνειδητοποιούμε όλα όσα κρύβονται κάτω από τα νέα μας εγχειρήματα.

Υπάρχει κάτι που πρέπει να πω στους Αμερικανούς, που σχεδόν δεν χρειάζεται να ειπωθεί στους Έλληνες. Το εργαστήριο που έδωσε ζωή στον παρόντα τόμο πραγματοποιήθηκε στο νέο κτήριο του Μουσείου Νεότερου Ελληνικού Πολιτισμού, στην καρδιά των διαστρωματώσεων των ερειπίων και των σπαραγμάτων της σύγχρονης Αθήνας. Ενσωματώνοντας υπολείμματα δομών από πολλαπλές περιόδους, το ίδιο το μουσειακό συγκρότημα σαφώς πρέπει να νοηθεί ως μεταφορά. Δεν γνωρίζω τι προγραμματίζεται για την εναρκτήρια έκθεση, αλλά σιωπηρά ή ξεκάθαρα, το πραγματικό της θέμα φαίνεται σαν να είναι το ακόλουθο:

ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ:
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟ ΛΙΤΟΤΗΤΑΣ

Φυσικά οι ετικέτες πρέπει να μεταφραστούν στα γερμανικά! Αλλά το βασικό κοινό θα είναι οι ίδιοι οι Έλληνες και είναι σημαντικό το καθήκον να τους υπενθυμίσουμε αυτό που ήδη γνωρίζουν –τη γνήσια άυλη πολιτιστική κληρονομιά της ανθρωπότητας. Αυτή η κληρονομιά δεν είναι εθνικιστική, δεν έχει αξιώσεις για μοναδικότητα ή καθαρότητα. Αντιθέτως, είναι η κατανόηση ότι αξίζει να διατηρηθούν ζωντανά τα κατάλοιπα των πρακτικών επειδή μπορεί να χρησιμεύσουν στο μέλλον. Είναι, το ότι στην κρίση οι άνθρωποι θα καταφεύγουν σε ό,τι εργαλεία έχουν. Είναι, το πώς οι γνώσεις της κοινότητας στηρίζουν την ευημερία της.

- Abrahams, R. D. 1981. Shouting Match at the Border: The Folklore of Display Events. Στο R. Bauman και R. D. Abrahams (επιμ.), *"And Other Neighborly Names": Social Process and Cultural Image in Texas Folklore*. Austin: University of Texas Press, 197-225.
- Adler-Nissen, R. 2017. Are We "Lazy Greeks" or "Nazi Germans"? Negotiating International Hierarchies in the Euro Crisis. Στο A. Zarakol (επιμ.), *Hierarchies in World Politics*, 198-218. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bendix, R., K. Bizer, και D. Noyes. 2017. *Sustaining Interdisciplinary Collaboration: A Guide for the Academy*. Urbana: University of Illinois Press.
- Cirese, A. M. 1967. Altérité et dénivellement culturels dans les sociétés dites "supérieures." *Ethnologia Europaea*, 1: 12-29.
- Doxiadis, E, και A. Placas (επιμ.). 2018. *Living under Austerity: Greek Society in Crisis*. Oxford and New York: Berghahn Books.
- Gkintidis, D. 2018. European Funds and the Hermeneutics of the Capitalist Crisis: Insights from within the Greek State. *PoLAR: Political and Legal Anthropology Review*, 41, 142-159.
- Hafstein, V. Tr. 2018. *Making Intangible Heritage: El Condor Pasa and Other Stories from UNESCO*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hertz, E., F. Graezer Bideau, W. Leimgruber, και H. Munz. 2018. *Politiques de la tradition. Le patrimoine culturel immatériel*. Savoir Suisse. Lausanne: Presses polytechniques et universitaires romandes.
- Herzfeld, M. 1987. *Anthropology Through the Looking Glass: Critical Ethnography in the Margins of Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Loughlin, M. 2002. On the Buzzword Approach to Policy Formation. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, 8, 229-242.
- Lyberaki, A. και P. Tinios. 2014. The Informal welfare State and the family: Invisible actors in the Greek drama. *Political Studies Review*, 12, 193-208.
- Mayor, G., dir. 2015. *Le secret bancaire: un patrimoine menacé*. Mockumentary. Neuchâtel: Musée d'Ethnographie de Neuchâtel. 18 mins. <https://recherche-ethnologie-cinema.com/le-secret-bancaire-un-patrimoine-menace-gregoire-mayor/>.
- Noyes, D. 2016. Compromised Concepts in Rising Waters: Making the Folk Resilient. *Humble Theory: Folklore's Grasp on Social Life*. Bloomington: Indiana University Press, 410-437.
- Scott, J.C. 1998. *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven: Yale University Press.
- Todorova, M.N. 2009. *Imagining the Balkans*, 2d edition. Oxford: Oxford University Press.
- Tsing, A. L. 2004. *Friction: An Ethnography of Global Connection*. Princeton: Princeton University Press.
- UNESCO. 2003. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. <https://ich.unesco.org/en/convention>

Σχόλια και στοχασμοί: από το ιδεατό στο οικονομικό

Kristin Kuutma¹

Όταν παρουσιάστηκαν για πρώτη φορά τα κείμενα που έχουν συγκεντρωθεί σε αυτόν τον τόμο, η συζήτηση για την κρίση αναπτύχθηκε αναφορικά με οικονομικά ζητήματα. Τώρα που γράφω αυτά τα καταληκτικά σχόλια και τους στοχασμούς, το εννοιολογικό πλαίσιο της «κρίσης» έχει χρωματιστεί με όλες τις πιθανές αποχρώσεις που σχετίζονται με την πανταχού παρούσα κατάσταση πανδημίας. Αυτό που παραμένει εντυπωσιακό είναι η συνεχής, αν και κάπως αλλοιωμένη, σημασία της αγοράς και η εκτεταμένη χρήση του όρου «ανθεκτικότητα» στη σφαίρα του πολιτισμού. Ωστόσο, η χρονιά που πέρασε σίγουρα πρόσθεσε στο κοινωνικό φανταστικό, σε πολιτιστικά και οικονομικά ζητήματα, την πτυχή της μόνιμης κρίσης, της αταξίας, ίσως ακόμη και ενός νέου αισθήματος απροσδιοριστίας.

Στο ίδιο πνεύμα, οι σκέψεις μου που ακολουθούν παραμένουν υπό επεξεργασία, λαμβάνοντας υπόψη τα θέματα που συζητήθηκαν, τις περιπτώσεις που ερευνήθηκαν και τα προβλήματα που τέθηκαν. Στοχεύει επίσης να παρέχει μια ιδεολογική ανάλυση με σκοπό περαιτέρω καθοδήγηση, για να κατανοήσουμε εννοιολογικά τους αφηρημένους όρους που επικρατούσαν στις συζητήσεις που έγιναν στην εκδήλωση και τα κείμενα που γράφτηκαν. Οι σημασιολογικοί και εννοιολογικοί στοχασμοί γεννούν συγκαλυμμένες υποθέσεις και ανεπαίσθητους περιορισμούς, αφού ο τρόπος που μιλάμε για τα πράγματα όχι μόνο τα ορίζει, αλλά και τα κατασκευάζει.

Οι λέξεις-κλειδιά που επικρατούν, ανθεκτικότητα και μάρκετινγκ, μπορεί με μια πρώτη ματιά να φαίνονται είτε αντίθετες είτε αλληλοεξαρτώμενες, ωστόσο και οι δύο υποδηλώνουν σιωπηρά έναν κοινό στοχασμό, καθώς και τη συσχέτιση των (πολιτισμικών, οικονομικών και άλλων) πόρων. Η ανθεκτικότητα προβάλλει την ικανότητα ανάκαμψης από αντιξοότητες ή παραμορφώσεις. Την αντιλαμβανόμαστε ως ελαστικότητα, δηλαδή τη δύναμη ή την ικανότητα να επιστρέφουμε στην αρχική μορ-

¹ Καθηγήτρια Πολιτιστικής Έρευνας, Έδρα της UNESCO για Εφαρμοσμένες Σπουδές Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Πανεπιστήμιο Τάρτου (Tartu), Εσθονία.

φή, θέση μας κλπ., αφού έχουμε λυγίσει, συμπιεστεί ή φτάσει στα όριά μας. Επιχειρώντας να φανταστώ τα χαρακτηριστικά της ελαστικότητας, θα έκανα μια παύση για να ξανασκεφτώ τι φαίνεται να υπονοείται στην πραγματικότητα. Η ανθεκτικότητα, εννοιολογικά, φέρει αναλογίες με την περιβαλλοντική επιστήμη, στην οποία αναφέρεται ως η ικανότητα ενός οικοσυστήματος να επιστρέφει στην αρχική του κατάσταση αφού διαταραχθεί. Ωστόσο, στον τομέα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, ήδη αυτός ο χαρακτηρισμός σηματοδοτεί εξ ορισμού μια αλλαγή, μια νέα κατάσταση, μια μεταμόρφωση.

Στις επαναλαμβανόμενες θεματικές οδούς που ακολουθούν οι συμμετέχοντες και οι συγγραφείς του εργαστηρίου, διακρίνω τρεις πρωταρχικές έννοιες: ανθεκτικότητα, πόρους/μέσα, αναπαράσταση. Αυτές, με τη σειρά τους, συνεπάγονται την ύπαρξη, καθώς και την αναγνώριση και εκπροσώπηση πολιτιστικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Οι μελέτες που συγκεντρώθηκαν στον παρόντα τόμο βασίζονται σε μεθόδους εθνογραφικής έρευνας για την ανάλυση της πολιτιστικής βιωσιμότητας, εάν τις δούμε ευρέως, ενώ η υφή του καμβά είναι παραμορφωμένη από ανησυχίες που σχετίζονται αφενός με τη δύναμη και τις πολιτικές της αναπαράστασης και αφετέρου με πολύτιμους τρόπους ζωής που κινδυνεύουν λόγω οικονομικών (ή, αν το ξανασκεφτούμε, κοινωνικών) μετασχηματισμών. Επιπλέον, τα άρθρα που διαμορφώθηκαν και αναπτύχθηκαν από τις συζητήσεις και αντιπαραθέσεις κατά τη διάρκεια του εργαστηρίου θέτουν τρία ξεχωριστά ζητήματα ενδιαφέροντος που διαμορφώνουν και τους επόμενους στοχασμούς μου: εννοιολογικά ζητήματα, οικονομικά ζητήματα και συναισθηματικά ζητήματα. Οι ιδιαιτερότητές τους σκιαγραφούν το ύψιστο και ωστόσο δυσάρεστο πρόβλημα των ηθικών επιπτώσεων που μπορούν να υπάρχουν όταν κάτι αναγνωρίζεται ως «άυλη πολιτιστική κληρονομιά» αλλά και ο συσχετισμός της με υλικούς πόρους.

Για πρακτικούς λόγους, θα ξεκινήσω με τη χωρική πλαίσισση και τη θεμελιώδη ιστορικο-γεωγραφική αναφορά που διατυπώθηκε μέσα από τον χώρο όπου πραγματοποιήθηκαν αυτές οι αιχμηρές συζητήσεις. Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε στο Μουσείο Νεότερου Ελληνικού Πολιτισμού. Κατά το διάστημα που έγινε το εργαστήριό μας, αυτό το μουσειακό συγκρότημα περνούσε μια φάση μεταμόρφωσης που περιλάμβανε μια εξώπορτα κρυμμένη πίσω από κατασκευαστικά εμπόδια. Καθώς δεν ενέπιπε στην ίδια δικαιοδοσία με οποιοδήποτε κύριο μνημείο αρχαιοτήτων, η θέση του ως τουριστικού τοπόσημου φαινόταν να συγκαλύπτεται. Έτσι, στην πράξη, ήταν αρκετά δύσκολο για κάποιον νεοφερμένο στην πόλη να εντοπίσει τον χώρο της εκδήλωσης και, κατά συνέπεια, με έκανε να αναρωτηθώ σε ποιον βαθμό η κατάσταση στην οποία βρίσκονται οφειλόταν απλά στο μάρκετινγκ του μουσείου. Επιπλέον, αυτοί οι στοχασμοί για τον χώρο αντιμετώπιζαν σχετικά άμεσα και την έννοια της αντιπροσώπευσης: η διαδικασία χωροθέτησης υποδηλώνει γνώση, χώρο, σχέσεις που ενισχύουν τις συνδέσεις, και το συγκεκριμένο ίδρυμα αντανakλούσε θαυμάσια τους πρωταρχικούς αντιπροσωπευτικούς πόρους της ελληνικής ιστορικής κληρονομιάς. Στην τοπική αντίληψη ο χαρακτηρισμός του «νεότερου», η έναρξη του οποίου τοποθετείται στο 1830, παίρνει θέση στον θεσμικό τίτλο σε αντιπαραβολή προς το «αρχαίο», προκειμένου να σηματοδοτήσει την αναφορά στο εθνικό μοντέλο ορισμού ιστορικών περιόδων. Αυτό σίγουρα ξεχωρίζει αν το αντιπαραβάλουμε με το γνωστό διπλό ζεύγος «μοντέρνου» έναντι «παραδοσιακού» σε σχέση με πολιτιστικές πρακτικές ή κοινωνικές ομαδοποιήσεις.

Κάνοντας αυτές τις παρατηρήσεις θέλω να υπογραμμίσω ότι η αναπαράσταση της ιστορικής εμπειρίας καθορίζει το φαντασιακό στο παρόν, περιορίζει και διαμορφώνει την τρέχουσα δυναμική και τα συναπαντήματα. Αυτό καταδεικνύει επίσης πώς η τοπική ιστορία και οι αντιλήψεις επηρεάζουν το νόημα του θεσμοθετημένου λόγου, αλλά και γενικότερα την κατανόηση κεντρικών εννοιών και καθορίζουν τις ερμηνείες τους. Το πλαίσιο περιλαμβάνει το σύνολο των περιστάσεων ή γεγονότων που περιβάλλουν μια συγκεκριμένη κατάσταση, στον βαθμό που η (επανα)πλαισίωση συνεπάγεται την πράξη της μετάφρασης, μια μεταβίβαση αλλά και ερμηνεία σε τοπικές ρυθμίσεις και συνθήκες.

Κατ' αρχάς, όταν σκιαγραφούνται εννοιολογικά ζητήματα, φαίνεται αναπόφευκτο να καταφεύγουμε στο αυταπόδεικτο, δηλαδή ότι το πλαίσιο της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς έχει επιφέρει νέες έννοιες

με την ταυτόχρονη αλλαγή του πλαισίου, ακόμη και αν εξαρτάται από αυτό. Συνεπώς, πέρα από τις έννοιες που χρησιμοποιούνται, αλλάζει και η οργανωτική μορφή του πλαισίου (βλ. Kuutma, 2019). Αντίστοιχα, στην Ελλάδα τόσο οι ειδικοί του πολιτισμού, όσο και οι ερευνητές, έχει χρειαστεί να επανεφεύρουν, να επανεξετάσουν και να μετασχηματίσουν την ορολογία μαζί με φαινομενικές αλλαγές στον οργανωτικό σχηματισμό, οι οποίες χρειάζονται περαιτέρω ερμηνεία. Κατά τη διάρκεια του εργαστηρίου εκφράστηκε αρκετές φορές μια σύγχυση σχετικά με την εννοιολογική σημασία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, ιδιαίτερα από εκπροσώπους των κοινοτήτων. Στην Ελλάδα, οι ανα-εννοιολόγηση σχετικών όρων (όπως άυλη πολιτιστική κληρονομιά, παράδοση κ.ά.) έχουν εμφανιστεί πιο έντονα την τελευταία δεκαετία. Αυτή η σχετική επικαιρότητα μπορεί να εξαρτάται κάπως από έναν προηγούμενος εδραιωμένο και εξέχοντα μηχανισμό πολιτιστικής διαχείρισης που είναι πολύ πιο δύσκολο να οδηγηθεί σε μια νέα πορεία (αν και με εστιασμένη ιστορική προοπτική).

Η παρατηρήσιμη αλλαγή στη λειτουργική ορολογία, της μετονομασίας, παίζει σημαντικό ρόλο στη χάραξη του εννοιολογικού και κοινωνικού –άρα και οικονομικού– χώρου για το φαινόμενο. Παλαιότερα στην Ελλάδα, όπως και σε πολλές χώρες της Νότιας Ευρώπης, γινόταν αναφορά στα «πολιτιστικά αγαθά» και ο τομέας περιλάμβανε τον «δημοφιλή πολιτισμό» (popular culture). Αν και σε αυτήν την έκφραση η ηθική επιταγή του «λαϊκού» (folk) πολιτισμού θα μπορούσε να αποφευχθεί, τότε τον περασμένο αιώνα η αναφορά της πρώτης στον «πολιτισμό του λαού» τροποποιήθηκε αποδίδοντας στον «δημοφιλή πολιτισμό» σε μεγάλο βαθμό τη σημασία των πολιτιστικών προϊόντων ως εμπορικών αγαθών για μαζική κατανάλωση.² Λιγότερο διφορούμενα, τα «πολιτιστικά αγαθά» υποδηλώνουν κινητά αντικείμενα που παρουσιάζουν κοινό και αισθητικό, ιδιωματικό ή εθνολογικό ενδιαφέρον. Ακόμα και έτσι, οι οικονομικοί όροι φαίνεται να κυριαρχούν αναπόφευκτα όταν προσπαθούμε να αναλύσουμε το εννοιολογικό πεδίο, ενώ οποιαδήποτε αναφορά στην κληρονομιά υποδηλώνει ιδιοκτησιακές σχέσεις. Τα πολιτιστικά αγαθά σημαίνουν πολιτιστική περιουσία και περιουσία σημαίνει πόρους με εποικοδομητική σημασία για τη δημιουργία κοινωνικο-πολιτιστικού κεφαλαίου, εφόσον αναφέρεται στην ποιότητα ζωής και το απόθεμα γνώσης που προάγει την πολιτιστική βιωσιμότητα.

Δεύτερον, όταν υποστηρίζουμε ότι καμία έννοια δεν μπορεί να συλλάβει την πολυπλοκότητα των πραγματικών κοινωνικών διαδικασιών, επιτρέψτε μου να εστιάσω στα οικονομικά ζητήματα. Το οικονομικό είναι εξ ορισμού κοινωνικό και, ως εκ τούτου, τα οικονομικά ζητήματα εξαρτώνται από τις κοινωνικές σχέσεις, είναι ενσωματωμένα σε αυτές και τις αντανakλούν. Για να συνεχίσουμε με τις χωρικές προεκτάσεις του εργαστηρίου, αυτός ο χώρος αναφερόταν εγγενώς και αναδείκνυε το οικονομικό χαρακτηριστικό του μουσειακού θεσμού, δηλαδή τον τουρισμό. Η αναπαράσταση του πολιτισμού και η εννοιολογική πλαισίωσή του στην ιστορία παίζει καθοριστικό ρόλο στις οικονομικές πτυχές του τουρισμού, του branding, του μάρκετινγκ. Ο τουρισμός είναι η σύγχρονη παγκόσμια πρακτική που αποφέρει έσοδα σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης και ιδανικά στις κοινότητες των άμεσα ενδιαφερόμενων. Η προώθηση ενός συγκεκριμένου προϊόντος ή πολιτιστικής οντότητας συνεπάγεται διαφήμιση διακριτών χαρακτηριστικών, ενώ το μάρκετινγκ περιλαμβάνει ολόκληρη τη διαδικασία έρευνας, προώθησης, πώλησης και διανομής στους δυνητικούς καταναλωτές. Αυτό το σύνολο λειτουργιών θεωρείται ότι σίγουρα λειτουργεί στη σφαίρα της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς σήμερα, με βάση τις συζητήσεις του εργαστηρίου, καθώς πολλές παρουσιάσεις έθεταν το ερώτημα πώς να προσελκύσουν επισκέπτες ή τη νέα γενιά (στις δραστηριότητές τους). Το οικονομικό δυναμικό που αφορά την άυλη πολιτιστική κληρονομιά σχετίζεται με την πτυχή του κύκλου εργασιών, την απασχόληση και το νόημα με έναν συγκεκριμένο ρόλο γνώσης και φήμης. Ακόμα και οι πρακτικές που σχετίζονται με την προσωπική έκφραση (όπως οι χειροτεχνίες) που φαινομενικά ανήκουν

2 Σημείωση του επιμελητή: σχετικά με ζητήματα ερμηνείας και μετάφρασης των εννοιών δημοφιλής/λαϊκός πολιτισμός (popular/folk culture) βλέπε Κάβουρας, Π. 2010. «Φολκλόρ και παράδοση. Όψεις και μετασχηματισμοί ενός νεωτερικού ιδεολογικού μορφώματος» στο Π. Κάβουρας (επ.), *Φολκλόρ και παράδοση: Ζητήματα ανα-παράστασης και επιτέλεσης της μουσικής και χορού*, σελ. 29-85. Αθήνα: Νήσος.

σε μια άλλη κατηγορία με αντίθετο ήθος, τώρα πια, δεν μπορούν να λάβουν χώρα πέρα από τις πρακτικές του εμπορίου. Η εμπορική διάσταση της χειροτεχνίας είναι αρκετά σαφής και, σε τελική ανάλυση, η κατανάλωση είναι στην ουσία μια μορφή κοινωνικής συμμετοχής. Έχοντας αυτό κατά νου, η επιχειρηματολογία σχετικά με το εάν η αγορά αποτελεί μέτρο διαφύλαξης ή προϋποθέτει τη βιωσιμότητα, μπορεί να διανθιστεί. Σαφώς, μια τέτοια πρακτική προσέγγιση στην εμπορευματοποίηση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς χαρακτηρίζει την επίδοση —αν και ιδιαίτερα ελεγχόμενη— οικονομική καινοτομία στην Κίνα.

Όπως επισημάνθηκε στο εργαστήριο, η χρήση την έννοιας «άυλη πολιτιστική κληρονομιά» ως εμπορικό σήμα (branding) διαπιστώθηκε πως είναι καθοριστική: βοηθά τους τεχνίτες και τους αγρότες να αναδείξουν το δικό τους προφίλ και το προφίλ των προϊόντων τους, αυξάνει το κύρος των πολιτιστικών πρακτικών. Επομένως, φαίνεται πως η διεθνής αναγνώριση διευκολύνει τις διαπραγματεύσεις για καλύτερες συνθήκες, ιδίως αναφορικά με κυβερνητικές διατάξεις. Ωστόσο, προκύπτουν προβλήματα, από την κυρίαρχη ατζέντα για την οικονομική ανάπτυξη και τα νεοφιλελεύθερα ιδανικά περί προαγωγής της ανθρωπίνης ευημερίας μέσω επιχειρηματικών προγραμμάτων, που συχνά επιφέρουν ανεπιθύμητες συνέπειες, όπως η ανισότητα και ο αποκλεισμός ή η δύναμη των (οικονομικών) ελίτ, οι οποίες μπορεί να θεωρήσουν ότι η άυλη πολιτιστική κληρονομιά ρυθμίζει τη συσσώρευση κεφαλαίου. Από την άλλη πλευρά, το πλαίσιο της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς εγείρει συναισθήματα και πολιτικές προστατευτισμού, τοπικισμού και εθνικισμού. Παρά ταύτα, πρέπει να έχουμε υπόψη και το αντίθετο, ότι είναι δυνατόν να εφαρμοστεί η άυλη πολιτιστική κληρονομιά και σαν μια στρατηγική αντίστασης στους κρατικούς κανονισμούς ή στην κεντρική αυταρχική πολιτική.

Ταυτόχρονα, οι έντονοι οικονομικοί μετασχηματισμοί που αναφέρονται παραπάνω συμβαίνουν παράλληλα με την εγγενή αλλαγή. Ο ισχυρισμός πως η άυλη πολιτιστική κληρονομιά έχει καταστήσει τους παράγοντες της πολιτιστικής κληρονομιάς πιο «ανθεκτικούς» στη λογική της αγοράς, μας ωθεί να αναγνωρίσουμε ταυτόχρονα μια απόδειξη εγγενούς αλλαγής. Η αποκατάσταση των περασμένων, όπως τα αντιλαμβανόμαστε, ή της στασιμότητας είναι αδύνατη, επειδή, χρησιμοποιώντας τη σημασία της «άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς», μια τέτοια ταύτιση έχει ήδη πυροδοτήσει τη διαδικασία του μετασχηματισμού.

Τρίτον, εξετάζοντας συναισθηματικά ζητήματα αντιμετωπίζουμε την οικονομία του αισθήματος. Τα συναισθήματα σηματοδοτούν μια καθολική ανθρώπινη ικανότητα, μια λογική ή παράλογη εσωτερική εμπειρία, που εκφράζει κάποια ιδιαίτερη αντίδραση σε μια κατάσταση. Μια συναισθηματική διαδικασία περιέχει συναισθήματα και νοήματα, τα οποία, όντας κοινωνικά και πολιτισμικά κατασκευασμένα, διαμορφώνουν παράλληλα λόγους. Έτσι, το συναίσθημα που συζητήθηκε στο εργαστήριό μας, η αμηχανία, μπορεί να δώσει το έναυσμα σε περιστατικά με δυνητικά εποικοδομητική επιρροή, επειδή μια τέτοια κατάσταση δυσφορίας υποδηλώνει κάποια μορφή κοινωνικά απαράδεκτης πρακτικής. Στην περίπτωση των συγκεκριμένων πλαισίων άυλης κληρονομιάς που αναλύθηκαν, η στιγμή της αμηχανίας έτυχε να καταδείξει πως η οικονομική διαδικασία καταλαμβάνει κατώτερη θέση σε ορισμένες ηθικές κλίμακες, όπως τις αντιλαμβανόμαστε. Αν και η αμηχανία είναι μια συναισθηματική κατάσταση υποκειμενικής φύσης, μια πιο προσεκτική εξέταση των ιδιαίτερων στοιχείων που παρατηρούνται αναφορικά με το εύρος του συναισθήματος μπορεί επίσης να διευρύνει το αναλυτικό πλαίσιο για τον τομέα της άυλης κληρονομιάς, επειδή τονίζει τον καθηλωτικό τρόπο με τον οποίο λειτουργεί μια σιωπηρή ηθική επιταγή και μια έντονα αισθητή ηθική αξία. Από την άλλη πλευρά, η έμμεση αμηχανία που εκφράζεται μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα χαρακτηριστικό που προέρχεται από τις προηγούμενες γενιές. Ιδιαίτερα όσοι βρίσκονται σε πιο προχωρημένη ηλικία και πιθανώς αποτελούν την πιο εξέχουσα γενιά εργαζομένων στον πολιτισμό και εμπλεκόμενων με την άυλη κληρονομιά φαίνεται να νιώθουν αμηχανία για τις αναδυόμενες εμπορικές πρωτοβουλίες και πρακτικές. Γεγονός που κάνει κάποιον να αναρωτιέται εάν σε αυτήν την περίπτωση η νεότερη γενιά που εμπλέκεται στη διαδικασία θέσπισης πολιτικών θα ήταν λιγότερο συντηρητική με αυτή

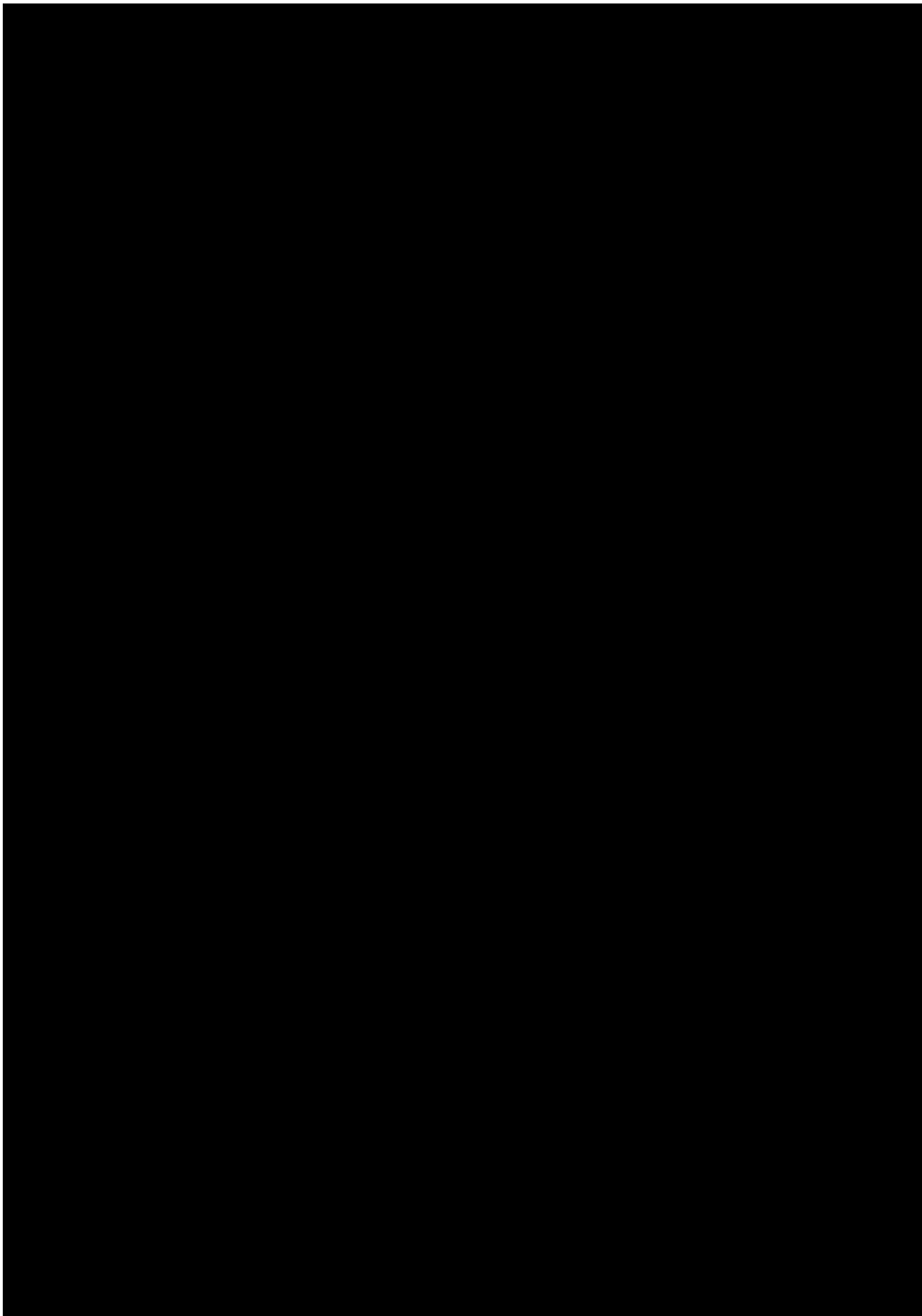
την έννοια και με μια πιο φιλελεύθερη αντιμετώπιση της αναβάθμισης των οικονομικών δραστηριοτήτων. Επίσης, ως φιλοσοφική άσκηση, μπορεί κανείς να αναλογιστεί κατά πόσον, στο συγκεκριμένο πλαίσιο, το αντίθετο της «ντροπής», η «υπερρφάνεια», θα ήταν δυνατόν να αποτελέσει αποδεκτή διέξοδο από αυτήν τη δυσφορία.

Το θεμελιώδες εποικοδομητικό και ενθαρρυντικό ενδιαφέρον θέμα που συζητείται εδώ είναι η προσπάθεια οικονομικής ανάπτυξης μέσω της «άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς» με τη μορφή έκφρασης πολιτισμού και τεχνών. Ωστόσο, η άυλη πολιτιστική κληρονομιά (καθώς και το ευρέως διαδεδομένο αρκτικόλεξο ΑΠΚ) είναι ένας περιγραφικός πολιτικός όρος με τροποποιητική ικανότητα, που μπορεί να δημιουργήσει συνθήκες που επιτρέπουν την ιδιοποίηση και την καταχρηστική κυριαρχία πάνω στα πολιτιστικά δικαιώματα. Η προοπτική του πολιτισμού ως ιδιοκτησίας οριοθετεί και, με τη σειρά της, δημιουργεί ενοχλητικές αλλά καθοριστικές αντιπαραθέσεις για τον έλεγχο των πολιτιστικών στοιχείων και ιδιοκτησιακές αξιώσεις. Ολόκληρος ο παραπάνω συλλογισμός στηρίζεται στην προϋπόθεση ότι το σύστημα άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς απαιτεί στοχασμό αναφορικά με τις ηθικές ανησυχίες και τον σεβασμό των δικαιωμάτων και του συνόλου των αξιών, όσον αφορά τις αρχές δικαίου και ευημερίας της κοινότητας. Παράλληλα, η ετικέτα της «άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς» προσφέρει κίνητρα, αλλά και εξαρτάται από έναν δημόσιο ακτιβισμό που προσδοκά την συμμόρφωση σε συγκεκριμένες ηθικές κατευθυντήριες γραμμές. Οι δρώντες σε αυτόν τον τομέα φέρουν την ευθύνη να προβληματιστούν και να αντιμετωπίσουν και να μειώσουν τις ανισότητες, καθώς διαχειρίζονται καθημερινά προβλήματα, βασισμένοι σε ένα μοντέλο επικεντρωμένο στις κοινότητες.

Η διαμόρφωση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς αναπτύσσεται σε κρατικό διοικητικό επίπεδο και επομένως η ποιότητα ή η στιγμή της ανθεκτικότητας εξαρτάται από την εμπλοκή με το κρατικό πολιτικό σύστημα και το καθεστώς των δημοκρατικών προτύπων που συνεπάγεται. Αυτή η πτυχή αποκτά ιδιαίτερη λεπτότητα και δριμύτητα, όταν οι προσδοκίες για ανθεκτικότητα συνδυάζονται με την επιδίωξη της διαφύλαξης. Είναι υψίστης σημασίας για τους κυβερνητικούς διαχειριστές να σκεφτούν σοβαρά και να καταβάλουν μια προσπάθεια να δημιουργήσουν ένα ευνοϊκό πλαίσιο όταν διαχειρίζονται την έννοια της «διαφύλαξης». Οι εμπλεκόμενοι στην πολιτιστική διακυβέρνηση θα πρέπει να δημιουργήσουν συνθήκες που να προσαρμόζονται στα υπό διαπραγμάτευση δικαιώματα και τη ρυθμιζόμενη πρόσβαση σε πόρους και θα ήταν καθήκον τους να ενθαρρύνουν τη συνεργασία και την αλληλεγγύη χωρίς αποκλεισμούς. Επίσης, είναι μια συνεχής πρόκληση να ενισχυθεί η βιωσιμότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω της υιοθέτησης της αλλαγής (βλ. Holtorf, 2018) ή κατά τη διαχείριση προγραμμάτων που δημιουργούν συμπεριληπτικότητα. Τέλος, μια ακόμα πρόκληση που πρέπει να φέρουν εις πέρας είναι ο σχεδιασμός συνεργατικών έργων για την υποστήριξη και την ενδυνάμωση των κοινοτήτων, τη διαφύλαξη της κληρονομιάς τους, την προώθηση της πολιτιστικής έκφρασης και την ανάδειξη των πολιτιστικών πρακτικών για τη βελτίωση των τοπικών οικονομιών.

ΠΗΓΕΣ

- Holtorf, C. 2018. Embracing change: how cultural resilience is increased through cultural heritage. *World Archaeology*, 50 (4), 639–650.
- Kuutma, K. 2019. Inside the UNESCO apparatus: from intangible representations to tangible effects. Στο N. Akagawa και L. Smith (επιμ.), *Safeguarding Intangible Heritage: Practices and Politics*. Λονδίνο-Νέα Υόρκη: Routledge, 68–83.

ΟΙ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

Η **Bahar Aykan** είναι επίκουρη καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Μαρμαρά, στην Κωνσταντινούπολη. Έλαβε το διδακτορικό της στην κοινωνιολογία από το City University of New York, The Graduate Center με την έρευνά της να επικεντρώνεται στην πολιτική της ταυτότητας και της άυλης κληρονομιάς στην Τουρκία. Τα ερευνητικά και διδακτικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται σε τρεις τομείς: μελέτες κριτικής κληρονομιάς, μεταδομική θεωρία και αστικές μελέτες. Επιμελήθηκε/συν-επιμελήθηκε βιβλία και ειδικές εκδόσεις και δημοσίευσε αρκετά άρθρα αναφορικά με τους δεσμούς μεταξύ κληρονομιάς, μνήμης και πολιτιστικής ταυτότητας, προσεγγίσεις κληρονομιάς που βασίζονται στα δικαιώματα, τον αστικό εξευγενισμό και την αστική κληρονομιά, τη νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση και τις αναδυόμενες κοινωνικές ανισότητες.

Η **Chiara Bortolotto** είναι κάτοχος της Έδρας της UNESCO για την Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά και Βιώσιμη ανάπτυξη στο CY Cergy Paris Université και Επίκουρη Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο της Γενεύης. Η έρευνά της εξετάζει την κοινωνική ζωή της Σύμβασης της UNESCO για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς και βασίζεται σε πολυεπίπεδη και πολυδιάστατη εθνογραφία. Επικεντρώνεται στον ρόλο που παίζουν τα συναισθήματα στη χάραξη παγκόσμιων πολιτικών και στις λειτουργίες της πολιτιστικής μετάδοσης σε πλαίσια που βρίσκονται υπό κρίση. Από το 2014 έως το 2020 ήταν η Κύρια Ερευνήτρια του προγράμματος «UNESCO frictions: Heritage-making across global governance», στην École des hautes études en sciences sociales (EHESS) στο Παρίσι. Κατείχε διεθνείς υποτροφίες στο Πανεπιστήμιο του Cambridge (2013-2014), στο Université libre de Bruxelles/Vrije Universiteit Brussel (2010-2013), στο Laboratoire d'Anthropologie et d'Histoire de l'Institution de la Culture στο Παρίσι (2006-2009) και στο IULM Πανεπιστήμιο του Μιλάνου (2001-2006). Η έρευνά της έλαβε την υποστήριξη του προγράμματος Marie Curie Individual Fellowships (EU), European Institutes for Advanced Study Fellowship Program (EU), Agence Nationale de la Recherche (FR), National Science Foundation (CH), Ministero dell'istruzione dell'Università e della Ricerca, (IT), Ministère

de l'Enseignement supérieur, de la Recherche et de l'Innovation, Ministère de la Culture (FR), Conseil de Paris, Consiglio Nazionale delle Ricerche, CNR (IT), Fondation Maison des Sciences de l'homme, Deutsche Forschungsgemeinschaft και Italo-German Centre for European research excellence (FR, DE, IT).

Ο **Κώστας Δαμιανίδης** αποφοίτησε από την Αρχιτεκτονική Σχολή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου το 1984. Το 1990 έλαβε τον τίτλο του διδάκτορα υποστηρίζοντας τη διατριβή του με θέμα «Ελληνική Παραδοσιακή Ναυπηγική» (Vernacular boats and boatbuilding in Greece) στο Πανεπιστήμιο του St. Andrews (Ηνωμένο Βασίλειο). Διετέλεσε διευθυντής ερευνών σε πολλά διεθνή έργα που αφορούν την ιστορία της ναυπηγικής και των παραδοσιακών σκαφών στην Ανατολική Μεσόγειο. Από το 2020 είναι διευθυντής έρευνας του έργου «Ψηφιακές Αναπαραστάσεις Ιστορικών Ιστιοφόρων» στο Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών / ITE από το 2020. Είναι συγγραφέας και επιμελητής άρθρων και βιβλίων για την ιστορία της ναυπηγικής και της ναυτικής παράδοσης του Αιγαίου, του Ιονίου και της Μαύρης Θάλασσας. Τα τελευταία χρόνια εργάστηκε ως ειδικός σε μελέτες και σε επιβλέψεις έργων δημιουργίας ναυτικών μουσείων καθώς και σε αποκαταστάσεις ιστορικών και παραδοσιακών ξύλινων σκαφών. Είναι επιστημονικός διευθυντής για την προετοιμασία του «Μουσείου Ναυπηγικών και Ναυτικών Τεχνών του Αιγαίου».

Ο **Philipp Demgenski** είναι Επίκουρος Καθηγητής και Ερευντής στο Ινστιτούτο Ανθρωπολογίας του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Zhejiang. Είναι επίσης αναπληρωτής γραμματέας του Κέντρου Σπουδών Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Πανεπιστημίου Zhejiang. Προηγουμένως ήταν μέλος του προγράμματος «UNESCO Frictions», ερευνώντας την εφαρμογή της Σύμβασης της UNESCO 2003 στην Κίνα, τη Βραζιλία και την Ελλάδα. Είναι κάτοχος διδακτορικού τίτλου στην Ανθρωπολογία από το Κινεζικό Πανεπιστήμιο του Χονγκ Κονγκ. Μεταξύ 2012 και 2015 πραγματοποίησε συνολικά 18 μήνες εθνογραφικής επιτόπιας εργασίας με θέμα την ανάπτυξη του κέντρου της πόλης και την αστική κληρονομιά στο

Qingdao. Το βιβλίο του *Seeking a Future for the Past: Space, Power and Heritage in a Chinese Coast City* αναμένεται να εκδοθεί το 2023.

Ο Αλέξανδρος Γ. Καπανιάρης είναι Διδάκτορας Ψηφιακής Λαογραφίας του Τμήματος Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Σε επίπεδο μεταδιδακτορικής έρευνας έχει εκπονήσει δύο μεταδιδακτορικές έρευνες στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας του Δ.Π.Θ. για ζητήματα αρχειακής εθνογραφίας με την οπτική των νέων τεχνολογιών. Τα επιστημονικά του ενδιαφέροντα σχετίζονται με την ψηφιακή λαογραφία, την αρχειακή εθνογραφία, την πολιτιστική διαχείριση και τις ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες. Έχει διδάξει σε διάφορα προπτυχιακά και μεταπτυχιακά προγράμματα σε ελληνικά Α.Ε.Ι. Σήμερα είναι Καθηγήτης-Σύμβουλος στο Ε.Α.Π. στο προπτυχιακό τμήμα «Σπουδές στον Ελληνικό Πολιτισμό». Από το 2021 είναι Επισκέπτης Ερευνητής (Visiting Research Fellow) στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου σε ζητήματα αρχειακής εθνογραφίας και αρχείων μετανάστευσης. Για το συγγραφικό του έργο έχει βραβευθεί το 2014, το 2018 και το 2019 από τη Φιλοσοφική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών με το «Βραβείο Λυσίμαχου Καυταντζόγλου».

Ο Πάνας Καράμπαμπας είναι κοινωνικός ανθρωπολόγος στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, ενώ έχει εργαστεί και στα Università Ca' Foscari, Venezia, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, και στην Ανώτατη Σχολή Κοινωνικών Επιστημών (École des hautes études en sciences sociales - EHESS) στο Παρίσι. Προηγουμένως δίδασκε στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο του St Andrews, όπου και ολοκλήρωσε τις διδακτορικές του σπουδές. Επίσης, τα τελευταία χρόνια είναι συντονιστής των Mediterraneanist Network και Europeanist Network του Ευρωπαϊκού Συνδέσμου Κοινωνικών Ανθρωπολόγων (EASA). Στα επιστημονικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνονται η ευρωπαϊκή goth σκηνή, η ψηφιακή ανθρωπολογία και οι έννοιες κοσμοπολιτισμού και υβριδικότητας. Τα τελευταία χρόνια εξετάζει τη δημιουργία και εφαρμογή

πολιτικών για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά στην Ελλάδα, όπως και θέματα παγκόσμιας διακυβέρνησης. Επίσης έχει αναλάβει συμβουλευτικό έργο για την UNESCO και το Council of Europe. Παράλληλα, επηρεασμένος από τις προπτυχιακές του σπουδές στα ΤΕΦΑΑ Αθηνών, εξειδικεύεται και στην ανθρωπολογία του χορού και έχει συνεπιμεληθεί το *Collaborative Intimacies: Anthropologies of Sound and Movement* (2017, Berghahn).

Η Kristin Kuutma είναι Καθηγήτρια Πολιτιστικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Tartu, Εσθονία, και κάτοχος της Έδρας της UNESCO για τις Εφαρμοσμένες Σπουδές Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Η έρευνά της στην πολιτιστική ιστορία και την ανθρωπολογία επικεντρώνεται στην παραγωγή γνώσης, σε θέματα αναπαράστασης και στο πεδίο των κριτικών μελετών για την κληρονομιά. Είναι η Πρόεδρος της Εσθονικής Εθνικής Επιτροπής για την UNESCO και μεταξύ 2006-2010 εκπροσώπησε την Εσθονία στη Διακυβερνητική Επιτροπή της UNESCO για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Η Kuutma έχει πραγματοποιήσει εκτεταμένη επιτόπια εργασία για τη χάραξη πολιτικής και την εφαρμογή της Σύμβασης του 2003 σε διεθνές και τοπικό επίπεδο.

Η Dorothy Noyes είναι Διακεκριμένη Καθηγήτρια Τεχνών και Επιστημών για την Αγγλική Γλώσσα και Διευθύντρια του Mershon Center for International Security Studies στο Ohio State University. Η Noyes μελετά τις πολιτικές επιτελέσεις και την παραδοσιακή δημόσια σφαίρα στην Ευρώπη, καθώς και τη θεωρία της λαογραφίας και τις διεθνείς διαδρομές πολιτικής που αφορούν τις έννοιες του πολιτισμού. Κάποια από τα βιβλία που έχει συγγράψει είναι τα *Fire in the Plaza: Catalan Festival Politics After Franco* (University of Pennsylvania Press, 2003), *Humble Theory: Folklore's Grasp on Social Life* (Indiana University Press, 2016) και το *Sustaining Interdisciplinary Collaboration: A Guide for the Academy*, από κοινού με την Regina F. Bendix και τον Kilian Bizer (University of Illinois Press, 2017). Τα τρέχοντα έργα της είναι τα *Exemplary Failures: Gesture and Emulation in Liberal Politics* και, σε συνεπιμέλεια με τον Tobias Wille, *The Global Politics of Exemplarity*. Είναι επίτιμη

διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Tartu (2019) και υπήρξε Πρόεδρος του American Folklore Society το 2018 και 2019.

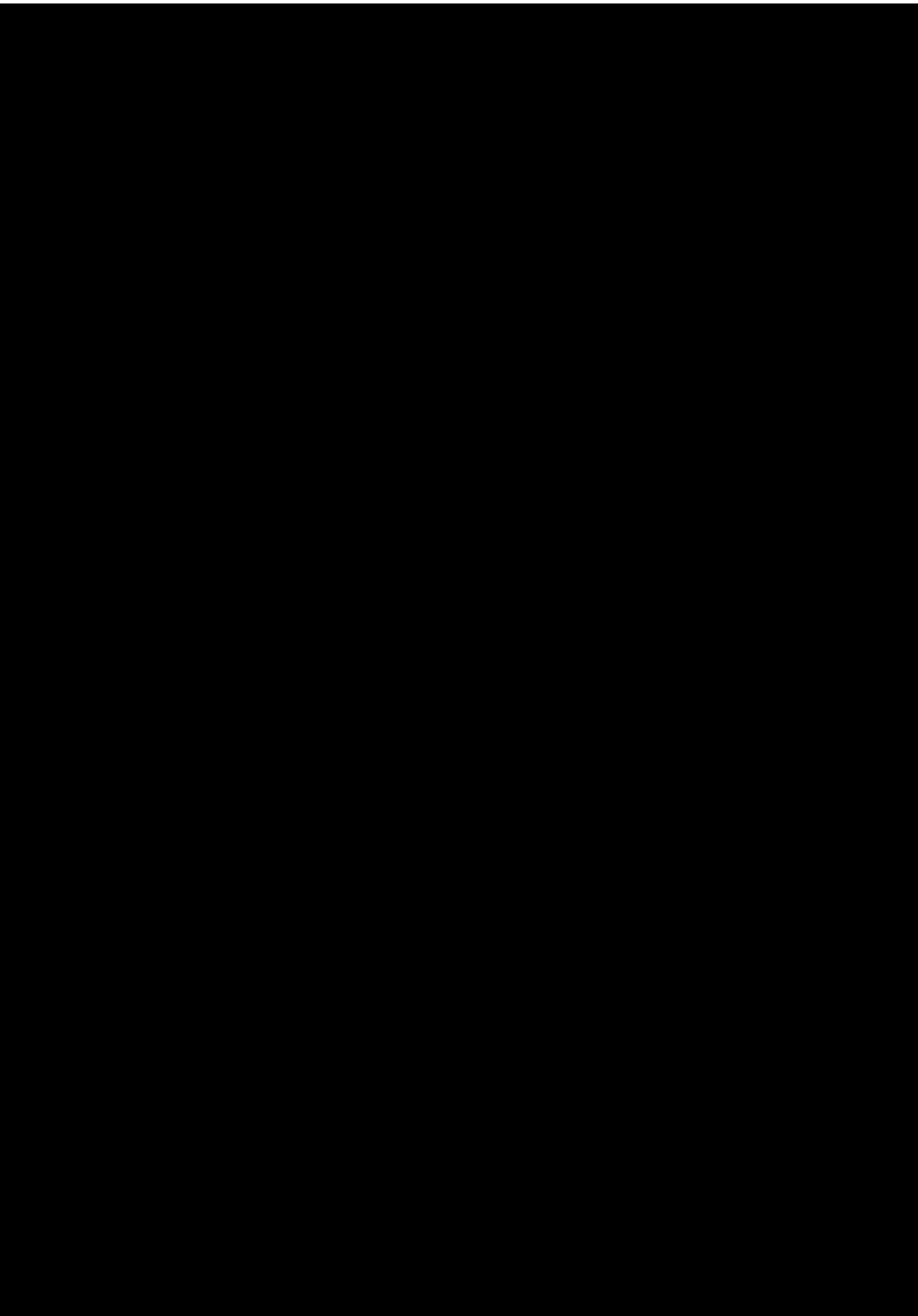
Η **Μιμήνα Πατεράκη** διδάσκει Πολιτική Ανθρωπολογία στο τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας), διδάσκει Κοινωνιολογία και Ανθρωπολογία του Σώματος και του Φύλου και επιμελείται ως σύμβουλος καθηγήτρια μεταπτυχιακές διατριβές στο πεδίο της Ανθρωπολογίας του Αθλητισμού σε ΜΠΣ στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Εργάζεται στην επιτελική Διεύθυνση Έρευνας, Ανάπτυξης και Προγραμματισμού του Δήμου Κορυδαλλού όπου σχεδιάζει και παρακολουθεί προγράμματα. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα εστιάζουν στις επιτελέσεις στον δημόσιο πολιτισμό (χορός, κινηματογράφος, ΜΜΕ) σε σύγχρονα αστικά περιβάλλοντα (Ελλάδα, Βαλκάνια, Μεσόγειος). Έχει μελετήσει εθνικοποιητικές διαδικασίες, όπως η πολιτισμική οικειότητα και η πολιτισμική εγγύτητα, και έχει εστιάσει στη ρητορική της νοσταλγίας, της παρωδίας, της αυθεντικότητας και της πολιτισμικής κληρονομιάς. Πρόσφατα δίδαξε για τις σχέσεις Ανθρωπολογίας και Περιβάλλοντος (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας) και μελετά πολιτικές αναφορικά με την κυκλική οικονομία και την πολιτική οικονομία των καταστροφών. Έχει συγγράψει επιστημονικά άρθρα (ελληνικά/αγγλικά) για την ανθρωπολογία και έχει παρουσιάσει ανακοινώσεις σε διεθνή συνέδρια στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

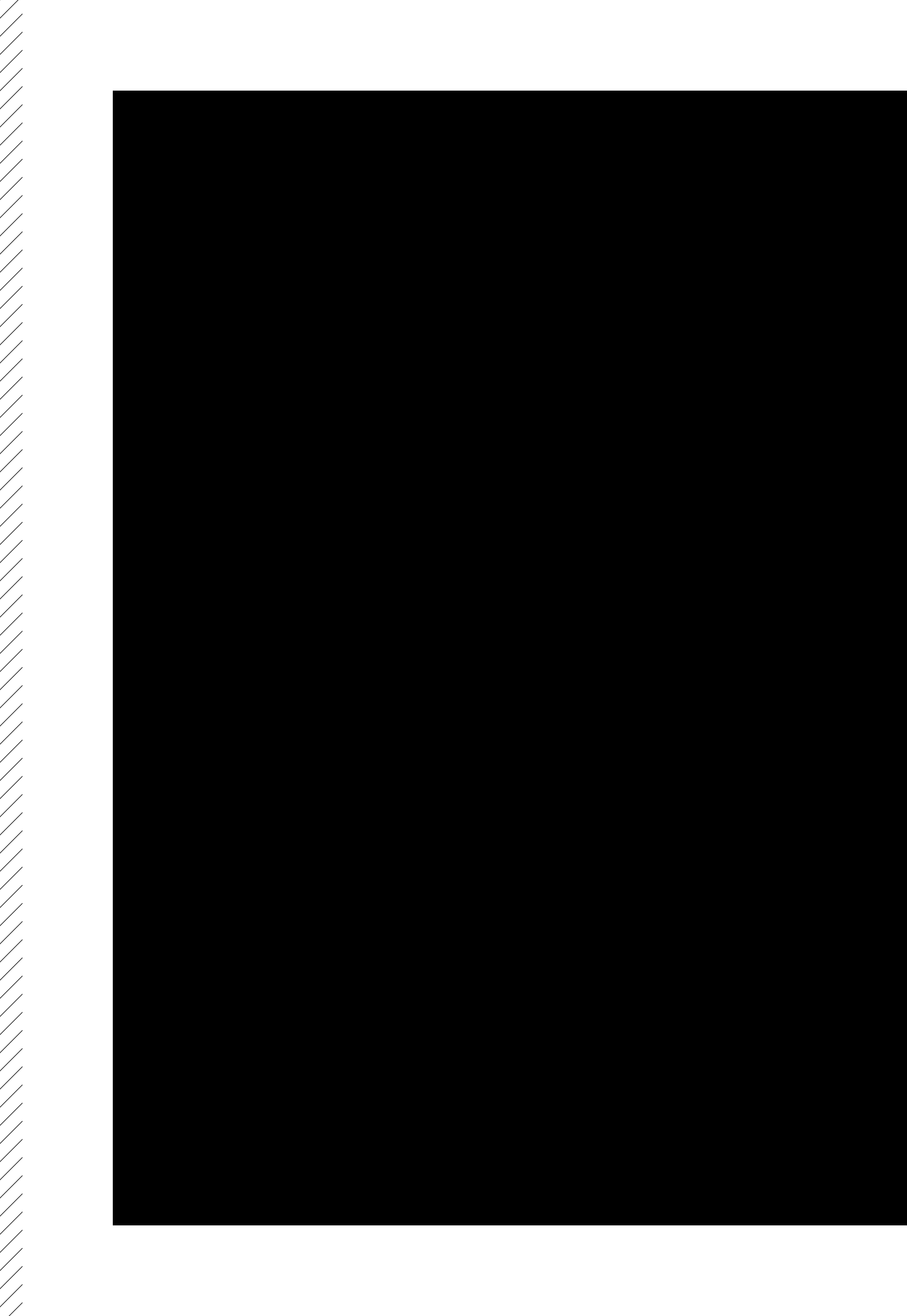
Η **Ελένη Στεφάνου** είναι Αρχαιολόγος-Μουσειολόγος, συνεργάτιδα του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου και του Heritage Management Association (Αθήνα). Είναι μια από τους συγγραφείς του έργου *From Archaeology to Archaeologies: the "Other" Past* (BAR International Series 2012) και του *Making Heritage Together* (Routledge 2022). Οι δημοσιεύσεις της και τα ευρύτερα ερευνητικά της ενδιαφέροντα περιστρέφονται γύρω από τις ιδεολογικές χρήσεις του παρελθόντος στο παρόν, καθώς αυτές διαμορφώνονται μέσα από τους τομείς της μουσειολογίας και της πολιτιστικής κληρονομιάς, της αρχαιολογικής εθνογραφίας, της εμπλοκής με την κοινότητα, της δύσκολης κληρονομιάς, της διαχείρισης της ιστορικής μνήμης

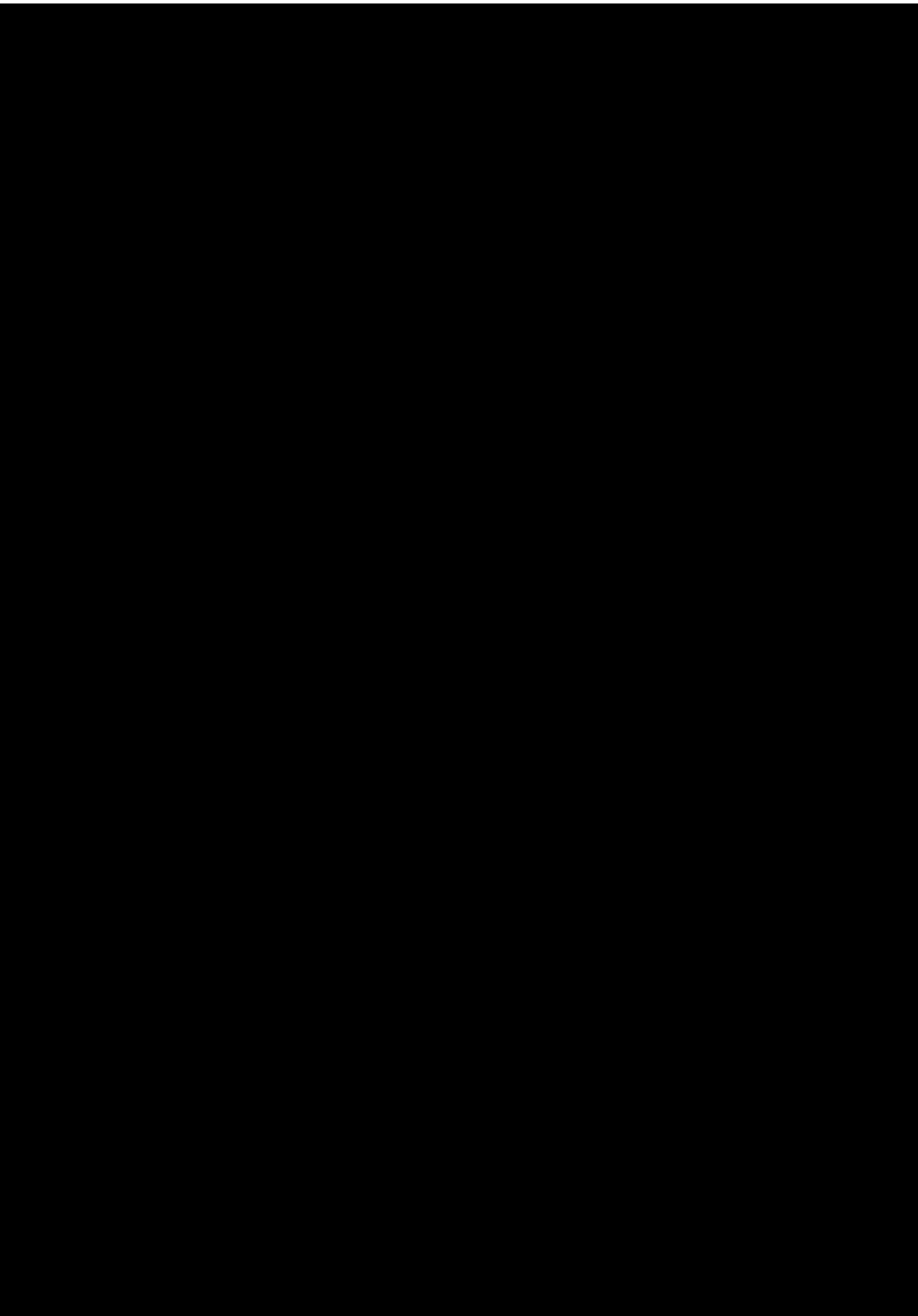
και της εκπαίδευσης, δηλαδή τους κύριους τομείς που διαμορφώνουν τη σχέση εξοικείωσης διαφόρων κοινωνικών ομάδων με το παρελθόν.

Η **Simone Toji** είναι κάτοχος Διδακτορικού τίτλου στην Κοινωνική Ανθρωπολογία από το Πανεπιστήμιο του St. Andrews, μεταπτυχιακού τίτλου (MA) στην Κοινωνιολογία και Ανθρωπολογία από το Ομοσπονδιακό Πανεπιστήμιο του Ρίο ντε Τζανέιρο (Universidade Federal do Rio de Janeiro), ενώ έχει πτυχίο (BA) Κοινωνικών Επιστημών από το Πανεπιστήμιο του São Paulo. Είναι στέλεχος του Instituto do Patrimônio Histórico e Artístico – IPHAN και επισκέπτρια βοηθός ερευνήτρια στο Maria Sibylla Merian Center Conviviality and Inequality in Latin America - Mecila. Οι τρέχουσες μελέτες της διερευνούν θέματα μετανάστευσης, εθνογραφίας, παγκοσμιοποίησης και κοσμοπολιτισμού, αστικοποίησης και θέματα πολιτιστικής κληρονομιάς. Η μονογραφία της *The Immensity of Being Singular: Approaching Migrant Lives in São Paulo through Resonance* θα εκδοθεί το 2023 (University of Chicago Press).

Η **Σταυρούλα-Βίλλυ Κ. Φωτοπούλου** γεννήθηκε στην Καλαμάτα και αποφοίτησε από το 1ο Γενικό Λύκειο της πόλης. Είναι πτυχιούχος του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών. Εργάζεται από το 1996 στο Υπουργείο Πολιτισμού, όπου τοποθετήθηκε ως απόφοιτος της Εθνικής Σχολής Δημόσιας Διοίκησης. Διαθέτει μεταπτυχιακούς τίτλους σπουδών στη Σύγχρονη Ιστορία (ΕΚΠΑ, 2008) και στην Κοινωνική Λαογραφία (ΕΚΠΑ, 2011). Χειρίζεται άριστα την αγγλική γλώσσα και ικανοποιητικά τη γαλλική και την ισπανική. Είναι Διευθύντρια Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς στη Γεν. Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς από το 2014. Έχει εκπροσωπήσει το Υπουργείο Πολιτισμού σε Διεθνείς Οργανισμούς (UNESCO, ΕΕ), αναφορικά με θέματα αρμοδιότητάς της.

INTERNATIONAL WORKSHOP

Resilience and Marketisation:
Uses of Intangible Cultural
Heritage in times of economic
“crisis”

3 & 4
September
2019

at the Museum
of Modern Greek
Culture, Athens

Co-organised by

the UNESCO frictions project which is based at the École
des hautes études en sciences sociales (EHESS) in Paris
the Directorate of Modern Cultural Heritage of the Hellenic
Ministry of Culture and Sports and the Museum of Modern
Greek Culture

With the kind support of the
École française d'Athènes &
The Friends of the Museum of Modern Greek Culture

694 244 8968

L'ÉCOLE
DES HAUTES
ÉTUDES
SCIENCES
SOCIALES

UNESCO FRICTIONS
HERITAGE-MAKING ACROSS GLOBAL GOVERNANCE

HELLENIC REPUBLIC
Ministry of Culture and Sports

ANR
Institut
Interdisciplinaire
d'Anthropologie
du Contemporain
IIAC

εφα
ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES
ΓΑΛΛΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΘΗΝΩΝ

Address: Areos 10, Monastiraki, 10555 Athens

Η πολιτισμική κληρονομιά βρίσκεται στον πυρήνα πολλών ζητημάτων που απασχολούν τη δημόσια συζήτηση, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνικό επίπεδο, ενώ η διαπολιτισμική της διάσταση είναι εξίσου ορατή. Η UNESCO ξεχωρίζει ως ο κύριος παγκόσμιος θεσμός σε αυτόν τον τομέα και το 2023 συμπληρώνονται είκοσι χρόνια από την υιοθέτηση της *Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς* (UNESCO 2003), η οποία έχει ήδη αφήσει βαθύ αποτύπωμα στις παγκόσμιες (και τοπικές) πολιτιστικές πολιτικές. Καθώς η Σύμβαση, όπως και η ίδια η έννοια της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, ενσωματώνεται σε διαφορετικά εθνικά θεσμικά πλαίσια, προκύπτουν ποικίλες αμφισβητήσεις και εντάσεις σχετικά με την ερμηνεία και την εφαρμογή της σε τοπικό επίπεδο.

Αυτός ο συλλογικός τόμος αναδεικνύει τον δημιουργικό διάλογο που προκύπτει από τη συνάντηση των γενικών αρχών της Σύμβασης με τις δημόσιες πολιτικές για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά, όπως αυτές σχεδιάζονται και εφαρμόζονται από θεσμούς, πρόσωπα και συλλογικότητες, ειδικά για την αντιμετώπιση διαφόρων ειδών «κρίσεων». Ταυτόχρονα, οι εθνογραφικές μελέτες που παρουσιάζονται στον τόμο, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν σε χώρες, όπως η Βραζιλία, η Ελλάδα, η Ιταλία, η Κίνα και η Τουρκία, διερευνούν πώς οι πολιτικές διαφύλαξης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς ενδυνάμωσαν την σύνδεση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς με την αγορά και τον τουρισμό, στην προσπάθειά τους να ενισχύσουν ποικίλες μορφές ανθεκτικότητας (resilience).

ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

UNESCOFRITIONS
HERITAGE-MAKING ACROSS GLOBAL GOVERNANCE

ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ UNESCOFRITIONS

Agence Nationale de la Recherche
ANR

ISBN 978-960-386-599-5

9 789603 865995 >